

Eğitim ve Toplum

Education And Society In The 21st Century

EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ / THE JOURNAL OF EDUCATION SCIENCES AND SOCIAL RESEARCHES

Cilt / Volume 6 - Sayı / Number 18 - Kış / Winter 2017

ISSN : 2147 - 0928

Türk Dünyasının Gök Kubbesinde Bir Yıldız: Anar
A Star In The Heart Of The Turkish World: Anar

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine Göre Salgın Hastalıklardan Ölümler: Adıyaman Örneği
Deaths Due to the Epidemic diseases In Adıyaman According to the Death Registers

Doç. Dr. Hamdi DOĞAN

Folklor ve İdeoloji "Folklorik Malzemenin Ulus İnşasında Kullanımı Ve Kadro Örneklemini"
Folklore and Ideology "The Use of Folkloric Material in Nation-Building and Kadro Sample"

Yrd. Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü
Migration of Tribes and Falling of Western Roman Empire

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAPAN / Baran GÜVENÇ

Meyhanada Muhteva Çeşitliliği
Diversity of Contents in Meyhana

Davut DEMİR

Swahili Konuşucularının Türkçe Ediniminde Karşılaştığı Güçlükler
The Difficulties that Swahili Speakers Encounter in Turkish Acquisition

Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM / Okt. Mehmet YILDIRIM

Dilbilim, Yeni Mantık ve Kesinlik Arayışı
Linguistic, New Logic and The Search for Certainty

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN / Zuhâl HAZAR

XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatında Fuzûlî ve Nigârî Geleneğinin Bir Temsilcisi: Seyyid Giryân Cemâleddin Kazâkî
A Representative of Fuzûlî and Nigârî Tradition in XIXth Century Azerbaijani Literature: Seyyid Giryân Cemâleddin Kazâkî

Arş. Gör. Ali KÖK

Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış
A Look at Ernest Gellner's Theory of Nationalism in the Context of Modernization

Öğr. Gör. Faruk YAHŞI

Çocuklar İçin Ahlakî Olgunluk Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması
The Moral Maturity Scale for Children: Validity and Reliability Study

Doç. Dr. Mehmet KÖK / Arzu ÇAKICI

Sosyal Medya ve Sağlık
Social Media And Health

Dr. A. Bahadır DARI

Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation of Social Studies Course Books

Yrd. Doç. Dr. Eray ALACA

Tarihsel Süreçte Sosyal Yardımların Gelişimi
The Development of the Social Assistances in the Historical Period

Prof. Dr. Hakan AY / Öğr. Gör. Recep AKAN

B1, B2 ve C1 Düzeyindeki Yabancı Öğrencilere Türkçedeki Kalıp İfadelerin Öğretiminde Televizyon Reklamlarının Kullanılması
The Use Of Television Advertisement In Teaching Turkish Phrases To Foreign Students At B1, B2, And C1 Levels

Doç. Dr. Mehmet KARA / Şafak ALTUNSOY

Osmanlı Çocuk Dergilerinde Dil Öğretimi: Çocuklara Talim Dergisi (1887-1888)
Language Teaching in Ottoman Children's Magazines: Çocuklara Talim Magazine (1887-1888)

Yrd. Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL / Öğr. Gör. Dr. Gürkan DAĞBAŞI

Osmanlı Minyatürlerinde Hz. Muhammed ve Hz. İsa Tasvirlerinin Benzer ve Farklı Yönleri
Similar And Different Aspects Of Hz. Muhammed And Jesus Description In Ottoman Miniatures

Ülkem YAZ / Nefise YÜKSEL

Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi
Evaluation of Medieval Defense Systems In Ani City

Dr. Cem TÜYSÜZ

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EDUCATION AND SOCIETY IN THE 21st CENTURY
THE JOURNAL OF EDUCATION SCIENCES AND SOCIAL RESEARCHES

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Uluslararası Hakemli Süreli Yayındır.

Nisan 15, Ağustos 15 ve Aralık 15 olmak üzere yılda üç kez yayınlanır.

21. Century, Journal of Education and Community Education Science and Social Researches
International Peer-review published.

April 15, August 15 and December 15 to be published three times a year.

“Dergimizde yayınlanan yazılar yazarının görüşlerini yansıtmaktadır. Makalelerde yer alan görüşler Türk Eğitim-Sen’in resmi görüşünü ifade etmemektedir.”

“Reflects the views of the author of articles published in our journal. The opinions expressed in the articles do not express the official views of the Turkish Education Union.”

ISSN: 2147-0928

www.asosindex.com

DergiPark
AKADEMİK
dergipark.ulakbim.gov.tr/egitimvetoplum

“21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Tarafından Taranmaktadır.”

21. Century, Journal of Educational Science and Social Studies Education and Society indexed
in akademia Social Sciences Index

KURULUŞ / ESTABLISHMENT

2012

KURUCUSU / FOUNDER

İsmail KONCUK

TÜRKİYE EĞİTİM, ÖĞRETİM VE BİLİM HİZMETLERİ KOLU

KAMU ÇALIŞANLARI SENDİKASI (TÜRK EĞİTİM-SEN)

ADINA SAHİBİ / JOURNAL OWNER

İsmail KONCUK

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

RESPONSIBLE EDITOR

Sami ÖZDEMİR

YAYIN YÖNETMENLERİ / EDITORIAL BOARD

Dr. Sinan DEMİRTÜRK (Gazi Üniversitesi)

Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL (Gazi Üniversitesi)

DİL EDİTÖRÜ / LANGUAGE EDITOR

Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Fatma BADEM

KAPAK VE SAYFA TASARIM / COVER AND PAGE DESIGN

Altuğ Ajans Fatih Taha AKALAN (f.taha@altugajans.com)

Basım Yeri :M Bahçekapı Mh. 2477 Sk No:8 Şaşmaz/Etimesgut/ANKARA

21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makaleler yayımcının yazılı izni olmadan tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Yazıların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzerlerinin yazılarda kullanım sorumluluğu yazara aittir.

“21. Century, Journal of Education and Society Education Science and Social Researches articles published in whole or in part without the written consent of the publisher of any be reproduced. The idea of Scripture belongs to the author's responsibility and choice of spelling. other taken from sources tables, figures, and similar writings the author's responsibility belongs.”

YAYIN TARİHİ 15 Aralık 2017 / DATE OF PUBLICATION Winter 15 2017

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri
Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu
Kamu Çalışanları Sendikası

Talatpaşa Bulvarı No:160/6 Cebeci-ANKARA

TEL: 0 312 424 09 60

Genel ağ: www.egitimvetoplum.org

www.egitimvetoplum.com • www.egitimvetoplum.net

Belge Geçer: egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

21. Century, Journal of Education and Community
Education Science and Social Studies

Turkish Education and Science Workers
Trade Union

Talatpaşa Avenue No:160/6 Cebeci-ANKARA

TEL: 0312 424 09 60

web adress: www.egitimvetoplum.org

www.egitimvetoplum.com • www.egitimvetoplum.net

mail: egitimvetoplum@turkegitimsen.org.tr

YAYIN DANIŞMA KURULU / PUBLICATION BOARD OF OVERSEERS

- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL
(Başkent Üniversitesi)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAEV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Ali AKYILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ali YAKICI
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Prof. Dr. Arzu TERZİ
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bernt BRENDEMEON
(Norveç)
- Prof. Dr. Cemal YILDIZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Doç. Dr. Gazi UÇKUN
(Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
(Amasya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Maria ÇİKİA
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sevil SARGIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ
(PriŐtine Üniversitesi, PRIŐTİNE / KOSOVA)
- Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
- Prof. Dr. Vahdettin ENGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Asım YAPICI
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bekir TATLI
(Çukurova Üniversitesi)

Doç. Dr. Birsen ÇEKEN (Gazi Üniversitesi)	Doç.Dr. Nuri KAVAK (Osman Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GÜL (Hacettepe Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Elman NESİROV (Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)	Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gültekin AKENGİN (Gazi Üniversitesi)	Doç. Dr. Erdal AKSOY (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Yahya AYAZ (Çukurova Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. M. Zahit SERARSLAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN (Marmara Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV (Diller Üniversitesi /Azerbaycan)	Yard. Doç. Dr. Nermin Özcan ÖZER (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERASLAN (Kırıkkale Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)	Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA (Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU (Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)	Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevzat TOPAL (Niğde Üniversitesi)	Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA (Ukrayna)
Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA (Devlet İktisat Üniversitesi /Azerbaycan)	Dr. Stale KNUDSEN (Norveç)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

İsmail KONCUK, Musa AKKAŞ, Seyit Ali KAPLAN, Talip GEYLAN,
Cengiz KOCAKAPLAN, M. Yaşar ŞAHİNGOĞAN, Sami ÖZDEMİR.

YAYIN HAKEM KURULU / BOARD OF REFEREES

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV (Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE (Marmara Üniversitesi)	Prof. Dr. Alimcan İNAYET (Ege Üniversitesi)
Prof.Dr. Ahmet Fazıl ÖZSOYLU (Çukurova Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof.Dr. Adnan BAKİ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bernt BRENDMEON (Norveç)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV (Rusya Federasyonu)	Prof. Dr. Cemal YILDIZ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK (Marmara Üniversitesi)

- Prof. Dr. Cengiz HAKOV
(Bulgaristan)
- Prof. Dr. Cihangir DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cüneyt KANAT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM
(Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
(Ardahan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Fuad MEMMEDOV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Prof. Dr. F. Hülya AŞÇI
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gülşen SEYHAN IŞIK
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan KASAP
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA
(Kocaeli Üniversitesi)
- Prof. Dr. Himmet KONUR
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim GÜLER
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Maria CİKİA
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Mehmet AKALIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet ERSAN
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Meltem CANİKLİOĞLU
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer NURLU
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muammer TEKEOĞLU
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat DEMİRKAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat DOĞANLAR
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa DELİCAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nadim MACİT
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Neslihan OKAKIN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
- Prof. Doç. Dr. Okan YEŞİLOT
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Recep KÖK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
(Gürcistan)
- Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV
(Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ
(Bosna-Hersek)
- Prof. Dr. Turan GÖKÇE
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG
(Hollanda)
- Prof. Dr. Yavuz AKPINAR
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
(Marmara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
(Ege Üniversitesi)
- Prof. Dr. Zeki Salih ZENGİN
(Çukurova Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim DİLEK
(Gazi Üniversitesi)

- Prof. Dr. Kasım İNCE
(Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Yunus BALCI
(Pamukkale Üniversitesi)
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA
(Kocaeli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ
(İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali BALCI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali KIZILET
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Doç. Dr. Ali SATAN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali BÜYÜKASLAN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ali Osman ALAKUŞ
(Dicle Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
(Trakya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Bahri ATA
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Beyhan KESİK
(Giresun Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bilal DUMAN
(Muğla Üniversitesi)
- Doç. Dr. Birsen ÇEKEN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent BAYRAM
(Kırklareli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent GÜL
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Bülent GÜVEN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cemil AYDOĞDU
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gültekin AKENGİN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gökhan DEMİRCİOĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
(Kastamonu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erdal BAY
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ebru ÖZGEN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Ferhat AĞIRMAN
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hacı Ömer BEYDOĞAN
(Ahi Evran Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hamza AKENGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Zeynep GÜREL
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Elman NESİROV
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Doç. Dr. Erdal AKSOY
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatih SAKALLI
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Firdevs CANBAZ YUMUŞAK
(TOBB ETÜ)
- Doç. Dr. Fuat BAYRAM
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Gözde YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hakan AKÇAY
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hasan MERT
(Ege Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hikmet YAZICI
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN
(Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
- Doç. Dr. Kayhan KURTULDU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Korkmaz MUSTAFAYEV
(Diller Üniversitesi /Azerbaycan)
- Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
(Kafkas Üniversitesi)
- Doç. Dr. Latif BEYRELİ
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Lemara S. SELENDİLİ
(M.V. Frunze Simferopol State University)
- Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Hakkı SUÇİN
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muhammet KOÇAK
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
(Çukurova Üniversitesi)

- Doç. Dr. Mustafa AVCI
(Anadolu Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa YILDIZ
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Münir YILDIRIM
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Murat AĞARI
(Gaziantep Üniversitesi)
- Doç. Dr. Murat AŞICI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Musa YÜCE
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU
(Devlet İdarecilik Akademisi/Azerbaycan)
- Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
(Niğde Üniversitesi)
- Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sare ŞENGÜL
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sevgi KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sibel GÖK
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sinan ERTEN
(Hacettepe Üniversitesi)
- Doç. Dr. Solmaz GÜZELOVA
(Devlet İktisat Üniversitesi /Azerbaycan)
- Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yusuf CERİT
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Çavuş ŞAHİN
(Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
- Doç. Dr. Levent ERASLAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Hakkı ÇİFTÇİ
(Çukurova Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nuri KAVAK
(Osman Gazi Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fehmi Yılmaz
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
- Doç. Dr. Rifat GÜNALAN
(İstanbul Üniversitesi)
- Doç. Dr. Sabri ŞİDEKLİ
(Muğla Üniversitesi)
- Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa SOYLU
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Yunus KILIÇ
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Turgut TOK
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Nergis BİRAY
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Recep AHISKALI
(Marmara Üniversitesi)
- Doç. Dr. Tahir KODAL
(Pamukkale Üniversitesi)
- Doç. Dr. Aleksandra GUMENNAYA
(Kiev –Mogilyansk Akademisi-Ukrayna)
- Doç. Dr. Selçuk KOÇ
(Kocaeli Üniversitesi)
- Doç. Dr. Halil TURGUT
(Sinop Üniversitesi)
- Doç. Dr. Suat ÜNAL
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Şahin BARANOĞLU
(Adnan Menderes Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali Murat KIRIK
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali TAN
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ
(Osmangazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet ATALAY
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayten Can TUNALI
(Adnan Menderes Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Atınç OLCAY
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Behiye KÖKSEL
(Gaziantep Üniversitesi)

- Yrd. Doç. Dr. Derya ÇELİK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Mehmet Yiğit ERSOYDAN
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Mustafa KILINÇ
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Mustafa YORULMAZLAR
(Marmara Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Nermin Özcan ÖZER
(Marmara Üniversitesi)
- Yard. Doç. Dr. Levent MERCİN
(Dumlupınar Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet KATILMIŞ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali KARACA
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ali TAN
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ayhan ORHAN
(Kocaeli Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN
(Hacettepe Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ebru ÖZGEN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ebru GENÇTÜRK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Emel POYRAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Emel YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Erman ÖNCÜ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Esra KESKİNKILIÇ
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Nesrin CANBEK MENĞİ
(Mersin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. F. NEŞE KAPLAN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Gül TUNCEL
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hakan AKÇA
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hanefi BOSTAN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Haşim AKÇA
(Çukurova Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Hülya ÇELİK
(Sakarya Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Faik Özgür KARATAŞ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. İhsan KALENDEROĞLU
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞIK
(Çukurova Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kürşat DURU
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Kürşat KOÇAK
(Nevşehir Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
(Giresun Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Metin YILDIRIM
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
(Gaziantep Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK
(Gazi Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKPINAR
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mehmet PALANCI
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Mustafa ONUR
(Giresun Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Nedim ALEV
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan YONCALIK
(Kırıkkale Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Osman SEZGİN
(Marmara Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Raif KALYONCU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK
(Dicle Üniversitesi)
- Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR
(Artvin Çoruh Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU
(Mersin Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tülin MALKOÇ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ünal ÇAKIROĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA
(Giresun Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin ŞEHİTOĞLU
(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yaşar KOP
(Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
(Osmangazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf KESKİN
(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zekeriya BAŞARSLAN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU
(İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Dinçer KOÇ
(İstanbul Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatma Nalan TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞDEMİR
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Veysel KÜÇÜK
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ
(Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin GÖKBULUT
(Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zeki SEVEROĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
(Pamukkale Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sait KOFOĞLU
(İstanbul Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR
(Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU
(Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Temel KÖSA
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Abdurrahman KEPOĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA
(Ukrayna)

Doç. Dr. Sebahattin KAYMAKÇI
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin DİNÇ
(Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Sibel YILMAZ TÜRKMEN
(Marmara Üniversitesi)
Dr. Stale KNUDSEN
(Norveç)
Yrd. Doç. Dr. Salih Kürşat DOLUNAY
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Taner ALTUN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tuba Aydoğdu İSKENDEROĞLU
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tuba GÖKÇEK
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tolga ERDOĞAN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer Zafer GÜVEN
(Dumlupınar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ
(Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZCAN
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN
(Gazi Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
(Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI
(Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN
(Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Rabia Gökçen KAYABAŞI
(Aksaray Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül DOĞRUCAN
(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Ali Osman AKALAN
Dr. Azra AKÇAY
(Gazi Üniversitesi)
Dr. Cemile KINACI
(Gazi Üniversitesi)
Dr. Halil ÖZYİĞİT
(Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Yaşar ŞAHİN
(Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
(Gazi Üniversitesi)
DR. Mahmut ÇİTİL
(Gazi Üniversitesi)
Dr. Yavuz GÜLER

AKADEMİK TEMSİLCİLER / ACADEMIC REPRESENTATIVES

- Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi)**
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz ŞAHİN (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Muhammet KOÇAK (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOV (Azerbaycan)
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali KIRPIK (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÖZMEN (Kafkas Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir PALABIYIK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bayram POLAT (Niğde Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Elif GENÇ (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BÜLBÜL (Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Muharrem AVCI (Kastamonu Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER (Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ARSLAN (Ardahan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL (Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSU (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Enes IŞIKGÖZ (Batman Üniversitesi)
Öğr. Gör. Pehlivan UZUN (Kırıkkale Üniversitesi)
Arş. Gör. Emrullah TÖREN (Kırklareli Üniversitesi)
Mustafa Fedai ÇAVUŞ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Ferhat AŞIKFERKİ (Prizren - KOSOVA)
Doç. Dr. Aleksandra GUMENNAYA (Kiev - Mogilyansk Akademisi-UKRAYNA)

21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM YAYIN İLKELERİ

1. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, yılda üç kez yayınlanır.

2. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, hakemli bir yayındır. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplumda yayınlanmak üzere gönderilen özgün makaleler, YAZI KURULU tarafından incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakem tarafından değerlendirilir ve iki hakemin ikisinden olumlu rapor gelmesi halinde yayınlanır.

3. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum'a gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Derginin yayın dili Türkçedir.

4. Yazılar, basılı üç kopya halinde ve diskeyle birlikte gönderilmelidir. Özel çeviri yazım işaretlerinin kullanıldığı yazılarda fontlar da (PC uyumlu) diskete yüklenmelidir.

5. Makalenin yazarı, adını, soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını tam ve açık olarak belirtmeli, kendisiyle doğrudan iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini vermelidir.

6. Yazıların başında kısa birer Türkçe ve İngilizce özet (en çok 100 sözcük) ile Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en çok 10 sözcük) bulunmalıdır (İtalik olarak ve Times 9 punto ile yazılmalıdır).

7. Yazılar, Apple Mac Word 5.1 veya MS Word Windows 95 ve üstü programla, Times 10 puntoyla ve 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır.

8. Metin içinde göndermeler ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde belirtilmelidir. Örnek: (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok halinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

9. Dipnotlar sayfa altında, numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır. Makalenin sonunda yer alacak kaynakçada kitaplar (koyu ve italik) ve makaleler (dergi adı koyu, cilt Romen rakamıyla, sayı, üst üste iki nokta, sayfa numaraları) alfabetik sırayla ve şu düzenle verilmelidir:

ELÇİN, Şüktü, (1998), "Yeşil Abdal'ın Bir Şiri", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed. M. Özarslan-Ö.Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELIJE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", Handbook of American Folklore, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), xıX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", Türk Folklor Araştırmaları, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), Yazın Kuramı, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

WOOLF, Virginia, (1986), "Kitap Nasıl Okunmalı?", (Çeviren: Kemal Atakay), Adam Sanat, 4: 5-14.

10. Bir yazarın birden fazla yayını kaynak gösterildiği takdirde yayınlar tarih sırasıyla, aynı yazarın aynı yıldaki yayınları ise (1985a), (1985b) şeklinde harf sırasıyla verilmelidir.

11. Tezlerin hangi üniversitede yapıldığı ve hangi akademik dereceye (yüksek lisans/doktora ...) yönelik olduğu belirtilmelidir.

12. Yukarıda belirlenen yazım koşullarına uygun olmayan yazılar değerlendirmeye kesinlikle alınmayacaktır.

SUBMISSION GUIDELINES FOR 21. YÜZYILDA EĞİTİM VE TOPLUM

1. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum is published three times a year.

2. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum is a refereed publication. After original manuscripts are examined by Executive Board, they are peer-reviewed by two referees. They are published two referees send affirmative report. The authors bear the full responsibility for their articles.

3. Manuscripts must be originally sent to the board, and no other places for publication or evaluation. The publication language of the issue is Turkish.

4. Manuscripts must be sent as three printed copies along with the disk. if any special fonts (suitable for PC) are used in manuscripts, they must be in the disk.

5. The authors' names, last names and academic positions should be written. in addition, the full postal address, fax, telephone numbers and e-mail addresses of the author(s) who will check proofs and receive correspondence and offprint should also be included.

6. Summaries must be in Turkish and English, should not exceed 100 words and key words may not exceed 5 (5 words for Turkish; 5 words for English) words at the beginning of the manuscripts. Latin words must be in Times 9 point and italic.

7. Manuscripts must be written in Mac Word 5.1 or Ms Word Windows 95 or further versions (pc compatible) with Times 10 point with 1,5 line spaced. Tab and enter key must not be used for paragraphs.

8. Texts must follow in-text footnote system. In parenthesis in the text, author's name, date of publication, and page number is given. if a source is cited many times, parentheses are given instead of "ibid, idem, op. cit. etc." For example, (Tanpınar 1985) veya (Tanpınar 1985: 316). Quoted passages under three lines must be given by quotation mark. if quoted passage is over three lines, they must be given 1 cm margins from left and right side of line as block with 9 point and odd line spaced.

9. Additional information must be given on the same page as footnotes enumerated 1, 2, 3. Citations in them must follow the above guidelines. References must include only the cited sources and be given in alphabetical order. Books names must be written bold and italic. Articles must be written (name of journal is bold, volume in Roman number, issue number, colon and page numbers) as below:

ELÇİN, Şükrü, (1998), "Yeşil Abdal'ın Bir Şiiri", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed. M. Özarslan-Ö. Çobanoğlu), Ankara: Feryal Matbaacılık, 216-231.

STOELTJE, J. Beverly, (1983), "Festival in America", Handbook of American Folklore, (ed R. M. Dorson.), Bloomington: Indiana University Press, 239-246.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1985), XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1952), "Milli Destan ve Folklor", Türk Folklor Araştırmaları, II, 33: 513-514.

WELLEK, R. ve A. WARREN, (1982), Yazın Kuramı, (Çeviren: Y. Salman ve S. Karantay), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

WOOLF, Virginia, (1986), "Kitap Nasıl Okunmalı?", (Çeviren: Kemal Atakay), Adam Sanat, 4: 5-14.

10. If more than one source of the same author is cited, they must be put in a chronological order from the oldest to the newest. Sources of the same years must be given letters "198sa, 198sb"

11. The university and the academic degree (MA. or PH.) of academic thesis must be given,

12. Manuscripts not prepared based on the directions above will not be taken into consideration for publication in 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum.

Değerli Akademisyenler, Kıymetli Eğitim Çalışanları,

Türk Eğitim-Sen genel merkezinin bilimsel yayını olarak kültür dünyamızın içerisinde yer alan 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi, on sekizinci sayısını akademik hayata katkı olarak sunmanın mutluluğunu yaşamaktadır.

Yayın periyoduna göre düzenli olarak sizlerle ve bilim camiası ile buluşma özelliğine sahip bir dergi olma özelliğini taşıyan dergimiz, baskı sayısının fazlalığı, ulusal ve uluslararası dağıtım kabiliyeti sayesinde alanındaki diğer bilimsel dergilerden ayrılmaktadır. Büyük kütüphaneler, arşivler ve akademik birimlere düzenli olarak ulaştırılması bakımından dergicilik ve bilim hayatına katkı sunarak kıymetli bir görevi üstlenmektedir.

Bilimsel Teşvik desteği yoluyla, bilim insanlarının kıt kaynaklarla pek çok zorluğun üstesinden gelerek ortaya koyduğu akademik üretimin takdir edilmesi doğru olmuştur. Akademik performans değerlendirme kriterlerindeki eksikliklerin o alanda çalışan akademisyenlerin öneri ve çalışmaları ile yeniden düzenlenmesi uygulamanın daha yararlı olmasına imkân verecektir. Özellikle ulusal çalışmaların, konferansların, sosyal bilimlerdeki faaliyetlerin performans kriterine alınması ve puan ağırlığı tartışılmakla beraber akademik hayatta yapılan bütün faaliyetlerin teşvik edilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Türk Eğitim- Sen'in önceliklerinin başında, üniversite çalışanlarının, bilim insanlarının ekonomik ve sosyal yaşam şartlarının iyileştirilmesi mücadelesi gelmektedir.

Sendika olarak uzun yıllardır Yükseköğretim Kurumu ve siyasilerle yaptığımız görüşmeler sırasında, üniversite çalışanlarının dünya standartları söz konusu olduğunda içerisinde buldukları ekonomik durumlarının üzücü ve yetersiz bir seviyede olduğunu ısrarla ifade ettik. Üniversitelerimizin ve Bilim insanlarımızın dünyanın diğer üniversiteleriyle rekabetlerinde geri kalmalarının temel sebebi maaş, araştırma ödemeleri, proje destekleri vb. ödemelerin çok yetersiz olmasıdır.

Sendikamız tarafından hazırlanan pek çok rapor, çalıştay sonuç bildirimleri, konu ile ilgili bilgi şöleni, panel gibi pek çok etkinlikte yaşanabilir ve bilimsel araştırma yapma imkânı tanıyacak bir hayat standardı isteği üzerinde ısrarla durduk. Kurum idari kurulları ve kamu işvereni sıfatıyla hükümet ile masaya oturduğumuz toplu sözleşme sürecinde dün olduğu gibi yanında üniversite çalışanlarının haklı mücadelesini dile getirmeyi vazgeçilmez bir vazife olarak kabul edeceğiz.

Sendikamız eğitim çalışanlarının güçlü sesi olarak; düzenlediği ve desteklediği sempozyumlar aracılığıyla bilim hayatının gelişmesine katkı sağlamayı öncelikli vazifelerden biri olarak görmektedir. Sendika olarak, Uluslararası Türk Dünyası Fen Bilimleri ve Mühendislik kongresini başarıyla tertip etmiş olmanın gurur ve mutlu-

luğunu bir arada yaşamaktayız. 7- 10 Aralık 2017 tarihleri arasında Antalya'da tertip edilen sempozyum, on yedi ayrı ülkeden kıymetli bilim insanlarını bir araya getiren bir organizasyon oldu.

Sempozyum, Nobel Bilim Ödülü sahibi Prof. Dr. Jeffrey Levermore başta olmak üzere Avrupa, Arap coğrafyası, Afrika ve Türk dünyasının pek çok ülkesinden yabancı bilim insanlarını Türk bilim çevreleri ile buluşturarak akademik işbirliği açısından sağlam bir köprünün temellerini atacak ilk adımlardan birisi olmuştur.

Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Kongresinin ilkini sendikamız ve Uluslararası Avrasya Eğitim Sendikaları Birliği olarak müştereken 2016 yılında Antalya'da tertip etmiştik. Beş bin sayfayı bulan kongre bildirileri kitabı da göstermiştir ki, Türk dünyası aydınlarının ortak bilimsel faaliyetleri geleceğimiz açısından büyük bir öneme sahip olacaktır.

Eğitim ve Sosyal Bilimler kongresinin ikincisini inşallah 2018 yılında gerçekleştirebileceğimiz teknik hazırlıklara başlamış bulunmaktayız. Bilim ve Düzenleme kurullarımızın uygun gördüğü yakın bir tarihte ilan edeceğimiz kongre duyurusu ile kıymetli bir uluslar arası bilimsel faaliyete imza atabilmek hedef ve inancındayız.

Uluslararası hakemli yayınınızın on sekizinci sayısını sizlere takdim ederken, danışma ve hakem kurullarında yer almak nezaketini göstererek, bu çalışmaya en büyük manevi desteği ve bilimsel öncülüğü sağlayan kıymetli hocalarımıza, dergimize büyük bir teveccüh gösteren akademisyen, eğitim çalışanı yazarlarımız ile teşkilatlarımıza Türkiye Kamu-Sen ailesi ve Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi adına teşekkür ederim.

İsmail KONCUK

Türkiye Kamu-Sen Konfederasyonu ve
Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı

Yeni Bir Sayı, Yeni Bir Sunuş...

21. yüzyılda Eğitim ve Toplum, Türk bilim ve kültür hayatına katkı sunmayı hedefleyerek yola çıkmış bir dergidir. Bu güne kadar yüz yetmiş binden fazla okunma ve elli beş binden fazla makale indirilme sayısına ulaşan ve ülkemizin dört bir tarafına dağılan derginiz akademik çalışmalara destek yolunda hızla ilerlemektedir.

Aynı heyecan ve ruh ile yolumuza devam edeceğiz. Bunu yaparken de şiarımız “Gelişerek devam etmek ve devam ederek gelişmek olacaktır.” Bu hususta göstermiş olduğunuz ilgi ve desteğin çok kıymetli olduğunu ifade etmek isteriz.

Bu desteğe layık olmaya çalışacağımıza söz veriyoruz. 2018 yılı akademik çalışmalarını kapsayarak başlayan ve devam edecek olan akademik performans sistemine derгимizde yapacağınız görev ile yazacağınız makalelerin katkısı olacağı kanaatindeyiz.

Üyelerinin ve siz değerli bilim insanlarının çalışmalarının değerlendirilebilmesi için organize ettiğimiz sempozyum ve uluslararası kongreler kurumsallık arz eden bir faaliyet halini almıştır. Uluslararası Türk Dünyası Fen Bilimleri ve Mühendislik kongresini 2017 yılında gerçekleştirerek, Nobel Bilim ödülü sahibi ve dünya bilim çevrelerinin ilgiyle takip ettiği on yedi ayrı ülkeden yüz yabancı bilim adamını Türk bilim insanlarıyla bir araya getirme imkânı bulduk.

UNESCO 2016 yılını, Türk dünyasının bilge şahsiyeti Hoca Ahmet Yesevi’yi anmak ve anlamak için ilmi, kültürel faaliyetlerin yapılacağı bir dönem olarak belirledi. Bizde düzenlediğimiz bilimsel kongreyi, Hoca Ahmet Yesevi anma yılına ithaf ederek 360 bilim insanı ve araştırmacının yaklaşık 450 tebliğle katıldığı büyük bir bilgi şölenine çevirme imkânını sizlerin desteği sayesinde bulduk.

2018 yılındaki kongremiz ise Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında, İkinci Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi adıyla Türkiye’de tertip edilecektir. Uluslararası Avrasya Eğitim Sendikaları ve sendikamız tarafından tertip edilecek kongrenin duyurusu, bilim ve düzenleme kurulunun hazırlıkları çerçevesinde yakın bir vakitte ilan edilecektir.

Derginin ulaştığı olduğu pek çok ülkeden de makale almış bulunmaktayız. Bu gelen makaleler alanlarına hâkim bilim adamları tarafından değerlendirilmekte ve uygun bulunanlar siz değerli bilim insanı, eğitimci ve okurlarımız ile buluşmaktadır.

21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum dergisi bildiğiniz gibi eğitim bilimleri ve sosyal araştırmalar dergisi olarak faaliyet göstermekte dolayısı ile bu alanlarda yayınlar yer almaktadır. Sizlerden, akademisyenlerden, eğitim çalışanlarından ve teşkilatlarımızdan gelen talep üzerine bir de fen bilimleri alanı üzerine bir hakemli süreli yayın çıkarma çalışmalarımız bitmiş şu an yazarlarımızdan gelecek makaleler ile bu derгимizde yayın hayatına başlayacaktır. Bu alanda çıkaracağımız derгимiz de çevrimiçi olarak makale kayıt sürecine başlamıştır. Alanında yetkin editörler tarafından yayın alanları ve ilkeleri belirlenen derгимize göstereceğiniz ilgi ve destek için peşinen teşekkür ederiz.

Dergimizin ilk sayısından on sekizinci sayıyı yayınladığımız güne kadar emeği geçen bütün eğitimcilere ve bilim insanlarına, yayın danışma kurulumuza, Türk Eğitim-Sen teşkilatlarına ve mensuplarına, Türk Eğitim-Sen'in yöneticilerine, yönetim kuruluna ve bizden bu konuda hiçbir desteğini esirgemeyen genel başkanımız Sayın İsmail KONCUK'a huzurlarınızda teşekkürü bir borç olarak görürüz.

Dr. Sinan DEMİRTÜRK **Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL**
21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi Editörleri

İçindekiler

- Türk Dünyasının Gök Kubbesinde Bir Yıldız: Anar 585
A Star In The Heart Of The Turkish World: Anar
Prof. Dr. Fatma ÖZKAN
- Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine Göre Salgın
Hastalıklardan Ölümler: Adıyaman Örneği..... 597
Deaths Due to the Epidemic diseases In Adıyaman According to the Death Registers
Doç. Dr. Hamdi DOĞAN
- Folklor ve İdeoloji “Folklorik Malzemenin Ulus İnşasında Kullanımı Ve Kadro Örnekleme” 617
Folklore and Ideology “The Use of Folkloric Material in Nation-Building and Kadro Sample’
Yrd. Doç. Dr. Tuğrul BALABAN
- Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü 629
Migration of Tribes and Falling of Western Roman Empire
Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAPAN / Baran GÜVENÇ
- Meyhanada Muhteva Çeşitliliği..... 641
Diversity of Contents in Meyhana
Davut DEMİR
- Swahili Konuşucularının Türkçe Ediniminde Karşılaştığı Güçlükler 659
The Difficulties that Swahili Speakers Encounter in Turkish Acquisition
Doç. Dr. Selma ELYILDIRIM / Okt. Mehmet YILDIRIM
- Dilbilim, Yeni Mantık ve Kesinlik Arayışı..... 673
Linguistic, New Logic and The Search for Certainty
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN / Zuhul HAZAR
- XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatında Fuzûlî ve Nigârî Geleneğinin Bir Temsilcisi:
Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî 685
*A Representative of Fuzûlî and Nigârî Tradition in XIXth Century Azerbaijani Literature:
Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî*
Arş. Gör. Ali KÖK
- Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner’in Milliyetçilik Kuramına Bakış 699
A Look at Ernest Gellner’s Theory of Nationalism in the Context of Modernization
Öğr. Gör. Faruk YAHŞİ
- Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması..... 711
The Moral Maturity Scale for Children: Validity and Reliability Study
Doç. Dr. Mehmet KÖK / Arzu ÇAKICI
- Sosyal Medya ve Sağlık..... 731
Social Media And Health
Dr. A. Bahadır DARI

Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme..... 759
An Evaluation of Social Studies Course Books
Yrd. Doç. Dr. Eray ALACA

Tarihsel Süreçte Sosyal Yardımların Gelişimi 787
The Development of the Social Assistances in the Historical Period
Prof. Dr. Hakan AY / Öğr. Gör. Recep AKAN

B1, B2 ve C1 Düzeyindeki Yabancı Öğrencilere Türkçedeki Kalıp İfadelerin Öğretiminde
Televizyon Reklamlarının Kullanılması..... 799
*The Use Of Television Advertisement In Teaching Turkish Phrases To Foreign Students
At B1, B2, And C1 Levels*
Doç. Dr. Mehmet KARA / Şafak ALTUNSOY

Osmanlı Çocuk Dergilerinde Dil Öğretimi: Çocuklara Talim Dergisi (1887-1888)..... 815
Language Teaching in Ottoman Children's Magazines: Çocuklara Talim Magazine (1887-1888)
Yrd. Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL / Öğr. Gör. Dr. Gürkan DAĞBAŞI

Osmanlı Minyatürlerinde Hz. Muhammed ve Hz. İsa Tasvirlerinin Benzer ve Farklı Yönleri .. 829
Similar And Different Aspects Of Hz. Muhammed And Jesus Description In Ottoman Miniatures
Ülkem YAZ / Nefise YÜKSEL

Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi 845
Evaluation of Medieval Defense Systems In Ani City
Dr. Cem TÜYSÜZ

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 07.09.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Türk Dünyasının Gök Kubbesinde Bir Yıldız: Anar

A Star In The Heart Of The Turkish World: Anar

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN *

Öz:

Anar, XX. yüzyılın ikinci yarısı ile XXI. yüzyıl başlarında, hikâye, roman ve senaryo yazarlığı gibi pek çok alanda kalıcı eserler vermiş Azerbaycan Türk'ü bir sanat ve devlet adamıdır. O, Sovyetler Birliği döneminde yetişmiş olmasına rağmen, ideolojik tekrara dayalı kuşatmanın sanattaki sınırlarının dışına çıkarak eserlerinde bireyi ve onun içinde yaşadığı toplumdaki aksaklıkları, ümit ve sevinçleri samimi bir anlatımla işlemiştir. Anar, mensubu olduğu Türk kültür dairesi ile Rus ve Batı klasiklerini tedkikinden doğan birikimiyle sanatını orijinal bir terkiibe ulaştırmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinde sanat, kültür ve siyaset alanlarında temsil makamlarında bulunmuş, üstün çalışmalarıyla devlet ve milletine hizmet etmiştir. O, devlet ve sanat adamlığıyla olduğu kadar bilge ve mütevazı kişiliğiyle de Türk devlet ve topluluklarında bir kanaat önderi olarak temayüz etmiştir. Bu makalemizde onun çağdaş medeniyetten beslenen dinamik ve yaşanan bir değerler bütünü ve olgu olarak milli dil, düşünce ve hayat tecrübesiyle inşa ettiği eserlerindeki zaman, mekân ve kahramanları panoramik bakış açısıyla değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Anar, hikâye, roman, Türk dünyası, Azerbaycan

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fozkan@gazi.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2700-7785>

Abstract:

Anar, the Azerbaijani Turk, is an art and state man, who produced many valuable works in various fields such as story, novel and script writing in the second half of the XXth century and at the beginning of the XXIst century. Despite being raised during the Soviet Union, by going beyond the boundaries of the siege based on ideological repetitions in art, he has looked at the individual and the disruptions, hopes and joys in the society in which he lived, with sincere expressions in his works. Anar has brought his art to the original composition with the accumulation he obtained from the investigation of the Turkish culture circle whose member he was, and the Russian and Western classics. He has been in representation positions in the fields of art, culture and politics in the Republic of Azerbaijan and has served the state and nation with his superior works. He has become a leader in the Turkish state and societies with his background relating policy and art as well as his wise and humble personality. In this article, the time, place, and heroes in his works built with the experience of national language, thought and life will be evaluated with a panoramic point of view in relation with dynamic and living values fed from contemporary civilization.

Key words: Anar, story, novel, Turkish world, Azerbaijan

Türk fikir ve sanat dünyasında kalıcı eserler veren öncü şahsiyetlerden biri olan Anar'ın yaşadığı XX. yüzyılın ikinci yarısı ile XXI. yüzyılın ilk çeyreği, mensubu olduğu Azerbaycan Cumhuriyeti bakımından sevinç, hüznün ve trajediler ile teknolojik, ekonomik ve siyasi gelişmelerin iç içe geçtiği toplum yapısında “*homo sovyetikus (soviyet insanı)*” modelinden bireyselliğe doğru yönelen sosyal değişimin hızlandığı ve pek çok toplumsal meselenin tetiklendiği ve çetin süreçlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1828 yılında Türkmençay anlaşmasıyla başlayan Rus Çarlığına tabiyet, 1917 yılındaki komünist ihtilal ile Sovyetler Birliği'nin kuruluşu, 1991 yılındaki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ilanı ve akabinde Ermenistan ile yapılan savaşta ülke topraklarının neredeyse üçte birininin kaybedilmesi, bir milyona yakın göçmen bu sürecin siyasi tarih bakımından dönüm noktalarını teşkil eder (Özkan, 2007a:31-35).

Türk cumhuriyetlerinin 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmasından sonra Türkiye'deki fikir, edebiyat ve sanat camiası *Bahtiyar Vahapzade, Olcas Süleyman, Muhtar Şahanov* ve *Anar* gibi her biri müstakil değer olan şahsiyetlerle tanışma fırsatını elde etmiştir (Özkan, 2009:52). Bu ilim, fikir ve sanat adamlarından biri de Anar'dır. “Anar, sanatı ve yaşayışıyla gündelik hesap ve çıkarların peşinde koşmayan, taşıdığı değerlerin ahlakını yaşayan gururlu bir Oğuz Beyi tavrı sergilemiştir. Bu sanatçı tabiat ve ahlak ona şüphesiz han ve bey soyuna mensup olan anne ve babasından tevarüs etmiştir.

Anar, çalışmalarında Türkiye ve diğer Türk edebiyatlarının milli kaynaklarından beslendiği gibi, Rus ve Batı Edebiyatlarından da istifade ede; sanatını güzel ve

başarılı esle meydana geirmiştir. Yazar, yaşadığı veya gezip gördüğü coğrafyalardan etkilenmiş; devrin siyasi yönetimi ve yöneticileri ile ilgili zengin gözlemlerini eserlerine yansıtmıştır. O, Sovyetler Birliği döneminde, rejimin çizdiği belli kalıpların dışına çıkarak sanatıyla genç yaşta haklı bir şöhrete ulaşmıştır. Azerbaycan edebiyatının müstesna şahsiyetlerinden biri olan Anar aynı zamanda Türk dünyasının sanat ve edebiyat alanındaki parlak yıldızlarından (Anar, 2012:V).

Anar Rzayev, 14 Mart 1938 tarihinde Bakü’de dünyaya gelmiştir. Çağdaş Azerbaycan edebiyatının şiir alanındaki çığır açmış iki seçkin ismi Nigar Refibeyli ile Resul Rıza’nın oğlu olan Anar, anne ve babası gibi şiir yerine, roman, hikâye ve tiyatro gibi türlerde, eserler vermiştir. Onun yetişmesinde ve edebi kişiliğinin oluşmasında, ailesinin ve bu ailenin temasta olduğu sanat çevresinin önemli rolü vardır. “O, tabiri caizse şairlerin, ediplerin sevgisinden gıdasını alıp, onların ihtimamından, ilgisinden ve tecrübelerinden beslenmiştir. Annesi Nigâr Hanımla, babası Resul Bey, Azerbaycan’ın köklü ailelerinden gelmektedir. Anar’ın duruşunda, bakışında, simasında büyük dedelerinin yaşadıkları olağanüstü hayatların, verdikleri mücadelelerin izlerini görmek mümkündür. Anar’ın baba tarafından dedesi, Oğuzların Bayat boyuna bağlı Şahsevenlere mensup İbrahim Mehmethan Bey’dir. Mehmethan Bey, beş yıl süren eğitiminden sonra Gökçay’da tercümanlık yapmış, zor şartlarda ömür sürmesine rağmen, kızlarını okutmuş, hatta onların birkaç dil öğrenmelerine de imkan sağlamıştır. Ancak, Resul Bey, henüz beş yaşındayken babası hayatını kaybettiği için onu Mehmet Hüseyin Rzayev yetiştirmiştir (Anar, 2012:VI)”.

Resul Bey’in babası İbrahim Mehmedhan Bey, XIX. yüzyılın ortalarında Rus askerlerine karşı direndiği ve onlara karşı çıktığı için hapse atılıp orada öldürülmüştür. Anar, bu konu ile ilgili olarak, *Sizsiz* adlı eserinde şöyle demektedir: “Şahsevenler tayfasından olan ulu dedemiz Mahmethan, Çarlık idresi ile ters düşmüş, Ruslar tarafından takibata alınan ilk Azerbaycanlı hanlardan biriymiş. Bu konuda, Habibe Hanımın annesinden işittikleri şöyleydi: “Birgün Mehmethan’ın yanına komşu köyden bir ulak gelir. Hanın ayaklarına kapanır: ‘Kurban olayım han der, bize yardım et, köyümüze bir grup Rus askeri geldi. Onları yerleştirdik. Ekmeklerini, çaylarını verdik. Şimdi de tutturdular ki, bize kadın getirin, gelinlerinizi, kızlarınızı getirin. Bir tek ümidimiz sensin. Bizi bu reziliken ancak sen kurtarabilirsin.’ Mehmethan bir süre düşünür. Sonra ulağa, ‘git, onlara de ki, hemen getireceğiz’, der. Ulak, ümitsiz ve kırgın şekilde geri döner. Mehmethan, oğullarına ‘atlanın’ diye emreder. Yedi oğlu silahlanarak babalarının ardından gider. Bahsi geçen köye varırlar. Anlatılanlara göre, askerlerden biri bile kaçıp kurtulamaz. Hepsini kılıçtan geçirirler. Bu hadiseden sonra Rus generali, Mehmethan’ı bulup getirene büyük mükafat vaadeder. (Bundan yüz yıl sonra torununun oğlu Gaffar Mehmethanlı gibi Mehmethan da uzun yıllar asi bir kaçak olarak hükümet tarafından aranıyormuş.) Ancak bir türlü onu yakalayamamışlar. Günlerden birgün Mehmethan’ı Şamahılı Mahmut Ağa misafir olarak çağırır. Kim olduğu bilinmeyen biri satkınılık ederek bunu Ruslara haber verir. Evi kuşatıp Mehmethan’ı yakalarlar. Birkaç gün sonra ölüm haberi gelir. Onu hapishande ze-

hirleyip öldürmüşler. Bu hadiseden sonra oğullarının her biri, bir tarafa dağılır. Hanlık yıkılır (Anar, 2012, 356-357)”.

Anar'ın anne tarafından dedesi 1918 yılında Gence'de ilk Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra Fethali Han Hoyski'nin kurduğu hükümetin ilk sağlık bakanı Hudadat Refibeyli'dir. Hudadat Refibeyli (1878-1920), Azerbaycan'ın ilk yüksek öğrenim görmüş cerrâhıdır. Tıp öğrenimini 1897-1902 yılları arasında Harkov'da görmüştür. Tahsilini tamamladığı 1903 yılından ömrünün sonuna kadar, yani on yedi yıl boyunca Gence'de doktor olarak görev yapmıştır. Hudadât Bey, Müsavat Partisi döneminde parti üyesi olmadığı hâlde, yerli halkın ısrarı üzerine dokuz ay kadar da, sabah saatlerinde doktorluk yapmak şartıyla valilik görevini üstlenmiştir. Anar'ın bu dedesi de, halkına hizmet ederken, onlara şifa dağıtırken, kahramanca mücadelelerin sonunda ne yazık ki hayata veda etmiştir. Müsavat Partisi döneminde kurulan Ermeni örgütü, Gence'de kurulan yerel hükümeti tanımak istemiyordu. Aynı zamanda Hudadât Beyin de hapse atılmasını talep etmişlerdi. Bir süre sonra yönetimi ele geçirdiklerinde onu önce Ermeni köylerinden birine hapsedmişler; sonra da 1920 yılında Nargin'de öldürmüşlerdi. Bu olaydan sonra da bu değerli ailenin üyeleri üzerindeki baskı ve takibat devam etmiştir. Ailenin fertleri canlarını kurtarmak için bir kısmı Rusya'nın ücra taraflarına, bir kısmı ise Türkiye'ye kaçmak zorunda kalmışlardır. Türkiye'de yaşayan Refibeyliler, Arran, Saygın ve Eskeran soyadlarını almışlardır. Nigâr Refibeyli'nin ağabeyi Kamil Arran, Türkiye'de tıp tahsili görmüş, uzun yıllar boyunca doktorluk görevini yürütmüştür. Nigâr Hanım, ağabeyi Kamil ile ancak kırk yıl sonra 1968 yılında, Anar ise bu tarihten yedi yıl sonra 1975 yılında Türkiye'de görüşebilmiştir (Anar, 2012:218).

Anar'ın annesi şair Nigâr Hanım da hayatının sonuna kadar bu tür baskılara, iftiralara maruz kalmıştır. Bunlara örnek olarak, 18 Eylül 1930 yılında Güristan'da çıkan “Zaya Vastoka” adlı gazetede yayımlanan Ali Haydar Garayev'in yazdığı Nigâr Hanımın aleyhindeki makalesi gösterilebilir (Anar, 2012: 215). Anar, annesine atılan bu kuru iftiralara *Sizsiz* adlı eserinde detaylı şekilde cevap verdikten sonra: “Ama ne olursa olsun, bu kitapta ben o acı gerçeğin üzerinden sessiz kalarak geçemedim. Tıpkı babamın bizzat kendisinin de sessiz kalmadığı gibi” der. Ayrıca, bu yıkıcı iftira kampanyalarından annesini koruyan en önemli gücün, babasının ona olan sevgisi olduğuna da şöyle işaret eder: “Ayrıca son yılların imihanlarında babamın muhabbeti, sadakati, vefası ve şüphesiz ki, sosyal konumu annemi birçok belâlardan korudu (Anar, 2012:222).

Resul Rıza ile Nigâr Hanım 1931 yılında tanışmışlar, Azerbaycanın bu iki ünlü şairinin yolları bu yılda kesişmiş, ölümlerine kadar da hiç ayrılmamışlardır. Bir süre film stüdyosunda birlikte çalışmışlar, 1934 yılında ise nişanlanmışlardır. Aynı yıl, Nigâr Hanım, Bubov Pedagoji Enstitüsü'nde öğrenim görmek üzere Moskova'ya gitmiştir. Birbirini çok seven iki şairin düğünleri, Nigâr Hanımın tahsilini ikmal etmesinden sonra 11 Şubat 1937 tarihinde olmuştur. Resul Bey, eşiyle tanışıp evlenmeleri, onun nasıl iftira ve linç kampanyalarına maruz kaldığını ve hatta nasıl kendisinin de bu kampanyalara imza attığını samimi bir şekilde dile getirir:

“1931 yılında şair Nigâr Refibeyli ile tanıştım. O zamanlar tenkitçiler, yanlışlıkla başkasının şiirini ona mal ederek, kendisine şiddetli ateş açmışlardı. Hem de tenkitle ve edebiyatla ilgili olmayan meslek sahipleri de bu durumu kızıştıyordu. Hakikat sonra ortaya çıktı. Genç şair metanetini koruyordu.

Bu tenkit makalelerinin birinin altında diğer yazarlarla beraber benim de imzam vardı; onun için de şimdi bu konuda yazmayı gerekli gördüm. Tuhaf görünse de, bu hadise bizi yakınlaştırdı. Nigâr’la benim edebiyata ve hayata bakışımızda pek çok ortak noktanın olduğu anlaşıldı. Bilmiyorum, ben onun üzerinde nasıl bir tesir uyandırdım, ancak o benim çok hoşuma gitti. Anlaşılan, onun da benimle ilgili intibaları kötü değilmiş ki, sonraları bizim yollarımız ayrılmadı... Akıllı, yiğit bir kadın olan bu şairle evlendiğim için bahtiyarım” (Anar, 2012: 221).

Yeni kurulan bu güzel aileye ilk katılan üye, Anar’dır. Anar’dan sonra ise kızkardeşleri Fidan ile Terane dünyaya gelir. Devlet Üniversitesi’nde Arapça eğitimi vermekle uğraşan Fidan Hanım, ayrıca Arapçadan, Rusçadan ve Türkiye Türkçesinden çeviriler yapmaktadır. Fidan Hanımın Aysel adlı bir kızı vardır. Küçük kızkardeşleri Terane ise, Pedagoji Üniversitesi’nde okutmanlık yapmaktadır. Terane Hanımın ise, Nigar ile Beyaz adlarında iki kızı bulunmaktadır.

Anar’ın gençliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çalkantılı yıllarına rastlar. Bu bakımdan o, ilk siyasi hayal kırıklığını 1956 yılında Kızıl ordunun Macaristan’ın işgaliyle yaşar. Gençliğinin 1968 yılının Ağustos ayında Sovyet Birliği tanklarıyla, Varşova paktına üye beş ülkenin ordusunun Prag’a girmesiyle sona erdiğini ifade eder.

Yazar, senarist, film yapımcısı, yönetmen, akademisyen profesör, devlet ve siyaset adamı, iyi bir insan, iyi bir eş, sevgi dolu, merhametli bir baba vasfıyla da anılmaya layık biridir. O, kendisi gibi sanatla uğraşan Profesör Zemfira Seferova ile evlidir. Müzik alanında bilimsel çalışmalar yapan Zemfira Hanım, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi üyesi, “Emektar Bilim Adamı” ve “Emektar Sanat Adamı” ünvanlarının sahibidir. Akademinin Mimarlık ve Sanat Enstitüsünde Müzik Tarihi Bölümü başkanıdır. Zemfira Hanım ile 1961 yılında evlenen Anar’ın Tural adlı bir oğlu ile Günel adlı bir kızı vardır. Tural Rzayev, Arap dili ve edebiyatı alanında tahsil görmüş olup, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığında diplomat olarak çalışmaktadır. Kuveyt’te büyükelçilik görevini sürdüren Tural’ın, Resul ve Anar adlı iki oğlu bulunmaktadır.

Anar’ın kızı Günel Hanım, Bakü Devlet Üniversitesi Doğuşinaslık Bölümünden mezun olmuştur. Azerbaycan’da “El”, “Pencere” ve “Ölkem” adlı dergilerin kurucusu olan “Günel Hanım”, “Günel Anar Kızı”, imzasıyla pek çok eser vermiştir. Ayrıca, Günel Rızayeva’nın Deniz ve Seren adlarında iki kızı vardır.

Köklü bir ailenin mensubu olan Anar, kültür, sanat ve edebiyatın hayat tarzı haline getirildiği bir çevrede yetişmiş, 1945 yılında girdiği müzik okuldan 1955 yılında “gümüş madalya” alarak, mezun olmuştur. Hangi alanda eğitim göreceğine kendi hür iradesi ile karar veren Anar, tavsiye niteliğinde de olsa kendis-

ini yönlendirmeye çalışan babasının arzusunun hilafına Gorki Enstitüsünde değil, Azerbaycan Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde yüksek öğrenimine başlamıştır. 1955 girdiği bu fakülteden 1960 yılında mezun olduktan iki yıl sonra, 1962-1964 yılları arasında Moskova'da iki yıllık "Yüksek Senaryo" okuluna devam etmiştir. Anar, 1961 yılında Devlet Radyo ve Televizyon Kurumunda editör olarak göreve başlamış; 1964'te "Yüksek Senaryo" okulundan mezun olunca yine bu kurumdaki görevine dönmüş ve bu göreve 1967 yılına kadar devam etmiştir. Anar, radyoda çalışırken "Akşam Görüşleri", "Tercüme Saati", "Sesler Müzesi" gibi programları hazırlamıştır. Anar, 1964'te Sabit Rahman, İsa Hüseyinov ile Yusuf Sametoğlu'nun referanslarıyla Yazarlar Birliği'ne üye seçilmiştir. Ayıca o, "Sinemacılar, Gazeteciler ve Tiyatrocular Birliği'nin de üyesidir. Anar, "Gobustan" adlı sanat dergisinin baş editörü görevini 1968'den itibaren yirmi yıl süresince yürütmüştür.

Anar, hayattaki tüm kazanımlarını kendilerine borçlu olduğu annesini ve babasını yüz gün arayla kaybetmiş; derin teessürünü Sızsız adlı eseri kaleme alarak ölümsüzleştirmiştir:

"Sızsız, Anar'ın kendisi gibi edip olan annesi Nigâr Refibeyli ile babası Resul Rıza hakkındaki hatıraların akıcı bir üslupla ve şiirli dille anlatıldığı anı-roman tarzındaki eseridir. Eserde, Resul Rıza ile Nigar Refibeyli'nin hatıraları, yazar oğulları Anar tarafından, onları yakından tanımanın verdiği özel imtiyazla, ancak daima sanatçı inceliği ve hassasiyetiyle, tarafsızlığı elden bırakmadan kaleme alınmıştır. Sızsız, Anar'ın yüz gün arayla arka arkaya kaybettiği babasına ve annesine duyduğu saygının, sevginin, vefanın ve evlatlık görevini yerine getirme bilincinin ürünüdür. Bu edipler ailesinin bir başka yazar üyesi olan Anar'ın babasının amcazadesi Enver Mehmedhanlı'ya tahsis edilen "*Hayatım Ağrıyor*" başlıklı eser de, okuyucuya sunulan kitabın son kısmında yer almaktadır. Eserden Nigâr Hanım'ın, Resul Bey'in ve Enver Bey'in hatıralarının yanı sıra, Anar'ın yaptıklarıyla yaşadıklarını da öğrenmek mümkündür. Onun, evlat ve yazar olarak mücadeleleri, sevinçleri, hüznüleri ve kederleri de eserde yer almıştır. Annesini, babasını ve nihayet amcasını kaybettikten sonra onun çektiği acı ve hasreti de okuyucuya hissettirilmiştir. Nigâr Refibeyli ile Resul Rıza'nın seyahatlerden yolladığı mektuplardan, ona ithaf edilen şiirlerden bu örnek ailenin her bir ferdinin birbirine besledikleri sevgiyi anlamak, ayrılıklardan kaynaklanan özlemleri hissetmek pek de zor değildir. Yine, aile bağlarının ne kadar güçlü olduğunu, sıkıntılı günlerde birbirlerine nasıl destek olup arka çıktıklarını öğrenebiliyoruz. Nigâr Refibeyli'yi sabırlı, tahammüllü, alçakgönüllü, kendisini ailesine adanmış fedâkar bir eş ve çocuklarına müşfik bir anne kimliği ile tanıyor; Resul Rıza'nın tezcancılı, öfkesi burnunda, ama gayretli, çalışkan, üretken ve dürüst bir insan olduğunu anlıyoruz. Eserde bu seçkin ailenin üyelerini tanımakla kalmıyor, yaşadıkları Sovyetler Birliği döneminin bütün karakteristik özelliklerini görüyor, devlet kurumlarının işleyişi hakkında da fikir sahibi oluyoruz (Özkan, 2007b:85). Mesela, Resul Rıza'nın Azerbaycan Ansiklopedisi Komisyonu başkanlığı esnasında zahmetlere nasıl kat-

landığını, nice kıskançlık oklarına hedef olduğunu, haksızlığa uğrayarak kendisine bu işten nasıl el çektirildiğini yine bu satırlardan öğreniyoruz (Anar, 2012:V-VII)”

Hayatta acılarla, hüznlerle, sevinç ve mutlulukların nasıl aynı anda insanı sarıp sarmaladığının sayısız örneklerini yine bu güzel eserde buluyoruz. Kitap değerlendirme toplantılarının birinde, eseri hakkında haksız ve acımasız eleştiri nutuklarını dinlediği sırada şair Resul Rıza'ya dede olduğunun müjdesinin verilmesi üzerine onun, oğlu Anar'a sarılarak sevinmesi, baba oğlun birbirlerini kutlamaları, hayatta sevinçlerle üzüntülerin iç içe yaşandığını göstermesi bakımından manidardır. Gerek *Sizsiz*'de, gerekse Enver Mehmedhanlı'ya hasredilen *Hayatım Ağrıyor*'da, yaşamış, acı çekmiş, sevinmiş, eser vermiş; gün gelmiş takdir görmüş, göklere çıkarılmış; gün gelmiş gözden düşmüş, ama her durumda hayatın binbir halini görüp geçirmiş gerçek insanların hikayelerini okuyoruz. İnsanları ve olayları ustaca tasvir ve tahlil eden güçlü kalem Anar'ı da bu eser vasıtasıyla yakından tanıma imkanı bulduk. Yazar, annesi Nigâr Refibeyli'yi, babası Resul Rıza'yı ve amcası Enver Mehmedhanlı'yı hatıraların ışığında anlatırken, kendi duygularını, düşüncelerini, dünyayla ve insanlarla ilgili değerlendirmelerini de başarılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kısacası, eserde biz Anar'ı, onun yaşadıklarını, olaylar karşısında takındığı tavrı da tahlil etme fırsatını buluyoruz. *Sizsiz*, Nigâr Refibeyli ile onun vefalı eşi Resul Rıza'nın ölümünün ardından yaşananları esas alan, ancak zamanda ileri ve geri gidişlerle bütün bir devri onların hayatları çerçevesinde anlatan değerli bir eserdir.¹

Anar'ın ilk hikâyelerinden biri olan *Taksi ve Vakit*'te yirmili yaşlardaki kahraman, sevmek ve mesut olma konusunda birbiriyle çelişen duygu ve düşüncelerin girdabındadır. Kız arkadaşı ayrılarak başka bir şehre gidecektir ve istasyona kadar değil, sadece sokağa, taksi durağına kadar onun geçirmesine izin vermiştir. Tereddüt içindedir. Ona göre mutluluk ufuk gibidir, görünür ulaşılmaz; yakınlaştıkça uzaklaşır. Taksi beklemekte dirler ve beş on dakika içinde bir daha görüşüp görüşemeyeceğini dahi bilmediği kız akadaşına, bir türlü aşkını söyleyip söyleme konusunda karar verememiştir; nihayet o da, duran bir damalı yeşil ticari arabaya binip gitmiştir. Anar, mutluluğu, aşkı, ömrü ve insan ilişkilerini biri somut, diğeri soyut iki zıt varlıkla, hızla akıp giden taksi ve zaman ile sembolleşmiştir. Esasen, *Taksi ve Vakit* adlı hikâyede çok karmaşık, merak uyandıracak çapraşıklıkta olay ve hatta aksiyon yok gibidir. Bütün olay, hikâyedeki kahramanın zihninde ve gönlündedir. Yazar, hikâyeye kurgusundaki geri dönüşlerle olayları ana kahramanın zihninde yaşatır ve onun bunalımlı ruh dünyasını başarılı şekilde ortaya koyar. Bu hikâyede okuyucuyu sürükleyen esas unsur, olay örgüsünden ziyade kahramanın iç hesaplaşmalarıdır.

¹ Anar'ın *Sizsiz* ve *Hayatım Ağrıyor* adlı iki eserini Türkiye Türkçesine aktararak, ilk defa yayına hazırladık. Üç kısımdan oluşan bu kitabın ilk iki bölümü *Sizsiz*'de, son kısım ise babasının amcazadesi Enver Mehmedhanlı'yı anlatan *Hayatım Ağrıyor* adlı esere ayrılmıştır. Anar, (2012), *Sizsiz*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fatma Özkan), Ankara, Türksoy Yayınları, 382 s.).

“Söylesem mi? Cevap önceden belliydi. İki, belki üç, belki hatta beş mutlu dakikayı onun hayretten lâl olacağına, donup kalacağına ayırıyorum. Ya altıncı dakika? Öfke mi? Alay mı? İlgisizlik mi? Belki yumuşak bir tenbih, belki ağır bir tahkir? Fakat ne olursa olsun mutlaka red cevabı. Beni üzecek, kıracak, kederlendirecek bir cevap. Ama bütün bunlar beni korkutmuyordu. En dehşetlisi şuydu: Bu red cevabı beni bir ay, beş ay, en fazla bir yıl, iki yıl, bilemediniz bir ömür boyu incitecekti (Anar, 2005:105).”

Adını bilmediğimiz hikâyenin kahramanı, yemek davetiyle arkadaşı Şemsi'nin evine gitmiştir ve yıllar önceki aşkını onun kızı Nergis ile özdeşleştirmiştir. Aslında onun âşık olduğu Nergis değildir. Hastalıklı bir tavır ve tutkunlukla Nergis'in şahsında temsil edilen kahramanın gençliğe duyduğu özlem, parmaklarının arasından kayıp giden zaman ve kaçırıldığı aşk ve mutluluk fırsatıdır. Olaylar yemektan sonra nişanlısı Asaf'ın doğum günü partisine gidecek olan Nergis'in hikâye kahramanı tarafından taksiyle götürülmesiyle gelişir. Nergis, gittiği doğum günü partisine onu da davet eder. Ancak çocuğu yaşındaki gençlerin toplantısına katılmayı kendine yakıştıramaz, kibarca geri çevirir. Aradan kısa bir süre geçince kahraman, Nergis'i genç arkadaşları arasında görme arzusuna yenik düşer ve o evin kapısına kadar gider. Arkadaşlarının arasında eğlenen, milli Azerbaycan havalarının eşliğinde geleneksel dans figürlerini sergileyen Nergis'i gördükten sonra, o gençler arasında ne kadar garip duruma düşeceği gibi acımasız bir gerçeği anlar ve kapıyı yanlışlıkla çaldığını söyleyip özür diledikten sonra oradan ayrılır. İç hesaplaşmalar, sorgulamalar ve zamanda daha çok geriye ve zaman zaman da ileriye dönük yolculuklarla anlatıma derinlik katılan bu hikâyede yazar, muhteşem bir üslup sergilemiştir. Anar'ın bütün eserlerinde, zengin bir kültür ve bilinçle, ustaca işlenmiş bir dil ve üslup dikkati çeker. Bunda, şüphesiz halk irfanından beslenen son iki yüz yıla yakın zamandan bu yana yazı dili olarak gelişim gösteren Azerbaycan Türkçesinin payı büyüktür. Anar çok velut bir yazardır. Pek çok hikaye, roman, piyes, deneme ve senaryo kaleme almıştır. Anar, bizatihi on iki filmin senaryosunu yazmış, kendi eserlerinden dördü de sinemaya uyarlanmıştır. Ayrıca Dede Korkut başta olmak üzere oniki belgeselin de yönetmenliğini yapmıştır. O, “Noçnie mıslı(Gece düşünceleri)” ile” “Pravo Na Jizn(Yaşama Hakkı)” gibi bazı eserlerini Rusça yazmış, bazı eserlerini de kendisi Rusçaya çevirmiştir. Ancak o, edebi eserlerinde anadili Azerbaycan Türkçesini tercih etmiş; sanatında şöhretini Türkçe yazdığı eserlerle elde etmiştir.

“Eserlerinde gözlemlenen zengin muhteva ve geniş kültüründe ailesinin olduğu kadar filoloji ve sinema alanlarında gördüğü öğrenimin de payı vardır. Kahramanlarının televizyon ve sinema dünyasından veyahut da matbuat aleminden oluşu, yazarın da içerisinde yer aldığı çevrelere dair gerçek izlenimlerin aktarılmasında ve başarılı karakter ve tiplerin ortaya çıkmasında etkili olsa gerektir. *Beş Katlı Binarın Altıncı Katı* adlı romandaki kahramanlardan Nimet, Dadaş, Zaur ve Tahmine neşriyatta görev yapan kimselerdir. Tahmine'nin televizyonda çalışmaya başlamasıyla, televizyon ve sinema dünyasından tiplerle tanışırız. *Dante'nin Jübilesi* adlı hikâyedeki kahramanların bir kısmı aktörler ve tiyatro yönetmenleridir.

Yazarın yakından tanıdığı bu çevrelerle ilgili gözlemleri gerçeğe yakın ve inandırıcıdır (Anar, 2005: 8).

“Anar’ın eserlerinin bir kısmında olay örgüsü çok karmaşık ve olağan dışı değildir. Onun yarattığı tipler ve karakterler, öylesine sıradan ve gerçek hayatta karşılaşılabilecek türden sade insanlardır. Ancak eserlerindeki anlatım tarzı, dili kullanışı, ruhî tahlillerde yakaladığı derinlik ve tasvirlerdeki üstün başarısı, onun eserlerini olağanüstü güzelliklere taşıyor. Ancak bazı eserlerinde sıra dışı olaylara da yer verilmiştir. Bunun örneklerine *Beş Katlı Binanın Altıncı Katı* adlı romanda rastlamaktayız. Söz konusu romanın sonunda ölümünden uzun bir süre sonra Nimet’in Tahmine’yi sokakta gördüğünü söylemesi, Zaur’un beş katlı binanın altıncı katına çıkmış olması gibi hususlar, beş duyuyla kavranıp, gerçekliğini aklın doğrulayacağı türden olaylar değildir. Aynı şekilde *Korku*, *Kırmızı Limuzin* ve *İlgi Bağı* adlı hikâyelerinde de sürrealizmin etkisi görülmektedir. Bu eserleri aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Söz konusu hikâyelerdeki yaklaşımın temel esprisi, dünyanın ve kâinatın sırlarının sınırlı akılla kavranamayacağı, olup biten herşeyin sebep-sonuç ilişkisiyle açıklanamayacağı şeklinde ortaya konulmuştur. Yazar, “...eğer bütün anlaşılmaz, açıklanmaz ve akla sığmaz kavramlara akılcı sebepler uydurup yamayacaksak, her şeyi kıt zekâmızın kısa arşınıyla ölçmeye kalkarsak, o zaman kimseyle ilgi kurmamız mümkün değildir (Anar, *Dante’nin Jübilesi*, *İlgi Bağı*, 133-134)” der.

Anar, dili kullanmada çok başarılıdır. Kelimeleri kuyumcu titizliğiyle seçer. Hayatın içinden çıkmış izlenimi uyandıran canlı karakterleriyle, insan ve mekan tasvirlerindeki ustalığıyla sıradan olayları olağanüstü güzellikte vermesini bilir.

“Sokağın köşesinde duruyorduk. Sıcaktı.

O, araba bekliyordu.

Beni dışardan gömleğim rahatsız ediyordu, içerden de yüreğim.

Arabalar birer birer geçiyordu. Evin yanından her araba kıvrılışında ikimiz de dikkatle bakıyorduk. Yan tarafı, dama nakışlı; ön camı, yeşil ışıklı taksiyi bekliyorduk (Anar, 2005: 105).

“Yazarın pek çok eserinde felsefi bakış açısı, hayata, ölüme, kadere ve mutluluğa dair yorumlar vardır. *Geçen Yılın Son Gecesi* adlı hikâyesinde eşini yitirmiş dört çocuklu bir annenin, yılbaşı gecesindeki yalnızlığı anlatılır. Önce, bütün çocukları, evli kızı, torunu ve damadıyla bir yılbaşı gecesini geçireceğini düşünen Hamide Hanım gecenin ilerleyen saatlerinde bu defa da yalnız kalır. Aradan yıllar geçtikten sonra ilk defa eşinin sesinin kayıtlı olduğu bandı dinlemeye karar verir. Eşinin sesini kaydettiği bandı dinledikten sonra, yalnızlık problemini çözmüş ve rahatlamış bir hâlde torunuyla huzurlu bir uykuya dalar. Eşi Muzaffer, bantta kayıtlı olan mâni-dar sözleriyle, yıllar sonra eşini düşüttüğü yalnızlık duygusundan kurtarır. Dünyada hiç bir şeyin sona ermediğini, yarım bırakılan hiç bir işin bulunmadığını söyleyen Muzaffer, gün gelip de çocukların büyüüp birer birer yuvadan kanatlanıp uçacaklarını, bunun için onları vefasızlıkla suçlamaması gerektiğini, çünkü çocuklarına

verdikleri genlerle onlarda yaşamaya devam edeceklerini söyler. Esasen kahramanı Gazanfer'in ağzından yazar, hayat felsefesini ve geçimlerini namusuyla sağlayan bu ailenin nezdinde ahlâk anlayışını ortaya koyarken, ahkâm kesmeden pekâlâ da felsefe yapmaktadır (Anar, 2005:10). “Şunu bil ki, nereye giderlerse gitsinler, hangi aileye, hangi muhite girerlerse girsinler, senden ve benden bir şeyler taşıyacaklar; tıpkı bizim anne ve babalarımızın özelliklerini taşıdığımız gibi. Şimdi diyeceksin ki Gazanfer filozofluk ediyor.. Ama, bak, vallahi böyle düşünüyorum. İnsanoğlu nesilden nesle geçerken, birbirlerine bir şeyler verirler. Bir işe birisi başlıyor ama, bitiremiyor. Ancak o iş asla yarım kalmıyor, bir sonraki nesle kalıyor, o işi sonra gelenler tamamlıyorlar. Dünyada hiç bir şey kaybolmuyor, hiç kimse ölmüyor. İyi de kötü de nesilden nesle geçerek devam ediyor. Biz, Hamide, bana göre güzel yaşadık, kendi emeğimizle ekmeğimizi kazandık. bırak, bizim hayatımızda yaşanmış iyi şeyleri, çocuklarımız kendi taze hayatlarına, taze nesillere götürsünler. İşte hayat da budur esasen(Anar, 1988:24).”

“Anar'ın eserlerinde rüyaların önemli bir yeri vardır. *Beş Katlı Binanın Altıncı Katı* adlı romanı garip bir rüyayla başlar. Romanın sonunu da bir başka rüya belirler. Bir tartışma sonunda Tahmine'nin evinden ayrılan Zaur, arkadaşının evinde bir rüya görür. Bu rüya ile daha evvel Tahmine'nin ömrünün kısa süreceğinin baktırdığı falda çıktığını söylemesi, romanın sonunda yasak aşkın kadın kahramanının öleceğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Yine *Kırmızı Limuzin* ve *İlgi Bağı* hikâyelerinde de rüya olay örgüsünde, belirleyici öge olarak yer alır.

Anar'ın eserlerinde zaman kavramı, üzerinde yorum yapılan, farklı değerlendirilen ve farklı algılanan bir süreçtir. Annesi Nigâr ile babası Resûl'e “Sizsiz kalıp sizi yazdığım bu yazıyı, sizin solmaz, sönmez, hafızamızdan silinmeyecek hatıranıza armağan ediyorum” sözleriyle ithaf ettiği kitabında, zaman kavramını değerlendiren yazara göre şu an diye bir şey yoktur. İnsan hayatında iki zaman diliminden bahsedilebilir: Geçmiş ve gelecek. Zamanı tıpkı şair babası gibi yorumlayan yazar için doğarken atılan ilk çılgılık, gelecek günlerin vehmi; ölüm ise, son sükût ve ömrün yorgunluğuna merhem olan sessiz ve serin bir gölgedir. Zaman konusunda,

“Belki de varlığın açıklanamaz zaman akışında, şimdi yoktur. Yalnız geçmiş ve gelecek var; olanlar artık olmuştur, olacaklar henüz olacaktır. Arkada kalanla gelecek olanın karşılaştığı yer, kesiştikleri nokta ise mevcut değil.” diyen yazar, zamanı Eski Yunan (Heraklit)filozofunun, “Bir ırmakta iki defa yıkanılmaz” sözüyle açıklarken, ondan bir adım daha ileri giderek şu yorumu getirir:

“Ancak bir ırmakta bir defa da yıkanmak imkânsızdır. Senin yıkandığın zaman zarfında bu ırmak artık o ırmak değil; senin suya girdiğin andaki sular akıp gitmiş, onun akışı bir an, bir saniye bile durdurulamaz.”

“Zamanın şimdisi yoktur, geçmişi ve geleceği var. Yazdığım bu satırlardan bir cümlesini, bir kelimesini bile şimdi yazmıyorum, yazmadım. Yazacağım zamana kadar bu cümleler henüz yoktu, ileride, gelecekte var olacaklar; yazıp bitirdiğim her cümle, bitirdiğim her söz ise, artık geride kalmıştır. Bakın, şimdi yazdığım

cümlelerin her harfini kâğıda geçirirken, o sözler hızla giden trenin pencerelerinden görünen telgraf direkleri gibi düşüp geride kalıyor ve yalnızca cümleyi tamamlayacak nokta henüz ileride, gelecek zamandadır, onu da şimdi koyuyorum.”

“Zaman her yaranın ilâcıdır. Vakit her gece yarısı on iki darbeyle günleri kurşunladıkça benim kalp ağrımı dindirecek, hasretimi azaltacaktı(Anar, 2005:108)”.

Anar, eserleriyle Azerbaycan edebiyatında haklı bir yer edinmiştir. O, sanatını politikaya alet etmeden, yaşadığı döneme, Azerbaycan Türklüğünün 1960’tan sonraki sosyal hayatına ayna tutmuş usta bir yazardır. Hikaye, roman ve senaryo yazarı olarak ülkesinde kalıcı bir çığır açmış; aynı zamanda ve pek çok dile çevrilen eserleriyle dış dünyada ülkesinin sanat elçisi olmuştur. Anar’ın eserlerinin değerlendirildiği ve yetmişdokuzuncu yaşını idrak eden yazaramıza uzun ömürler dileriz.

Kaynakça:

ANAR, (1988), *Seçilmiş Eserleri, cilt: 1*, Bakı.

-----, (2005), Anar, Anar’dan Seçme Öyküler, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fatma Özkan), Ankara: Kül-Sanat Yayınları.

-----, (2012), *Sizsiz*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fatma Özkan), Ankara: Türksoy Yayınları

ÖZKAN, İsa, (2007a), *Bengü İzler, Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara: Pegem A Yayıncılık,

-----, (2009) “Sevgi ve Samimiyet Abidesi Bir Şair: Bahtiyar Vahapzade”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 263, Temmuz 2009, s. 52-56.

-----, (2007b), “Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Kültür Alanındaki Değişmeler”, *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara: Ankara Ticaret Odası-Türkocağı Yayınları, s. 80-128.

Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine Göre Salgın Hastalıklardan Ölümler: Adıyaman Örneği *

Deaths Due to the Epidemic diseases In Adıyaman According to the Death Registers

Doç. Dr. Hamdi DOĞAN **

Öz:

Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün ülke genelinde olduğu gibi Adıyaman kazası ve bağlı köylerinde de salgın hastalıklardan dolayı ölümler gerçekleşmiştir. Bu çalışmada, 1912 ve 1930 yılları içerisinde Adıyaman kazası ve bağlı köylerinde salgın hastalıklardan ne kadar vefatın gerçekleştiği, bu hastalıkların kaza halkı üzerinde oluşturduğu etkiler, *Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerinde* yer alan bilgiler ışığında tespit edilmeye çalışılmıştır. Defterde salgın hastalıklardan dolayı vefat eden kişilere ait bilgilerin tamamı transkript edilerek genel bir tablo haline getirilmiştir. Bu tabloda ortaya konan bilgiler konunun daha iyi anlaşılması için değişik açılardan değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler vefat eden kişilerin adı, hangi salgın hastalıktan dolayı vefat ettiği, lakabı, baba adı, anne adı, medeni durumu, vefat ettiği yerler, kayıtlı oldukları köy ve mahalleler, yaşları, vefat ettikleri tarih ve cinsiyetleri gibi farklı başlıklar altında oluşturulan tablo ve grafikler üzerinden yapılmıştır.

Böylece Adıyaman kazasının, çalışmanın kapsadığı yıllar itibarıyla sıhhi ve sosyal durumu ortaya konulmuştur. Birincil kaynak niteliğindeki *Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri*'nden faydalanarak yapılan böylesi çalışmaların aynı zamanda

* Bu çalışma SOB 2015/08 BAGEP no'lu proje kapsamında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hamdidogan51@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4716-7153>

tıp tarihine ve salgın hastalıklardan dolayı gerçekleşen ölümler üzerine yapılacak diğer çalışmalara da faydalı olacağı söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Adıyaman, Sağlık, Salgın, Verem, Tifüs, Çiçek, Kızamık, Difteri, İspanyol Nezlesi.

Abstract:

As in the last period of The Ottoman Empire and throughout the entire country in the first years of Republic, deaths from epidemic diseases occurred also in Adıyaman town and attached villages. In this study, it was tried to determine how many deaths occurred from epidemic diseases in Adıyaman town and related villages in 1912 and 1930 years, and the effects that these diseases had on the people of the town in the light of the information in the death toll records (*Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri*). All the information about the people who died because of epidemics in the book was given in a general table by transcripts. The information presented in this table was subject to various angular evaluations for a better understanding of the subject. These evaluations were achieved on tables and graphs created under different headings such as his/her name, because of which epidemic illness he/she died, cognomen, father's name, mother's name, marital status, where he/she died, the villages and neighborhoods they are registered, ages, date of death and genders of the deceased people.

Thus, the sanitary and social situation of Adıyaman town was revealed by the years covered by the study. It can be said that such studies, which are made by using the primary source of the death toll records, will be beneficial for medical history and for other studies on the deaths caused by epidemic diseases at the same time.

Keywords: Adıyaman, Health, Epidemic, Tuberculosis, Typhus, Variola, Measles, Diphtheria, Spanish Flu.

Giriş

Salgın hastalıklar tarih boyunca insanlığı tehdit etmiş ve pek çok ölümlere neden olmuştur. Bu hastalıklar ülkeden ülkeye, insandan insana savaş esirleri, firariler ve mülteciler sayesinde kolayca yayılmıştır. Osmanlı Devleti' de özellikle Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilanına kadar olan dönemde bu hastalıklara karşı önemli mücadeleler vermiştir. Bunların başında koruyucu tedbirler ve karantina uygulamaları gelmektedir (Yıldırım, 1985:1337). Ayrıca aşı gibi farklı uygulamalar da hayata geçirilmiştir. Aynı şekilde Cumhuriyetin ilk yıllarında da salgın hastalıklarla mücadele etmek için yoğun mesai harcandığı görülmektedir. Bu dönemde bir yandan sağlık kurumları oluşturma çabaları sürerken diğer yandan ülke nüfusunu hızlı bir şekilde tahrip etmekte olan frengi, sıtma, kolera, verem ve trahom gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir (Temel, 2008:137).

Türk Milleti 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde savaşlar dışında, salgın hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu yıllar içerisinde birçok insan kıtlık, göç ve savaşlar nedeniyle bulaşıcı hastalıklardan etkilenerek hayatını kaybetmiştir. 1854 Kırım, 1877-1878 Osmanlı- Rus, 1897 Osmanlı- Yunan, 1912-1913, Balkan, 1914- 1918 Birinci Dünya ve 1918- 1922 Milli Mücadele Savaşları sırasında, hayatını kaybedenlerin ne kadarının cephede savaşarak şehit düştüğü, ne kadarının da hastalıklardan dolayı hayatını kaybettiği, yapılan bilimsel araştırmalar ve tutulan istatistikler neticesinde tam olmasa da bazı rakamlar ülke geneli itibarıyla ortaya konulmuştur. Ancak salgın hastalıklardan ölümlerin Anadolu da yaptığı tahribat şehir, kaza, nahiyeye ve köy düzeyinde yeteri kadar tespit edilememiştir. Neredeyse bütün Anadolu şehirlerini, kaza ve köylerini tesiri altına alan salgın hastalıkların 20. yüzyılın başlarında Adıyaman kaza merkezinde ve bağlı köylerde neden olduğu ölümler birincil kaynak niteliğinde olan Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerindeki bilgiler nispetinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yine bu araştırmada 1912 ve 1930 yılları arasında Adıyaman kaza merkezi ile bağlı köyler ölçeğinde çiçek, kolera, difteri, kızamık, dizanteri, verem, tifüs ve İspanyol nezlesi vb. salgın hastalıklardan dolayı gerçekleşen ölümler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın temel kaynağını *Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivinde* bulunan Adıyaman Kazasına ait 1912'den 1930'a kadar olan süre içerisindeki ölüm kayıtlarını kapsayan *Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri* oluşturmaktadır (AVMVD, 1912-1930: 50-177)¹. Bu defterler, yakın dönem tarih araştırmalarında henüz yeterince fark edilmeyen kaynaklar arasındadır (Köstüklü, 2006:206).

Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine ihtiyar heyeti, askerlik şubesi ve diğer ilgili makamlardan verilen resmi ölüm raporları üzerine kayıtlar yapılıyordu. 1926 yılının sonuna kadar müteselsil numarası yani ölüm vukuatına verilen her bir numara birbirini takip ederken 1927 yılından itibaren her yılın başında müteselsil numarası yeniden başlamış ve her yılın sonunda o yıl ki vefat sayısı yazılarak ilgili nüfus müdürü veya başka yetkili tarafından tasdik edilip kapatılmıştır. Mayıs 1929'dan itibaren yeni harflerle kayıtların yapılmaya başlandığı görülmüştür. Bu defterler 1933 yılından itibaren 'Vukuat Defteri' adını almıştır (Köstüklü, 2006:206-207). 1974 yılından itibaren ise defter uygulamasına son verilmiş, "ölüm vukuat dayanak belgesi" olarak klasör halinde tutulmaya başlanmıştır (Doğan, 2016:20).

Adıyaman kazasına ait incelenen defter, 128 sayfadan oluşmaktadır. 76x54 ebadında büyük boy olup, vefat eden hakkında çeşitli bilgilerin yazıldığı matbu sütunlarından oluşmaktadır. Her sayfada, 25 sütun vardır. Sırasıyla; "müteselsil numarası", "kayıt tarihi", "kaza", "mahalle ve karyesi". "sokağı", "mesken numarası", "ilm ü haber ve tarihi", "isim ve şöhreti sanat ve sınıfı", "peder ve validesi ismiyle: Pederi, validesi", "mahal ve tarih-i veladeti", "milleti", "Müteehhil (evli) ise

¹ *Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi, Adıyaman Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri, s.50-177.* (Defter metin içerisinde ve dipnotlarda AVMVD olarak gösterilecektir).

kimin zevci veya zevcesi olduğu”, “mahal-i vefatı”, “tarihi vefatı”, “sebebi vefatı”, “esasen nüfustaki mahal-i kaydı”, matbu ifadelerinin yazıldığı sütunlar bulunmaktadır. Ölen kişi hakkındaki bu bilgiler her bir sütuna sıra ile yazılmıştır. Ölenlerin “sebeb-i vefatı” yazan sütuna hangi nedenden öldükleri ifadesi düşülmüştür. Dolayısıyla salgın hastalıklardan ölenleri bu sayede tespit etmek mümkün olmaktadır (AVMVD-1912-1930:50-177). Bu durum Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri üzerine yapılacak olan çalışmaların sihi ve sosyal tarih açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

AVMVD’nde yapılan incelemeler neticesinde 1916 ve 1930 yılları arasında deftere kaydedilen vefat sayıları ölüm sebeplerine göre bir ayrıma tabii tutulmadan aşağıdaki tabloda yıllara göre belirlenmiştir². Bu sayılar sadece salgın hastalıklardan ölümleri değil farklı nedenlerle gerçekleşen bütün vefatların toplamıdır.

Tablo 1: AVMVD’ne Göre Adıyaman Kazasında Gerçekleşen Ölümlerin Toplam Sayısı

Yıl	Vefat Sayısı	Yıl	Vefat Sayısı
1916	286	1924	188
1917	130	1925	233
1918	344	1926	176
1919	393	1927	142
1920	334	1928	60
1921	184	1929	37
1922	196	1930	75
1923	189	Toplam	2,967

1916 ve 1930 yılları arasında tutulan Vefayat Defterleri’ne kaydedilen toplam vefat sayısı 2,967 olarak tespit edilmiştir. Defterlerde 1912 ve 1915 yılları arasındaki vefat edenlerin kayıtları da dahil olmak üzere 1916’dan itibaren tutulan bu defterlere yazıldığı tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle defterdeki ölüm kayıtları 1912 ve 1930 yıllarını ihtiva etmektedir.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 1918 ile 1920 yılları arasında vefat defterlerine kaydedilen ölüm kayıtlarının daha fazla olduğu görülmektedir. 1928 ile 1930 yılları arasında ise vefat defterlerine kaydedilen ölüm sayılarının ise gittikçe azaldığı tespit edilmiştir.

² Defterin 1910 yılından itibaren tutulmaya başlandığı bilinmekle beraber ilk 50 sayfası zayi olduğundan 1912 yılı öncesine ait bilgilere ulaşılamamış ve değerlendirmeye tabi tutulamamıştır. Elimizdeki mevcut defter 50- 177 aralığındaki sayfalardan ibarettir. Defterdeki kayıtların ise 1916 yılından itibaren tutulduğu görülmektedir. Ancak bu kayıtlar geriye dönük olarak dört yılı da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bir diğer ifadeyle 1912 ve 1915 yılları arasında gerçekleşen vefatlar, 1916 ve 1930 yılları arasında tutulan vefayat defterlerine işlenmiştir. Bunun nedeni ise vefat edenlerin vefat haberlerinin nüfus idaresine geç bildirilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

1. Salgın Hastalıklar

1.1. Verem

Verem, dünyada ve Türkiye’de bir döneme damgasını vurmuş salgın bir hastalıktır. Dünyada ölüm sebepleri incelendiğinde 20. yy başında verem, üst sıralarda yer almaktaydı. *Veremin yayılmasında ve toplum içinde dağılmasında hayat standardı, geçim zorluğu, mesken ve çevre sağlığı, eğitim vs. sosyal faktörler oldukça etkilidir* (Tuğluoğlu, 2008:22). İnsanların toplu olarak yaşamaya başladıklarından beri var olan verem, Osmanlı Devletinde de etkili olmuştur. Anadolu’nun çeşitli şehirlerin de veremin yaygınlığı göze çarpmaktaydı. Hatta II. Mahmut, Abdülmecid gibi padişahlar bile bu hastalıktan yaşamını yitirmiştir (Yıldırım, 1985:1331). Ülkemizde veremin halk arasında ne kadar yaygın olduğunu gösterir istatistikler ise II. Abdülhamid zamanından itibaren tutulmaya başlanmıştır (Hot, 2015:125).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem askerler hem de siviller veremden etkilenmişlerdir. Savaşın sonuna doğru artan veremle mücadele için 1918’de İstanbul’da Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti kurulmuştur (Yıldırım, 1985:1331). Mütareke döneminde İstanbul’da haftada ortalama 50-60 kişinin ölümüne neden olan vereme karşı halkı bilinçlendirmek amacıyla gazete, afiş, broşür gibi araçlarla ev ve iş yerlerinde alınabilecek önlemler duyurulmuş, halk hastalık hakkında aydınlatılmaya çalışılmıştır (Temel, 2008:138-139). Türkiye’de verem hastalığı Cumhuriyet’ten önce ve sonra yaygın bir halde idi. Cumhuriyetin ilk yıllarında 13 Milyon olan ülke nüfusunda 1 milyon veremli hasta vardı (Tuğluoğlu, 2008:2). 1924 yılında Türkiye’de veremle mücadele teşkilatı ve Heybeliada sanatoryumu kurulmuştur (Gürsel, 2014:10).

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dünyanın hemen her tarafında olduğu gibi ülkemizde de bu hastalığa tutulanlar çoğalmış ve ölümler artmıştır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:111).

1.2. Kızamık

Kızamığın tespitini ilk defa bir İslam bilgini olan Razi, yapmıştır. 18. Yüzyıldan itibaren de kızamık salgınları görülmeye başlanmıştır (Hot, 2001:218).

Kızamık, yalnızca insanlarda görülen, salgına neden olan önemli bir hastalıktır. Hastalık, solunum yoluyla yayılır, son derece bulaşıcıdır. İlk belirtiler halsizlik, huzursuzluk ve ateştir. Daha sonra gözlerde kızarıklık, öksürük, burun akıntısı ve nadiren eklem ağrıları ortaya çıkar. Üç dört gün içinde ciltte kırmızı renkli döküntüler belirir. Alından başlayan döküntüler üç günde ayaklara kadar ulaşır (Gül, 2009:243).

1.3. Tifüs

Tifüs, yüzyıllar boyunca insanlığı etkileyen ve kitleler halinde ölümlere yol açan bir hastalıktır. İnsana, bitler aracılığıyla bulaşır. Ateşle başlar ve deride döküntülere neden olur (sarıköse, 2013:47). Osmanlı Devleti’nde tifüs pek bilinememiş, en çok humma adı altında tifo ile karıştırılmıştır. Tifüs hastalığı Anadolu

insanı ve askeri için 1870’li yıllardan sonra hem acı çektiren hem ölüme götüren en büyük faktörlerden biri olmuştur (Çalık-Tepekaya, 2006:207). 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda her iki orduda ortaya çıkan tifüs salgını 40.000 dolayında askerin hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Yıldırım, 1985:1327). Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında tifüs Türk toplumu için adeta bir felaket olmuştur. Evlerine dönen binlerce asker, köy ve kasabalarına bu hastalığı taşımışlardır. “*Tifüs salgınlarının çoğu soğuk mevsimlerde meydana çıkar. Bunun sebebi; uzun zaman değiştirilmemiş ve yıkanmamış çamaşırlarda bitlerin çoğalması, kışın insanların daha kalabalık içinde yaşamaları ve beden temizliğini ihmal etmeleridir*” (Hot, 2015:131).

Başlangıçta tifüsle mücadele metotlarının ilkel olması nedeniyle bütün dünyada olduğu gibi, Osmanlının son ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde geniş bir yayılma alanı göstermiş, zaman zaman yaptığı salgınlarla birçok kayıplara neden olmuştur (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:98). Tifüse karşı ilk aşı Türk ordusunda kullanılmıştır. Dr. Reşat Rıza’nın teklifiyle hazırlanan aşı Dr. Abdülkadir (Noyan) tarafından Irak Cephesi’nde Bağdat’ta, Dr. Tevfik Sağlam tarafından ise Kafkas Cephesi’nde 1915 yılında uygulanmıştır (Hot, 2015:132).

Koruyucu aşı ile birlikte mücadele konusundaki ilerlemelerin ülkemizde de uygulanması ve son olarak DDT ve benzeri insektisitlerin geniş ölçüde kullanılması tifüs vakalarını azaltmış ve salgın olanaklarını ortadan kaldırmıştır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:99).

1.4. İspanyol Nezlesi

İspanyol Nezlesi Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru ortaya çıktı. “*Grip 1918’de başlamış ve bazı yerlerde 1920’li yılların başına kadar sürdü, ancak esas etkisini 1918’in ilk yarısında ve 1919’un başlarında gösterdi. Hemen her kıtada etkili olan bu grip salgını çok ciddi siyasi, askeri ve sosyal sonuçlar doğurdu*”(Yolun, 2012:6). Salgının Osmanlı’ya Avrupa üzerinden yolcular, esirler veya Almanlar tarafından ya da Mezopotamya’daki İngiliz ordusu tarafından getirildiği düşünülmektedir (Yolun, 2012:135). 1918 yılı grip salgınında bütün dünyada 20 milyon civarında insanın öldüğü sanılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Türkiye’de de çok şiddetli bir grip salgını baş göstermiş ve ülkenin birçok yerinde ölümle sonuçlanan kayıplara yol açmıştır (Özdemir, 2010:308-309).

1.5. Dizanteri

Bu bulaşıcı hastalık daha çok havanın sıcak olduğu savaş bölgelerinde görülmüştür. Dizanteri kirli gıdaların bağırsakta yol açtığı enfeksiyondan kaynaklanan bir hastalıktır. Özellikle savaş yıllarında açlık ve kıtlık nedeniyle dizanteri, salgınlar yapmıştır. Dizanteri Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı ordusunda da etkili oldu. Kafkas Cephesi’ndeki 3.Ordu’da 1915-1918 yılları arasında dizanteriye yakalanan 12.642 kişiden 5.942’si ölmüştür (Yıldırım, 1985:1328).

1.6. Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığı tıp tarihince çok eskiden beri bilinen, yaptığı salgınlar neticesi büyük ölümlere neden olan ve toplumları tehdit eden bulaşıcı bir hastalıktır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:80). Hastalık kadın- erkek ayrımı yapmadan herkeste görülebilen irinli kabarcıklar dökerek yüzde bir takım izler bırakan ağır bir “emraz-ı sâriyedir (Yıldız, 2014:24). İnsandan insana koruyucu çiçek aşısı Selçuklu ve Osmanlı Türkleri tarafından tatbik edilmiştir (Hot, 2015:138). Türkler tarafından uygulanan bu aşı modern tıbbı bir katkı olmuş ve çiçek hastalığına karşı aşılama bu sayede Avrupa’ya tanıtılmıştır (Bayat, 2016:333). Böylece Jenner’in vaccination ismi verilen modern çiçek aşısını geliştirmesinde bu yöntem mühim bir kaynak oluşturmuştur (Karlıkaya, 2015:28-29).

Çiçek salgınları XIX yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasında da görülmeye başlayınca 1872 yılında İstanbul’da aşı enspektörlüğü, 1892 yılında da çiçek aşısı hazırlama istasyonu kurulmuştur (Yüksel, 2015:212).

Birinci Dünya Savaşı ve sonraları bütün dünya ülkelerinde görülen çiçek salgınları bizde de görülmüş ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde aşı uygulamasının geliştirilmesi oranında azalmıştır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:84). Çiçek aşısı ihtiyacı Milli Mücadele yıllarında İstanbul’daki Telkikhane’den ve İtalya’dan karşılanmıştır. 1920-1922 yılları arasında İstanbul Telkikhanesi’nden Anadolu’ya Kızılay aracılığı ile 3.619.000 kişilik aşı gönderilmiştir (Yüksel, 2015:212). Çiçek salgınlarına karşı aşı olma yükümlülüğü getirilmiş, diğer ülkelerden intikal edilecek salgınlara karşı da böylece önlemler alınmıştır (temel, 2008:138-139).

1.7. Frengi

Sosyal ve zührevi hastalıkların en önemlisi olan frengi, Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerin arttığı XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren önce İstanbul’da sonra da yavaş yavaş ülke genelinde görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti 18 Ekim 1915 tarihinde “Emraz-ı Zühreviyenin Men-i Sirayeti” (Zührevi Hastalıkların Yayılmasının Engellenmesi) hakkında bir nizamname çıkararak yürürlüğe koymuştur (Özkaya, 2016:80). Cumhuriyetten önce frengi tedavisi halk tarafından ve ilkel bir şekilde yapılmakta idi. Cumhuriyetin ilanı ile beraber Sağlık Bakanlığı frengi ile yoğun bir mücadele içerisine girmiştir (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, 1973:91-92).

1.8. Difteri

Difteri dünyanın her tarafında özellikle ılıman iklimlerde görülen salgın bir hastalıktır. Çoğunlukla çocuklarda bazen de yetişkinlerde boğaz ve boyun ağrısıyla kendisini gösterir (Hot, 2015:143). Ülkemizde difteri vakası büyük salgınlar halinde görülmemiştir. Görülen yerlerde de difteri aşısı kullanılmıştır (Hot, 2015:148).

2. Salgın Hastalıklardan Dolayı Adıyaman Kazasında Gerçekleşen Ölümler

Adıyaman 20. Yüzyılın başlarında idari yapı olarak Malatya'ya bağlı bir kaza konumunda idi (Şaşmaz, 2014:113). 1914 yılı nüfus sayımına göre kazanın toplam nüfusu bağlı köylerle birlikte 37.949 idi. Bu nüfusun 34. 154'ü Müslüman geri kalan 3.795 kişi ise gayrimüslim idi (Karpaz, 2003:220). Adıyaman kazası Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin genelinde yaşanan sıhhi ve içtimai sorunların benzerlerini kaza merkezinde ve bağlı köylerde yaşamıştır. Gerek savaşın getirdiği zorluklar, yoksulluk ve bakımsızlık gerekse salgın hastalıklar pek çok kişinin bu yıllarda hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Halkın salgın hastalıklardan korunma anlamında bilgisiz olması, bu hastalıkların daha çabuk yayılmasına neden olmuştur. Kaza merkezinde halkın tedavi olabileceği yeterli hekim ve hastanenin olmayışı da buna etkindir.

Adıyaman kazasına ait Vefat Defterlerine 1912 ve 1930 yılları arasını kapsayan 2.967 ölüm kaydının yapıldığı yukarıda yıllara göre ifade edilmişti. Bu ölümlerin ne kadarının salgın hastalıklardan dolayı olduğu konusu ise çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Aşağıdaki farklı salgın hastalık başlıkları altında Adıyaman kazası ve bağlı köylerde salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybedenlerin bilgileri tablo ve grafiklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bu yıllarda tifo ve koleraadan dolayı gerçekleşen ölümler bu çalışma kapsamında tarafımızdan ayrı bir makale konusu yapıp yayınlandığı için bu iki farklı salgın hastalığa bu çalışmada yer verilmemiştir (Doğan, 2017:164-186).

2.1. Hastalıklara Göre Dağılımı

Tablo 2: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Sayısı

Hastalıklar	Vefat Sayısı
Çiçek	13
Difteri	2
Dizanteri	4
Frengi	5
Humma	28
İspanyol Nezlesi	20
Kanlı Humma	6
Kızamık	42
Lekeli Humma	13
Nezle-i Emma	2
Tifüs	5
Verem	47
Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Tablo incelendiğinde, 12 farklı salgın hastalık olduğu görülmektedir. Ölüm oranının en çok 47 kişi ile verem hastalığından, ikinci yüksek oran 42 kişi ile kızamık hastalığından, bunları 28 kişi ile humma, 20 kişi ile İspanyol nezlesi ve 13'er kişi ile lekeli humma ve çiçek hastalığından olduğu anlaşılmaktadır. En az ölüm oranı ise 2'şer kişi ile difteri ve nezle-i emma hastalığından olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Vefat Tarihlerine Göre Dağılımı

Tablo 3: AVMVD'ne Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Vefat Tarihleri

Vefat Tarihi (Rumi)	Vefat Sayısı
1329	3
1330	6
1331	17
1332	21
1333	22
1334	41
1335	26
1336	16
1337	11
1338	5
1341	5
Diğer	4
Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Salgın hastalıklardan Adıyaman kazasında gerçekleşen ölümler vefat tarihlerine göre değerlendirildiğinde 1915 ve 1920 yılları arasında en fazla ölümün gerçekleştiği yukarıdaki tablo ve grafiklerden anlaşılmaktadır. Bu yıllar Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemine denk gelmektedir. Savaşların ülke genelinde doğurduğu olumsuz sağlık şartlarından Adıyaman kazasında etkilenmiştir. Ancak savaşın sona ermesi ve Cumhuriyetin ilanı ile beraber salgın hastalıklara karşı yapılan mücadele neticesinde bu sebepten dolayı gerçekleşen ölümler Adıyaman kazasında oldukça azalmıştır.

2.3: Vefat Yerlerine Göre Dağılımı

Tablo 4: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Vefat Yerleri

Yer	Sayısı	Yer	Sayısı
Askerlik Şubesi Tezkiresi	4	Kapcami Mah.	50
Çavuş K.	4	Karakoç	5
Diyarbakır Hast.	4	Mahallesinde	3
Görgülü K.	3	Malatya Hast.	3
Hastanede	6	Musalla	4
Hocaömer	13	Sıratut Mah.	4
Hozirin	3	Yenipınar Mah.	6
Kakurtlu K.	4	Diğer	61
Toplam		177	

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Salgın hastalıklardan dolayı Kapcami, Hocaömer mahallelerinde ölümler daha fazla olmuştur. Bunun nedeni buralardaki nüfus yoğunluğunun daha fazla olması düşünülebilir. Malatya ve Diyarbakır hastanelerinde tedavi görürken hayatını kaybedenlerde olmuştur. Ayrıca kaza merkezine bağlı köylerde de salgınlardan dolayı vefatların gerçekleştiği yukarıdaki tablo ve grafiklerde görülmektedir.

2.4. Medeni Hallerine Göre Dağılımı

Tablo 5: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Medeni Halleri

Medeni Hal	Sayısı
Evli	49
Bekâr	126
Bilinmeyen	2
Toplam	177

Salgın hastalıktan dolayı vefat edenlerden %27,6'sı evli olup % 71'i ise bekârdı. İki kişinin ise medeni durumu ise tespit edilememiştir. Bekâr sayısının fazla olmasında savaşların ve yoksulluğun bu yıllarda etkili olduğu düşünülebilir (AVMD, 1912-1930:50-177)

2.5. İsimlerine Göre Dağılımı

Tablo 6: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin İsimleri

İsim	Sayısı	İsim	Sayısı
Abdulkadir	4	Hüseyin	10
Abuzer	7	İbrahim	10
Ahmet	5	Mahmut	6
Ali	3	Mehmet	24
Allo	3	Mustafa	4
Emine	5	Osman	3
Fatma	9	Ömer	3
Halil	3	Şeyho	5
Hanım	4	Ümmü	3
Hasan	6	Diğer	60
Toplam	177		

(AVMD, 1912-1930:50-177)

İsimler konusundaki tercihler aynı zamanda toplumun değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada önemli ipuçları sunarlar (Köstüklü, 2013:40). Adıyaman ve çevresinde kullanılan isimler bu yıllarda geleneksel Türk aile yapısının egemen olduğunu ve Türk-İslam kültürünün izlerinin devam ettiğini açıkça göstermektedir.

Erkeklerde “Mehmet, Hüseyin, İbrahim, Abuzer” Kadınlarda ise “Fatma, Emine, Ümmü” gibi isimler daha çok kullanılmıştır. Bu isimlerden “Abuzer” ismi bugün de Adıyaman ve çevresinde kullanılan yerel bir ad olarak öne çıkmaktadır.

2.6. Anne İsimlerine Göre Dağılımı

Tablo 7: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Anne İsimleri

İsim	Sayısı
Ayşe	23
Elif	13
Emine	9
Fatma	30
Güllü	6
Hanım	7
Hani	4
Hatice	10
Meryem	3
Sultan	3

Ümmü	5
Zeliha	5
Zeynep	21
Diğer	38
Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Salgın hastalıktan vefat edenlerin anne isimlerinde “Ayşe, Elif, Fatma, Hatice, Zeynep” adları sayıca daha fazladır.

2.7. Baba İsimlerine Göre Dağılımı

Tablo 8: AVMVD’ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Baba İsimleri

İsim	Sayısı	İsim	Sayısı
Abdurrahman	4	Hüseyin	10
Abuzer	3	İbrahim	9
Ahmet	4	Mahmut	4
Ali	9	Mehmet	22
Bekir	6	Mustafa	9
Hacı Mehmet	3	Osman	9
Halil	3	Şeyho	3
Hamo	3	Yusuf	4
Hasan	7	Diğer	65
Toplam	177		

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Baba isimlerinde “Mehmet, Hüseyin, İbrahim, Mustafa, Osman, Hasan” adları daha fazladır.

2.8. Lakaplarına Göre Dağılımı

Tablo 9: AVMVD’ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Lakapları

Lakap	Sayısı
Dedeoğulları	2
Mehmetoğulları	2
Reyhanoğulları	2
Diğer	31
Bilinmeyen	140
Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Defterde vefat eden bazı kişilerin lakaplarını da tespit etmek mümkündür. Bu lakaplar dönemin sosyal yapısına ışık tutarken aynı zamanda bir sülaleden birden fazla kayıp verildiğini ortaya koymaktadır. Lakaplar bazen kişinin fiziksel özelliğini ya da yaptığı mesleği de ifade edebilmektedir. Adıyaman kazasına ait defterlerde “İmamzade, molla, onbaşı, tacir ve kel” gibi lakapların kullanıldığı tespit edilmiştir. AVMVD’de lakapları tespit edilen kişi sayısı 37 olup 140 kişinin ise lakapları defterde belirtilmemiştir.

2.9. Milliyetlerine Göre Dağılımı

Tablo 10: AVMVD’ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Milliyetleri

Milliyetleri	Sayısı
İslam	174
Diğer	3
Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Salgın hastalıktan dolayı vefat edenlerin 174’ü Müslüman olup 3 kişinin ise milliyet hanesinde bir kayıt yoktur. Ancak anne ve baba isimlerine bakıldığında bunların da Müslüman oldukları açıktır.

2.10. Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Tablo 11: AVMVD’ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Cinsiyetleri

Cinsiyet	Sayısı
Kadın	41
Erkek	136
Toplam	177

Tabloda görüldüğü üzere cinsiyetlere göre dağılımda erkek sayısının kadınlara göre oldukça fazla olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu durumun sebebi, erkek nüfusun salgın hastalıkların bulaşma ortamı olan toplumun yoğun olarak yaşadığı ortamlarda daha çok bulunuyor olmasından kaynaklanmaktadır (AVMD, 1912-1930:50-177).

2.11. Doğum Tarihlerine Göre Dağılımı

Tablo 12: AVMVD’ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Doğum Tarihleri

Tarihi (Rumi)	Sayısı	Tarihi	Sayısı
1280	4	1312	4
1282	3	1313	5
1285	3	1314	5

1290	3	1315	14
1291	4	1316	8
1298	4	1318	4
1307	3	1320	5
1308	6	1322	3
1309	7	1323	3
1310	6	1326	8
1311	6	1327	3
DİĞER	66		
Toplam	177		

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Tablo incelendiğinde salgın hastalıklar sebebiyle vefat eden en eski doğumlu kişilerin 1864 yılında doğdukları tespit edilmiştir. En genç doğumlu kişilerin ise 1911 yılında doğdukları görülmektedir. 1899 ve 1900 yıllarında doğanların salgın hastalıklara daha fazla yakalandıkları görülmektedir.

2.12. Yaş Aralıkları

Tablo 13: AVMVD'ne Göre Salgın Hastalıklardan Vefat Edenlerin Yaş Aralıkları

Yaş Aralığı	Vefat Sayısı	Yaş Aralığı	Vefat Sayısı
1	2	38	1
2	1	39	2
3	2	41	3
4	2	42	1
5	2	43	2
6	4	44	1
7	1	45	3
8	1	46	1
9	2	47	1
10	1	48	1
12	4	49	3
13	3	50	5
14	4	52	3
15	1	54	1
16	1	55	3
17	7	56	1
18	8	57	3
19	9	59	1

20	11	60	4
21	8	62	1
22	8	63	1
23	6	64	1
24	2	70	2
25	4	72	2
26	3	73	1
27	3	74	1
28	5	76	1
29	1	80	1
30	1	84	1
31	3	85	1
32	1	91	1
33	1	93	1
34	3	99	1
35	1		
36	3		
37	2		
		Toplam	177

(AVMD, 1912-1930:50-177)

Salgın hastalıklardan vefat eden en küçük kişinin yaşı 1 olup en büyük kişinin yaşı ise 99 olduğu yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır. Ayrıca 18 ve 23 yaş aralığındaki kişilerden hayatını kaybedenlerin daha fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç

AVMVD üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Adıyaman kazasının 20. Yüzyıl başlarında sosyo- kültürel, sıhhi ve ekonomik yapısına dair önemli veriler elde edilmiştir. Bugün ismi dahi unutulmuş salgın hastalıkların o yıllarda bütün ülkede olduğu gibi Adıyaman ve çevresinde de ölümlere neden olmuştur.

1912 ve 1930 yılları arasında vefat edenlerden vefat defterlerine kaydedilen vefat sayısı 2,967 kişidir. Bunlardan tifo ve kolera hariç olmak üzere Difteri, Verem, Tifüs, Kızamık, Kanlı Humma, İspanyol Nezlesi, Humma, Frengi, Dizanteri, Nezle-i emma ve Çiçek gibi salgın hastalıklardan vefat edenlerin sayısı 177 olarak tespit edilmiştir. Buna tifo ve koleradan dolayı gerçekleşen ölümler de ilave edildiğinde sayı 367'yi bulmaktadır.

Tifo, Kızamık, Verem, Humma ve İspanyol Nezlesinden dolayı gerçekleşen ölümler daha fazla olmuştur. En fazla ölüm 1916 ve 1922 yılları arasında gerçekleşmiştir. Vefat eden erkeklerin sayısı kadınlara göre daha fazladır.

Adıyaman kaza merkezinde bulunan Kapcami, Musalla, Hocaömer, Eskisaray, Sıratut ve Yenipınar mahallelerinde farklı salgın hastalıklardan ölümler gerçekleşmiştir. Bu altı mahalle bugün de aynı isimle varlığını devam ettirmektedir. Ölümlerin yoğun olarak yaşandığı yerlerin başında Kapcami Mahallesi gelmektedir.

Adıyaman kaza merkezine bağlı 48 köyde de salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybedenler olmuştur. AVMVD'nde tespit edilen bu köyler şunlardır: Heştiran, Kuzuevleri, Hacıhalil, Dalasor, Vartana, Kurugöl, Fırlaz, Külahhöyük, Kayacık, Büyükkavaklı, Dandırmaz, Varigeran, Holholik, Kakurtlu, Biriman, Çavuş, Mamal, Turuş, Karakoç, Görgülü, Hasancık, Çiçek, Karahöyük, Kozan, Pişinik, Karaağaç, Hozirin, Köseler, Terman, Zek, Bulam, Tut, Sincik, Salah, Bozhöyük, Körsin, Gülöz, Şeyhhan, Sakallı, Samsat, Şeyhmur, Şirazi, Mezgirtli, Hasankendi, Babigan, Mesürge, Tirintil,ve Heştiran köyleridir.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Sağlık Bakanlığının ülke genelinde olduğu gibi Adıyaman kazasında da salgın hastalıklara karşı yürüttüğü mücadele sonucunda salgın hastalıklara bağlı olarak gerçekleşen ölüm sayısında azalma olmuştur.

Bulaşıcı olmayan hastalıklardan gerçekleşen ölümlerde olmuştur.(Menenjit, Zatürre vb.) Ancak bunların sayısı daha azdır.

Defterdeki farklı bilgilerden hareketle Adıyaman kazası ve bağlı köylerin sosyolojik yapısı ile ilgili bazı sonuçlara da ulaşmak mümkündür. Mesela vefat edenlerin medeni durumları ile ilgili tespit edilen bilgiler bu çerçevede değerlendirilebilir.

Salgın hastalıktan vefat eden kişilerin taşıdıkları isimlerin tespiti kaza halkının değer yargıları, hayat felsefeleri ile ilgili değerlendirme yapılmasına imkân vermektedir. Vefat eden kişilerin erkeklerde "Mustafa", "Ahmet", "Mehmet", "Ali" "Hüseyin" kadınlarda ise "Ayşe, Zeynep, Hatice" gibi isimleri daha fazla taşıdıkları görülmüştür. Bu sonuçların benzerlerinin baba ve anne isimlerinde de kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, Adıyaman kazası ve bağlı köylerde yaşayanların Hz. Muhammed (S.A.V)'e ve ailesinden olan kişilere sevgi, saygı ve bağlılıklarının bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

Arşivler

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşivi

Adıyaman Vefayata Mahsus Vukuat Defteri, (1912-1930), s. 50-177.

Araştırma-İnceleme Eserleri

BAYAT, Ali Haydar (2016), *Tıp Tarihi, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul.*

ÇALIK, Ramazan- TEPEKAYA, Muzaffer (2006), “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı. 6, s. 205-228.*

DOĞAN, Hamdi, (2017), “Adıyaman Kazasında Tifo ve Koleranın Neden Olduğu Ölümler (1912-1925)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences, Vol.8-April, s. 164-186.*

DOĞAN, Hamdi, (2016), “Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine Göre Çanak-kale Cephesinde Şehit Düşenler: Yozgat Örneği”, *100. Yılında Çanakkale Sempozyumu Tebliğleri, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları İstanbul, s. 13-77.*

GÜL, Abdülkadir, (2009),“ XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı. 41 Erzurum, s. 239-270.*

GÜRSEL, Ali, (2014), “Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları”, *Asia Minor Studies- International Journal of Social Sciences, Cilt. II, Sayı. III, (Ocak), s. 1- 11.*

HOT, İnci, (2015), “Tanzimat Sonrası Osmanlı’da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Edt. İbrahim Başağaoğlu vd, Çamlıca Yayınları, İstanbul, s.113-150.*

HOT, İnci, (2001), Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

KARLIKAYA, Esin, (2015), “Osmanlı Devleti’nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele, Edt İbrahim Başağaoğlu vd, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 13-45.*

KÖSTÜKLÜ, Nuri, (2013), *Atatürk ve Türkiye Tarihi Araştırmaları I, Çizgi Yayınları, Konya.*

KÖSTÜKLÜ, Nuri, (2006), “Balkan Savaşları’ndan Milli Mücadele’ye “Şehitler Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda” Metot ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 205-219.*

ÖZDEMİR, Hikmet, (2010), *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZKAYA, Hilal, (2016) “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, Nisan- Haziran, s.77-84.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, (1973), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Yayın No: 422, Ankara.

SARIKÖSE, Selma Turhan, (2013), *XIX. Yüzyılda Çukurova’da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ŞAŞMAZ, Musa, (2014), *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920- 2013) Cilt.I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TEMEL, Mehmet, (1998), “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 3, Sayı. 8, Yıl: s. 329-348.

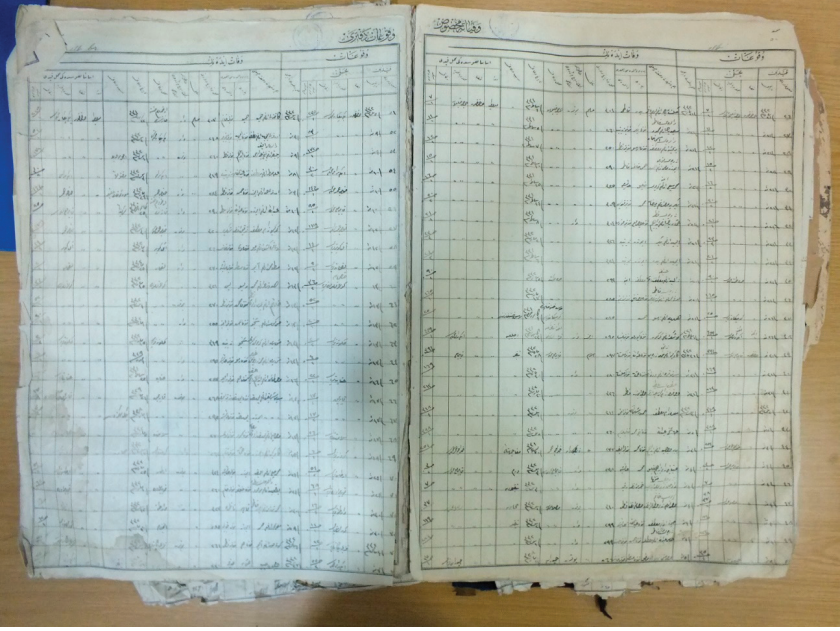
TUĞLUOĞLU, Fatih, (2008) “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl. 7, Sayı. 13-14, s. 1-26.

YILDIRIM, Nuran, (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.V, s. 1320-1338.

YOLUN, Murat, (2012), *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.

YÜKSEL, Ayhan, (2015), “Doğu Karadeniz’de Çiçek Salgını ve Bir Aşı Kampanyası”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Editörler İbrahim Başağaoğlu vd, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 209-241.

Ek 2: Adıyaman Vefayata Mahsus Vukuat Defterlerine Ait Seçilmiş Sayfa Örnekleri

This image shows the first page of a handwritten ledger. The page is divided into two columns by a vertical line. Each column contains a grid of rows and columns. The text is written in Ottoman Turkish script. The top of the page has some headings in Ottoman script. The handwriting is dense and fills most of the page.

This image shows the second page of a handwritten ledger, similar to the first page. It also features a grid layout with handwritten text in Ottoman Turkish. The page is filled with rows of data, and there are some circular stamps or marks at the top of the page.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 21.06.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Folklor ve İdeoloji “Folklorik Malzemenin Ulus İnşasında Kullanımı Ve Kadro Örnekleme”

Folklore and Ideology “The Use of Folkloric Material in Nation-Building and Kadro Sample”

Yrd. Doç. Dr. Tuğrul BALABAN *

Öz:

1932 yılında yayın hayatına başlayan Kadro Dergisi, Cumhuriyet ideolojisini kurma ve yaygınlaştırma amacını benimsemiştir. Dergide mimariden iktisada, edebiyattan siyasete birçok konuda yazılara yer verilmiş, bu yazılar kendi otuzlu yılların Türkiye’inde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Kadro üzerine yapılan çalışmalarda sözü edilen siyaset, ekonomi gibi başlıklar öne çıkarken Cumhuriyet ideolojisinin kuruluşunda folklorik malzemenin kullanımı üzerine henüz Kadro merkezli bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızda Kadro’da Ergenekon ve Dede Korkut Hikayeleri üzerine kaleme alınan yazılar araştırma evreni olarak ele alınmış, bu yazıların folklor malzemesini hangi amaçla işlevselleştirdiği incelenmiştir. Folklor ve ideoloji ilişkisi söz konusu yazılar üzerinden analiz edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kadro, Dede Korkut, Ergenekon, folklor, İdeoloji.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
tugrubalaban@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2975-9347>

Abstract:

Beginning its publication life in 1932, “Kadro” journal adopted the goal of establishing and popularizing the Republican ideology. In the journal, many articles from architecture to economics, literature to politics were taken part and these articles caused serious discussions in Turkey of its own 1930s. While titles such as politics, economics etcetera came to the forefront in the studies done, no a Kadro-centric study on use of folkloric material in establishing the Republican ideology has been carried out yet. In our study, we addressed articles which had been written on legend of Ergenekon, Stories of Dede Korkut in Kadro journal as research population and we examined for what reason these articles functionalized folkloric material. Relationship between folklore and ideology was analyzed over the said articles.

Keywords: Kadro, Dede Korkut, Ergenekon, folklore, ideology.

Giriş

Sanat ve iktidar arasındaki ilişki daima tartışmaya açıktır. Teşvik ediş kadar yasaklama için de geçerli olan bu durumda belirleyici olan kitleler ve eser arasındaki ilişkidir ve hemen her zaman iktidar, ilişkinin sınırlarını ya da yönünü belirleyen en azından şekillendirmek isteyen taraftadır. Sanat ve kitleler arasında, tüm iktidarlara kullanışlı ve çok değerli görünen bu ilişki, modern dönemlerde çok daha sistemli ve neredeyse bilimsel metotlarla ele alınıp kullanılmış olsa da modernizme özgü değildir (Clark, 2017). Bu konuda kilisenin Ortaçağ boyunca sürdürdüğü bilim kadar sanat üzerindeki hakimiyetini hatırlatmak yeterli olacaktır. Sanatı ve sanatçıyı araçsallaştıran sistematik çabanın özellikle Fransız İhtilali ile günümüze özgü bir hal almaya başladığı ve yirmi birinci yüz yıla gelindiğinde Almanya ve İtalya başta olmak üzere Avrupa’da, özellikle devrim sonrası Rusya ve Çin’de en tipik şekliyle var olduğu söylenebilir. (Mcwilliam, 2011) Osmanlı bürokrasisi ve entelektüeli için yabancı dil olarak Fransızcanın ağırlığı, Paris’in eğitim, askeriye, ticaret ancak en önemlisi kültürün her alanında İstanbul için bir model kabul edilişi ile sürdürülebileceğimiz birçok benzerlik Fransız İhtilali ile Cumhuriyet arasındaki düşünsel ilişkinin 1789 ile 1923 arasındaki tarihsel mesafeden çok daha yakın bir devamlılığın göstergesidir. Pek tabiidir ki bu değerlendirme Osmanlı-Türk modernleşmesi ile sınırlı olmayıp Çarlık Rusya’sını da içine alan ve Balkanlardan Orta Doğu’ya kadar genişleyen çok geniş bir etki alanının çalışmamızı ilgilendiren kısmına dair bir vurgulamadır.

İhtilal Fransa’sı ile başlayan bu örnekler dizgisinin ortak özelliği hepsinde yaşanan büyük ideolojik dönüşümü kalabalıkların bu dönüşüme dahil edilme çabalarının takip etmesi; sanat ve sanatçı üzerindeki kontrolün devrimin kalıcılığı açısından öneminin ortaya konması, bir adım sonrasında ise sanatın toplumsal inşa sürecinin bir parçası kılınmasına uzanan benzer rotalar takip edilmiş olmasıdır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında bizde de sanat ve iktidar arasında böylesi bir ilişkinin

varlığı tartışmasıdır¹. Romandan tiyatroya, dil ve tarih alanlarındaki kurumsal hamlelere (TTTC-TDTC) kadar yeni rejimin bilimsel araştırmalarla birlikte sanat faaliyetleri ile de varlığını ikame etmeye çalışması gayet tabiidir.

Kadro dergisi yeni kurulan Cumhuriyet’in ideolojisini belirleme ve bunu geniş kitlelere duyurma işlevini üstlenmiş bir yayındır. Cumhuriyet sonrası dönemi konu edinen siyaset, iktisat, toplumbilim ve dil araştırmacılarının Kadro’yu sık sık kaynak göstermesi veya doğrudan Kadro’da çıkan yazıları araştırma evreni olarak belirlemesi tam da bu sebeple ilişkilidir. Adı konya da teorisi henüz kurulmaya çalışılan bir ideolojinin teorik çerçevesini belirlemek ve bu çerçevenin içeriğini doldurmak gayesi ile yayın hayatına başlayan Kadro’da tarımdan madencilığe, iktisattan siyasete hemen her konuda olduğu gibi sanat üzerine de bir hayli yazı çıkmıştır. Bunlardan dil ve modern edebiyat üzerine olanlar hakkında çalışılsa da halk edebiyatı/folklor ve Kadro ilişkisi üzerine dikkat çekici bir çalışma yapılmamıştır (Dede, 2015).

Bu yazıda Kadro’nun edebiyat ve folklorla bakışı ve bu bağlamda Dede Korkut hikâyelerini ele alışı konu edilmiştir. Amacımız Kadro ve folklorla bakışını tespit etmek, folklor ve ideoloji arasındaki ilişkiyi Cumhuriyet’in kuruluş yılları etrafında somut örnekler üzerinden değerlendirmek; son olarak da Dede Korkut araştırmaları açısından söz konusu yazıları gündeme taşımak, hatırlatmaktır.

Kadro ve ideolojisi

Kadro dergisinin ideolojik gayesi ilk sayının başyazısında “Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikrî unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikrî unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sisteminde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek millî mahiyeti gerek beynelmil şümül ve tesirleri itibarile, tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılâbımızın, zatında mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve şerefli sidir.” (Kadro, 1932: 3) cümleleriyle ifade edilir. İnkılâbın derinleşmesi amacıyla yola çıkanlar, inkılâp prensiplerinin, inkılâbın ahlak ve disiplininin, ileri kadronun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi için söz konusu hareketi başlattıklarını ilan ederler (Kadro, 1932: 3).

Yeni Türkiye, Osmanlı’nın aksine birbirinden ayrı ve birbirinin aleyhinde unsurların bir terkipi değil aynı ideoloji etrafında birleşmiş yeni insanların, yeni bir toplumun üzerinde kurulacaktır. Bu yeni insandan istenen, tarlası, tezgâhı ya da masası başında şahsi hayatı, ikbali için ayırdığı zamanın dışında hakiki iş için, millet şeklinde yaşamının ve milletin umumî davalarıyla haşır neşir olmanın zevkini duymasındır (Şevket Süreyya, 1932: 35).

¹ Bu ilişkiyi birçok sanat dalında somut olarak gözlemek mümkün. Özellikle tiyatro alanı için bakınız (Şengül: 2008)

Kadro ve kültür

Kültür telkinini prensipli, disiplinli, kontrollü ve esasları bütün teferruatıyla önceden belirlenmiş sistemli bir iş olarak belirleyen Kadrocular, gençlerin inkılap esaslarına göre hazırlanması ve daima inkılabın hizmetinde kalmasını amaç edinmişlerdir (Şevket Süreyya, 1932: 36-37).

Kadro'da yer verilen folklor metinlerine geçmeden önce şunu belirtmeliyiz ki bu dönem aydınlarının birçoğu için kültür yerli ve milli olanı kapsar; ulus esasına dayandırılan devlet, imparatorluk döneminin kozmopolit kültürünü şiddetle reddeder. Bu bağlamda Yakup Kadri, 'Enderun Şairleri ve Halk Edebiyatı' başlıklı yazısında Milli edebiyatımız olarak Galip Dede'de son nefesini veren divan edebiyatını değil Veled Sultan ve Yunus Emre'den beri devam eden geleneği işaret eder. Çünkü divan edebiyatı yalnızca gayri milli değil aynı zamanda gayri insanidir (Yakup Kadri, 1932: 26-27). Bu ifadeler Kadro'daki diğer yazılarda Osmanlı öncesi metinlere niçin başvurulduğunu da açıklar niteliktedir.

Sanat ve ideoloji

"İnkılâp nesline, yalnız, inkılâbın sert kanunlarını değil, bu kanunların şiirini ve ideolojisini de vermek lazımdır" diyen Şevket Süreyya'nın yazısında 'inkılabın ideolojisi' üst başlığı tercih edilmiştir (Şevket Süreyya, 1933: 5). Söz konusu yazının başlığı ise 'Ergenekon Efsanesi'dir.² Bu başlık ve devamındaki değerlendirmeler ideoloji ve folklor kavramlarını yan yana getirir. Şiir ve efsane kavramlarının yakın kullanımı, yazı boyunca bazı kavramların farklı bağlamlarda karşımıza çıkacağına habercisidir. Bir Sümer kitabesinden alıntılanan "Tarih yapar, fakat efsane güzelleştir." (Şevket Süreyya, 1933: 5) cümlesi Kadro ve gayesi hakkında dikkat çekici ipuçları barındırır. Öncelikle efsane ve tarih arasındaki mesafeyi daha az ve kabul edilebilir/güvenilir kılan bir kullanımdır bu. Şiir ve efsane yakınlığı dikkate alındığında özelde folklorun genelde edebiyatın bilinçli bir işlevsellikle ele alınacağı ortaya çıkar. Zaten yazının devamındaki değerlendirmeler de bu tespiti doğrulayacak niteliktedir. Şevket Süreyya yazısında "*Hareketini efsaneleştirilemeyen cemiyetler, hareketten mahrum kalan cemaatler kadar akim ve iptidaidir.*" (Şevket Süreyya, 1933: 5) tespitini kullanır. Bu tespit folklor malzemesinin hangi nedenle ve ne şekilde kullanılacağıın ilanidir.

Şevket Süreyya'nın Ergenekon incelemesine geçmeden önce ideolojik metinler ve ideolojik okumalar üzerine eğilmek yerinde olacaktır. İdeolojik metin her şeyden önce verili bir gerçekliği temsil etmek amacıyla kurgulanır. Bu amaç nedeniyle ideolojik metinler kolaylıkla fark edilebilecek eşleşmeler ihtiva eder. Söz konusu eşleşmeler yaygın ideolojik anlamlar ya da semboller vasıtasıyla görünür kılınır. İdeolojik okumalar bu sembol ya da eşleşmeleri çözümlmek/yorumlamak üzerine inşa edilir. Metne içkin kılınan ideolojik göndergenin alımlanması sözü edilen ide-

² 'Ergenekon' sözcüğü dizgi hatasıdır. İlerleyen sayfalarda 'Ergenekon' olarak geçer. Özgün başlığı kullanmak adına bu şekilde verilmiştir.

olojik eşleşmeler ve sembollerin yaygınlığıyla mümkün olabilir. Bu ise ideoloji ve ideolojik metnin eşzamanlı yahut buna yakın, makul bir art zamanlılık gerektirir.

Milliyetçilik bağlamında ideolojik kodların yaygın bir ortaklık kazanması toplumların uluslaşma sürecinin tarihsel geçmişi ve etkisi ile doğru orantılıdır. Osmanlı Türk modernleşmesinin, önceden planlanmamış olmakla birlikte, bir uluslaşma macerası olduğu açıktır. Ancak bu sürecin bir devlet politikası olarak kabulü ve uygulanması Cumhuriyet'le birlikte gerçekleşmiştir. Bu nedenle ulusa ait kodların yaygınlığı ve bilinirliği sınırlıdır. Ulusal kimliğin inşası için öncelikle sözü edilen kavramları topluma yaymak ve benimsetmek gerekmektedir. Bunun içinse ulus kimliğine ait sembollerle toplumsal bilinç arasındaki mesafe daraltılmalıdır. Folklor malzemesinin kullanışlılığı da burada devreye girecektir. Destan, efsane, mit ya da halk hikayesi gibi edebi formların yanı sıra gündelik hayatın her anını bir ortaklığa çeviren ritüellerle folklor, kolektif bilinçaltını şekillendirir. Yeni bir toplumsal kimlik inşasında, folklorun işlevsel değeri de burada ortaya çıkar. Halkın hafızasında tanıdık ve anlamlı olan, yeni ile birleştirildiğinde sözü edilen 'yeni', daha kolay ve hızlı benimsetilebilir.

Şinasi'den Namık Kemal'e kadar birçok aydınının meşrutiyet, müsavat, adalet vb. batılı kavramları İslami çerçeve içinde ele alıp işlemesi gibi Abdülhak Hamit'in kadın haklarını Endülüs üzerinden tiyatrolaştırıp (Tarık) yerli göstermeye çalışması da bahsedilen kolay ve hızlı etki nedeniyledir. Osmanlıcılık, bilhassa İslamcılık gibi kimlik teklifleri, toplumsal örgütleniş din merkezinde kurgulanan bir devlette görece daha kolay savunulup, işlenebilir. Oysa Türk etnisitesi etrafında kurulmaya çalışılan yeni ulusal kimlik böylesi bir kolaylıktan yoksundur. Her ne kadar Şinasi, Şemseddin Sami vd. tarafından başlatılan Türk diline yönelik çalışmalar, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibiler tarafından edebiyat, hatta folklor noktasında belirli bir mesafe kat etmişse de Türk kimliği ve buna bağlı bir ulusal bilinç henüz toplumsal tabanda yaygınlaştırılamamıştır.

Kadrocuların, Ergenekon gibi bir kurucu metni yeniden gündeme getirmelerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu da Şevket Süreyya'nın çözümlemesinin ideolojik bir okuma olacağını gösterir. Daha önce de belirtildiği gibi ideoloji ve buna bağlı bir kimlik inşasında semboller ve bu sembollerle metinler arasında bilindik eşleşmeler gereklidir. Sözü edilen eşleşmeler henüz yaygınlık kazanmamışsa, ideolojik okumaların bu ilişkileri açık seçik bir şekilde somutlaştırması ve yerleştirmeye çalışması olağandır. İşte Şevket Süreyya'nın Ergenekon okuması da bu doğrultudadır:

"Türk milletinin bir 'Ergenekon' efsânesi vardır ki, bu efsânedeki maddenin hareketi ve hareketin şiiri, şimdi içinde yaşadığımız inkılâp devri ve inkılâp nesli için de şiir ve sembol olacak kadar güzel ve manalıdır." (Şevket Süreyya, 1933: 5)

Yukarıdaki alıntıda 'inkılâp devri ve Ergenekon' ibareleri okuma düzleminde sözünü ettiğimiz eşleştirmelerin ilk somut örneğidir. İnkılâp nesli için aranan şiir ve sembol olabilecek eşleşmeler ise bir sonraki paragrafta sıralanır: 1. Asi tabiat 2. İnsan kudreti 3. Teknik yahut tabiatla mücadele araçları 4. Şef yahut milli irade

5. Rehber fikir (Şevket Süreyya, 1933: 5-6) Çalışmada bir ima ya da anımsatmaya gerek duyulmadan doğrudan bu beş sembolün hangi eşleştirme için kullanılacağı ifade edilir: “*Ergenekon efsânesi, bir milletin millet halinde kurtulma ve bir vatanın yeniden kurulma mucizesinin bütün sırrını verir, bütün unsurlarını ihtiva eder.(.) Bunun canlı teyidini bu günün cemiyet numuneleri içerisinde de bütün vüzuhiye bulabiliriz.*” (Şevket Süreyya, 1933: 5-6)

Tarihin bilinmeyen dönemlerinden getirilen destan metni, böylelikle 20. yüzyılın ihtiyaçlarına uygun bir işlevselliğe büründürülür. 1923 sonrası Türkiye’sinin siyasal gerçekliğine model olabilecek eşleşmelerin ikinci kısmı Kadro ve Kadrocuların yukarıda değinilen ideolojik amaçlarına uygundur:

Ergenekon Efsanesi’nde Türk milletini hapseden asi tabiatın yerini savaş sonrası Anadolu almıştır. Efsanede olduğu gibi milletin karşına aşılmaz bir set olarak çıkan Anadolu’yu yeni Türkiye, bu ülkeyi mesela bin sene evvel Oğuz Türklerinin bu yerleri Türkleştirdikleri ve işledikleri zamana nazaran bile, dağları daha boş, ovaları daha bakımsız, insanı daha kıt, hayvanı daha dejenere ve kültürü daha düşkün olarak karşısında bulmuştur (Şevket Süreyya, 1933: 9). Yapılması gereken gittikçe yabanileşen bu tabiat gücünü kendi kuvvetimize bağlamak, diğer taraftaysa başka ülkeler ve milletlerin elinde tuttuğu yeni tekniğin silahlarıyla teçhizatlanmak ve bunu millet için seferber etmektir (Şevket Süreyya, 1933: 9). Ergenekon’da bir demircide müşahhaslaşan milli irade, şimdi de esir kavmi kurtaran azlık kavmi çoğaltan bir kahramanın şahsında şekillenmiştir. Bu kahraman, milletin ocak yakan ve dağ eriten şefidir. Börteçene ise mefkureyi temsil eden rehber fikir yahut inkılap idealizmidir (Şevket Süreyya, 1933: 9).

Geçmiş/Tarihi değer	Eşleşmenin yönü	Mevcut değer
Asi Tabiat		Anadolu
İnsan Kudreti		Türk İnsanı
Teknik yahut tabiatla mücadele araçları		Yeni teknik silahları/Teknoloji
Şef yahut milli irade		Atatürk
Rehber fikir		İnkılap ideolojisi

Yukarıdaki tabloda Ergenekon Efsanesi’nin okuma düzlemi ve bunu sağlayan sembolik eşleştirmeler gösterilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi Türk tarihinin derinlikleriyle ilişkilendirilmiş, sonrasında ise efsane zamanı yaşanan zamanla eşitlenerek yeni Türk devleti ve liderinin konumu ütöpic bir dille ifade edilmiştir:

“*Şef yolları açacak ve modern tekniğin bütün silahlarıyla teçhizatlanan Türk insanı, Türk tabiatının önümüzde eğilen ve ateşimize ram olan sertliğini aşarak Börteçenenin şevk veren ve bütün zahmetleri kabili tahammül kılan izleri peşinde yayılmaya doğru gidecektir.*” (Şevket Süreyya, 1933: 9).

Kadro ve Dede Korkut

Kadro'nun Haziran 1933 tarihli 18. Sayısında İbrahim Necmi “Eski Türk Hikâyelerinden Dil ve Edebiyat İçin Ne Güzel Şeyler Çıkabilir?” başlıklı bir yazı yayımlar. Söz konusu yazının başlığı da ulus inşası için kaynak arayışının bir göstergesidir. Saf ve bozulmamış ya da daha az bozulmuş bir geçmiş arzusu, daha önce değindiğimiz kozmopolit imparatorluk kültürünün reddinin bir başka yansımasıdır. Yazının ilk paragrafında İbrahim Necmi, Türk dilinin güzellik ve inceliklerini göstermek için en iyi örneklerin eski Türkçe kitaplarda bulunabileceğini belirtir. Bunların en parlakları Arap ve Fars dillerinin Türkçeye girmediği zamanlardan kalanlardır. Yazık ki bunlar çok azdır vurgusunu yapar (İbrahim Necmi, 1933a: 70). Devamında Dede Korkut üzerine tanıtım olarak adlandırabileceğimiz bir giriş yer verir. Ardından Deli Dumrul Hikâyesi okuyucunun dikkatine sunulur.

Yazının başlığı ve giriş kısmında Deli Dumrul Hikâyesi'nin dil ve edebiyat açısından ele alınacağını belirtirse de özgün metnin sunumundaki dipnotlarda ve sonrasındaki değerlendirmelerde ulus bilinci ve inşasına dönük açıklamalar dikkat çekicidir.

Bunlardan ilki kendi canına karşılık can arayan Deli Dumrul'un anne babasından olumsuz cevap alıp eşinin yanına döndüğünde yaptığı konuşmada dipnot olarak karşımıza çıkar. Deli Dumrul, başından geçenleri anlattıktan sonra eşine vasiyet niteliğinde, ölümünden sonra ne yapması gerektiğini anlatır. İbrahim Necmi, bu şiirsel konuşmayı içerik açısından şu şekilde değerlendirir:

“Bu şiirin inceliğine bakınız: Deli Dumrul nesi var, nesi yoksa karısına mal ediyor. Kendisi öldükten sonra da yalnız kalmasını istemiyor. Çocukları öksüz kalmamak üzere sevdiğine, istediğine varmak izni veriyor. Kadını bir mal gibi benimsiyen saray zihniyetinin iz bıraktığı masallarda, hikâyelerde, kendinden sonra kadını kimsele vermek istemiyen vahşi temellük davasından hiç eser yok!” (İbrahim Necmi, 1933a: 77).

‘Eski saray zihniyeti’ ulus esası üzerine kurulan Cumhuriyet’in ötekisi olarak okunmalıdır. 1926’da İsviçre Medeni Kanun’u esas alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanun’u düşünüldüğünde, inkılabın ideolojisini kurmak ve yaygınlaştırmakla kendini mükellef kılan Kadro dergisinin daha önce temas ettiğimiz Tanzimat nesli gibi batılı olanı milli olanla harmanlayarak öncelikle okuyan kesime ve daha sonra geniş halk kitlelerine inkılabın yerliliği düşüncesini ulaştırmaya çalıştığı görülür. İslâm hukukundaki kadının miras payı ile Medeni Hukuk sonrasında miras payları karşılaştırıldığında bu durum daha da somutlaşacaktır.

İbrahim Necmi, hikâyedeki olay ve ilişkileri Türklük üzerinden yorumlar. Metnin eski Türk aile anlayışını yansıttığını belirtir. Hiçbir saray menkıbesinde karı koca bağı, karı koca sadakati, karı kocanın birbirine karşı fedakarlığı bu derece yükseltilmiş değildir. ‘Eski saray zihniyeti’nin hikâyelerinde ananın, babanın şefkati her zaman karı kocanın bağından ileri tutulmuştur. Oysa Deli Dumrul Hikâyesi yepyeni bir ufku işaret etmektedir. Burada kadının, kocası uğruna canını bile

verdiği, anne babanın üstüne çıktığı görülmektedir. Bu yeni ve orijinal bir görüştür ve Oğuzlar arasında evliliğe, karı koca sevgisine verilen yüksek değeri belirtmektedir (İbrahim Necmi, 1933a: 79). Bu değerlendirmelerin Dede Korkut Hikâyeleri'nin tümünü kapsamadığı açıktır. Dede Korkut'ta Oğuzların toplumsal hiyerarşisi anne-baba ve karı koca ilişkilerinin yeri hikâyelerin geneli dikkate alınarak ortaya konabilir.³ Sadece Deli Dumrul Hikâyesi esas alınarak yapılan çıkarımlar, metnin genel bağlamıyla çelişebilir. Nitekim hikâyelerin geneline bakıldığında anne babanın aile hiyerarşisinde yeri ve önemi son derece nettir. Öyleyse tek bir hikâye üzerinden varılan bu tür genellemeler metnin aktüel zaman için işlevselleştirilmesi amaçlıdır. 'Eski saray zihniyeti' sözcük grubu ile nitelendirilen Cumhuriyet öncesi döneme ve onun aile hiyerarşisine bir alternatif göstermek ve bunu tarihsel bir derinliğe, aynı zamanda yerliliğe sahip göstermek bahsedilen ideolojik okumanın bir sonucudur. İbrahim Necmi'nin yazısını "Görülüyor ki Türk halk hikâyelerinden kalan yadigârları içine girdikçe Türk karakteri üzerine saray menkıbelerinin döktüğü kara gölge kalkarak, gerçek halk karakteri kendini gösterecek!" (İbrahim Necmi, 1933a: 70) tespiti ile bitirmiş olması da yaptığımız çıkarımı doğrulamaktadır.

İbrahim Necmi, Deli Dumrul'un Azrail'in adını bilemeyeşini Türkler arasında dine ait bilgisizliklerin hoş görüldüğüne yorar (İbrahim Necmi, 1933a: 70). Oysa Deli Dumrul'un dine ait bilgisizliği böylesi bir genellemeden ziyade metnin kurgusunun bir sonucu olmalıdır. Çünkü Deli Dumrul'un eşi 'arş ve kürsüyü' bilecek kadar dini literatüre sahiptir (İbrahim Necmi, 1933a: 77). Dahası Deli Dumrul'un eşinin fedakarlığı sonrası Tanrı'ya yakarışı da 'dine ait bilgisizliğinin söz konusu olmadığını gösterir:

"Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin?

Gürklü Tanrı!

Çok cahiller seni

Gökte arar yerde ister!

Sen hot müminlerin gönlündesin!

Daim duran cebbar Tanrı!" (İbrahim Necmi, 1933a: 77)

Kadro'da Dede Korkut'tan seçilen hikâyelerin ikincisi Kanlı Koca Oğlu Kanturalı adlı metindir. Yine İbrahim Necmi'ye ait olan bu yazıda ilk vurgulanan nokta seçilen metinlerin tematik olarak ilişkili oluşudur. İlk hikâyede 'Türk'ün karı koca sevgisi, karı koca bağı' ön plana çıkartılmışken ikinci hikâyede 'karı kocanın birbirini nasıl bulup nasıl aldığı' (İbrahim Necmi, 1933b: 45) öne çıkartılmıştır. Özgün metnin arkasında İbrahim Necmi'nin "Kanduralı Hikâyesinin ilk parçası üzerine birkaç söz" başlıklı bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Buradaki değerlendirmelerin büyük bölümü evlilikle ilgili metindeki epizotlar üzerinedir ve çokluk yüzeysel tespitlerdir. Bunlar arasında iki tespit öne çıkar:

³ Dede Korkut üzerine yapılmış en son ve kapsamlı çalışma için bkz (Pehlivan, 2015: 386-390).

İlki canavarlarla dövüşme imtihanında boğa, aslan ve devenin seçilmiş olmasıdır. İbrahim Necmi, bu seçimi eski Türk hikâyelerinin realist yönü olarak değerlendirebilir. Yarı insan yarı hayvan varlıkların, ‘zümrüdüanka veya kuknus’ gibi muhayyel hayvanların sıralanması ise daha önce tekrarlanan ‘eski saray zihniyeti’ne dönük bir eleştiridir. Oğuz Kağan Destanı’ndan başlayarak Türk anlatılarında da söz konusu muhayyel varlıkları aratmayacak pek çoğuna rastlayabileceğimiz gerçeği ise malumu ilam olacaktır.

İkinci önemli ve dikkat çekici tespit Hristiyan olan Trabzon imparatorunun kızının seçilmesinde din ayrılığının hiçbir tesirinin olmayışıdır. “*Besbelli ki arada din için kavga fikri hiç yoktur. Bu düşünce çok daha sonraları, müslümanlık Türk hükümetinin içine nüfuz ettiği zamanlarda yer tutmuştur.*” (İbrahim Necmi, 1933b: 54) Dede Korkut Kitabı’ndaki hemen her hikâyede ‘din için kavga fikri’ defalarca tekrarlanır. İbrahim Necmi, burada da bir hikayeden hareketle yanlış bir genelleme yapmıştır. Bu durum, ulus temelli laik Cumhuriyet’in dinin ağırlıkta olduğu devlet yapılanmalarındaki ‘cihat’ algısına dönük bir eleştiri ve yeniden inşa gayreti olarak okunabilir.

Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Hikâyesi uzun bir metin olduğu için Kadro’da üç parça halinde yayınlanmıştır. Üçüncü parça 1933 tarihli 22. sayıdadır. İbrahim Necmi özgün metne eklediği dipnotlarda ‘Selcan hatun’un Kanturalı’nın anne babasıyla görüşmesini “*Fakat kişi de diyor ki Türklere sonradan Arap an’anesinin yarattığı kadın-erkek farkının aslında olmadığını gösterir.*” (İbrahim Necmi, 1933c:48) şeklinde yorumlar. Kaç göçe dair bu eleştiri de ‘eski saray zihniyeti’ni yermek için olmalıdır. Çünkü Dede Korkut’un diğer hikâyeleri içinde kadının erkekle yaşamadan konuşmaması, han kızı bile olsa yanında arkadaşları olmadan dışarı çıkmaması gibi uygulamaların örnekleri vardır (Pehlivan, 2015: 393).

‘Kanduralı Hikâyesinin Değeri Üzerine Birkaç Düşüce’ başlıklı değerlendirmede İbrahim Necmi, Türk halk hikâyeciliğinin müspet, uydurmalardan uzak, tabii ve mertliğe müstenit olduğu çıkarımında bulunur. Bu hikâyelerin Türk aile hayatı, Türk kahramanlık türleri, sosyal hayattaki kadın erkek eşitliği hakkında çok değerli bilgiler içerdiğini belirtir (İbrahim Necmi, 1933c: 53). Yazının genel değerlendirme niteliğindeki bu son iki paragrafta defalarca tekrarlanan ‘Türk’ sözcüğü, ulusal kimliğin inşasına dönüktür.

Sonuç

Cumhuriyet ideolojisini kurmak ve yaygınlaştırmak amacıyla çıkarılan Kadro dergisinde topluma ait hemen her konuda yazılara yer verilmiştir. Bunlar arasında folkloru konu edinenler İbrahim Necmi'nin Dede Korkut Hikâyeleri'ni gündeme taşıdığı yazılardır. Çalışmamızda bir ideolojiyi kurmakla kendini görevlendirmiş aydınların folklor malzemesini ne şekilde kullandığı üzerinde durulmuştur.

Gerek özgün metinlerdeki dipnotlarda gerekse hikâyelerden sonraki değerlendirme yazılarında öne çıkan tespitler genel amacın milli bir kimlik bilinci oluşturmak olduğudur. Ulus temeli üzerine kurulan yeni bir devlette bu gayret son derece doğaldır. Üstelik benzer süreçlerden geçen bütün toplumların başvurdukları bir yoldur da. İbrahim Necmi'nin değerlendirmelerinde Dede Korkut Hikâyeleri'nin geneliyle çelişen çıkarımlar olduğu bir gerçektir. Özellikle Cumhuriyet öncesi dönem ve bu dönemin gayri milliliğini yermek için metne dönük tespitlerin analizden çok ideolojik bir okumanın sonucu olduğu söylenebilir. Söz konusu tespitler belirgin bir şekilde seküler bir ulusal kimlik arzusu taşır. Bütün bunlar metnin yorumlanmasına dönük zorlamaları işaret etse de Kadro'daki bu yazıların tarihi kıymetini gölgelemez. Dede Korkut üzerine yapılacak bundan sonraki çalışmalarda bu yazıların dikkate alınması önemli bir bilimsel sorumluluktur.

Kaynakça:

ALPAR, Cem, (1979), *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 1932, C. I (Tıpkıbasım), Ankara, İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi.

ALPAR, Cem, (1979), *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 1933, C. II (Tıpkıbasım), Ankara, İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi.

ALPAR, Cem, (1980), *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 1934, C. III (Tıpkıbasım), Ankara, İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi.

CLARK, Toby, (2017), *Sanatve Propaganda*, (Çev. Esin Hoşsucu), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

DEDE, Kadir, (2015), *Türk ulusunun İnşasında Romanın Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı / Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Danışman: PROF. DR. Berrin Koyuncu LORASDAĞI.

İbrahim Necmi, (1933a), ‘Dede Korkut Kitabından Birkaç Hikâyeyi Alıyoruz.’ Eski Türk Hikayelerinden Dil ve Edebiyat için ne güzel şeyler çıkabilir?, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt II Sayı 19 Temmuz 1933, s: 70-79.

İbrahim Necmi (1933b), Gene Dede Korkut Kitabından “Kanlı Koca Oğlu Kanduralı Boyu”, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt II Sayı 19 Temmuz 1933b, s: 45-54

İbrahim Necmi, (1933c), Gene Dede Korkut Kitabından “Kanlı Koca Oğlu Kanduralı Boyu”, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt II Sayı 22 Teşrinvevel 1933c, s: 45-54

Kadro, 1932, “Kadro” (İsimsiz) Başyazı, Cilt I Sayı 1, İki Kanun 1932, s: 3.

MCWILLIAM, Neil, (2011), *Sanat/Ütopya Mutluluk Hayalleri: Sosyal Sanat ve Fransız Solu (1830-1850)*, Çev.: Esin Soğancılar, İstanbul, İletişim Yayınları.

ŞENGÜL, Abdullah, (2008), *Cumhuriyet Döneminde Tarihi Tiyatro*, Ankara, Alp Yayınevi.

Şevket Süreyya, (1932), Halkevleri , *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt I Sayı 3, Mart 1932, s: 35-37.

Şevket Süreyya, (1933), İnkılabın İdeolojisi “Ergenekon Efsanesi” , *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt II Sayı 13, İkinci Kanun1933, s: 5-9.

PEHLİVAN, Gürol, (2015), *Dede Korkut Kitabında Yapı İdeoloji ve Yaratım ‘Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli Bir İncelemesi’*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

Yakup Kadri, (1932), Enderun Şairleri ve Halk Edebiyatı, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Cilt I Sayı 10, Birinci Teşrin 1932, s: 26-27.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 09.04.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü

Migration of Tribes and Falling of Western Roman Empire

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAPAN*
Baran GÜVENÇ**

Öz:

Türklerin çeşitli sebeplerden dolayı anayurtlarından ayrılmaları ile başlayan kavimler göçü neticesinde Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan birtakım olaylar cereyan etmiştir. Türklerin önlerinde bulunan Germen kavimlerini batıya doğru itmeleri, bu kavimlerin Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını tehdit etmesine neden olmuştur. *İmparator* I. Theodosius (379-395) döneminde bir yandan içeride ekonomik, dini, toplumsal karışıklıklar yaşanırken diğer yandan devletin sınırları barbar akınları ile büyük bir tehdit altına girmiştir. Böyle bir ortamda I. Theodosius 395 yılında imparatorluğu iki oğlu Arkadius ve Honorius arasında taksim etmiştir. Bu taksimat doğu ile batı arasında kesin bir ayrılığı hedeflemeyen esasen de bir ayrılığın başlangıcı olmuştur. Zaman içerisinde imparatorluğun doğu yakası stratejik, askeri, siyasi, ekonomik vs. nedenlerden dolayı gittikçe güçlenirken, batı yakası Germen kavimlerin saldırı ve tazyikiyle zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu getirirken Avrupa kıtasının siyasi ve etnik haritasının da büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur.

Anahtar sözcükler: Kavimler Göçü, Hunlar, Batı Roma İmparatorluğu, Attila.

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, capan@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8682-4179>

** Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, b.aranguvenc@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0169-1344>

Abstract:

As a result of migration of tribes, which started with Turks' leaving their homeland for various reasons, several events leading to fall of Western Roman Empire occurred. Turks pushed German tribes who located in front area to west, which led these tribes to threaten the border of Roman Empire. In the period of I. Theodosius (379-395) on one hand there was increasing religious, economic and social unrest inside; on the other hand, Roman Empire's borders were under threat by barbarian invasions. In such an environment I. Theodosius shared the empire between Arkadius and Honorius, his two sons in 395. Although this sharing did not aim for absolute separation, it was the beginning of a separation indeed. While Empire's Eastern side strengthened for strategic, military, political and economic reasons, western side weakened with German invasions. While this situation spelled the end of west side, it caused the political and ethnic map of the continental Europe to vary greatly.

Key Words: Tribal Migration, Huns, Western Roman Empire, Attila.

Giriş:

İtalya yarımadasının kuzeybatısında bulunan Tiber Nehri'nin güneyinde verimli topraklara sahip olan Latium bölgesi eski devirlerden beri insanların yaşam alanı olmuştur. Buraya M.Ö. 2000'lerin sonlarına doğru kuzeyden (Atlan 2014: 5) gelen İtalikler adında bir grup yerleşmiştir. Latium'da İtalikler'in bir kolu olarak yaşayan ve savaşçı bir toplum olan Latinler, bu bölgeyi taksim ederek ayrı klanlar halinde yaşamaya başlamışlardır. Böylelikle Latin şehirleri meydana gelmiştir. Bu klanlardan birisi de Tiber nehrinin ağzında bulunan küçük bir tepecik üzerindeki Roma'dır (Demircioğlu 2015: 34-35).

Roma'nın kuruluşuyla ilgili birçok efsane bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi, Troia'lı bir prens olan Aeneas'ın bu şehri kurduğu ve Troia'lı bir kadın olan Rhome'nin ismini bu şehre verdiği. Romalılar şehrin kuruluş günü olarak M.Ö. 21 Nisan 753'ü kabul etmişlerdir (Atlan 2014: 11-12; Demircioğlu 2015: 34-35). Roma şehri bu tarihte kurulduktan sonra birçok kral tarafından yönetilmiş ve Romulus bu şehrin ilk kralı olmuştur¹. Romulus, Roma tahtına çıktıktan sonra teşkilatlanmaya önem vermiştir. Senex (yaşlı) adı verilen kişiler bir araya getirilerek Senato

¹ Efsaneye göre Kral Aeneas'ın oğlu Julius Latium bölgesinin doğusunda Alba Longa kentini kurduktan sonra burada krallığını ilan etmiştir. Ancak son krallar Numitor ve Amilius arasında iktidar kavgaları nedeniyle Numitor, Amilius tarafından tahttan indirilerek ailenin bütün erkekleri öldürülmüştür. Numitor'un kızı Rhea Silvia ise Vesta tapınağına kapatılmıştır. Ömrünün sonuna kadar bir bakire olarak kalmaya mahkûm edilen Silvia burada bulunduğu sırada tanrı Mars ile yakınlaşmış ve ikiz erkek çocukları Romulus ve Romulus'a hamile kalmıştır. Bunu duyunca çok kızan Amilius bu çocukların Tiber Nehri'ne atılmalarını istemiştir. Bir sepetin içinde nehre bırakılan ikiz kardeşler kıyıya vurdukları sırada dişi bir kurt tarafından bulunarak emzirilmiştir. Bir çoban tarafından da bakılarak büyütülen bu ikiz kardeşler vakti geldiğinde ailelerinin başına geleni öğrenerek dedeleri Numitor'u yeniden tahta çıkarmışlardır. Ancak daha sonra kendi aralarında taht kavgasına düşen kardeşlerin arası açılmıştır. Romulus kardeşi Romulus'u öldürerek tahta çıkmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Basık 2013: 8-9.

oluşturulmuştur. Bu meclis tecrübeleri ve birikimleri ile önemli meselelerde krala danışmanlık yapmıştır. Ayrıca savaşçı bir kişiliği olan Romulus, orduyu da düzenlemiş, halkı Patrici ve Pleb olarak ikiye ayırmıştır (Atlan 2014: 12). M.Ö. 508 yılında Roma'da seçkinler sınıfı son Kral Tarquinius'un zalimce yönetimini bahane ederek ayaklanmış ve krallık yerine cumhuriyet rejimini getirmişlerdir. Cumhuriyet rejimi Roma'da kısa sürede kabul görmüştür (Atlan 2014: 25).

Roma M.Ö. V. yüzyıldan itibaren sürekli gelişme göstermiş fakat M.Ö. IV. yüzyıl başlarında ani bir Kelt akınına maruz kalmıştır. Roma ordusunu dağıtan Keltler, burayı yakıp yıkmışlardır. Bu olaydan sonra siyasi prestijini yitiren Roma müttefikleri ve komşularına karşı liderlik vasfını yitirmiştir. Birçok Latin şehri bunu fırsat bilerek ayaklanmışlardır. Ancak Roma M.Ö. IV. yüzyılın ortalarına doğru yeniden toparlanarak kaybettiği yerleri ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren Roma egemenliği Latium bölgesinin dışına çıkmaya başlamıştır. Öncelikle sınır komşuları olan ve İtalya egemenliğinde önemli rakipleri olan Vei kentini kendine bağlayan Romalılar, Samnitlerle yaptıkları ağır savaşlardan sonra onları da kendi müttefikleri konumuna getirmişlerdir. Bu yüzyıldan itibaren sürekli bir fetih politikası güdecek olan Roma ilk olarak Orta İtalya'yı fethederek, daha sonra Güney İtalya'ya yönelmiş ve Po vadisinin güneyinden itibaren bütün İtalya yarımadasına hâkim olmuştur (Demircioğlu 2015: 107-155).

İtalya'da siyasi hâkimiyeti sağlayan Roma, Afrika ve Asya ile arasında önemli bir bağlantı konumunda olan, Sicilya adası ile Messina Boğazı'na hâkim olmak istemiştir. Bu bölge o günlerde Kartaca'nın sınırları içerisindeydi ve Batı Akdeniz ticareti için de önemli bir konumdadır. Bunun farkında olan Roma, bundan sonra Akdeniz hâkim olma politikası gütmüştür. Bu suretle Sicilya'ya giren Roma ile Kartaca arasında 23 yıl sürecek olan I. Kartaca savaşı başlamıştır. Savaş Roma'nın üstünlüğü ile sonuçlanmış ve M.Ö. 241 yılında iki devlet arasında barış imzalanmıştır. Sonuç olarak Roma Sicilya'yı alarak ilk defa deniz aşırı bir toprak kazanmıştır. II. Kartaca savaşı sonunda ise Roma artık İspanya'yı da ele geçirmiş ve Batı Akdeniz tamamıyla Roma'nın kontrolüne geçmiştir (Demircioğlu 2015: 210-274).

Batı Akdeniz'de hâkimiyetini güçlendiren Roma, gözünü Doğu Akdeniz hâkimiyetine çevirmiştir. Roma'nın asıl amacı buradan toprak elde etmek yerine nüfuz sağlamak ve doğuda sürekli gelişen devletlerin kendisine yaklaşarak tehlike yaratmasını engellemek olmuştur. Fakat doğuda aniden gelişen bir hadise neticesinde Roma'nın doğu politikası değişmiştir. Nitekim M.Ö. 204 yılında ölen Mısır kralının yerine küçük yaşta oğlu tahta çıkınca, Suriye ve Makedonya kralları Mısır topraklarını paylaşmak için bir antlaşma yapmış ve netice itibarıyla Mısır'ın kendilerine yakın topraklarını fethetmeye başlamışlardır. Makedonya kralının fethettiği yerlerde menfaatleri bulunan Rhodos ve Bergama kralları buna karşı çıkmış ve araları açılmıştır. Rhodos ve Bergama kralları Roma'dan yardım istemişler ve karşılık bulunca üç koldan Makedonya'ya saldırarak, Makedonya'yı ağır bir antlaşma yapmaya mecbur bırakmışlardır (Atlan 2014: 103-105). Roma İtalya'nın doğusunu korumak amacıyla Adriyatik Denizine hâkim olmak istemiş ve netice itibarıyla

Makedonya ile bir savaş daha kaçınılmaz olmuştur. Nihayetinde M.Ö. 168 yılında Makedonlar Roma'ya bir kez daha yenilmişlerdir. Sonuç olarak Roma Akdeniz'de hâkimiyetini tamamlamıştır (İplikçioğlu 2007: 82).

Bundan sonra Roma Devleti, bir imparatorluk haline gelerek kısa sürede doğuda ve batıda büyük topraklar elde etmiştir. Ancak Roma İmparatorluğu sınırlarının genişlemesiyle birlikte dış politikada önemli sorunlar ve tehditlerle de karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle M.S. III. yüzyıldan itibaren siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik yönden zorlu günler yaşanmıştır. Üstelik doğuda Sasaniler gibi güçlü bir düşman ile uğraşmak zorunda kalan Roma'nın, batıda da Germen kavimlerinin saldırıları ile boğuşması durumu daha da zorlaştırmıştır (Ostrogorsky 1999: 40; Çapan 2015: 42). Bu zor dönemde imparatorluğun başına geçen Diocletianus (284-305) duruma çözüm bulmak amacıyla çalışmalar başlatmıştır. Oldukça genişleyen ve bundan dolayı yönetimi zorlaşan ülke topraklarını 285 yılında dört parçaya ayırarak Tetrarkhia (Dörtlü Yönetim) sistemini kurmuştur. Böylece İmparatorluğun doğusuna ve batısına iki Augustus ve iki Caesar atamıştır. Devlet toprakları her ne kadar dört ayrı parçaya bölünerek yönetilse de devletin bütünlüğü fikrinden vazgeçilmemiştir. Bir imparatorun çıkardığı kanun bütün ülke için geçerli olurken, her bir imparator diğerine danışmak ve iş birliği yapmak zorunda kalmıştır. Bu yönetim şekli Diocletianus hayatta iken sorunsuz bir şekilde işlerken onun ölümünden sonra taht kavgalarına neden olmuştur. 375-395 yılları arasında hüküm süren İmparator Theodosius uzun süren bir iç savaştan sonra yeniden bütün imparatorluğu tek bir yönetim altında birleştirmeyi başarmıştır. Ancak İmparator Theodosius ölümünden kısa bir süre önce imparatorluğu iki oğlu arasında doğu ve batı olarak taksim etmiştir. Her ne kadar devletin bütünlüğü fikrinden vazgeçilmemiş olsa da bu durum Roma İmparatorluğu'nun kesin olarak ikiye ayrılmasına neden olmuştur (Ponting 2011: 265; Vasiliev 1943: 108). Çünkü içinde bulunulan şartlar imparatorluğun her iki yarısı arasındaki bağların giderek gevşemesine neden olmuştur (Ostrogorsky 1999: 49-50). Bu sırada Kavimler Göçünün başlamasıyla birlikte Türk kavimlerinin hızlı bir şekilde batıya göçleri sonucunda imparatorluğun her iki kısmı da çok zor duruma düşmüştür. İmparatorluğun doğu kısmında etkili bir siyaset izlenerek bu kavimlerin çoğu batıya yönlendirilmiştir. Böylece imparatorluğun doğusu varlığını sürdürebilme açısından daha şanslı iken, Batı Roma İmparatorluğu kendini barbar kavimlerin istilası içinde bulmuş ve büyük bir yıkım dönemine girmiştir (Ostrogorsky 1999: 50-51).

Kavimler Göçünün Başlaması ve Hunların Batıya Göçleri

Göçler konusunda araştırma yapan bilim adamlarına göre hiçbir kavim keyfi olarak bulunduğu yerden bir başka yere hareket etmemiştir. Nitekim insan topluluklarının yaşadıkları yerleri terk edip buralardan geri dönmek üzere ayrılmaları hem toplum psikolojisi hem de ekonomik, siyasi, askeri buhranlara neden olmuştur. Bu nedenle tarih boyunca toplumlar zorlayıcı nedenlerden dolayı göç etme ihtiyacı hissederken nedensiz bir şekilde yerlerinden oynamamışlardır. Geniş alan-

lara yayılan Türk toplumunun göçleri de ciddi sebeplere dayanmaktadır. Genel olarak Türk göçleri ekonomik sıkıntılar, kuraklık, nüfus kalabalığı ve otlakların yetersizliği gibi nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenlerden dolayı kendilerine daha uygun yurtlar bulmak amacıyla harekete geçen Türkler, bazen ekonomik açıdan daha fazla imkâna sahip bir başka Türk toplumuna saldırarak onları başka yerlere göçe mecbur bırakarak yeni göç dalgaları oluşturmuşlardır (Kafesoğlu 2013: 54-55). Bunun yanında siyasi olaylar da bu göçlerin başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Tarih boyunca bir başka devletin esareti altında yaşamayı kabul etmeyen ve bağımsızlıklarına düşkün olan Türk toplulukları kendi bağımsız devletlerini kurmak için de zaman zaman göç etmeye ihtiyaç duymuşlardır. Kavimler Göçü olarak adlandırılan bu süreç Dünya tarihini ve Türk tarihini derinden etkilemiş, özellikle dönemin en büyük imparatorluğu olan Roma İmparatorluğu'nun iç ve dış politikalarını yönlendiren önemli bir etken olmuştur. Roma İmparatorluğu içeride yaşanan karışıklıklar, dini tartışmalar, ekonomik ve askeri sıkıntılar nedeniyle bu göçlere karşı etkili tedbirler alamamıştır. Ayrıca bu göçleri kaygıyla takip eden imparatorluğun olabilecekleri önceden tahmin etmesi de mümkün olmamıştır. Çünkü göçü etkileyen faktörlerin düzensiz bir şekilde tekrarlanması, göçün karmaşık bir hal almasına neden olduğu gibi sürekli hale dönüşmesine de neden olmuştur. Nitekim asırlar boyunca sürecek olan göç dalgaları hem Batı hem de Doğu Roma İmparatorluğu'nu tehdit etmeye devam etmiştir (Davies 2006: 243).

Asya Hun İmparatorluğu'nun iç karışıklıklar, Çin baskısı gibi nedenlerden dolayı dağılma sürecine girmesi ve bunun sonucunda Çin hâkimiyetine girmeyi teklif eden hükümdar Hohanyeh ile kardeşi Çiçi arasındaki anlaşmazlık, Orta Asya'da karışıklıklara neden olmuştur (Ögel 2003: 91). Güneyde Çinlilerin ve Doğuda Tunguzların saldırılarıyla saltanatları yıkılan ve düşman esaretini kabul etmeyen (Köprülü 2005: 76) Hun kabilelerinden bir kısmı Çiçi ile beraber batıya göç etmişlerdir. Talas boylarına yerleşen Çiçi ve kabilesi burada yeni bir siyasi birlik kurmuştur (Ögel 2003: 91). Ancak Çiçi M.Ö. 36 yılında Çin saldırıları sonucunda öldürülürken halkı da dağılık bir şekilde yaşamaya başlamıştır (Kafesoğlu 2013: 63).

Çin'in tabiliğine giren Hohanyeh'e bağlı kitleler ise bir süre sonra yeniden toparlanmaya başlasalar da iç anlaşmazlıklar nedeniyle Kuzey ve Güney Hunları olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Kuzeydekiler bağımsız bir devlet kurarken, güneydekiler Çin hâkimiyetinde kalmaya devam etmişlerdir (Kafesoğlu 2013: 64; Brion 2005: 54). Ancak kısa zamanda birçok şehir ve devleti idaresi altına alan Kuzey Hun Devleti yine Çin saldırılarının asıl hedefi olmak durumunda kalmış ve M.S. 155 yılında dağılmıştır. Dağılan devletin göç etmek zorunda kalan halkının bir bölümü batıya doğru hareket ederek daha önce bu bölgeye gelmiş olan soydaşları Çiçi Hunları ile birleşmiştir (Kafesoğlu 2013: 65; Kurat 2002: 13). Bu birleşik Hun kavminin 374-375 yıllarına kadar Kazakistan bozkırlarında yaşadıkları tahmin edilmektedir (Kafesoğlu 2013: 68). Daha sonra Avrupa Hun Devleti'nin temellerini atacak olan bu Hunlar teşkilatlanmalarını tamamladıktan sonra yeni yurtlar edinmek amacıyla batıya doğru harekete geçmişlerdir. Başlarında Balamir adlı liderlerinin önderliğinde Hunların 374-375 yıllarında İtil Nehri'ni geçerek Avrupa

önlerinde görünmeye başlamasıyla birlikte bölgedeki Gotlar ve Alanlar başta olmak üzere birçok kavim ani bir şekilde batıya doğru göç etmeye başlamıştır (Kurat 2002: 12-13; Kafesoğlu 2013: 80; Roux 2013: 70-71). Böylece birçok kavmin ve neredeyse bütün dünyanın kaderini değiştirecek olan ve tarih sayfalarına “Kavimler Göçü” olarak geçen büyük yer değiştirme hareketi başlamış olacaktır. Kavimler Göçü ile Türk varlığı Avrupa kıtasına kadar uzanma fırsatı bulurken, Avrupa’da yaşayan kavimlerin ve devletlerin de sosyal, siyasi, ekonomik vs. durumlarında da köklü değişikliklere neden olmuştur. Özellikle Büyük Roma İmparatorluğu bu göçler nedeniyle çok zor bir sürece girmiştir. İmparatorluğun doğu kanadı asırlar boyunca Türk akınları ile uğraşmak zorunda kalırken, batı kanadı yok olmaya maruz kalmıştır (Kurat 2002: 13).

Batı Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü

Kavimler Göçü başladığı sırada Roma İmparatorluğu sürekli olarak dini mücadelelerle boğuşurken, sık sık yaşanan iç karışıklıklar, ayaklanmalar ve Sasanilerle şiddetli mücadeleler neticesinde ordunun gücü de gitgide zayıflamıştır. İmparatorluğun bu mücadeleler nedeniyle askeri alanda büyük harcamalar yapması ekonomik alanda da sıkıntılara neden olmuştur. Halkına ağır vergiler yüklemek zorunda kalan imparatorluk, içeride karmaşaya neden olan büyük bir kısır döngü içerisine girmiştir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu bu sırada siyasi, ekonomik, askeri, dini ve birçok sebepten dolayı zaten zayıf bir durumda iken, Sasaniler gibi güçlü bir düşmanın yanı sıra kuzey ve batı sınırlarında Kavimler Göçü ile gelen saldırılarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Birçok cephede birden savaşmak zorunda kalan Roma İmparatorluğu’nun aldığı tedbirler ise onu kurtarmaya yetmemiştir (Ostrogorsky 1999: 47).

Böyle bir ortamda Batıyı idare eden I. Valentinianus ile doğuyu idare eden kardeşi Valens arasında dini bakımdan zıtlık olması da imparatorluğun doğusu ile batısı arasında bağların gevşemesine neden olmuştur². Barbar istilaları imparatorluğun doğu kısmına nazaran batı kısmını fazlasıyla etkilemiştir. Bu dönemde daha üstün olan doğunun dayanmasına karşılık batı bu saldırılar ile yıkılma sürecine girmiştir (Lemerle 2004: 41). Saksonlar’ın Britanya’ya saldırımları, Alamanlar’ın Ren ve Neckar nehirlerini ele geçirme çabaları, Sarmatlarla Tuna bölgesinde yapılan şiddetli çatışmalar ve Gotların Tuna civarında görülmeleri gibi olaylar, imparatorlukta yaşanacak olan büyük buhranın habercisi olmuştur. Gotlar imparatorluk içerisinde tahribe başlamış ve bunlara Hunların katılmasıyla birlikte bütün Trakya

² Bu dönemde Romalılar Hz. İsa’nın tanrı ve insan vasıflarıyla ilgili olarak farklı görüşler nedeniyle anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bir yanda Hz. İsa’nın tanrı ve insan vasıflarının ayrı özellikler olduğunu savunan Arius mezhebi diğer yandan bu vasıfların birbirinden ayrılmaz olduğunu savunan monoteist mezhebi birbiriyle şiddetli çatışmalar içindeydi. Dolayısıyla siyasi ortam da bu dini tartışmalara göre şekilleniyordu. 325 yılında imparatorluğun doğusunda ve batısında bulunan bütün piskoposların ve din adamlarının katıldığı I. Genel konsülde İskenderiyeli bir din adamı olan Arius’un görüşü reddedilerek oğlun baba ile mahiyet bakımından aynı olduğu kabul edildi. Böylece bundan sonra dini alanda izlenecek politikaların da yönü belirlenmiş oldu. Bkz. Ostrogorsky 1999: 44.

barbarlar ile dolup taşmıştır. Bunun üzerine Valens düşmanları ile Edirne yakınlarında karşılaşmış ve 9 Ağustos 378'de Edirne savaşı adı verilen savaş ile Ostrogotlar tarafından desteklenen Vizigotlar'ın saldırılarıyla Roma ordusu bozguna uğramış, İmparator Valens bu savaşta ölmüştür (Ostrogorsky 1999: 48; Golden 2006: 103). Vizigotlar bu zaferden sonra Trakya'yı yağmalamışlar ve Peloponnes'e (Mora Yarımadası) doğru gitmişlerdir. Hunlar ise bugünkü Macaristan'a giderek Batı Avrupa'nın istilasına başlamışlardır (Kurat 2002: 19).

Valens'in Gotlar tarafından öldürülmesinden sonra İmparatorluğun doğu yakasını idare eden I. Theodosius, Gotların askeri güçle ortadan kaldırılamayacağını anlamıştır. İmparatorluğun içine düştüğü bu durumdan kurtulmasının tek çaresi olarak Gotlarla barış yapmayı ön görmüştür (Ostrogorsky 1999: 48). Gotların Balkanlar'ın gerisine sürülmesiyle birlikte imparator onlarla bir bağlılık antlaşması yapmıştır. Ostrogotlar Tuna Nehri'nin güneybatısına, Vizigotlar ise Trakya'nın kuzey kesimine yerleştirilmişlerdir. Bunlar tam bir özerkliğe sahip olmuşlar ve vergilerden muaf tutularak, yüksek miktarda savaşçılık ücretleri verilmiştir. Ayrıca imparatorluğa da askeri yönden yardım edecekleri sözü alınmıştır. Böylece Germen tehlikesinin önüne geçilmiş ve Germenlerin katılmasıyla birlikte Roma ordusu güç kazanmıştır. Ordunun gittikçe Germenleşmesi ve askeri birliklerin çoğunluğunun Germen olması, önemli kumandanlıkların da kısa zamanda Germenlerin eline geçmesine neden olmuştur. Ayrıca I. Theodosius'un Germen siyasetinin kötü sonuçlarından biriside devlet giderlerinin büyük ölçüde artması olmuştur (Ostrogorsky 1999: 48-49). Uzun süreden beri devam eden kargaşalar, aşırı harcamalar nedeniyle halka ağır vergiler yüklenmiştir. Bu nedenle halkın ekonomik durumu günden güne zayıflamış ve geçim sıkıntısı başlamıştır (Gibbon 1987: 494-495).

I. Theodosius'un imparatorluğu oğulları arasında idari açıdan taksim etmesi de zamanla İmparatorluğun doğusu ile batısı arasındaki bağların gevşemesine neden olmuştur (Demirkent 2000: 137; Ostrogorsky 1999: 49). Doğuda Arkadius adına devlet işlerini yürüten naipleri ile batıda Honorius adına hâkimiyetini yürüten Stilicho arasındaki sürekli rekabet de bu gevşemede oldukça etkili olmuştur (Ostrogorsky 1999: 50).

Roma İmparatorluğu böylesine bir siyasi kaos içerisine girmişken, daha önceden başlamış olan Kavimler Göçü de etkisini göstermeye başlamıştır. Önlerindeki kavimleri batıya doğru iterek başta Alanlar olmak üzere Got kavimlerini yerlerinden oynatan Hunlar, imparatorluk için oldukça tehlikeli olmaya başlamıştır. 390-400 yılları arasında Hun tahtına çıkan Uldız döneminde, Attila dönemine kadar uygulanacak dış politika esasları belirlenmiştir. Buna göre Doğu Roma baskı altına alınacak, Batı Roma ile de iyi münasebetler içerisinde olunacaktır. Bu nedenle Bizans eyaletleri tahrip ve yağma edilip, ağır vergilere bağlanırken, Batı Roma İmparatorluğu ile dostça münasebetler kurulmuştur. Dolayısıyla Germen birlikleri tarafından sıkıştırılan Batı Roma İmparatorluğu, Hun ordularının yardımıyla ömrünü biraz daha uzatma fırsatı bulmuştur. Çünkü Trakya sınırlarında hâkimiyet kuran Uldız'ın Doğu Roma İmparatorluğuna saldırmamak için hiçbir

sebebi yok iken, batıya ilerlemek için kendisine engel teşkil edecek olan Germen kavimleri yok etmesi gerekiyordu. Nitekim bu noktada ise imparatorluğun batı yarısı ile ortak düşmana karşı ortak tavır alınması uygun görülmüştür. Bu yüzden Batı Roma topraklarına saldırarak huzursuzluk çıkaran barbar kavimler aynı zamanda Hunların da baş düşmanı sayılmıştır (Kafesoğlu 2013: 71-72). Nitekim Uldız'ın Tuna'ya ilerlemesiyle birlikte, Hunlardan kaçan Vizigotlar İtalya'ya kadar gelmişlerdir. Alarik idaresindeki bu tehlike Romalı kumandan Stilicho tarafından Nisan 402'de güçlkle önlenmiş ve Alarik yönünü tekrardan doğuya çevirmiştir (Kafesoğlu 2013: 72).

Arkadius'un saltanatı sırasında imparatorluğun başlıca sorunu Germen meselesi olmuştur (Vasiliev 1943: 113). Vizigotlar Alarik idaresinde ayaklanarak bütün Balkan yarımadasını tahrip etmişlerdir (Ostrogorsky 1999: 51). Arkadius, Vizigotlar'ı yeni topraklara yerleştirerek Alarik'ide *magister militum* (Roma ordularının Komutanı) olarak tayin etmek zorunda kalmıştır. Böylece Alarik'in yönü batıya çevrilerek tehlike bertaraf edilmeye çalışılmıştır (Lemerle 2004: 50; Vasiliev 1943: 113). Alarik 410 yılında Vizigotlar'ı İtalya'ya sokarak Roma'yı kuşatmış, senatonun görüşme ve altın teklifini reddederek (Herrin 2010: 56) birlikleri ile 10 Ağustos 410 yılında Roma'yı yağmalamıştır (Ostrogorsky 1999: 51). Bundan sonra Vizigotlar, Galya ve İspanya'ya giderek oraya yerleşmişler ve doğuda bir daha görülmemişlerdir (Lemerle 2004: 51).

Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) 423 yılında İtalya'ya bir ordu sevk etmiştir. Bunun sebebi ise Batı Roma İmparatorluk tahtına küçük yaşta bir çocuk olan III. Valentinianus'un çıkmasıdır. Dolayısıyla bu olay Batı Roma'yı Hunlara daha çok yaklaştırmıştır. Nitekim Batı Roma başkumandanı Aetius yardım için Hun hükümdarı olan Rua'nın yanına gitmiştir. 60.000 kişilik ordusu ile İtalya'ya yönelen Rua, savaşa girmeden çekilen Doğu Roma'dan ağır bir savaş tazminatı almıştır (Kafesoğlu 2013: 73-74). Bizans tarihçisi Priskos'un anlattığına göre II. Theodosius, yılda 350 libre altın ile Rua'dan barışı satın almıştır (Kafesoğlu 2013: 74). Rua'nın ani ölümüyle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu rahat bir nefes almıştır. Ancak onların bu rahatlıkları çok kısa sürmüş, Attila ve Bleda'nın 434 yılında tahta çıkmasıyla Attila'nın şahsında çok daha güçlü bir düşmanla karşı karşıya kalmışlardır (Ahmetbeyoğlu 1995: 11; Kafesoğlu 1951: 194).

440'lı yıllarda Doğu Roma İmparatorluğu, Attila idaresindeki Hun devletinden gelen ağır bir siyasi buhrana uğrayarak, tahrip edici akınlarla sarsılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşlar sonucunda imzalanan antlaşmalar ile imparatorluğu siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan zor duruma sokmuştur. Üstelik Attila'nın sık sık gönderdiği elçilik heyetlerine verilen hediyeler nedeniyle de ağır bir ekonomik bunalıma giren Doğu Roma İmparatorluğu, ülke zenginlerine baskı yaparak ellerindeki mallarını ve altınlarını almak zorunda kalmıştır (Ostrogorsky 1999: 53). Nitekim bu ağır yükümlülükler altında ezilen Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius son çare olarak Attila'ya suikast düzenlemeyi planladıysa da bu plan başarıya ulaşmamıştır (Çapan 2015: 41-52). Dolayısıyla Attila Doğu Roma

İmparatorluğu ile yaptığı anlaşmalarla onları vergiye bağlayarak hâkimiyetini sağlamıştır.

Bundan sonra cihan hâkimiyeti idealine ulaşabilmek amacıyla 448'li yıllarda Attila, Uldız döneminde belirlenen dış politika esaslarından vazgeçerek batıya yönelmiştir (Ahmetbeyoğlu 1995: 14). Nitekim III. Valentinianus'un hâkimiyeti altındaki batıya yönelerek 451 yılında Galya'ya saldırmıştır (Ostrogorsky 1999: 53). Aetius, Attila karşısına Ostrogot ve Frank koalisyonundan oluşan bir ordu ile çıkmış (Davies 2006: 261), Batı Roma orduları büyük zayıflık vererek geri çekilmiştir. Attila'nın bu savaşta yenilgi aldığı düşünülürse da aradan bir yıl geçmeden yeniden İtalya üzerine sefer düzenlemesi, onun kesin bir yenilgi almadığını göstermektedir. Ancak Attila'nın ordusunu salgın hastalıklar, kıtlık, kuraklık gibi tehlikelerden uzak tutmak, yıpratmamak ve daha güçlü bir orduyla yeniden dönmek gibi düşüncelerle geri çekildiği sonucuna varılabilir. Ostrogorsky'nin eserinde bahsettiği üzere Attila'nın mağlup edilmesi gerçeği yansıtmamaktadır (Ostrogorsky 1999: 53; Golden 2006: 105). Nitekim savaş alanından Aetius ve ordularının daha önce çekilmesiyle birlikte, kesin bir sonuç elde edilememiştir (Rasyoniyi 2008: 109). Attila, Galya seferinden sonra Tuna'ya çekilmiş ve ordusunu dinlendirmek ve gücünü toplamak için burada kışlamıştır (Grousset 2015: 91). Ertesi yıl İtalya'ya korkunç bir sefer düzenlemiş, (Ostrogorsky 1999: 53) çaresiz kalan Roma İmparatorluğu, her ne pahasına olursa olsun barış yapmak zorunda kalarak Papa Leo'yu Attila'ya göndermiştir. Papa Leo, Attila'dan Roma'yı bağışlamasını rica etmiş (Ahmetbeyoğlu 1995: 16) ve Attila'nın hâkimiyetinin göstergesi olarak ona çok miktarda altını da takdim etmiştir. Böylelikle Batı Roma İmparatorluğu'nu kendisine bağladığına inanan Attila, İtalya'dan çekilerek Tuna'nın gerisine dönmüştür (Ahmetbeyoğlu 2013: 143). Attila'nın, dünyanın başkenti sayılabilecek konumdaki Roma'ya saldırmak yerine Papa Leon'un kendisine vadettiği vergiyi ve Honoria'nın kendisine eş olarak verilmesini kabul ederek çekilmesi, Batı Roma'nın ömrünü yirmi beş yıl uzatmıştır (Grousset 2015: 91). Attila'nın 453'te şiddetli burun kanaması neticesinde ölümüyle (Kafesoğlu 1951: 196) ve oğulları arasında bir birlik sağlanamayışı nedeniyle Hunlar dağılmıştır. Bu durum dahi, imparatorluğun batı yarısının kötüye giden şartlarını düzeltmemiştir (Ostrogorsky 1999: 53).

Aetius'un 454 ve III. Valentinianus'un 455 yıllarında öldürülmelerinden sonra İtalya'da karışıklıklar çıkmıştır (Ostrogorsky 1999: 53). Franklar Galya'da, Vandallar Afrika'da hüküm sürmeye başlamıştır (Lemerle 2004: 52). Sonuç olarak imparatorluğun batı kesimi barbar hükümdarlar arasında taksim edilmiştir. 476 yılında Germen lider Odoaker'in, Batı Roma'nın son imparatoru Romulus Augustus'u tahtından indirip kendini imparator ilan etmesi, Batı Roma İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamıştır. Bu tarihten itibaren Batı Roma İmparatorluğu toprakları üzerinde Ostrogotlar, Vizigotlar, Franklar gibi kavimler kendi krallıklarını kurmuşlardır (Vasiliev 1943: 132).

Sonuç:

Asya Hun Devleti'nin dağılmasından sonra Batı Türkistan dolaylarında yeniden teşkilatlanarak siyasi bir teşekkül haline gelen Hunların, Karadeniz'in kuzeyinden hareketle Avrupa'nın içlerine kadar gelmeleri Türk ve Dünya tarihinin akışını değiştirecek sonuçlar doğurmuştur. Aynı zamanda Hunların bu hareketi sonucu Got ve Germen kavimlerini de Avrupa'ya sürmeleri Roma İmparatorluğu'nun varlığını da tehlikeye düşürmüştür. Bu sırada merkezi otoritenin gittikçe zayıflaması nedeniyle doğudaki toprakları korumak amacıyla başkentin doğuya kaydırılması ve Konstantinopolis şehrinin kurulmasıyla Roma İmparatorluğu doğu ve batı merkezli bir imparatorluk haline gelmiştir. Başlangıçta siyaseten ve hukuken birbirine bağlı olan doğu ve batı zamanla birbirinden ayrılma eğilimine girmiştir. Nitekim I. Theodosius'un, her ne kadar da imparatorluğu bölme düşüncesi olmasa da kendi hanedanlığını tesis etmek amacıyla ölmeden önce imparatorluk topraklarını oğulları arasında taksim etmesi imparatorluğu giderek içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Barbar akınlarının imparatorluğun hem doğu hem de batı yakasında sürekli olarak devam etmesine rağmen batı ve doğu imparatorları bu tehlike karşısında siyasi hırslar nedeniyle bir ittifak dahi yapamamışlardır. Nitekim Vizigot lideri Alarik'in Balkanlar'daki akınlarını durdurmak maksadıyla, doğunun imparatoru Arkadius'un, Alarik'e toprak ve unvan vermesi, Alarik'in doğudan uzaklaşarak batıya yönelmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Alarik Roma'ya girerek burayı yağmalamıştır. Diğer bir örnekte de Arkadius'tan sonra doğunun imparatoru olan II. Theodosius, Roma'ya hükmetmek ve imparatorluğun sadece kendisine bağlı kalmasını sağlamak için henüz dört yaşındayken batının tahtına geçen III. Valentinianus'un üzerine askerlerini salmıştır. Bu barbar akınlarına karşı bir birliktelik oluşturma politikası gütmedikleri gibi kendi nüfuzlarını ve otoritelerini korumak uğruna diğerini tehlikeye atmışlardır.

Bu sırada Karadeniz'in kuzeyinden önlerindeki Alanlar ve Gotları batıya iterek Balkan sınırlarına dayanan Hunlar ise dış siyasetlerinin yönünü çoktan belirlemişlerdi. Buna göre Doğu Roma İmparatorluğu baskı altında tutulacak, Batı Roma İmparatorluğu ile ittifak içinde olunacaktı. Bu politikanın bir sonucu olarak Doğu Roma İmparatorluğu ile çetin mücadeleler içerisine giren Hunlar birçok kez Doğu Roma İmparatorluğu ordularını yenilgiye uğratarak onları vergiye bağlamayı başarmışlardır. Ancak hayatı boyunca en büyük ideali cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek olan Attila, bundan sonra Batı Roma İmparatorluğu topraklarına yönelmiştir. Hunların dostluğu sayesinde Got kavimlerin tehlikesini bertaraf eden hatta bu sayede ömrünü en az yarım asır uzatan Batı Roma bu kez Attila'nın saldırıları ile iyice yıpranmıştır. Attila'nın Galya ve İtalya seferleri de imparatorluğun oldukça yıpranmasına neden olmuştur. Ayrıca bu zamana kadar Attila gibi güçlü bir müttefike sahip olan Batı Roma İmparatorluğu'nun bu müttefikini kaybetmesi de askerî açıdan zor duruma girmesine neden olmuştur. O zamana kadar Batı Roma İmparatorluğu'na saldırıya geçecekleri anda Attila'nın ordularıyla harekete geçtiğini söylemek bile Germen kavimlerin geri çekilmesine neden olmuştur. Ancak bu önemli müttefikin kaybedilmesi imparatorluğun saldırılara açık konuma gelmesine neden olduğu gibi varlığını sona erdirmiş ve toprakları üzerinde irili ufaklı birçok devlet kurulmuştur.

Kaynakça:

AHMETBEYOĞLU, Ali, (1995), *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları

AHMETBEYOĞLU, Ali, (2013), *Avrupa Hunları*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi

ATLAN, Sabahat, (2014), *Roma Tarihi'nin Ana Hatları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

BASIK, Celâlettin, (2013), *Hiç Bizans Olmadı Romulus'tan Fatih'e Roma Devleti, cilt: 1*, İstanbul, Türkmen Kitabevi Yayınları

BRION, Marcel, (2005), *Asya ve Avrupa'da Hunlar*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: M. Reşat Uzmen), İstanbul, Çatı Kitapları

ÇAPAN, Fatma, (2015), "Avrupa Hun Devleti'nin Büyük Hükümdarı Attila'ya Suikast Girişimi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 217, s. 41-52.

DAVIES, Norman, (2006), *Avrupa Tarihi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: M. Ali Kılıçbay) Ankara, İmge Kitabevi Yayınları

DEMİRCİOĞLU, Halil, (2015), *Roma Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

DEMİRKENT, Işın, (2000), "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, Sayı: 36, s. 137-154.

GIBBON, Edward, (1987), *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Cilt: 2-3, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Asım Baltacıgil), İstanbul, Bilim Felsefe Sanat Yayınları

GOLDEN, Peter B., (2006), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Osman Karatay), Çorum, Karam Yayınları

GÖMEÇ, Sadettin, (2011), "Türk Tarihinde Sek El -Çık- Çiğil Meselesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 49-60.

GROUSSET, René, (2015), *Stepler İmparatorluğu*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Halil İnalıcık), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

HERRIN, Judith, (2010), *Bizans Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, İletişim Yayınları

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, (2007), *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

KAFESOĞLU, İbrahim, (1951), "Szasz Bela, A Hunok Története Atilla Nagykirály (Hun Tarihi)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 9, s. 189-198.

KAFESOĞLU, İbrahim, (2013), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yayınları

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (2005), *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Ankara, Akçağ Yayınları

KURAT, Akdes Nimet, (2002), *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, Murat Kitabevi Yayınları

LEMERLE, Paul, (2004), *Bizans Tarihi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Galip Üstün), İstanbul, İletişim Yayınları

OSTROGORSKY, Georgy, (2015), *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Fikret Işıltan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖGEL, Bahaeddin, (2003), *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları,

PONTING, Clive, (2011), *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Eşref Özbilen), İstanbul, Alfa Yayınları

RASONYI, László, (2008), *Tarihte Türklük*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: H. Ziya Koşay T. Andaç, N. Uğurlu), İstanbul, Örgün Yayınevi

ROUX, Jean Paul, (2004), *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), İstanbul, Kabalcı

VASILIEV, Aleksandr, (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: A. Müfid Mansel), Ankara, Maarif Matbaası

Meyhanada Muhteva Çeşitliliği

Diversity of Contents in Meyhana

Davut DEMİR *

Öz:

Âşıkların en önemli özelliklerinden biri irticâlen şiir söyleyebilmeleridir. Rastgele kişiler tarafından verilen bir ayak üzerine, belli ölçüt ve kaideler dahilinde şiir söyleyebilmek oldukça zor bir iştir. Âşıkların bu istidadlarını gösterdikleri yerlerden biri de âşık atışmalarıdır. Meyhanacılık irticali olarak icra edilen bir atışma türüdür. Azerbaycan'da "Abşeron Yarımadası" ismi verilen bölgede oldukça meşhur olan meyhanacılığın tanınırlığı her geçen gün artmaktadır. İlk olarak tasavvufi amaçlarla ortaya çıkan meyhananın muhteva sınırları zaman geçtikçe genişlemiş ve bir süre sonra ortadan kalkmıştır. İnsanı ilgilendiren hemen her konu meyhananın mevzuu haline gelmiştir. Bu makalemizde meyhanayı muhteva anlamında bir değerlendirmeye tabi tutacağız.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, meyhanacılık, irticâli, âşıklık, atışma, muhteva.

Abstract:

One of the most significant characteristics of minstrels is that they can recite poems extemporaneously. It is a really hard job to recite poems within certain metrical structures and rules on a rhyme pattern given by random individuals. One of

* Araş Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, davutdemir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6381-4162>

the cases that minstrels can display their capabilities is minstrels' battle of words. Meyhanacılık is a form of these battle of words which is carried out extemporaneously. The popularity of meyhanacılık, which is rather well-known in the Absheron Peninsula in Azerbaijan, is increasing every passing day. First of all, the boundaries of the content of meyhana that emerged with mystical purposes have expanded over time and after a while it has removed. Every subject that concerns the human being has become the subject of meyhana. In this article we will make an assessment of meyhana in terms of content.

Keywords: Azerbaijan, meyhana, extemporaneous, minstrelsy, battle of words, content.

Meyhana, Azerbaycan sözlü halk edebiyatının en önemli türlerinden biridir. Yalnız bir meyhanacı tarafından icra edilen rivayetli meyhanalar ile ekseriyetle en az iki veya daha fazla meyhanacının katılımıyla gerçekleşen atışma, deyişme ve karşılaşma formatlarında icra edilen müşaareli meyhanalar, Azerbaycan'ın Maştığa kasabası başta olmak üzere Bakü'nün komşu kasabalarında, Abşeron Yarımadası'nda aktüalitesini sürdürmektedir.

İrticali bir üslupla, önceden hazırlanmadan, anında ve sözlü bir şekilde icra edildiğinden, aslında temellerini ozan pratik ve ifacılığına kadar götürebileceğimiz meyhananın ilk örneklerine yazıya aktarılamamasından dolayı ancak XIX. yüzyıl itibariyle rastlayabiliyoruz. Hacı Ali Kerem (1792-1873), Mirze Mehemed Hüseynelioğlu (1799-1890), Hacı Emi (1802-1885), Mirze Bağır (1810-1882) meyhanacılık geleneğinin bilinen ilk temsilcileridir. Daha sonra XIX. yüzyılın ilerleyen yıllarında Atababa Hicri (1863-1922), Ağahüseyn Efsun (1890-1966), Eliğa Vahid (1891-1965) gibi icracılar ile verilen ürünlerin nitelikleri yükseliş ivmesini sürdürmüş, XX. yüzyıl itibariyle de azami noktaya ulaşmıştır. Gelişen teknolojik faaliyetlerle beraber birtakım ses ve video kayıt cihazlarının ortaya çıkmasıyla kaydedilmeye başlayan meyhanalar bilgisayar ve internetin insan hayatına girmesiyle beraber de yalnızca yurtiçinde değil yurtdışında da tanınır olmuştur. Nitekim Azerbaycan dışında, Türkiye, İran, Rusya gibi ülkelerde de meyhana programları teşkil edilmeye ve bununla beraber sadece Azerbaycan Türkçesi ile sınırlı kalınmayıp, Türkiye Türkçesi, Farsça ve Rusça meyhanalar söylenmeye başlanmıştır. İnternet ortamında müstakil meyhana sitelerinin dışında "YouTube" ve "Dailymotion" gibi video sitelerinde de binlerce video bulunmaktadır. Ülke içinde ve dışında teşkil edilen birçok programda meyhanalar kaydedilmekte ve bu sitelere yüklenmesi suretiyle milyonlara ulaşmaktadır.

İrticali olarak meydana getirilen manzumelere birçok millette rastlıyoruz. Fakat meyhananın gerek söyleniş tarzı, gerek üslubu onun yerli ve milli bir tür olmasını sağlamıştır. Meyhanacı Bala Ali, meyhananın kendilerine yani Azerbaycan'a ait milli bir ürün olduğunu şöyle dile getirir:

Bu meyhana vardı bizim bölgede
Ona göre dayanmışuk ön cergede¹
Bu senetten yokdu heçbir ülkede
Bu seneti veripdi Hak bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Bu senet mahsustur Azerbaycan'a
Burdan da yayımlanacak her yana
İlk defa Maştağada olup meyhana
Onunçün sayılır ocak bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Bala Ali'nin bu sözlerinin ardından Maştağalı bir başka meyhanacı Cengiz'de şöyle devam eder:

Şair ehli ömrünü sürmez heder
Geydeyliyer şiir, gazel, gâh eser,
Söz seneti söz ummanından beter
Mahsus olup bu söz bulağ² bize göre
Ankara'dan geldi konak bize göre
Davut Demir verdi sorak bize göre

Meyhana burada da söylendiği gibi adeta bir söz bulağıdır. Sözler irticali bir şekilde bir pınardan, kaynaktan çıkıyormuşçasına dinleyenlere doğru akar gider. Yine meyhananın mevzuu da tıpkı kaynaktan çıkan suyun toprak üzerinde gelişigüzel yolunu bulması gibi farklı yerlere gidebilir. Verilen ayak üzerine söylenen meyhananın bazen tıpkı bir sohbetinde olduğu gibi konunun başka bir konuyu açması suretiyle saatlerce sürdüğüne şahit olabiliriz. Gazelhan ve şair Hacı Alemdar Mahir, babası Abdülrehim'in kendisine anlattığı bir hatırayı araştırmacı Korkmaz Elilicanzade'ye şöyle aktarıyor:

1918 yılında genç bir oğlan idim. Nardaran kendinde Ağa mescidinin yakınında Gum mehellesinde ellaf (yem) dükânında bir hadisenin şahidi olmuşam. Seher saatlarında bir de gördük uzagdan Maştağalı meyhaneci Molla Yehya dükana teref gelir. Molla Yehya Maştağalı meyhaneci Molla Memmed'in ulu babası idi. Bize yaklaşmış dedi ki, ay uşag, gedün gardaşaşam Eli Penah'ı çağırın. Diyün

¹ Cerge: Sıra

² Bulak: Kaynak, Pınar.

Molla Yehya gelib, üreyi partlayır, tebi gelib, deyişmek isteyir. Uşaglardan biri Eli Penah'ı çağırmağa getdi. Birazdan Eli Penah geldi. Bala bala kend cemaatı, yaşlılar, tegriben on, on beş nefer müşteri dükana toplaşmağa başladılar. Getmediler, bildiler ki, güçlü deyişme olucağ. Yarım saata Eli Penah geldi. Görüşdüler, ortada eyleşdiler. Molla Yehya dedi ki, tebim gelib deyişmek isteyirem. Gafiye aç. Eli Penah dedi ki, sen tebnen gelmisen, özün gafiye aç, deyişek. Molla Yehya gafiye tutdu. ... Molla Yehya mollağanada oğumuşdu, dini savadı vardı. Dedi ki, yahşı Eli Penah tut geldi. Sual verir: Kimdir Âdem'den ireli? İki üç defe soruşur. Eli Penah, sakitce dayanıb, dinmir, gabağındaki torpağı elindeki çubuğnan eşir. Molla Yehya görür kişiden cavab gelmir, birden gışgırır: "Ay kafir, sennenem, kimdir Adem'den ireli"? Eli Penah birden cavabı meyhanane ile başlayır.

Molla gene bu işlere garişdı,
İndi bildim Cebrail'den danışdı,
Yeddi defe balı peri alışdı,
Verdi ona per gadou alım senin

Tarihî başladılar hırdalamağa. Adem peyğemberden, Hevva neneden, peyğemberlerden bir bir söhbet açıp çatdılar Mehemed peyğembere. Eli a.s'dan, Fatmey Zehradan, övradlarından dediler. İmam Hüsey'n'e çatanda deyişme gızışdı. Yuğarıda her peyğemberden iki üç bend deyirdilerse, Eliden, İmam Hüsey'n'den bir saat deyişdiler. Burda bir müsibet başladı ki, kişiler, gözyaşı töken kim, hönkürtü çekib ağlayan kim, hetta üreyi keçen de oldu (Tağısoy ve Zakariyya 2011: 21).

Görüldüğü gibi meyhanalar sadece bir konu üzerinde şekillenip sona ermezler. Konunun başka bir konuyu açması suretiyle saatlerce uzayıp giderler. Hatta bazen bir önceki gün başlanan meyhana icrasının sabah güneşin doğuşuna kadar sürdüğüne şahit olunduğu zamanlar olmuştur. Meyhanacılar için bu kadar uzun süren programlarda dahi sözde tekrara düşmek bir kusurdur. Mümkün olduğu kadar daha önce söylemiş olduğu sözleri tekrar etmemeye bu kusuru işlememeye çalışırlar. Şayet olur da böyle bir durum gerçekleşirse tekrara düşen meyhanacı yine meyhana yoluyla rakipleri tarafından tenkit edilir.

Elçin: Şair olan sözleri tekrar elemez,
Her yétene seçib özüne yar elemez.
Sözü yoğsa, sehnemizi dar elemez,
Genç yaşda ucaltmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Bu meyhana olubdu derd-i serim,
Sanki söñübdür o heyat ülkerim,
Mennen gabag³ tekrarı dedi Kerim,
Neynim, Kerim, satmasam olmaz seni(Aslanov 1993: 242).

“Karşılaşma”, “atışma” ve “deyişme” halk edebiyatının birbirine en fazla karıştırılan kavramlarından bazılarıdır. Aslında ilk bakışta “karşılıklı manzume söyleme” olarak niteleyebileceğimiz bu kavramları birbirinden ayıran noktalar vardır. *Karşılaşma* daha genel bir terim olmakla beraber saz şairlerinin rakiplerini “mat etme” amacı güttükleri bir çeşit imtihandır. *Atışmada* hiciv ve mizah yoluyla rakipler zor durumda bırakılmaya çalışılır fakat karşılaşmada olduğu gibi mat etme, mat olma söz konusu değildir. *Deyişmeler* herhangi bir şekilde rakibe laf atmadan, karşılıklı soru cevaplarla izahların yapıldığı müşaarelerdir. *Deyişmede* bir sohbet havası hâkimdir ve rakibi mat etme amacı *atışmada* olduğu gibi burada da yoktur. *Atışmalar* içerisinde hiciv ve mizah bulundurması bakımından dinleyici tarafından daha çok ilgi görmektedir. Müşaareli meyhanalar *karşılaşma*, *deyişme* ve *atışma* formatlarının üçüyle de icra edilmektedir. Yani bazen bir yarışma niteliğinde rakibini alt etme amacıyla yapılan karşılaşma, bazen izleyicilerin de hoşuna giden atışma, bazen de tamamen sohbet havasında ve diğerlerine nispeten daha ilmi bir üslupla deyişme şeklinde olabilirler.

Elimizdeki ilk örneklerinden hareketle meyhanaların tasavvufi amaçlarla ortaya çıkıp inkişaf ettiğini söylemek mümkündür. Fakat bir süre sonra bu durum ortadan kalkmış insanı ilgilendiren hemen her şey meyhanaya konu edinilmiştir. Artık muhteva anlamında herhangi bir sınırlandırılmaya tabi tutulmayan meyhanalar özellikle güncel olaylar çerçevesinde teşekkül etmeye ve Azerbaycan halkının hayatında mühim yer tutmaya başlamıştır. Meyhanacılar, içtimai hayat, tarih, siyaset, devlet bürokrasisi ve yönetimi, askeri mücadeleler, ülke ilişkileri vb. birçok alana dair mülâhazalarını sanatlarıyla dile getirmişlerdir. Bilhassa deyişme formatında amaç bir nevi manzum sohbet olduğundan özellikle Azerbaycan’ın geçirmiş olduğu tarihi mücadeleler ve buhranlı günler, yine bunun yanında özellikle devlet bürokrasisinde halk aleyhine alınan kararlar, yapılan haksızlıklar, geçim zorluğu, özellikle dönemin büyük problemlerinden biri olan rüşvet gibi problemler meyhanacıların sıklıkla deyindiği mevzulardandır.

Ekim devrimi de denilen 1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra başlayan Azerbaycan-Ermenistan savaşı ve bu savaşın sonucunda yaşanan olaylar meyhanalarda sık sık işlenmiştir. 1918 Bakü Muharebesi’nde Azerbaycan heyeti Osmanlı hükümetinden askeri yardım isteğinde bulunmuştur. Enver Paşa ve kardeşi Nuri Paşa’nın büyük emeğiyle kurulan Kafkas İslam Ordusu bu muharebenin kazanılmasında çok mühim rol oynamıştır. Bu dönemde Azerbaycan halkının Osmanlı ordusundan büyük beklentileri olmuş ve bu beklentiler karşılıksız bırakılmamıştır:

³ Gabak: Ön, önce.

Mirpaşa: Te'rif edecek her zaman taze gelen esgeri,
Gafgazlılar unutmaz hêç bir zaman Enveri.
Kor olacag bilün siz düşmenlerin gözleri,
İşler ayırd olanda yığışmag⁴ havası çal.

Əlislam: Heves ile gêt esger, Allah sene yar olar,
Herkes boyun gaçırrsa, ahırını bimar olar.
Türk oğlu Türk olan şehs hemişe⁵ dindar olar,
Enver beyi yad edib el çalmag havası çal(Şerifzade 1919a: 13).

Mirpaşa: Bildir ki mart ayında gapaz⁶ yedi başımız,
Yandırıldı cemiyet, dağıldı dam daşımız,
Geldi kömek⁷ bizlere Osmanlı gardaşımız,
Yaşasın Enver Paşa, mürsel-i asimana bah(Şerifzade 1919a: 3,4).

Sadece Azerbaycan halkının vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi değil Anadolu'da Türk halkının içinde bulunduğu kurtuluş mücadelesi de meyhanalarda işlenmiş, Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının öncülüğünde kazanılan zaferler büyük bir gururla anlatılmıştır:

Ə.Vahid: O kesler ki⁸, düşmüşdü bed heyale,
Fikri buydu zerbe⁹ vursun Kamale.
Yétmedi megsede, düşdü melale,
Hâli perişan görünür çeşmime.

Mirze Bağır: Konstantinin buydu fikri, heyali,
Sofiyede yığsın yere hilali,
Şir¹⁰ görüb o, Mustafa Kamal'i,
Ĥof¹¹ heresan¹² görünür çeşmime.

⁴ Yığışmak: Toplanmak.

⁵ Hemişe: Her vakit, her zaman.

⁶ Gapaz: Tokat, sille.

⁷ Kömek: Yardım.

⁸ Kes: Kimse

⁹ Zerbe: Darbe

¹⁰ Şir: Aslan.

¹¹ Ĥof :Dehşet.

¹² Ĥeresan: Korku.

Ə.Vahid: Grekler de etmişdiler ham heyal,
Fikirleri buydu: Yihılsın Kamal,
Agibet oldu özleri payimāl,
İndi peşiman görünür çeşmime.

Mirze Bağır: İngilisler goydu onları gire¹³,
Yüz elli min gırıldı birden bire,
Gaçıb sohdular özlerin İzmir'e,
Tamami nalan görünür çeşmime.

Ə.Vahid: İsmet Paşa durub merdi merdana,
Yunanlara garşı çılıb meydana,
Düşmenlerin bağrın dönderip gana,
Herbde aslan görünür çeşmime.

Mirze Bağır: Düşmenlerin bağrını kan ederler
Antanta'ya güçlerin bildirerler,
Cenk ederler, öldürer, öldürerler,
Bütün canfeşan görünür çeşmime(Vahid ve Cabarzade 1922: 2-5).

Edebiyat, milli duygu ve düşüncelere doğrudan etki edebilen, onları harekete geçiren bir sanattır. Birçok edebi tür, milli duyguların harekete geçirilmesi, toplum ve bireylerin vatan aşkı ve şevkinin artırılması hususlarında kullanılmıştır. Mizahın ve güldürünün en önemli türlerinden biri olan fıkralar dahi söz konusu vatan ve millet olduğunda insanları bir araya getirmesi noktasında önemli vazifeler görmüşlerdir.

Tatar Türkçesiyle çıkmakta olan bir cephe gazetesinde “Hoca Nasreddin Front”-ta(Nasreddin Hoca Cephede) başlığıyla yayımlanan bir seri fıkranın halk ve askerler arasında büyük ilgi görmesi üzerine yeni fıkralar türetilir. Bu fıkralar dilden dile, kulaktan kulağa dolaşarak sözlü gelenekte işlenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Hatta, A. Ahmet adlı bir Tatar araştırmacısı söz konusu fıkraları toplayarak yayımlamıştır. Bu fıkralarda Hoca'mız savaş sırasında korkusuzca Alman karargâhında dolaşır, Hitler'in askerleriyle konuşur. O, sözünü çekinmeden söyleyen bir cesaret abidesidir. Hem cephe, hem de söz savaşında düşman olarak takdim edilen Almanları mağlup eder(Özkan 1999: 23-24).

Meyhana da Azerbaycan edebiyatının milli ürünüdür. Hemen her konuda söylenen, konu sınırlaması olmayan bu türün milli his ve duygulara hitap etmemesi

¹³ Gir: Güç, kuvvet

pek mümkün değildir. Dönem dönem askerlere cesaret ve coşku verme amacıyla cepheye giden meyhana icracıları bu anlamda önemli vazifeler görmüşlerdir.

İkinci Dünya Savaşı devrinde konser sanatçıları, söz, sanat adamları (Şövket Elekberova, Sara Gedimova, Bülbül, Ehmed Anatollu, Eli Ağa Vahid gibi) ön cepheye giderek askerleri zafer için inandırmaya çalışıyorlardı. Bu sanatçıların akabinde Eli Ağa Vahid gibi söz, meyhane üstadının iştirakı hususiyle merakla karşılanırdı. Eli Ağa Vahid'in zafer inancı ve vatan sevgisiyle dolu meyhaneleri da cephede verilen mücadelenin tesiri neticesinde oluşturulurdu. Korkmaz Elilicanzade'ye göre Eli Ağa Vahid ve Ağahüseyn Efsun bu tür konserlere daha çok katılır ve meyhane derlermiş.

Novruz bayramının sonraki günü 23 Mart 1922'de Korkmaz Elilicanzade'nin rehberliği altında meyhaneciler Ağa Selim, Ağamirze, Kerim, Elçin, Vugar, Ağdam'a ön cepheye yollanmış ve orada askerlerin karşısında onlara "Hocalını getirende heyale" gibi ayaklarla meyhanalar söylemiş, bunlar Ermeni bölücülerinin lanetlenmesinde ve askerlerin mübariz ruhunun uyandırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu türden iki örneği okuyucuların dikkatine sunuyoruz:

Milli ordumuzun küvvesi¹⁴ çoğdur,
Veziyyeti eladır¹⁵ kırnı da toğdur,
Öldü vardır torpağı vèrdi yoğdur,
Povestkasız men gèdirem eskere,
Düşmenlerin küreyini vurram yère.

Gerek қорuna ana torpağımız,
Ezizdir bize deremiz, dağımız,
Ënmeyecekdir uca bayrağımız,
Eger onu ucaldıksa bir kere.
And içmişik imame pëygambere(Tağısoy ve Zakariyya 2011: 24,25).

1969 yapımı "Bizim Cebiş Müellim" filminde aşağı yukarı on beş, yirmi yaşlarında çocuklar tarafından söylenen bir buçuk dakikalık bir meyhana sahnesi vardır. "Makidon" isimli genç, arkadaşları tarafından meyhana ile askere uğurlanmaktadır.

Vurulmuşam sensen dinim imanım
Hèç sabaha yoğdur inan gümanım¹⁶
Birde gördün gelib çatıb zamanım
Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

¹⁴ Kuvve: Kuvvet

¹⁵ Ela: Âlâ, Çok iyi

¹⁶ Güman: İnanç, Tahmin.

Durna kimi gatarınan¹⁷ galmısan
 Gerib Gerib min hebere dalmısan
 Makidonu derde geme salmısan
 Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

Gem èleme tut yuħarı başuvu
 At Bakıda geribliyin daşını
 Bişirerik Hitler'in de aşını
 Çağırıldı eller gèderem davaya
Ol mene dilber gèderem davaya

Her ne kadar günümüzde ülkelerin büyük bir bölümü profesyonel askerliğe geçmiş olsa da, eski zamanlardan beri birçok millet askerliği ülkelerine olan bir vazife olarak görmüşlerdir. Askerlikten kaçmak ise daima ayıplanmış, askerlikten kaçanlar ve onların aileleri toplum tarafından eleştiriye maruz kalmışlardır. Meyhanacılar da bu duruma kayıtsız kalamamışlardır:

Əlislam: Gelün bu meclisde biz te'rif edek esgeri,
 Dövlətlini goymayag galsın olardan geri.
 Bağlamasın boş yère beline gızıl hençeri,
Berkde¹⁸ gaçır gizlenir, hençer-i bürrane¹⁹ bah.

Mirpaşa: Geyreti olan meğer esgerlikden gaçar mı?
 Öz vetenin burahıb dağı daşı aşar mı?
 Övreti evde olan Rus gızına bahar mı?
Fatması gan ağlayır, ètdiyi efgane bah.

Əlislam: Rezm²⁰ günü davaya kasıb²¹, lüt²² üryan²³ gèdir,
 Arvad uşag ağlaşıb, dalınca²⁴ Gur'an gèdir,
 Dövlətlüler bulvara basır fisincan²⁵ gèdir,
Kasıbların evinde kişmiş-i gendane bah(Şerifzade 1919a: 2,3).

¹⁷ Gatar: Sıra ile.

¹⁸ Berk: Sağlam, Muhkem.

¹⁹ Bürran: Keskin

²⁰ Rezm: Cenk, Savaş.

²¹ Kasıb: Fakir, Yoksul.

²² Lüt: Yoksulluktan üzerine giyecek bulamayan kişi.

²³ Üryan: Çıplak.

²⁴ Dal: Arka, Sırt.

²⁵ Fisincan: Kestaneli, Cevizli Pilav.

Yine açılan farklı bir ayak üzerine söylenen meyhanada askerlikten kaçma mevzuuna şöyle değinilmiştir:

Mirpaşa: Oğlunu gizletmisen, tuf senin saggalıva,
Gelse bura Denikin vay senin ehvalıva.
Övretin esir olar, od vururlar maluva,
Goçular²⁶ gah gah dëyib atışmag havası çal.

Əislam: Baħma dizirtirlerin başburtuna, yaşına,
Yiğ onların cümlesin, baħma o göz yaşına,
Esgerlikden kaçanlar çarşab örtsün başına,
Tendirde gizlenençün yaşınmag²⁷ havası çal.

Mirpaşa: Bildir²⁸ ki mart ayını eceb saldın yadıva,
Türkler geldi yëtişdi yahşısca imdadıva.
Esgerlikden kaçanlar, tuf senin ecdaduva!
Cehalet yugusunda biz yatag havası çal.

Əislam: Dövletlisen, pulun var, galma kasıb fikrine,
Çihsın kasıbın canı, salsın tüfeng çiyinine,²⁹
Gizletgilen oğlunu, toyug kimi sal hine³⁰,
Yumurtlasın bişir ye, gayğanağ³¹ havası çal(Şerifzade 1919a: 10-14).

Şüphesiz bir ülke savaş halindeyken bu durum doğal olarak orada yaşayan insanların bir numaralı gündem maddesi haline gelir. Çünkü savaş sosyal hayatı doğrudan etkileyen, marjinal birçok olayın cereyan ettiği olağanüstü hal sürecidir. İnsanlar bu dönemlerde vatanları ve sevdiklerinden başka hiçbir şeyi düşünemez hale gelirler ve hayatlarının doğal akışı büyük bir değişime uğrar. Milli duygular böyle dönemlerde çok daha ön plana çıkar ve insanların birbirine daha çok kenetlendiği görülür. Başvurulduğunda edebiyatın bu milli duyguların harekete geçirilmesinde çok büyük etkisi olur. Meyhanalar da gerek savaş döneminde gerekse savaş sonrası büyük bir yorgunluk ve bitkinlik içerisindeki halkın ayağa kalkmasında, tekrar olağan hayata geçilmesi sürecinde daima coşkunluk verici bir rol üstlenmiştir. Sa-

²⁶ Goçu: Elebaşı, Küstah, Terbiyesiz.

²⁷ Yaşınmak: Yaşmak örtünmek.

²⁸ Bildir: Geçen yıl.

²⁹ Çiyin: Omuz.

³⁰ Hin: Kümes.

³¹ Gayğanağ: Kaygana, Omlet.

vaş bitip hayat normal seyrine döndüğünde ünlü meyhanacı Elislam geçirilen zor dönemlerden sonra yeni yeni gülmeye başladıklarını söylerken düşmana da bir çift söz söylemekten kendini alıkoymaz:

Elislam: Nece iller ağlayıb indi bir ildir gülürük,
Galan ilen galırığ, ölen ilen ölürük,
Pişiyin³² gaçan yeri samanlıgdı biz bilirik,
Géceler yatanda da yuhuda siçan görürem(Şerifzade 1919b: 4).

Sanatçı, diğer insanlardan farklı olduğu için sanatçıdır. Aydınla böyledir. Bu insanlar toplumdaki aksaklıkları hiçbir korkuya mahal vermeden, çekinmeden dile getirdikleri için farklıdır. İnsanlar bazen siyaseti, bürokrasiyi eleştirmekten korkarlar, yanlışla yanlış diyemezler. Örneğin Timur'a söz söyleme, onu eleştirme cesaretini kendinde bulamayan halk Nasreddin hoca fıkralarıyla bunu gerçekleştirmiş, birçok fıkrada Timur ile karşılaşan Nasreddin Hoca keskin ve kıvrak zekasıyla bir bakıma hep kazanan taraf olmuştur. Halbuki bu iki isim birbirleriyle çağdaş değildir. Nasreddin Hoca 13. yüzyılda, Timur ise 14. yüzyılda yaşamıştır. Halkın kültürel belleği birbirini görmeyen bu ikiliyi bir araya getirmiş ve bir çeşit savunma mekanizması olarak Hoca Nasreddin'i kendilerinin bir hamisi gibi öne sürmüş, tüm tenkitlerini onun aracılığıyla dillendirmişlerdir. Aslında bu fıkralarda Timur sadece bir temsilden ibarettir. Asıl hedef, zaman ve mekan farketmeksizin halka zulmeden yöneticidir.

Meyhanaların insanlara coşkunluk verici, onları toparlayıcı, bir araya getirici gibi özelliklerinin yanında bir diğer önemli rolü de sosyal eleştiri hususunda çok mühim bir rol üstlenmesidir. Devlete, kötü giden düzene tepkilerini açıkça dile getiremeyen insanlar bir araya geldiklerinde meyhana meclisleri teşkil etmişler ve buralarda tabiri caizse içlerini dökmüşlerdir. Özellikle bir dönemin çok ciddi problemi haline gelen rüşvet, halkı zor durumda bırakan pahalılık, maişet sıkıntısı ve tüm sosyal adaletsizlikler meyhana icracılarının dillerinden düşmemiştir.

Ə. Vahid: Danışmayırsan bahalıgdan neden?
Güman seni var işde bir öğreden,
Çoğ bahalıgdır, ölürem güsseden³³,
Bu esrde, ade, dolanmag olmur.

Mirze Bağır: İstemeyirdim ki, açam metlebi³⁴,
Bahalıgdı³⁵ yoğ dini, mezhebi,
Hêç salmayırsan yadıva gessebi,³⁶
Gelmişik feryada, dolanmag olmur.

³² Pişik: Kedi.

³³ Güsse: Gam, Keder.

³⁴ Metleb: Mevzu.

³⁵ Bahalıg: Pahalılık.

³⁶ Gesseb: Kasap.

Ə. Vahid: Ağillı ol, dinç olub, rahat oti,
Nəft³⁷ sepib üstüme vurdun oti,
Dörd milyona çıhibdır onun puti,
Gerez bu dünyade dolanmag olmur.

Mirze Bağır: Açlıg tutub her terefi, her yanı,
Açların göglere çıhib efganı,
Yardım eder her kimin var vicdanı,
Böyle bir esnada dolanmag olmur.

Ə. Vahid: Çörekçiler yahşı alıb meydanı,
Ellafın³⁸ ki, zerre yoğdur vicdanı,
Gizledin ambarda arpa buğdayı,
Be'zi haramzade dolanmag olmur(Vahid ve Cabarzade 1922: 9,10).

Meyhanacıların bir kısmı maişeti için gerekli olan geliri çeşitli mesleklerden elde ederken bazıları da sadece meyhana söyleyerek geçinirler. Birçoğu halkın alt ve orta tabakasına mensup cüzi gelirli vatandaşlardır. Bu nedenle pahalılık ve bunun bir sonucu olan geçim sıkıntısı onların da önemli problemleri arasındadır.

Ə. Vahid: Otuz mine yumurta yetmiş manata çörek,
Yüz on mine et çatıb, kasıb dolansın görek,
Bu işe bir men bilen çare olunsun gerek,
Ellı min kartof³⁹ soğan gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Bunca bahalıg olmaz, herc elinden töküldüm,
Bu güç külfet elinde kaman kimi büküldüm,
Galmaıyb mende tevan⁴⁰, dağıldım, hem söküldüm,
İşim olubdur yaman, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: İşaredir bu sözler arif olan esnafa,
Söylesinler görenler çörekçiye, ellafa,
Älem ölü acından, birce gelin insafa,
Helgde yoğdur tevan, gel gel, ay evi dağılmış.

³⁷ Neft: Petrol.

³⁸ Ellaf: Yem satıcısı, Dükkân sahibi.

³⁹ Kartof: Patates.

⁴⁰ Tevan: Takat.

Mirze Bağır: Gel bu nesihetleri tullayalım⁴¹ bir yana,
Gorhum odur ki, meni aħır salasan gana,
Möhtekire⁴² yüz, desen gelmeyecek imana,
İşim olubdur ferah, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: O günleri bazarda düşmüş idim engele,
Hegiget baħdım işe, bildim nedir mesele,
Bir nefer gördüm dəyir: bir geder getse bəle,
Älem öler acından, gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Deyişdirdin halımı sen yəne aħşamçağı,
Her gün seher yeyirsen şit⁴³ yağı ile gaymağı,
Menim gızım tapmayır ayağda ayaggabı,
Seninkinde dikdaban, gel gel, ay evi dağılmış.

Ə. Vahid: Hökmet isteyir alsın bahalığın gabağın,
Bu yandan möhtekirler salladıb gaş gabağın,
Gessab etin gizledir, çöreçiler tabağın,
Gaçıp olublar nihan, gel gel, ay evi dağılmış.

Mirze Bağır: Bir sözümlü vardır bizim bu gonşumuz baggala,
Aħşam olub milyarder, salam vermir saggala,
Həlge baha satmağa malın yıgıb padvala⁴⁴,

Yohdur derdime derman, gel gel, ay evi dağılmış(Vahid ve Cabarzade 1922: 11-13).

Rüşvet birçok ülkenin ortadan kaldırılması için uğraş verdiği, bu doğrultuda bir dizi önlemler aldığı fakat ne yapılırsa yapılsın bir türlü tam anlamıyla yok edilmeye muvaffak olunamayan problemlerden biridir. İnsanların bir kısmı aylık düzenli gelirinden ziyade rüşvet ile hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır. Öyle ki bazı ülkelerde rüşvet artık kanıksanan ve normal karşılanan bir hale gelmiştir. Azerbaycan'da da maalesef rüşvet diğer devletlerde olduğu çözülmesi gereken ciddi meseleler arasındadır. İslamiyet kati bir dille rüşveti yasaklamış, rüşvet almayı da vermeyi de haram kılmıştır. Meyhanalarda da rüşvet alan da veren de ciddi bir şekilde tenkit edilmiştir.

⁴¹ Tullamak: Atmak, Bir kenara bırakmak.

⁴² Möhtekir: Vurguncu

⁴³ Şit: Tuzsuz.

⁴⁴ Padval: Bodrum.

Ə. Vahid: Alış verişçilerden çox açıbsan söhbeti,
Demir yol işçilərinə etməyirsən töhməti,
Bu geder ki, alırlar cəmətdən rüşvəti,
Milyonla rüşvet yəyən sahib-i vicdana bah!

Mirpaşa: Vağzalda⁴⁵ düz üç aydı girmişəm men hidmete,
Əyleyirem sidq ilə hidmətimi milləte,
Bir vagon beş milyona dadanmışam rüşvete
Oçeretde⁴⁶ kasıblar ətdiyi efgane bah(Vahid və Cabarzade 1922: 14).

Deyişmə formatında icra edilən meyhanalarda bunlardan başqa birçok konuya dəğinilməkdədir. Tıpkı eş dost arasında olan söhbətlərdəki gibi mevzu başqa bir mevzuyu açar və muhabbet uzar gider. Belli başlı kaidələr çərçəvesində içlərinə o an ne gəlirsə onu söylərlər. Bunun sonucunda ya birbirlərinə ters düşərlər ya da həmfikir oldukları konularda birbirlərinə dəstəklərlər. Karşılaşma və atışma formatlarında isə konu biraz daha fərqlidir. Amaç nəsihət verməkdən ziyadə rəqibə üstün gəlməkdir. Karşılaşmalar, gəndə bir galibin belirləndiyi rəqibin mat edilməyə çalışıldığı yarışmalardır. Elli yılı aşkın zamandan bəri özəlliklə Satiragit Tiyatrosu başta olmaq üzere belli başlı mekânlarda bu türdən meyhana müsabakaları tertip edilmiş və galip gələn meyhanacılarə ödüllər verilmişdir. Günümüzdə Azərbaycan televizyon kanallarında cəp telefonlarından atılan mesajlarla kazananın belirləndiyi meyhana programları izləyicilərlə buluşmaqdadır. Buralarda icra edilən meyhanalar karşılaşma formatındadır. Atışmada mat etmə gibi bir amaç söz konusu değıldir fakat yine de icracılar rəqibi hicvedərkən ona üstün gəlməyə, dinləyicilərin dəstəğini almaya çalışırlar. Bu doğrultuda ən az hazırcevəplik kədar nüktədanlık və hiciv yətenəyi de dinləyiciyi icracının yanına çəkən, onun hayranı olmasını sağləyan səbəplər arasında dır. Deyişmədə olduğı gibi insanları bilgiləndirmə, çıkarımlarda bulunma, nəsihət vermə gibi bir amacı olmadığından karşılaşma və atışmaların muhteva rənkliyi de biraz daha sınırlı ölçülərdə kəlməkdədir.

Ağaselim: Âlemi birbirinə, bala gətmisuz,
Məyhanada, vallah, mənə çatmışuz.
Düənən gəcə burda mənə satmışuz,
Kəçi giymətinə satmasam olmaz seni.

⁴⁵ Vağzal: Gar.

⁴⁶ Oçeret: Sıra, Kuyruk.

Meşedi Baba: Mene baħanda bir az uzun boylusan,
Ağsaggalsan, çoħ da götürgoylusan⁴⁷,
Men çobanam sen de, Kerim, goyunsan,
Götürüp sürüye gatmasam olmaz seni.

Kerim: Bêle danışma, Meşedi, az danış,
Menim işime bir az gıragdan⁴⁸ garış,
Men seniynen üç gündü olmuşam tanış,
Bêş on gün fırlatmasam olmaz seni.

Ağaselim: Utanginen balaca uşağlarunnan,
Batırmısan, tökülür balağlarunnan⁴⁹,
Yapışaceyem senün gulağlarunnan,
Bir sutka⁵⁰ fırratmasam olmaz seni.

Kerim: Diyim senin lezzetüvi, daduvi,
Yaşun çatmır, tanımıram üstaduvi.
Gocalmısan goyma mene aduvi,
Bu gece özüme gatmasam olmaz seni.

Ağaselim: Şeherriyem, sen ölesen, kettiyem⁵¹,
Älem bilir özüm me'rifettiyem.
Gocalsam da yüz rês sennen viddiyem⁵²,
Men burda terpetmesem⁵³ olmaz seni.

Meşedi Baba: Sene ne var ki, sende jiguli⁵⁴ meşın var,
Meyhaneye galsa, güçlü başun var.
Baħmaram ki, yetmişecen yaşun var,
Hele de men gocaltmasam olmaz seni.

⁴⁷ Götürgoy: Ölçüp biçme, Etraflıca düşünme

⁴⁸ Gıragdan: Kenardan.

⁴⁹ Balag: Paça.

⁵⁰ Sutka: Yirmi dört saat.

⁵¹ Ket: Köy.

⁵² Vid: Açık, âşikar.

⁵³ Terpetmek: Kimıldatmak, Oynatmak.

⁵⁴ Araba modeli.

Ağaselim: Çoğ şairleri duvara çıhartmışam,
Öldürmüşem sonra da sağaltmışam.
Sen ölesen, çoğların bağırtmışam,
Saggaluvu çıhartmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Ay Ağa, senün işvü ezab éylerem,
Men seniynen hagg-i hesab éylerem.
Bu saat senün etvi kabab éylerem,
Mangalda gızartmasam olmaz seni.

Ağaselim: Meniynen gör kimler diyir méyhana,
Çırtma vurun, ay balalar, méydana.
Gét öz süründe otda, dılgır dana,
Buynuzvi çağartmasam olmaz seni.

Meşedi Baba: Méyhana yaman vurğundur Baba,
Bular goyun olsa, çobandır Baba.
Bağmaginen, Ağa cavandır Baba,
Yayıgsız ağlatmasam olmaz seni.

Ağaselim: Yağşılari görmüşem, yamanlari,
Öz yaşımnan, Mirze çoğ yamanlari,
Çoğ uydurmuşam béle cavanlari,

Öldürüb sağaltmasam olmaz seni. (Aslanov 1993: 236-243). Çok uzun olduğundan dolayı belli bir kısmını alabildiğimiz bu meyhana atışma tarzındadır. Bu tür meyhanalarda görüldüğü gibi bir yandan manzum söz söyleme ustalığı sergilenirken bir yandan da rakiplerini zor duruma düşürme gibi bir durum söz konusudur. Bunları yapabilmek için mutlaka hazırcevaplık istidadına sahip olmak gerekir. Burada amaç söz savaşını kazanmaktır. Atışmalarda karşılaşmada olduğu gibi doğrudan bir kazanan belirlenmese de dinleyicinin gönlünü kazanmak esastır. İcra sonrası dinleyiciler kendilerine göre hangi meyhanacının daha iyi olduğunu aralarında tartışırlar.

Meyhana Azerbaycan şifahi halk edebiyatının yerli ve milli folklor ürünüdür. Fakat muhteva anlamında bir yerellik söz konusu değildir. Bilakis dünyanın neresinde olursa olsun insanı ilgilendiren hemen her konu meyhananın mevzuudur ve bu açıdan evrensel bir hususiyet arz eder. Başlangıçta tasavvufi amaçlarla ortaya çıktığından hitap ettiği dar çevre muhteva sınırları ortadan kalktıkça aynı doğrultuda genişlemiştir.

Kaynakça:

ASLANOV, Balasadiq, (1993), *Meyxanalar, Oturmusan Səməvərdən Yuxarı*, Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı.

ÖZKAN, İsa, (1999), *Türkiye ve Türkmen Türkçesiyle Ependi, Nasreddin Hoca Fıkraları*, Ankara: Tika Yayınları.

ŞERİFZADE, Abbas Mirze, (1919), *Hal Hazıra Dair Meyhane*, (1. Hisse), Bakü.

ŞERİFZADE, Abbas Mirze, (1919), *Hal Hazıra Dair Meyhane*, (2. Hisse), Bakü.

TAĞISOY, Nizami, ZAKARİYYA, Zülaim (2011), *Meyxanənin Poetikası*, Bakı: Çayıoğlu Nəşriyyat.

VAHİD, Eli Ağa, CABARZADE, Bağır, (1922), *Meyhane*, Bakü.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 10.08.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Swahili Konuşucularının Türkçe Ediniminde Karşılaştığı Güçlükler

The Difficulties that Swahili Speakers Encounter in Turkish Acquisition

Doç. Dr. Selma ELYILDİRİM *
Okt. Mehmet YILDİRİM **

Öz:

Bu çalışma, diller arası etki araştırmaları ışığında, Türkçe ediniminde karşılaşılan sorunları belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmada Türkiye’de tıp eğitimi almak üzere İslam Bankası bursu kazanarak, Kenya ve Tanzania’dan gelen, anadili Swahili olan kırk beş öğrenci yer almıştır. Veri toplarken öncelikle öğrencilere Türkçe yeterliliklerini ölçmek ve kendi içlerinde yeterlilik gruplarına ayırmak üzere bir tümce tamamlama testi verilmiştir. Daha sonra, birincisi serbest bir konuda ikincisi de Charlie Chaplin’in ‘Paten’ adlı sessiz filmiyle ilgili olmak üzere iki kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu kompozisyonlardan oluşturulan derlem çalışmanın veri tabanını oluşturmuştur. Veri çözümlemelerinden elde edilen bulgular kendi ana dilleri gibi eklemeli bir dil olan Türkçenin ediniminde Swahili konuşucularının en çok biçimbilim ve eklerle ilgili yanlışlar yaptıklarını, bu yanlışları ise zaman uyumu, sözcük seçimi ve mekanik yanlışların takip ettiğini göstermiştir. Bu makalede, çalışmanın dayandığı kuram ve yöntemler dikkate alınarak, Swahili konuşucularının karşılaştıkları güçlüklerin nedenleri ele alınmakta ve tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Dillerarası Etki, dil edinimi, dil yeterliliği

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, selyildirim@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7829-545X>

** Gazi Üniversitesi, Türkçe Öğretim, Araştırma ve Uygulama Merkezi, mehmetyildirim@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3873-8169>

Abstract: This study was carried out in order to determine the problems encountered in the acquisition of Turkish in the light of the Crosslinguistic Influence research. The study included forty-five students, whose native language was Swahili, from Kenya and Tanzania. They obtained a scholarship from the Bank of Islam to study medicine in Turkey. When collecting data, a sentence completion test was given to students to measure their Turkish proficiency and to divide them into different proficiency groups among themselves. Later, they were asked to write two essays, one of which is related to a free subject and the other one is about Charlie Chaplin's silent film 'Skate'. The corpus created from these compositions generated the database of the study. Findings obtained from data analysis showed that Swahili speakers having an agglutinative language like Turkish mostly made errors about morphology and inflective and derivative suffixes in the acquisition of Turkish, and these errors were followed by time sequence, word selection and mechanical errors. In this article, taking into account the theories and methods that the study is based on, the reasons behind the difficulties encountered by Swahili speakers are addressed and discussed.

Keywords: Crosslinguistic influence, language acquisition, language proficiency

1. Giriş

Öğrenciler yeni bir dil öğrenirken çeşitli güçlüklerle karşılaşır ve yanlış yaparlar. Corder (1967) yanlış çözümlenmelerinin dil edinimi açısından önemini tartışırken ana dil konuşucularının dahi kendi dillerini kullandıklarında yorgunluk, zihinsel yoğunluk, acele gibi fiziksel ve ruhsal nedenlerden yanlış yaptıklarına dikkat çeker. Bu bağlamda da gelip geçici anlık hatalarla dil öğrenmenin belli bir aşamasında yapılan ve öğrencinin hedef dile ilişkin bilgisini gösteren yanlışlar arasında bir ayırım yapılması gerektiğini vurgular. Öğrencinin bilgisini gösteren yanlışların sistematik olduğu görüşünü savunan Corder, bunu *geçiş edinci* (transitional competence) olarak adlandırır.

Öğrencilerin yaptığı yanlışların araştırmacılara dil öğrenim süreciyle ilgili bilgiler sunduğunu da düşünür Corder. Yapılan yanlışlar öğrencinin bulunduğu aşamada verilen *girdinin* ne kadarının *algılamalı girdiye* dönüştüğü, öğrencilerin bu süreçte kullandıkları dil öğrenim veya edinim stratejilerinin neler olduğu konusunda yol göstericidir. Bütün bunlar eğitimcilerin güçlüklerin aşılması için öğretim yöntemleri ve tekniklerini geliştirmeleri ve değiştirmeleri için fırsat tanır.

Corder'un ardından bu konuya ilgi duyan birçok dilbilimci olmuştur. Bunlardan biri de Selinker'dır (1972). Selinker yeni bir dil öğrenen kişinin ana diliyle öğrendiği hedef dil arasında bir yerde bulunan ve hem ana dilinden hem de hedef dilden farklı olan *aradil* diye terimleştirdiği bir kuram oluşturur. Ara dil çalışmaları öğrencilerin ürettiği metin ve konuşmalardaki yanlışlar üzerinde yoğunlaşmışlardır çünkü bunların öğrencinin aradil sistemi hakkında bilgi verdiğini belirtmişlerdir.

1960'lı yıllarda dikkate alınan görüşlerden biri de *Karşıtsal Çözümleme Varsayımı*'dır ve diller arasındaki farklar ve benzerliklerin belirlenmesinin dillerin öğrenilmesindeki olası güçlükler hakkında bilgi vereceği görüşüne dayanır. Davranışçılığın etkisiyle ortaya çıkan bu görüş zaman içinde fark edilen boşlukları ve birtakım pürüzleri nedeniyle uygulamada çok kabul görmeyerek şekil değiştirmiştir. Güçlükler diller arasındaki karşılaştırmanın sonucu olarak önceden belirlenmek yerine, ortaya çıktıktan sonra diller arası karşılıklı etkileşimle açıklanmaya başlamıştır. Bu etki sadece ana dilden ikinci dile değil, daha önceden bilinen dillerden yeni öğrenilen, hatta sonradan öğrenilenden daha önceden bilinen dillere olabilmektedir (Jarvis 1998, Odlin 2005, Jarvis ve Pavlenko, 2008). Böylece, Karşıtsal Çözümleme Varsayımının, Wardhaugh'un (1970, aktaran Brown 2000:211) terimiyle, zayıf biçimi günümüzde Diller Arası Etki (Cross-linguistic Influence) olarak tanımlanan şekle bürünmüştür (Brown 2000).

Yapılan çalışmalar aralarında çok büyük ses, yapı, anlamsal farklar olan dillerin edinilmesinin kimi zaman o kadar zor olmadığını, benzerlik olanların aralarındaki küçük ama ince farkların ise daha büyük sorunlara yol açtığını göstermiştir (Sjöholm 1995). Öğrenciler için güçlük çıkaran bazı özellikler ise diller arasında algılanan uzaklık veya yakınlık ilişkisi, farkındalık, belirsellik, kavramsal farklılık, öğrencilere yapılan açıklamaların algılanan girdiye dönüşmemesi gibi özelliklerdir (Jarvis ve Pavlenko, 2008).

Bu çalışma, yanlış çözümlemesi ve diller arası etki araştırmaları ışığında, Swahili konuşucusu bir grup öğrencinin Türkçe ediniminde karşılaştıkları güçlükleri belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Çalışmada, ayrıca, öğrencilerin yanlış yapmasına neden olan olası kaynaklar üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

2.1 Denek Grubu

Çalışmanın denek grubunu Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi TÖMER'e devam etmekte olan kırk beş Swahili konuşucusu oluşturmuştur. Çalışmanın deneklerinin 12'si kız 33'ü ise erkek öğrenciydi. Bunlardan 7 kız öğrenci ve 21 erkek öğrenci Tanzanyalı, 5 kız ve 12 erkek öğrenci ise Kenyalıydı. Bu öğrenciler İslam Bankası tarafından verilen eğitim bursunu kazanarak tıp eğitimi almak üzere Türkiye'ye gelen öğrencilerdi. Bu arada, deneklerin hepsi çok dilliydi. Türkçe dışında anadilleri Swahili, Kenya'da resmi ve eğitim dili, Tanzanya'da ise sadece eğitim dili olan İngilizce ve Swahiliyle benzerliğinden dolayı çok kolay öğrenilen Arapçayı bilmekteydiler.

Öğrenciler Türkçe öğrenmek üzere buldukları merkez tarafından uygulanan bir test sonucu belirlenen yeterlilik düzeylerine göre kurlara ayrılmıştı. Ancak, öğrenciler arasında bireysel farklar olabileceği düşüncesiyle, çalışmanın yürütüldüğü dönemdeki Türkçe yeterliliklerini ölçmek ve kendi içlerinde yeterlilik gruplarına ayırmak üzere ilk tümceden sonraki tümcelerde her yedinci sözcüğün atılmasıyla

oluşturulan iki tümce tamamlama testi uygulanmıştır. Testler aynı kursa devam eden 5 farklı uyruğa sahip öğrenciye uygulanarak pilot çalışma yapılmış ve sonuçlar dikkate alınarak metinlerde bir takım değişikliklerde bulunulmuştur. Katılımcıların Türkçe yeterlilikleri ise her iki metne verilen doğru yanıtların sayısının ortalaması alınarak belirlenmiştir.

2.2 Veri kaynağı

Öğrencilerinden veri dönemin sonlanmasına birkaç haftalık bir süre kaldığında toplanmıştır. Deneklerden önce bir ders saatinde hayatlarından kendilerini en çok etkileyen olaylardan birini anlatmaları istenmiştir. Sonraki hafta ise yine ders saatinde Charlie Chaplin'in *Paten* adlı sessiz filminden 4-5 dakikalık bir bölüm izlettirildikten sonra filmde olup bitenleri anlattıkları bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Yazılan bu iki kompozisyondan küçük ölçekli bir derlem oluşturulmuştur. Elde edilen derlemin büyüklüğü ve cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo Genel sonuçlar

Cinsiyet	Toplam	%
Kız	4558	25
Erkek	13610	75
Toplam	18168	100

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi, derlemin büyüklüğü 18.000 sözcüğün biraz üstündedir. Kız öğrencilerin derleme katkısı kompozisyonlardaki bütün sözcüklerin sayısı dikkate alındığında derlemin dörtte birine karşılık gelirken erkek öğrencilerin kompozisyonları dörtte üçünü oluşturmaktadır. Ancak, kız öğrencilerin toplam sayısının 12, erkeklerin 33 olduğu düşünüldüğünde bu farkın normal olduğu anlaşılmaktadır.

2.3 Veri çözümlenmeleri

Derlem oluşturulduktan sonra öğrencilerin yapmış olduğu Türkçe yanlışlar çalışmayı yürüten iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Araştırmacıların çözümleme sonuçları arasındaki koşutluğu belirlemek amacıyla hesaplanan Pearson korrelasyon sonucu 0.952 istatistiksel olarak 0.01 seviyesinde önemlidir. Bir diğer deyişle iki araştırmacı arasında yüksek bir korrelasyon bulunmaktadır.

Derlem çözümlenirken yararlanılan model Corder'dan (1967) alınmıştır. Bu modele göre önce yanlışlar belirlenip doğru şekilleri oluşturulmuş ve aralarındaki farktan hareketle yanlışlar biçimbilim ve sözcük türleri için Ellis'de (1997) belirtilen yanlış sınıflamalarına uygun olarak *ekleme*, *çıkarma* ve *seçim* yanlışları şeklinde gruplandırılmıştır. Zamanlar *geniş* veya *geçmiş*, sözdizim ise tümcenin

parçalarına göre *özne*, *nesne* ve *tümleç* şeklinde ayrılmış ve bu yanlışlara yol açan nedenler belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular ve tartışma

Çözümlenmelerden elde edilen sonuçlar öğrencilerin yapmış olduğu yanlışların dağılımlarını ortaya koymuştur. Sonuçlar sunulurken cinsiyet bir değişken olarak ele alınmıştır. Genel sonuçlar aşağıdaki tablolarda verilmektedir:

Tablo Yanlışların cinsiyete göre genel dağılımı

Cinsiyet	Toplam	(%)
Kız	1562	34.2
Erkek	5071	37.2
Toplam	6643	36.5

Bu tabloda deneklerin yapmış olduğu yanlış sayısı, hem ham puan hem de bu öğrencilerin yazdığı metinlerden oluşan derlemde yer alan toplam sözcük sayısına oranına göre verilmektedir. Ham puan olarak, deneklerin 6643 yanlış yaptığı belirlenmiştir ki bu sözcük sayısına göre yüzde 36.5'lik bir orana karşılık gelmektedir. Ancak, bu yanlışların yaklaşık üçte birlik bir bölümü noktalama ve yazım yanlışları olarak sınıflandırılan mekanik yanlışlara denk gelmektedir. Toplam sayısının 2028 olduğu belirlenen bu yanlışlar çözümleme dışı bırakıldığında yanlış sayısı 4615'e düşmekte bu da yüzde 25'lik bir orana karşılık gelmektedir.

Bütün yanlışlar dikkate alınarak elde edilen sonuçlara göre, kız öğrenciler yüzde 34.2 yanlış oranına sahipken, erkek öğrenciler 37.2'lik bir oranla onların arkasından gelmektedir. Fakat kız öğrencilerin derleme katkısının erkek öğrencilerin üçte biri olduğu unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle erkek öğrencilerin başarı oranının kızlardan daha yüksek olduğu açıktır.

Yapılan yanlışların biçimbilim, dilbilgisi, mekanik şeklinde alt gruplara ayrılarak incelenmesi sonucu deneklerin en çok biçimbilim yanlışları yaptıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin yaptığı biçimbilim yanlışların ekleme, çıkarma ve seçim şeklinde dağılımları cinsiyetlerine göre 3. Tabloda sunulmaktadır.

3. Tablo Biçimbilimle ilgili yanlışların dağılımı

	Ekleme		Yanlış sayısına oran (%)		Çıkarma		Yanlış sayısına oran (%)		Seçim		Yanlış sayısına oran (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Yapım Ekleri	18	53	1.1	1	25	56	1.6	1.1	20	65	1.3	1.3
Çekim Ekleri	128	320	8.1	6.3	219	676	14	13.3	137	451	8.7	8.9
Toplam	146	373	9.3	7.3	244	732	15.6	14.4	157	516	10	10.2

Üçüncü tabloda ham puan olarak hesaplanan sonuçların toplam yanlış sayısına oranından elde edilen yüzdelik değerlere göre, deneklerin sözcüklerde kullanılması gereken eklerde eksiltme yaptığını gösteren çıkarma yanlışları en yüksek yüzdeye sahipken bu yanlışların hem yapım (yüzde 1.6) hem de çekim ekleri (yüzde 14) için kız öğrenciler tarafından daha çok yapıldığı belirlenmiştir. Erkek öğrenciler için de özellikle çekim eklerinin kullanımında çıkarma yanlışlarının yüzde 13.3 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmüştür.

Çıkarma yanlışlarını yanlış ekin seçilmesinden kaynaklanan seçim yanlışları takip etmiştir. Oran olarak ikinci sıraya yerleşen bu yanlış türünde kız ve erkek öğrencilerin yüzdesi 1.3 iken çekim eklerinde erkeklerin oranı yüzde 0.2 kızların sonuçlarından daha yüksektir.

Sözcüklerde fazladan ek kullanımı olarak kendini gösteren ekleme yanlışları genel olarak en düşük yüzdeye sahipse de, bu yanlışların cinsiyet açısından bir fark gösterdiği açıktır. Yaptıkları ekleme yanlışlarının oranı erkek öğrencilerinkinden yüzde 1.8 oranında yüksek olan kız öğrenciler özellikle çekim eklerini kullanırken fazladan ek kullanımı eğilimi göstermişlerdir.

Her bir biçimbilim yanlışlığı için, öğrencilerin yazmış olduğu metinlerden alınan ve yazım yanlışları da dahil olmak üzere herhangi bir düzeltme yapılmayan örnekler aşağıda sunulmaktadır:

4. Tablo Deneklerin yapmış olduğu yapım eki yanlışlarından örnekler

D.32 – T.2/K/E ... filmin tümü <i>sessizce</i> geçti.	YE/E
D.35 – T.67/K/E ... o günler çok <i>özlenirim</i>	YE/E
D.39 – T.10/K/E Tabakta <i>yenilsiz</i> ve <i>pisli</i> şeyler	YE/E & S
D.41 – T.2/K/K Kardeşlerimle bile <i>anlamıyorum</i>	YE/Ç
D.31 – T.10/K/E... sınavda <i>başarı</i> oldum.	YE/Ç
D.44 – T.30/K/E <i>Çalışmamı</i> gerekti ve her halde ...	YE/Ç
D.45 – T.24/K/E <i>Özgürlük</i> bir çocukluğa ...	YE/E & Ç
D.34 – T.10/K/E ... Şubak geldi heyecanlıyordum <i>yatış</i> okula	YE/S
D.43 – T.13/K/E... hayatımıza yonlendirdi, <i>yeterli</i> kadar	YE/S

Yapım eklerindeki yanlışların, aşırı genelleme, yeni sözcük oluşturan eklerin tam bilinmemesi ve yanlış ekin seçimine dayandığı, ayrıca ekler hatırlanmadığı zaman sözcüğün bilinen şeklinin tercih edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çekim eklerinde öğrencilerin zorlanmasının nedeni ise, sondan eklemeli bir dil olan Türkçede ses uyumuna göre değişen çok sayıda ek arasından doğru-sunu seçip tümceye yerleştirememeleri gelmektedir. Bu yüzden öğrenciler çekim eklerini kullanmayarak çıkarmaktadır.

5. Tablo Deneklerin yapmış olduğu çekim eki yanlışlarından örnekler

D.28 – T.1/T/E ... çünkü pek çoğu <i>insanları</i> gidermiş	ÇE/E
D.14 – T.1/T/E <i>Hayatımda</i> çok şeyi yaptım.	ÇE/E
D.13 – T.10/T/E O <i>günde</i> bir kişi <i>yemeği</i> istemiş	ÇE/E
D.26 – T.26/T/E Bozuk <i>parası</i> vermedi ...	ÇE/Ç
D.25 – T.11/T/E şişman <i>kadın</i> görünce sandalyenin <i>kolu</i> kaldırdı	ÇE/Ç
D.24 – T.12/T/E O ders <i>çalışmayı</i> devam etti.	ÇE/S
D.13 – T.12/T/E Düşen <i>yemek yerde</i> aldı.	ÇE/Ç & S

Aslında, bu öğrencilerin ana dili olan Swahili ya da Kiswahili’de eklemeli bir dildir ve ses uyumu bulunmaktadır, ancak bu dilde isim ve fiiller ekleri önek olarak aldığı için öğrenciler dillerindeki benzerlikten olumlu anlamda yararlanamamaktadır. Çekim eklerinin seçimindeki yanlışlar ise kimi eklerle ilişkin kullanımları genellemelerinin sonucudur. Eklemeli yanlışlarında bilinen diğer dillerin etkisinden, özellikle İngilizcenin, söz edilebilir çünkü ilk örnekte görüldüğü gibi bu dilde ‘pek çok’ sözcüğünden sonra çoğul kullanım gelmektedir.

Yanlışların sözcük türlerine göre dağılımları 6. Tabloda verilmiştir. Bu tabloda ki toplam dağılım sonuçlarına göre denekler en çok sözcüklerin doğru seçiminde yanlış yapmışlardır. Cinsiyet açısından da kız öğrencilerin yapmış olduğu yanlışların yüzde 2.7 oranında erkek öğrencilerin yanlışlarından fazla olduğu görülmüştür. Sözcük eklemeli yanlışları ikinci sırada yer alırken seçim yanlışlarındaki gibi kız öğrencilerin yanlışlarının erkek öğrencilerin yanlışlarından yaklaşık yüzde 1 oranında daha fazla olduğu belirlenmiştir. Aynı eğilim, yani kız öğrencilerin daha çok yanlış yapması çıkarılma yanlışlarında da söz konusudur ama oran diğerlerine göre daha düşüktür (yüzde 0.5).

Tablo Sözcük türü yanlışlarının cinsiyete göre dağılımı

Sözcük türü	Ekleme		Yanlış sayısına oran (%)		Çıkarma		Yanlış sayısına oran (%)		Seçim		Yanlış sayısına oran (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
İsim	34	100	2.1	2	29	83	1.9	1.6	52	161	3.3	3.2
Fiil	10	41	0.6	0.8	6	16	0.4	0.3	55	136	3.5	2.7
Sıfat	11	43	0.7	0.8	14	27	0.9	0.5	30	52	2	1
Zarf	26	69	1.7	1.4	7	27	0.4	0.5	24	47	1.5	0.9
Zamir	17	57	1	1.1	18	41	1.1	0.8	2	13	0.01	0.25
Edat	13	28	0.8	0.5	1	14	0.06	0.3	1	2	0.06	0.04
Bağlaç	32	70	2	1.4	3	17	0.2	0.3	2	4	0.01	0.08
Fiilimsi	9	31	0.6	0.6	5	15	0.3	0.3	13	28	0.8	0.5
Toplam	154	447	9.8	8.9	84	246	5.4	4.9	205	523	13	10.3

Sözcük türlerine göre yanlış oranlarının dağılımı kız öğrencilerin en çok sırasıyla fiil (yüzde 3.5), isim (yüzde 3.3), zarf (yüzde 1.5) ve sıfat (yüzde 1), erkek deneklerin ise isim (yüzde 3.2), fiil (yüzde 2.7), sıfat (yüzde 1) ve zarf (yüzde 0.9) seçimlerinde yanlış yaptığını ortaya koymuştur. Sözcük ekleme yanlışlarında ilginç bir şekilde her iki cinsiyet grubu için de isim, bağlaç, zarf ve zamirlerin geldiği görülmüştür. Zamirler dışında bütün bu sözcük türlerinde kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha fazla yanlış sözcük kullanmışlardır. Ancak, bağlaçlardaki yüzde 0.6'lık fark hariç tutulduğunda diğer sözcük türleri için fark 0.1 ile 0.3 arasında değişmektedir. Çıkarma yanlışları en çok isim (yüzde 1.9 kız öğrenciler ve 1.6 erkek öğrenciler) ve zamirlerde (yüzde 1.1 kız öğrenciler ve 0.8 erkek öğrenciler) yapılmıştır.

7. Tablo Deneklerin yapmış olduğu isim yanlışlarından örnekler

- D.41 – T.6/T/K bu şekilde *lise okul* bitirip İ/E
D.24 – T.5/T/E ilk gün liseye girdiğim *zaman* İ/E
D.25 – T.7/T/K Türkçem iyiye giderek (*yanlışımı*) biraz sonra İ/Ç
D.32 – T.12/T/E burs ile (*ilgili*) ayrıntılar İ/Ç
D.23 – T.10/T/K... yemek büyük tabağa temizlik *şeyleri* koyup İ/S
D.24 – T.1/T/K Ünlü *komikçiler*nden İ/S

8. Tablo Deneklerin yapmış olduğu fiil yanlışlarından örnekler

D.27 – T.3 & 4/T/E	...babasına <i>kalktı</i> ... O baba, kalkıyor hemen ceket	F/E
D.27 – T.19/T/E	onlar <i>vuruyorlar</i> ve bu başka garson Stout'a vurdu	F/E
D.33 – T.11/T/K	Gittiğim yere bilgim...sadece gezmek için (<i>çıktım</i>)	F/Ç
D.23 – T.17/T/K	kahraman olduğunu, ve onunla bir hayat yaşıyordum (<i>yaşadığımı hayal ettim</i>)	F/Ç
D.26 – T.18/T/E	Tavuk kesirken ... yüzünü <i>pislendi</i> (kirletti).	F/S
D.23 – T.8/T/K	Kurtuluş Park'ta <i>karşılaştık</i> (buluştuk).	F/S

Örneklerde görüldüğü gibi, isim, fiil ve diğer sözcük türlerinin kullanımında gözlenen yanlışlar için diller arası etkileşimden söz edilebilir. Öğrencilerin İngilizcedeki 'high school' sözcüğündeki gibi *lise okul* sözcüğünü kullanması ya da buluşmak yerine İngilizcede yer alan 'meet' sözcüğünün Türkçede çeviri eşdeğerlerinden biri olan 'karşılaşmak' sözcüğünün yerleştirilmesi bu durumu örneklemektedir. Bunun dışında, *komikçi*, *pislenmek*, *ciddi*, *yanlışlığı*, vb. gibi benzer sözcüklerin seçildiği görülür. Bu öğrencilerin sözcüklerin anlam alanını tam bilmediklerini ve *eşlik yapan* örneğinde olduğu gibi bir arada kullanılabilecek sözcüklerle ilgili kısıtlamaları algılayamadıklarını göstermektedir.

9. Tablo Deneklerin yapmış olduğu sıfat yanlışlarından örnekler

D.42 – T.8/K/E	... ilginç <i>bir</i> hareketler yaptı	S/E
D.34 – T.27/K/E	<i>Her</i> hangi okula gidersen, hala başarılı	S/E
D.30 – T.12/K/E	Fakat (<i>her</i>) şey öyle güzel değil.	S/Ç
D.30 – T.4/K/E	başka (<i>bir</i>) garsonla çarpır	S/Ç
D.25 – T.1/K/K	<i>bilgisiz</i> (beceriksiz) garsondan olaya çıktı	S/S
D.35 – T.8/K/E	Charles, <i>ciddi</i> (önemli) bir işi yapmadı	S/S

10. Tablo Deneklerin yapmış olduğu zamir yanlışlarından örnekler

D. 28- T.10/T/E	<i>Bence</i> , daha mutlu olacağım, eğer ailem zengin olacaksa ...	Z/E
D.23 – T.3/T/K	hiç (<i>kimse</i>) gelmediler	Z/Ç
D.29 – T.18/K/EB	<i>Bunun</i> gibi şeyler bana cehennem...	Z/S

11. Tablo Deneklerin yapmış olduğu zarf yanlışlarından örnekler

D.30 – T.3/K/E	<i>Öylesine</i> ben positif gibi yaşamak	ZA/E
D.24 – T.20/K/E	... ben, ondan daha (çok) çalışmalıydım	ZA/Ç
D.34 – T.23/K/E	Her zaman (seferinde) kesmek çalışırken ...	ZA/S

Öğrencilerin çıkardıkları sözcükler gelmesi gereken sözcüğü bilmeme ya da hatırlayamamanın yanı sıra dikkatsizlik ve unutma gibi nedenlere dayanabilir. Eklemeler ise *her hangi okula, bir hareketler, bence, öylesine, vermeye başlayarak, toplayıp ve örneklerinde olduğu gibi bağlamda ihtiyaç duyulmayan fazladan bir sözcüğün yerleştirildiğini gösteriyor.*

12. Tablo Deneklerin yapmış olduğu bağlaç yanlışlarından örnekler

D.32 – T.11/K/E	Garsonun taşıyacak yemekleri tavandan toplayıp ve yine	B/E
D.18 – T.11/K/E	yemeki yerden aldığını malzemelerini de hep	B/Ç
D.8 – T.13/T/E	ama başka parası Chaplin’da kaldı ama (ve)	
	Chaplin ona para vermek ...	B/S

13. Tablo Deneklerin yapmış olduğu fiilimsi yanlışlarından örnekler

D.21 – T.7/T/E	mikrofonu seyrecilere vermeye başlayarak (verip)	F/E
D.22 – T.12/T/E	okyanusun güzelliği (anlatan) bir resmi yapacağım	F/Ç
D.11 – T.6/T/E	Bana da eşlik yapan (eden) kardeşim ...	F/S

14. Tablo Deneklerin yapmış olduğu edat yanlışlarından örnekler

D.4 – T.2/T/K	Saat 11’e kadar uyandım	E/E
D.7 – T.18/T/E	Onlar bizim (gibi) Svahilce konuşuyorlardı.	E/Ç
D.10 – T.7/T/E	... şoförler yanlışlığı için (hatasından dolayı) çocukları ...	E/S

Bu yanlışların dışında deneklerin yapmış olduğu sözdizim yanlışları belirlenmiş ve bunların özne, tümleç ve diğer şeklinde dağılımları bulunmuştur. Bunlar öğrencilerin tümcede öğelerin yerini değiştirmeleri sonucu ortaya çıkan yanlışlardır. Aşağıdaki tabloda sunulan sonuçlardan görüleceği üzere, sözdizim yanlışlarında hem kız hem de erkek öğrenciler tümlecin yerini özneye göre daha çok yanlış kullanmışlardır. Ayrıca, hem kızlar hem de erkekler çoğunlukla yüklem ve isim öbeklerinde sıfatın yerini yanlış kullanmanın yer aldığı diğer sözcük türlerinin sıralanmasında yanlış yapmıştır.

Tablo Sözdizim yanlışlarının cinsiyete göre dağılımı

	Özne		Yanlış sayısına oran (%)		Nesne - Tümeleş		Yanlış sayısına oran (%)		Diğer		Yanlış sayısına oran (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Toplam	10	17	0.64	0.33	27	53	1.7	1	17	85	1	1.67

16. Tablo Deneklerin yapmış olduğu söz dizim yanlışlarından örnekler

D.17 – T.22/K/E	bir şişman kadın / şişman bir kadın	SD
D.1 – T.4/K/K	çok güzel şeyler Türkiye hakkında/ Türkiye hakkında çok güzel şeyler	SD
D.2 – T.12/K/K	o kadar evim okuldan uzak ki/ evim okuldan o kadar uzak ki	SD

Zaman uyumu yanlışlarının sunulduğu 17. Tablodaki sonuçlar öğrencilerin geçmiş zamanda oluşturulmuş tümceler arasında uyum sağlamada zorlandıklarını göstermektedir çünkü kız öğrenciler de erkek öğrenciler de geçmiş zaman ya da geçmiş zamanla ilgili birleşik zamanların kullanımında yüksek oranda yanlış yapmışlardır. Öğrencilere verilen birinci konu ‘hayatlarında onları en çok etkileyen olaylardan biri’ olduğu için geçmiş zamanla ve ikincisi ise Charlie Chaplin filminde seyrettikleri bir film parçasındaki olayları anlatacakları bir metin olduğu için geniş veya geçmiş zamanla oluşturulmuş tümceler olmak durumundaydı. Oysa, öğrenciler önce geçmişle başlayıp sonra geniş ya da şimdiki zamana geçmekte ya da tam tersi geniş veya şimdiki zamanla başlayıp geçmiş zamanla devam etmektedir.

Tablo Zaman uyumu yanlışlarının cinsiyete göre dağılımı

	Şimdiki zaman		Yanlış sayısına oran (%)		Geçmiş zaman		Yanlış sayısına oran (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Toplam	14	44	0.89	1.9	63	177	4	3.49

18. Tablo Deneklerin yapmış olduğu zaman uyumu yanlışlarından örnekler

- D.1 – T.6/T/K Ama hiç iyi hissetmiyordum çünkü onlardan ayrılacağım. Z/G
 D.20 – T.13/T/K Yemek bittikten sonra bir oyun oynuyorduk. Z/G
 D.3 – T.14/T/E Sonra her özel şirket bana şirketlerinde davet ediyorlar. Z/G

Deneklerin yaptığı yanlışlar arasında az sayıda (genel toplamda 100 tane) yanlış sözcük kullanımı ve (genel toplamda 42 tane) anlatım bozukluğu yanlışları belirlenmiştir. Anlatım bozukluğu yanlışlarının Kenyalı erkek öğrenciler tarafından yapılması öğrencilerin yazarken zorlandıklarını ve kimi zaman anlatmak istediklerini doğru ifade edemeyip okuyucu tarafından anlamlandırılmayan tümcecikler oluşturduklarını göstermektedir.

Çalışmaya denek olarak katılan Swahili konuşucularının yapmış olduğu yanlışlar içinde noktalama işaretlerinin kullanımı ve yazım ile ilgili yanlışlar mekanik yanlışlar olarak sınıflandırılmıştır. Bu yanlışlar, daha önce belirtildiği gibi, toplam yanlışların üçte birini oluşturmaktadır. Onuncu tabloda sunulan noktalama ve yazım yanlışlarının dağılımına göre öğrenciler en çok seçim yanlışları (kız öğrenciler için yüzde 25 ve erkek öğrenciler için yüzde 38.7) yapmıştır. Yapılan noktalama seçim yanlışları virgül yerine üç nokta, soru işareti yerine nokta, virgül yerine nokta gibi öğelerin konmasından oluşmuştur. Çıkarma yanlışları kullanılması gereken harf ya da noktalama işaretinin tümceden çıkarılması sonucu ortaya çıkmıştır. Öğrenciler hem noktalama işaretlerini hem de harfleri konmaması gereken yerlerde kullanarak ekleme yanlışları da yapmışlardır.

Tablo Noktalama ve yazım yanlışlarının cinsiyete göre dağılımı

	Ekleme		Yanlış sayısına oran (%)		Çıkarma		Yanlış sayısına oran (%)		Seçim		Yanlış sayısına oran (%)	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Toplam	48	208	3	4	170	489	10.8	9.6	184	929	11.7	18.3

20. Tablo Deneklerin yapmış olduğu mekanik yanlışlardan örnekler

- D.1 – T.5/T/K Havalimandayken ailemle *oturyordum* (,) sohbet ettik. N/Ç
 D.22 – T.3/T/T resim yapmak *yarışma'da*, o ödülü N/E
 D.19 – T.19/T/E sordu. kim *ayyakkabı* götürdü? N/S & H/E
 D.3 – T.2/K/E moderniden *hoşlamıyorlar* H/Ç
 D.20 – T.9/ T/K mendil *tabakin* içine H/S
 D.22 – T.2/T/E bir çizgi filmi izlemek *başladık*. H/S

Daha önce belirtildiği gibi, öğrenciler kursta aynı kura devam ediyor olmalarına rağmen, aralarında bireysel farklar olabileceği düşüncesiyle Türkçe yeterliliklerini ölçmek için iki tümce tamamlama testi verilmiştir. Bu testlerden elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin yeterlilik düzeyi orta (3 ile 7 arasında puan alanlar) ve ileri (8 ile 12 arasında puan alanlar) olmak üzere ikiye ayrılarak ortalama değer hesaplanmıştır.

21. Tablo Yeterlilik sonuçlarına göre ortalama yanlış oranı

	Denek sayısı (45 x 2 kompozisyon)	Ortalama	Standart sapma	Standart Yanlış Ortalaması
Orta düzey	38	87.7105	38.9857	6.3243
İleri düzey	52	63.6538	27.6220	3.8305

Yukarıdaki tabloda sunulan sonuçlara göre, öğrenciler arasında, standart sapma oranı yüksek olmasına rağmen, ortalama değerler arasında fark olduğu görülmektedir. Bu da öğrencilerin yeterlilik düzeyindeki iyileşmenin yapılan yanlış oranının azalmasına katkı sağladığını gözler önüne sermektedir.

4. Sonuç

Çalışmada öğrencilerin en çok yanlış yaptığı alanın biçimbilim, özellikle de çekim eklerinin kullanımı olduğu görülmüştür. Bu yanlışların, Türkçede zaman, kişi, tekil-çoğul ve bazen de durum eklerinin sözcük sonunda eklerle veriliyor oluştundan kaynaklanmaktadır. Eklerle baş edemeyen öğrenciler ya hiç kullanmamakta ya da yanlış eki kullanmaktadır. Kimi zamanda ekleri genelleyerek yanlış yerlerde kullanmaktadır. Eklerle ilgili daha çok alıştırma sunulması sorunun giderilmesine yardımcı olabilir.

Öğrenciler ana dilleri ve bildikleri diğer dillerin etkisiyle sözcük kullanmada yüksek oranda seçim yanlışı yapmıştır. Bazı sözcükler olması gereken bağlamda ya hiç kullanılmamış ya da yanlış kullanılmıştır. Bu çalışma öğrencilerin sözcük birlikteliklerine ilişkin daha çok girdiye ihtiyacı olduğunu açığa çıkarmıştır.

Oldukça esnek bir sözdizim yapısına sahip olan Türkçenin kullanımında öğrencilerin sözcüklerin yerini değiştirdikleri ve böylece yanlış yaptıkları da bulgular arasında yer almıştır. Mekanik yanlışlar konusunda da çarpıcı sonuçlar elde edilmiş ve Türkçe öğretiminde öğrencilere heceleme ve noktalama işaretleri konusunda uygulama yaptırılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

BROWN, H. Douglas, (1987), *Principles of Language Learning and Teaching*. Prentice Hall.

CORDER, Pit, (1967), "The Significance of Learner's Errors", *Error Analysis* (Ed. J. Richards), Longman, s. 19-27.

CORDER, Pit, (1971), "Idiosynratic Dialects and Error Analysis", *Error Analysis* (Ed. J. Richards), Longman, s. 158-172.

ELLIS, Rod, (1997), *Second Language Acquisition*, Oxford: Oxford University Press.

JARVIS, Scott ve PAVLENKO, Aneta, (2008), *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*, New York: Routledge.

JARVIS, Scott, (1998), *Conceptual Transfer in the Interlingual Lexicon*, Bloomington, IN: IULC Publications.

ODLIN, Terence, (2005), "Cross-Linguistic Influence and Conceptual Transfer: What are the Concepts?", *Annual Review of Applied Linguistics*, Cilt: 25, s. 3-25.

RICHARDS, Jack, (Ed.), 1974, *Error Analysis*, Longman.

SELINKER, Larry, (1972), Interlanguage. *Error Analysis* (Ed. J. Richards), Longman, 31-54.

SJÖHOLM, Kaj, (1995), *The Influence of Crosslinguistic, Semantic, and Input Factors on the Acquisition of English Phrasal Verbs: A Comparison between Finnish and Swedish Learners at an Intermediate and Advanced Level*, Abo, Finland: Abo Akademi University Press.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 10.10.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Dilbilim, Yeni Mantık ve Kesinlik Arayışı

Linguistic, New Logic and The Search for Certainty

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN *
Zuhal HAZAR **

Öz:

Felsefenin, kendi özel ilkelerinde ontolojik manada düalizme varışı, felsefeyi ifade etmede alet haline gelen dil veya mantık açısından da düal ilkeler ile iş görmesine yol açmıştır. Çoğu zaman özne-nesne, özne-eylem, kavram-nesne, kavram-eylem gibi düal karşılıklılık durumları, dil üzerine kurulu yeni bir sembolleşme ve bu bağlamda yeni bir dil ifadesi yaratma eğilimi göstermiştir. Bu yaratımın zihinde başlayan serüveni, psiko-sosyal kavram biçimlenmeleri ve bunların göstergebilimsel manada sembolleşmesiyle, dilin yasalarının anlaşılma çabasına kadar uzanmıştır. Makalemiz bu açıdan linguistik sahada kümülatif ilerleyişin analitiğine göz atmaktadır.

Anahtar sözcükler: dilbilim, göstergebilim, anlambilim, mantık, niceleme mantığı, dil felsefesi

* Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, fatihdogrucan@akdeniz.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-4578-7671>

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Doktora Öğrencisi, zuhalakcicek@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-0278-772X>

Abstract:

In its highly distinctive principles, the arrival of philosophy to dualism has brought up philosophy to function with dual principles in terms of language or logic that turn out to be a tool in order to philosophize. Mostly, dual reciprocalities as subject-object, subject- action, conception- object or conception- action tended to create a new symbolization built up on language and in this context a new expression of language. The adventure of this creation started in mind reached out the attempts to understand the laws of language by forming psycho-sociological conceptions together with the symbolization of those conception in a semiotic way. From this point of view, our article go through the analytic of cumulative progress in the linguistic field.

Keywords: linguistic, semiotics, semantics, logic, quantification logic, linguistic philosophy

Şimdiye kadar kullanılan veya ortadan kalkmış ne kadar lisan varsa, tüm bu diller için mantıkî tutarlılık elzem olduğundan dolayı hem konuşurken hem yazarken hem de işaretlerle ifade geliştirmeye çalışırken klasik mantığın üç temel kuralından vazgeçilmesi mümkün değildir. Özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkansızlığı kuralları, dilsel olarak sembolleşmiş tüm ifadelerin çıkarımsal olmalarını sağlamak ve bu sayede ussal kavrayışa imkan tanımaktadır, dolayısıyla, tasım yoluyla her bir tanımın bir araya gelmesini, birbiriyle ilişkilenererek yeni bir sonucu doğurmasını mümkün kılmakta olup, kavramlarla dış dünya arasındaki bağı tanımlanabilir kılmaktadır.

Linguistik Açıdan Eski-Yeni Uzlaşımı

Uzunca süre linguistik temelli düşünmek yerine mantık odaklı tutarlılık gözetilerek, hangi dilin kullanıldığına bakılmaksızın, dilbilimde öncelik, açık bir biçimde sentaks kurulumuna verilmiştir. Bu ise strüktürel olarak linguistik yapıyı işaret eder ki dizgeler halinde iş gören kurallar silsilesi, mantığın kurallılığı haline dönüşmüştür. 1660 yılında, Pierre Nicole ve Antoine Arnaud tarafından Descartes mantığına taraftar olarak, Aristoteles mantığı ile yeni mantık biçiminin uzlaşmasını hedeflemiş olan “*Port Royal Mantığı*” ekolünde, dilin özne-yüklem ilişkisinin mantığın kategorilerine göre belirlenmesi suretiyle, dilin mantık kuralları çerçevesinin dışına çıkmadan kullanılması gerektiği dikte edilmiştir. Bununla birlikte nomanklatüralist (tekabüliyetçi) yaklaşımda da kavram-nesne (nosyon-noema) arasında birebirlik ve örtenlik esasına dayalı eşleşme oluşturulmaya çalışılmıştır. Aslında bu bir bakıma görünümsel manada göstergenin kendisini oluşturacak kadar ilkeselleşmiş linguistik tavrın, fenomenolojik bir biçim olarak açığa çıkmasıdır. Bir noktadan sonra nosyon (kavram) tekabül ettiği aklın ürünü olarak bizatihi öznel bir karaktere bürünecek ve özne ile nesne arasındaki ilişkiye (noesis-noema) dönüşecektir

Uzunca yıllar, eski ile yeni mantık metodolojisi arasında sağlayabildiği uzlaşım samsallık sebebiyle “*Port-Royal Mantığı*” ve nomanklatüralizme dayalı bu kurallara riayet edilmiş olup, “*Port-Royal Mantığı*” akımının çağdaşı olan John Locke (1632-1704) sözcüklerle tümce kurulumunda yine bu ekolün önerdiği mantık bağlamında benzer çözümlenmelere gitmiştir. Önceki mantık olarak adlandırılan Aristoteles mantığının temel referansı, aklın ayırt edici kategorileri ve birinci analitikler ile ikinci analitiklerin türler ve cinsler üzerinde işlem görmesiydi. Yeni mantık sahası ise Descartes’in parçayı esas alan ilk öncülünden hareketle aklın ayırt edici kategorileri yerine, doğrudan ayırt edilmiş olan içeriğin önem kazanması anlamına gelmekteydi. Bu ise aklın kategorileri yerine zihnin (bilinç) içerikleri meselesini ön plana almaktaydı ki, böylece Locke, sonrasında ise bilincin tüm içeriklerine karşı “ide” kavramını getirerek epistemolojisini “ide-sözcük” bağlamında geliştirmiştir. “Locke için ide, aynı anda bir içeriğin algılanması ve algılanmış olan içeriktir; ide hem psikolojik bir varlık hem de mantıksal bir anlamdır” (Gibson, 1917: 19).

Aklın ayırt edici kategorilerinin önem kazanması için yeniden inşa edilmiş bir sensual görüş ve materyal düzlem ortaya koyulduktan sonra, Kant dönemi beklenmiş olacaktır. Çünkü ideler yoluyla yani kavramsallaştırmalar sayesinde, dilbilime, mantık altyapı üzerine psikolojik mahiyet eklenmiştir. Bu psikolojik mahiyet sensual düzlemi referans aldığı anda, fenomenolojik bir karakter kazanmaktadır. Psikolojik mahiyet ise Descartes’in referans aldığı bireyi, Thomas Hobbes’un veya zıttı olarak Leibniz’in tarif ettiği bir toplum içinde, Locke’un sensual algılama perspektifiyle açıklayabilecek kadar gelenekten ayrılmıştır. Kendi dönemleri için artık ekol manasında tekilleşmiş bir tümeller arayışı veya tek yönlü bir varlık anlayışıyla ortaya koyulmuş herhangi bir felsefi ekol yoktur, birbiriyle ilişkiye geçmiş ve varlığı dilsel süreçlerde ifade etmek isteyen filozofların, akıl ve nesne arasındaki tüm süreçlerini önemseyen, bundan dolayı da psikolojik bir bütünlük arz eden felsefeleri önem kazanmıştır. “Bu durumda ideler hem zihne aittirler hem de nedensel şekilde bağıntılı oldukları gerçek varlık alanına gönderimde bulunurlar” (Altuğ, 2000: 27). Döneminin oldukça dar kapsamlı ve soğuk dilbilimsel çözümlenmelerine karşın, Locke, dilbilimde mantıksal alt yapı arayışının tek başına eksik kalacağını görmüş, dolayısıyla “ide” yoluyla dilbilimde semantiğe, yani anlam-bilimsel analitik ve sentetik faaliyetine yönelmiştir. Bu ise eski ile yeni olanın uzlaşımında rol oynayan referans noktasının strüktürel sentaktik yerine, fonksiyonel semantikle karşılaşması anlamına gelmektedir ki, anlamın gerçeklikle ilişkisinin ne olduğu sorunu, onun nasıl elde edilebileceği sorunuyla da bizleri karşı karşıya bırakmaktadır. Bu sebeple gerçeklikle ilişkisinin ne olduğu sorunu bizi “olgu” bağlamlarıyla karşı karşıya bırakırken, nasıl elde edileceği sorunuysa ampirik metodoloji ile işlevsellik kazanmaktadır.

Leibniz Ve Evrensel Dil

Locke, dilde semantiğe yönelim gerçekleştirirken çağdaşı Leibniz (1646-1716) ise öncelikle aynı din mensuplarının, ardından ise tüm dünyanın farklı kültürlere ve lisanlara rağmen ideal bir dil kavramına ulaşabilmesini hayal etti (Çınar, 2005: 163). Descartes (1596-1650) felsefede, matematik yöntemi kadar sağlam bir yöntem

dili geliştirme peşinde koşarken Leibniz, en genel sayılabilecek doğal dil (ayrıca felsefi) arayışına girmiştir. Bu bir bakıma “evrensel dil” arayışı olarak düşünülebilir. “Hem iletişimde hem de akıl yürütmede yardımcı olması için soyut sembolizm ve evrensel dil fikri birçok 17. yüzyıl düşünürünün hayalidir” (Ariew, Garber, 1989: 5). Böylelikle başlangıçta aynı medeniyet veya dini bağlama rağmen kültürler veya mezhepler arası, devamında ise tüm dünyayı kapsayabilecek ve uluslararası olabilecek bir doğal dile kavuşabilme hayaliyle, tamamen niceliksel bir dil yaratma çabası içerisine girilmiştir. “Ancak bu yine de o dönem için bir proje olmaktan öteye gidememiştir” (Çınar, 2005: 163).

17. yüzyılda modern niceleme veya yüklemeler mantığından henüz kapsamlı olmak koşuluyla bahsedemsek bile, yeni sayılabilecek bu mantığın temelleri, dil olgusunu kendi içindeki tutarlılığı sebebiyle felsefi olarak araştıran ve ondaki mantık alt yapısını evrensellik bağlamında keşfetmek isteyen Leibniz’de bulunmaktadır. Leibniz, kavramların çok anlamlı bir yapıya sahip olmalarından dolayı, felsefenin birçok defa aynı kavram etrafında karşıt görüşlere maruz kaldığı muğlak bir alan, belirsiz bir disiplin halinde iş görmek zorunda olduğunu dile getirmektedir. Ancak bu durum ise dilin ve kavramların kendi içinde bir mantık kavramsallığını göz ardı etmek anlamına gelecektir ki, birbirinden farklı bu anlamların birbirleriyle ilişkisini paylaştıkları kavram açısından incelemek veya hükme bağlamak elzem olacaktır. Dilin strüktürel yapısı kadar fonksiyonel pozisyonu da hesaba katıldığında, birbirinden farklı anlamları ayırıştırabilecek temel mekanizma ihtiyacı hasıl olmaktadır. Bu ise saçmaya karşı argüman geliştirmekle mümkündür ve insanoğlunun düşünme refleksinde vardır. “Hatta mantık yoksunu olduğunu rahatlıkla düşünebileceğimiz herhangi bir barbar dahi birbirinden farklı söylem veya yalanlar karşısında reddiye sergileyebilecektir ki bunun sebebi, onda, apriori bulunan çelişmezlik ilkesidir” (Kaya, 2014: 134). Çelişmezlik ilkesinin, insan için en rahat iş görme hali ve herhangi bir muğlak duruma kesinlik sağlaması olduğunu düşünürsek, Leibniz için matematik kadar kesin bir felsefe arayışının sadece matematik ile mümkün olacağı fikri, anlaşılmaz olmayacaktır. Bu sebeple felsefenin de tıpkı hiçbir dil ve coğrafya ayırımına takılmayan matematik gibi her koşulda anlaşılabilir olmasının tek yolunun matematikten geçtiği fikrini savunmuştur. “Böylece iki farklı görüşü savunan filozofların çatışmalarına gerek kalmayacaktır; yanyana oturup calculemus yani “buyrun hesaplayalım” diyerek düşüncelerinin doğruluğunu hesaplayabileceklerdir!” (Gür, 2005: 91).

Leibniz, bu düşüncesini daha genel bir hale getirerek sadece felsefe alanı için değil ve ayrıca dünya üzerinde konuşulan tüm diller için gerçekleştirebileceğine dair iddiada bulunmuştur. Bu hayali gerçekleştirmenin yolunun da her bir kavrama bir asal sayı karşılık getirmek suretiyle yapay bir dil üretmekten geçeceğine inanmıştır. Böylece kavramların içinde taşıyacağı çok anlamlılık sorunu ortadan kalkacak ve nasıl ki asal sayı sadece kendisi ve başlangıçsal töz sayılabilecek bir rakamına bölünebiliyorsa, kavramlar da sadece kendisiyle ve onun başlangıcıyla açıklanabilecek bir totoloji imkanına ve böylece bölünemeyecek en küçük parçacığın kendisi olarak özdeşlik biçimine dönüşecektir. Zaten bir nevi kavramsallığın en yalın hali

olan veya ters okumasıyla maddi karşılığı olmayan bir atomculuk gibi görebileceğimiz bu düşünüş biçimi, monadoloji ilkelerinin de temelini oluşturmaktadır.

Leibniz'in "evrensel karakteristik" adını verdiği bu projeye göre, bütün ideler basit, atomik kavramlara yani daha fazla parçalanamayan kavramlara indirgenbilir ve bir kimse bunları birçok değişik yolla birleştirerek karışık (complex) ideleri elde edebilir. Leibniz, basit kavramlar ve bunları bir araya getirerek karışık ideleri oluşturmak için asal sayıları kullanmayı önerir. Buna göre, "eğer hayvan = 2 ve akıllı = 3 ise bu durumda insan = $6 = 2 \times 3$ "tür" (Erdem, 2007: 92).

Leibniz'in parçalanamayan soyut atomları, doğrudan kavramların en yalın hali olarak yani bir bakıma özdeşlik ilkesi gereği bizzat kendisi olarak monadolojidir. Bu sebeple en yoğun faaliyet ise varlık alanı yerine bilgi alanında gerçekleşecek ve bunun laboratuvarı ise dilsel sahada oluşacaktır. Böylece semantik ve sentaktik çözümler strüktürel dil arayışının temelini oturacaktır. Nasıl ki doğanın değişmez yasalarının arayışı, bu dönem için temel bir araştırma konusuysa, dilin de değişmez ve açık seçik yasaları da aynı arayışın konusu olarak objektivizmin yeni boyutunu bizlere aktarabilmektedir. Bu tanımlanış ise dilin kesinleşmesi ve keskinleşmesi için sadece nitelik ile ele alınması yerine nicelik kazanmasının zurettine dönüşmüştür. Anlambilim ile ilgilenen semantik bu manada algı ekseninin de kendisini oluşturmak durumundadır. Fakat önceki haliyle semantik sahası, anlam açısından bir şeyin kendisi ve maddi karşılığı arasındaki bağlamdan öteye gidememektedir ki, bu durum özne ile nesne arasındaki ilişkinin tanımlanabilir bir referansına dönüşmekte ve bu çerçeveye de bizler, anlam demekteyiz. Halbuki algı eksenini kendisi oluşturmak durumunda kalan nicelik mantığının diğer bir deyişle yüklem mantığının en temel referansı ise özne-nesne arası bir ilişki değil, özne-yüklem arası bir ilişkidir. Bu açıdan özne dışında kalan nesnelere dünyasından daha fazla olarak eylem dünyasına yönelmektedir. Böylece kavramların kendi mantığına kendi yasasına, iç tutarlılığında bulundurduğu çelişmezlik ilkesi sebebiyle ulaşmak, onların evrensel manada yeniden sembolleşmesinin önünü açacaktır.

17. ve 18. yüzyılda, dilbilim alanında, bir taraftan semantik üzerine yoğunlaşma yaşanırken diğer taraftan dilin matematik gibi net bir hal alabilmesi için, dilde niceleme mantığı temelli sağlamlaştırma çabaları, filozoflar arası bir etkileşimin sürece yayılmasıyla kümülatif bir tutum olarak sergilenmiştir. Niceleme mantığı temelli linguistik sahada matematikselliğe yönelim durumu, dilde nomanklatüralist yaklaşıma ciddi bir alan açmıştır. "Saussure, dilin adlar dizininden oluştuğu fikrini eleştirir. Bu görüş, kelimelerin bağımsız bir şekilde tanımlanabilir şeylerin etiketleri olduğunu savunmaktadır" (Holdcroft, 1991: 48).

Nihayetinde, Leibniz'in "niceleme mantığı" temelli başlangıcın etkisini üzerinde taşıyan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında dilbilim alanı, özel olarak mantık ve felsefe tabanında araştırılmaya başlanmış olup genelde bu araştırmayı mantıkçı-matematikçi filozoflar yapmıştır.

Dilbilim Ve Matematikleşme Çabasında Yeni Mantık

Dilbilim alanında mantık ve matematik temelli araştırma yapan filozofların arasında en belirgin olanları Frege, Russell, erken dönem Wittgenstein'dir. Frege ve Russell bir yandan matematik alanında niceleme mantığının düşünülmüş en kapsamlı örneklerini verirken, öte yandan dilbilim alanında, dili hem sentaktik açıdan hem de semantik açıdan ele almışlardır. Kurulumuna ön ayak oldukları "Analitik Felsefe" ye kadar giden dilbilim çabaları, çoklukla onların sentaktik sahada yaptıkları çalışmalar üzerinden değerlendirilmiştir. Frege ve Russell tarafından dilbilim alanında sentaksa dayalı yapılan çalışmalarda, bir tümcenin öznesi ve yüklemi arasındaki mantıksal kategorilere odaklanılmıştır. Benzer felsefi yaklaşımı erken dönem Wittgenstein'de görmek mümkündür. "Tractatus'da dil, gündelik konuşmanın rastlantısal yüzeyinin ardında gizlenmiş katı bir mantıksal öz; nüfuz edici bir çözümleme ile aydınlatılabilecek tümel bir biçim olarak tasarlanıyordu" (Altuğ, 2000: 149).

Dilbilim alanında formelleşme yanlısı bu bakış açısında, dilde idealizm tespit etme ve parça ile bütün arasında transandantal bir yasalılık durumu aranmıştır. Dil sahasından, tıpkı matematikte olduğu gibi, doğru ve temelde belirgin hatlara sahip bir işlerlik, en azından mantık gibi ilkelere sahip olması beklenilmiştir. Bunun için dilin parçalarının tanımlanabilmesi gerekir. Tanımlanabilmesinin yolu ise yaftalanması veya kategorilere ayrılması ile mümkündür. Böylece kategoriler arasındaki bağlam ise tanıma fırsat verecektir.

Frege, basit tümceleri özne ve yüklem olarak iki mantıksal kategoriye ayırır. Özne konumundaki terim bir nesneye gönderme yaparken, nesneye nitelik atfetmemizi sağlayan yüklem de bir kavrama gönderme yapar. Özne ve yüklemün tümce içinde sentaktik işlevleri arasında önemli bir fark bulunur: mantıksal öznenin yalnızca tek bir nesneye gönderme işlevi varken, yüklem birbirinden farklı öznelere yüklenebilir. Bu sayede çok az sayıda basit terime sahip bir dilde, çok sayıda, hatta bazı durumlarda sonsuz adet tümce üretmek mümkün hale gelir (İNAN, 2017: 9).

Dilbilim alanında, mantıksal temellendirmeye birtakım sorunlar çıkması, "varlık problemi" meselesine de ayrıca bir çözüm getirilmesi gerektiği kritiğini de zaruri kılmıştır. Bir tümcenin-herhangi bir şeyin var veya yok olması üzerine kurulması durumunu-sentaktik açıdan mantık dışı olmasına mani olmak için ontolojik açıdan farklı görüşler sunulmuş olsa da Frege (1848-1925) ve Russell (1872-1970) bu soruna, bir sonraki adımda "Modern Niceleme Mantığı"nın kurulmasına ön ayak olacak bir çözüm getirmiştir. "'X vardır' formunda bir tümcede, 'X' bir nesneye değil bir kavrama gönderme yapar ve 'vardır' yüklemi de o kavramın altına düşen en az bir nesne bulunduğunu söyler" (İnan, 2017: 9).

Bu görüşle birlikte yeşermeye başlayan niceleme mantığı, hiçbir dil ayrımı yapılmaksızın kurulmuş herhangi bir tümcenin, sentaktik yapısı üzerinden mantık kuralları gözetilerek formel bir yapıya bürünmesini sağlamıştır. Lakin dilde bu denli formelleşme çabasına girmek, dilin dedüktif bir hal almasına sebebiyet verdiği kadar, dilin kendi içinde bulunan kültürel kodların, sentaktik durumu

belirleyebileceği gerçeğini de göz ardı etmek demektir. Bu sebeple Wittgeinstein'in iki dönemi birbirinden farklıdır. İlk döneminde tasarımı olgu biçiminde ele almak isterken (Doğrucan, 2008: 46), ikinci döneminde ise tasarımın dil oyunları bağlamında ele alındığında hipotetik olduğu ve gerçekleşme zemininde olup olmadığının tartışmalı olması sebebiyle, olgusal olarak tarif edilemeyeceği durumu ortaya çıkmaktadır.

Ockhamlı William'ın nominalizmi ve sadeleşme eyleminin Ortaçağ sonlarına yerleşmesiyle beraber, 17. yüzyılda tekrar gelişmeye başlayıp, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda zirve yapmış olan dilbilim alanında, sentaks üzerine tamamen mantıkî kaygılar güdülen çalışmalar, dilin matematiksel bir görünüm almasına sebebiyet vermiştir. Bu çabalar sonucunda dilin aldığı formel görünüm bir örnekle daha kolay aktarılabilir.

Diyelim ki “Tüm hayvanlar ölümlüdür” tümcesinin sentaksını araştırıyoruz. Frege/Russell mantık dizgesi bize bir yanıt sunuyor. İlk çözümlemede bu tümce “Eğer bir şey hayvansa, o şey ölümlüdür” şekline dönüşür, daha sonra tümcenin sentaktik formuna varırız: “Her x için, eğer x F ise x G'dir” ya da tamamen sembolik dilde “ $x (Fx @ Gx)$ ” (İNAN, 2017:15).

Dilbilim Sahasında Psiko-Sosyal Uyanış Ve Gösterge

19. ve 20. yüzyıllarda bir yandan niceleme mantığı temelli formelleşmenin getirdiği matematiksel görünüm, dil felsefesi alanında sentaktik kurulumu etkilerken diğer yandan semantik üzerine de çalışmalara devam edilmiştir. Semantik alanında yapılan çalışmalar arasında nomanklatüralist yaklaşımın kavram-nesne ilişkisinde birebir eşleşme arayışı içinde olması, kurulmuş olan bir tümcenin tıpkı sentaktığında olduğu gibi semantığında de Locke'a rağmen matematiksel kesinlik arayışı içinde olunduğunun bir göstergesidir. Ancak eşleşme arayışlarının ve matematiksel kesinlik çabasının kesinlikle tekdüze kalmaktan veya ihtimaller çokluğunda sığ düşünmekten öteye gidememiş olması sebebiyle, modernizm arkasından gelen post-modernist tavır, bu sahada da başat olarak kendisini göstermiştir. Mesela 19. ve 20. yüzyıllarda dilbilimin kazandığı matematiksel görünüm, herhangi bir tümce için ele alındığı takdirde, tümceyi kuran kişinin psikolojik mahiyeti, kurulan tümcenin spontaneliği ve tümcenin kurulduğu ana özel sosyal bütünlüğü gözetilmeksizin, tümcenin semantik açıdan oldukça soğuk ve dar bir kalıp içinde tutulduğunu göstermektedir ki, tam da bu sebeple Post-modernist kaygı güdüldüğünde ihtiyaç duyulan değer yargıları ve değersel düşünüş biçimi, kendisini dil sahasında da ortaya koyacaktır. Olgu-değer ikileminin bir aradalığı yerine bunların birbirinden ayrı imiş gibi ele alınma zarureti ortaya çıkacaktır. İşte bu sebeple hem semantik hem de sentaktik yaklaşım açısından birbirinden farklı nitel durumları bir yüklemde ele almak biçiminde tezahür eder ki biz buna kesinlikle “gösterge” demektediriz.

Göstergeyi anlamla karşılaştırmak, dolayısıyla son derece yanıltıcıdır. Anlamın gösterge olmaksızın var olamayacağı ve anlamın göstergenin ters yüzündeki deneyimden başka bir şey olmadığı-tıpkı bir kağıdın ön ve arka yüzünü makasla

ayrı ayrı kesemeyeceğimiz gibi-göz önünde tutulursa, bunlar zihne ait tek bir kavramın iki biçimidir (Saussure, 2014: 104).

Bu durumda sentaktik kurulumu aynı olan herhangi bir tümce, tümcenin sahibinin zihni ile tümcenin muhatabının zihninin algılama şekline göre anlam kazanmaktadır. Saussure, bu yolla tıpkı Locke'ın ideler öğretisinde olduğu gibi dilin psikolojik mahiyetine de alan açmış olmaktadır. Sosyal psikoloji sahasının da gelişmesine olanak sağlayan dil felsefesindeki bu devinim sonucunda, insan ve düşünce kavramının dış dünya ile ilişkisi ve karşılıklılık manasında işteş oluşu, onu uyardığı imaj ile açıklama durumudur. "Saussure için gösterge iki yönlü varlığı olan; gösteren ile gösterilen arasındaki bütünlüğü barındıran şeydir. Gösteren akustik bir resimdir (imgedir), örneğin, "kedi"nin göstereni ses değil, seslendirildiğinde oluşan imajdır (imgedir), bu yüzden psikolojik mahiyete sahiptir" (Holdcroft, 1991: 64).

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında yaşamış olan dilbilimci Saussure, dilbilim alanında yapılan, antropolojik ve sosyal çalışmaların, dilin, kolektif şuura dayalı toplumsal şekillenışı, dili kullanan kişinin psikolojik mahiyeti, karşılıklı konuşmada kurulan tümcelerin spontane olarak anlam derinliği kazanması durumlarının, hatta iletişim sürecini yaşayan insanları emotive etmesi açısından, dilbilimciler ve dil felsefesi yapanlarca göz ardı edildiğini dile getirmiştir. Saussure için dilde form, şekil veya nesne-kavram tekilliğinden daha önemli olan ve üzerinde durulması gereken şey, dilde karşılıklı olarak spontane şekilde meydana gelen gösterge-anlam ve an içerisinde diyalog ile birlikte kendini gösteren gösterge-değerlik durumudur. Bu durumda dil, bir işaretler sistemi içerisinde kazanımları sürekli olan göstergeler bütünüdür. Böylece dil, matematikselleşemeyecek kadar ana bağlı değişebilmekte ve ancak anlama bağlanabilmiş göstergeler ile bir işaretler sistemi kurulduğunda toplumsal şuura hitap etmektedir. Saussure ile birlikte, yeni bir paradigma kazanmış olan göstergebilim günümüzde iletişim odaklı her alana sirayet etmiş durumdadır.

Saussure, birçok alanda veya disiplinde, ilişkiler sistemi üzerinde yoğunlaşmaya sebep olarak kullanılan tekniği değiştirmiştir. "Cassirer altını çizerek şöyle bir iddiada bulunmaktadır: "Bizim yüzyılımızın düşüncesi için, aslında dünya artık özerk nesnelerin bağımsız bir varlıklar topluluğu değil; bilakis ilişkisel sistemler dizgesidir"" (Culler, 1976: 116).

Saussure'den sonra dilbilim, çoklukla göstergebilim üzerinden hareket etmeye başlamış, sırf matematikselleşmeye yönelmiş mantıksal doğrulamalar taşıyan bir alan gibi görülmeğe kurtulmuş, artık bireysel anlamda psikolojik mahiyete, toplumsal açıdan ise gösterenin sosyal kazanımına odaklanmıştır. En nihayetinde Saussure'ün amacı dildeki derinliğe, zenginliğe ve bir yerde sınırsızlığa odaklanılmasını sağlamaktır denebilir. Aslında bu manada Saussure'nin yarattığı dil felsefesi, aynı zamanda iletişim felsefesi olarak da okunabilecek olan yeni iletişim süreçlerini inşa etmiştir ki, bu bambaşka bir makale konusunu teşkil etmektedir.

Saussure'un dilin özerkliğinin tanınması için göstergebilim alanında sergilemiş olduğu durumu, ilk döneminde dilde ideali bulma çabasıyla tümelliğe odaklanan Wittgenstein'in ikinci döneminde görebilmekteyiz. O, dil üzerine yaptığı özeleştirileri neticesinde ulaştığı dilde farklılık ve kendine haslık durumunu oyun teorisiyle açıklama yoluna gitmiştir. Saussure ve Wittgenstein'in dil üzerine çalışmalarından yola çıkılarak denilebilir ki ikisi de dilin toplumsal olgularla şekillenmesini ve bunun bir oluş olarak vücuda gelmesini, tarihsel temelde, zaman-mekan ve birey-toplum bağlamında ele almıştır. Böylece birikerek ilerleyen ve gelişen dil sürecinde ifadeleşme ve bu bağlamda sembolleşme, kümülatif bir ilerleme süreci yaratacaktır. Bu şekilde her bir gösterge, birbiriyle belirli bir mantık silsilesi ile ilişkiye geçecek ve yeni bir mantık sahası sistematik olarak tecelli etmeye başlayacaktır. Dolayısıyla bireyin, dil üzerinde sosyal açıdan pasif bir alıcı ve fakat zihinsel açıdan aktif alıcı-verici rolü şekillenmektedir.

Saussure, bu durumu açıklamak için satranç örneği olarak göstermektedir. Yani bir satranç oyuncusunun bu oyunu oynayabilmek için, öncelikle hangi taşın hangi role sahip olduğunu, diğer anlamda ise bu oyunun genel kurallarının ne olduğunu öğrenmek zorunda kalacağını ifade etmektedir. "Oyunun kuralları ve her taşın kendine has kural çerçevesinde görevi; bir dil içindeki topluluğun dilin genel kurallarıyla kendi özel görevleri çerçevesinde o dili kullanma zorunluluğuna benzerlik göstermektedir" (Holdcroft, 1991: 78)

Benzer yaklaşımı yine Wittgenstein'in "Dil Oyunları"nda görebilmekteyiz. Bireyin içinde bulunduğu topluma ait dili kullanabilmesi ve dile ait sözcükleri anlamlandırabilmesi için, öncelikle o bağlama ait kuralları bilmesi gerekmektedir. "Bir sözcüğün anlamı, onun kullanımını çevreleyen etkinliklerde, "yaşama biçimi"nde aranmalıdır. Bir ifade ancak yaşam akışı içerisinde anlama sahiptir" (Altuğ, 2000: 160).

Sonuç

Göstergebilim ve dilbilim alanındaki bu kazanımlardan sonra bile gözden kaçırılmaması gereken husus, dilin mantık ile girdiği organik bağın, aklın a priori doğrularından kaynaklı olarak sürekliliğini her zaman koruyacağı gerçeğidir. Dil özelinde yaşanan tüm bu mantıksal tutarlılık gerekliliğinin, mantık-matematik kurallarınca insan kullanımına ait dili açıklama konusunda yeterli gelemeyeceği de gözden kaçırılmaması gereken diğer bir husustur. Sonuç itibarıyla dilin özünü aramak yerine, dilin özerkliğini tanımak için-temel mantık kurallarına rağmen-dilin kendi içindeki kompleks devinimlerini olduğu haliyle kabul etmekten başka bir çözüm yok gibi görünmektedir.

İşte bu haliyle semantik ve sentaktik kadar başka bir saha daha önem kazanmaktadır ki, bu saha dilsel ifadelerin, zamana ve mekana göre yaşadığı anlam kaymasından tutunuz da, strüktürel biçiminin bozulmasına kadar uzanan sahadır. Bu yeni saha günümüzde pragmatiks olarak adlandırılmakta ve gösterge

açısından anlam kaymaları ile ilgilenen saha olarak karşımızda biçimlenmektedir. Lakin bu son derece yeni sahanın post-modern kaygılar ile oluştuğu bir hakikat iken bunun hakkında tahlile girişmek makalenin konusunu dağıtmak olur. Açıkçası matematiksel kesinlik ve mantikî açıklık gereğince çıkılan yolun son vardığı nokta, yeni mantık kavramının da kendi kendisini ortadan muhakemeye çektiği durumdur. Önümüzdeki dönemde pragmatik mantığının çözümlenme sahası ise çoklu mantık kuramlarına giriş sahası olarak algılanabilecek kadar yeni bir gösterge tanımlamasına veya mevcut tanımlamanın ise yeniden Derrida tarzı yapı-söküm çözümlemesine ihtiyaç duyacağı aşikardır.

Kaynakça:

- ALTUĞ, Taylan, (2001), *Dile Gelen Felsefe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ARIEW, Roger, GARBER, Daniel, (1989), G. W. Leibniz, *Philosophical Essays*, Hacked Publishing Company, Indianapolis&Cambridge
- CULLER, Jonathan, (1976), Saussure, William Collins Sons8 Co Ltd. Glasgow, Fontana
- ÇINAR, Aliye, (2005), “*Leibniz’de Kötülük Problemi ve Theodise*”, Uludağ Üni. İ.F. Yay., XIV, 14, s. 162-177
- DOĞRUCAN, Ayşegül, (2008), *Wittgeinstein Felsefesinin İki Farklı Dönemindeki Fikri Farklılıklar*, Gazi Üni. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- ERDEM, Engin, (2007), “*Leibniz’in Ademi Dil Anlayışı Üzerine*”, İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi, I, 11, s. 85-94
- GIBSON, James, (1917), *Locke’s Theory of Knowledge and Its Historical Relations*, Cambridge University Press, London
- GÜR, B. Sıtkı, (2005) “*Leibniz’in Matematiksel Düşüncesi*”, *Matematik Dünyası*, Güz, s. 91-96
- HOLDCROFT, David, (1991) *Saussure Sign, System and Arbitrariness*, Cambridge University Press, New York
- KAYA, Mustafa, (2014), *Leibniz’de Kötülük Problemi ve Theodise*, Türkiye Alim Kitapları, İstanbul
- SAUSSURE, Ferdinand., (2014), *Genel Dilbilim Yazıları*, (Çev. S. Kılıç), İthaki Yayınları, İstanbul
- Elektronik Kaynak:
http://www.academia.edu/2060695/Dil_Felsefesi_A_Philosophy_of_Language_Textbook_in_Turkish_13.10.2017:01:56

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 12.04.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatında Fuzûlî ve Nigârî Geleneğinin Bir Temsilcisi: Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî *

A Representative of Fuzûlî and Nigari Tradition in XIXth Century
Azerbaijani Literature: Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî

Arş. Gör. Ali KÖK *

Öz:

İslâmiyeti kabullerinden sonra aydınların, Arap ve Fars dilinde örnekleri verilmiş olan İslam uygarlığı estetik yapısını esas alarak oluşturdukları geleneğin adı olan Klasik Türk edebiyatı; Türkistan'dan Balkanlara, Kırım'dan Orta Doğu'ya kadar uzanan geniş sahada temsilciler yetiştirmiş bir edebiyattır. 13. yüzyılda ilk örnekleri tespit edilen bu edebiyat için 19. yüzyıl, bir sona yaklaşma evresi olarak ifade edilmektedir. Bu evrede Batı şiirine yönelen şairler ile geleneği sürdürmeye çalışan şairler bir arada eserler vermişlerdir. Klasik Türk Edebiyatı'nın bu tükeniş evresinde geleneğin tesiriyle şiirler yazan ve yazdığı bu şiirleri alfabetik sıraya göre düzenleyerek divân meydana getiren şairlerden birisi de Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'dir.

Bu çalışmada, Azerbaycan'ın Kazak (Gazah) bölgesinde doğduğu için kendisine "Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî" adı verilen, şiirlerinde genellikle "Giryân" mahlasını tercih eden, birtakım nedenlerden dolayı Anadolu'ya göç eden mutasavvıflar kervanına katılan ve Divan şiiri geleneğiyle şiirler yazan Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin hayatı, Ankara Milli Kütüphane'de bulunan divânı ve

VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017 Bakü-Azerbaycan) kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, alikok2703@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1018-3600>

onun nüshaları, tasavvufî yönü ve dili üzerinde durulacaktır. Şairin hayatı, edebî kişiliği, dili ve divânı hakkında bilgiler verildikten sonra XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının bu mutasavvıf şairinin şiirleri, XVI. asır büyük Türk şairi Fuzûlî ve XIX. asır mutasavvıf şairlerinden Mîr Hamza Nigârî'nin Türkçe divânlarındaki şiirlerle mukayese edilecektir. Çalışma sonunda ise rol model diye adlandırılabilen Fuzûlî ve Nigârî'nin, Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin sanatı ve üslubu üzerinde nasıl bir etki bıraktıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Fuzûlî, Nigârî, Kazâkî, tasavvuf, divân.

Abstract:

Old Turkic literature, the name of the tradition formed by the intellectuals based on the aesthetic structure of Islamic civilization whose examples are given in Arabic and Persian languages after acceptance of Islam, is a literature that raised representatives in a wide field from Turkestan to Balkans and from Crimea to the Middle East. For this literature, whose first examples were determined in the 13th century, the 19th century is expressed as an ending stage. In this stage, poets who turned towards Western poetry and poets who were trying to maintain the tradition provided works together. One of the poets who wrote poems with the influence of the tradition at the exhaustion stage of divan literature and formed a divân by arranging these poems in alphabetical order is Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî.

In this study, the life of Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî who was named since he was born in Kazakh (Gazah) region of Azerbaijan, preferred generally "Giryân" nickname in his poems, migrated to Anatolia for some reasons, joined the caravans of the Sufis and wrote poems in Divan poetry tradition as well as his divân and copies in Ankara National Library, his sufistic aspect and language will be emphasized. After giving information about poet's life, literary personality, language and his divân, poems of this sufi poet of XIX. century Azerbaijani literature will be compared with poems of great Turkish Poet Fuzuli in XVI. century and Mir Hamza Nigari from XIX. century sufi poets in Turkish contexts. At the end of the study, it will be emphasized how Fuzûlî and Nigârî, which can be called as role models, affected the art and style of Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî.

Keywords: Fuzûlî, Nigârî, Kazâkî, sufism, divân.

Edebî eserler, geçmişle gelecek arasında köprü görevi gören bir dil bayrağıdır. Toplumun hafızası olarak nitelendirmenin mümkün olduğu bu dil bayrağını ortaya koyan sanatçılar ise kültürel geleneğin bayraktarlarıdır. Geleneğe sahip bir zemin üzerinde dil denen bayrağın yüceltilmesinde ve korunmasında bu sanatçılar ile edebî eserlerin bazen kendi dönem ve coğrafyalarında, bazen de farklı bir mekân ve zamandaki yapıt ve sanatçı üzerinde etkiler bıraktığı görülmektedir. Bu etkiler aynı kültürde yahut iki farklı kültüre mensup yazarların birbirinden habersiz benzer eserler ortaya koyması şeklinde tezahür edebileceği gibi, bilinçli ve açık bir etkilenme şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle edebî ürünler ile

onları yaratan sanatçıların dönemleri, dil ve üslupları farklılıklar arz etse de tüm bu sayılanların arkalarında bütün olarak alınması gereken bir edebiyatın varlığı herkesçe kabul görmektedir. Milletlerin bütün olarak değerlendirilmesi gereken edebiyatında kendi değerlerini; dilini, inancını, geleneğini, birleştirici şahsiyetini öne çıkararak özellikle daha sonraki kuşaklarına rol modeller sunan sanatçılar bulunmaktadır. Bu rol sanatçılardan birisi de Türk dünyasının her coğrafyasında tanınmış, okunmuş ve sevilmiş olan Fuzûlî'dir.

Azerbaycan edebiyatının altın dönemi olarak kabul edilen XVI. yüzyılda yaşayan Fuzûlî; Arap, Fars ve Türk dillerini eserler verebilecek derecede iyi bilen bir şairdir. Eserlerinin özgün anlam incelikleri taşıması, kolayca anlaşılabilir gibi duran eserlerinin anlamsal derinlik içermesi, ilâhî ve beşerî aşkı eserlerinde uyumla harmanlaması ile detaylı sözlük anlamlarına yönelik ustaca çağrışımlar geliştirmesi (Şentürk-Kartal, 2009: 298) gibi özellikler Fuzûlî'nin kendisinden sonra gelen şairler üzerinde etkiler bırakmasını sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı sahasında Fuzûlî'ye nazire yazmayan bir divan şairi neredeyse yoktur. Divan şairleri içinde halka en çok inen ve halk tarafından en çok sevilen şair Fuzûlî olmuştur (Mazıoğlu, 1997a: 35). Fuzûlî'ye büyük Divân şairlerinden Rûhî, Atâî Misâli, Muîdî, Sa'yî, Fazlî, Dânişî, Nâil-i Kadîm, Seyyid Vehbî, Nâbî, Fasîh, Çelebi-zade, Asım Enis Dede, Niyazî-i Mısri, Şeyh Galip, Esrar Dede, İzzet Molla Âkif, Sermed, Seyyid Nigârî, Konyalı Şem'î, Seniğ, Gulâmî, Neş'et ve Nervis-i Cedîd ile daha yüzlercesi nazireler yazmıştır (Hacıeminoğlu, 2004: 29). Divanı ve diğer eserleri yüzlerce kez istinsah edilmiştir. Fuzûlî'nin Türkçe Divanının –özel kitaplıklar dışında- yetmiş yazma nüshası tespit edilmiştir (Mazıoğlu, 1997a: 38). Eserleri Bağdad, Bakü, İstanbul, Kahire, Taşkent, Tebriz gibi kültür merkezlerinde son yıllara kadar pek çok kez basılmıştır. Türk edebiyatında onun gördüğü ilgi ve saygıya sadece Nevâî ve Nesimî erişebilmiştir (İpekten, 1996: 33). Türk edebiyatının şiirleriyle çağları aşan şairi Fuzûlî'nin şiirlerinin Azerbaycan topraklarında nazireleriyle yankılanmasını sağlayan şairlerden biri de Karabağlı Mîr Hamza Nigârî'dir.

Azerbacan'ın Karabağ vilayetinin Berküşad kazasının Cicimli köyünde 1805 yılında dünyaya gelen Mîr Hamza Nigârî, mutasavvıf bir şair olup yaşamının büyük bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Anadolu'ya geçmeden önce Kafkasya, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde Ruslara karşı yürütülen mücadelenin önderlerinden olan Nigârî, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının tanınmış mürşitlerinden biridir (Bilgin, 2003: XII). Farsça kaleme aldığı şiirlerinde Mevlânâ, Câmî ve Hafız'ın; Türkçe şiirlerinde ise Fuzûlî'nin etkisi görülmektedir (Hakverdioğlu, 2013: 1657). Gazel, kaside, rubâî, terki-bend, terci-i bend, sâkınâme, Fuzûlî'nin gazellerine yazdığı tahmis ve müstezatlar, bir mektup ile "Çaynâme" adlı mesnevisinden oluşan Türkçe divânında ilâhî ve beşerî aşk, dinî, tasavvufî ve toplumsal konularla vatan konuları ele alınmıştır.

Şahsına ve eserlerine başta Terekeme Türkleri arasında olmak üzere Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da büyük saygı duyulan Nigârî; adeta bir ekol olmuş ve bu ekolden Şahniğâr Hanım Rencur, Kadı Mahmud Efendi, Hacı Mecdi Efendi, Hacı Rahim Ağa Dilbazov Vahidi, Gazi Osman Efendi, Hacı Zekeriyâ Efendi, Hacı Tayyub Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Postlu Hacı Mustafa Efendi, Sadi Sani Karabaği,

Tâlibî gibi pek çok sanatçı yetişmiştir (Bayram, 2008: 255). Bu sanatçılardan biri de Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî'dir.

Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî, hem Türkçe hem de Farsça şiirler kaleme almış, Azerbaycan asıllı mistik bir şairdir. Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamayan şairin mahlasından hareketle seyid ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan Kazak bölgesine mensup olduğu bilgilerine erişilmektedir:

Belâgat nahlisin Giryân ki nutkun meyve-i irfân

Kazakda sen gibi tesirli bir şâir gazel düzmez (K-G: 70/7)

Yine divânındaki şiirlerde zikredilen Mîr Hamza Nigârî (1805-1885) ile Şah Nigâr Hanım Rencûr (1850-1899) gibi isimlerin XIX. yüzyılda yaşamaları ve bu yüzyılın son çeyreği içinde vefat etmeleri Kazâkî'nin de bu dönemde veya en geç 20. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim divânın, her ikisi de Millî Kütüphanâ'de bulunan nüshalarının hâtîme bölümünde Arap rakamlarıyla istinsah tarihi olarak H. 1312/ M. 1895 (Unat, 1988: 130) kaydı bulunmaktadır. Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî, bilinmeyen bir nedenden ötürü, şeyhi Mîr Hamza Nigârî gibi Azerbaycan'ın Kazak bölgesinden kalkarak Osmanlı topraklarına -İstanbul'a- gelmiş ve burada geçici veya kalıcı bir ikamete başlamıştır. Kazâkî, İstanbul'da ikâmet ederken Mîr Hamza Nigârî'nin sohbetlerine devam etmiştir (Bayram, 2012: 295).

Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin yegâne eseri olan Türkçe Divânının bilinen iki nüshası vardır. Bu nüshaların her ikisi de Ankara'daki Milli Kütüphane'de yer almaktadır. Bunlardan birisi 35, diğeri ise 50 varaktan oluşmaktadır. 50 varaklık nüsha, Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz. A 8866/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Dvd numarası ise 1787'dir. 35 varaktan oluşan nüsha da Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz. B 783 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Dvd numarası 943'tür. Kazâkî'nin Türkçe divânı sadece gazel nazım şekliyle yazılan şiirlerden oluşmaktadır. Kazâkî'nin bu gazellerinde genellikle "Giryân" mahlasını, sadece 107. gazelde "Cemâl" mahlasını tercih ettiği görülmektedir. Türkçede "ağlayan, ağlamaklı" anlamlarına gelen Farsça "giryân" kelimesinin Kazâkî tarafından mahlas olarak benimsenmesi tevriyeli kullanımların da doğmasına yol açmıştır. Aşağıdaki gazel tevriyeli kullanıma örnektir:

Tir-i müjânunu saf saf göricek sinede dil

Âh u zâr eyledi bin derd ile Giryân olmuş (K-G: 78/5)

Çalışmada kullanılan şiirlerin tespitinde, Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî için Ali Kök tarafından 2013'te yüksek lisans çalışması olarak hazırlanan "Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî Divânı İnceleme (Tahlil)-Metin-Sözlük-Dizin" adlı tez, Mîr Hamza Nigârî için Prof. Dr. Azmi Bilgin tarafından 2003'te İstanbul'da Kule yayınları arasında neşredilen "Mîr Hamza Nigârî Divân-ı Seyyid Nigârî" adlı eser; Fuzûlî için de Prof. Dr. Kenan Akyüz vd. (2000)'nin çalışması olan Fuzûlî'nin Türkçe Divânı kullanılmıştır.

Giryân Cemâleddîn'in, Türk edebiyatının XVI. yüzyıl temsilcisi Fuzûlî ve XIX. yüzyıldaki Mîr Hamza Nigârî ile karşılaştırılmasının nedeni aşka bakış tarzlarıdır.

Fuzûlî'nin şiirlerindeki aşk, beşerî güzellik üzerinden hareketle güzelliğin gerçek kaynağına doğru bir yönelmedir (Tarlan, 2009: 13). Nigârî'de aşk, Huda'nın lut-fettiği bir badedir ve câmsız içilir; çünkü o mânâ badesidir (Bilgin, 2002: XIII). Kazâkî'de ise aşk; zâhidi sarhoş eden bir kadeh, köklerinin kâinatın yaratılmasın-dan öncesine kadar uzandığı bir ateş, kâbesine sevinerek kurban olunacak bir yol, âşğın başına dolanan bir cellat ve nurun da zulmetin de kendisinden doğduğu bir kaynaktır. Bu nitelikler Kazâkî'nin aşkının beşerî değil de ilâhî bir aşk olduğunu ortaya koymaktadır. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî tarafından bu aşk; âşık, vahdet, mey, meyhor, meykede, peyman, dildâr, şarâphâne gibi mazmunlarla anlatılmaya ça-lışılmıştır. Çalışmaya esas alınan bu üç şairin şiirlerindeki ilâhî aşkın nitelikleri nelerdir?

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nın şerhinde Ali Nihat Tarlan, tarikatta esas olanın aşk olduğunu, vahdet âleminin anlaşılabilmesi için aşkın gerektiğini ve Allah'ın bu lütfu dilediğine bahşedeceğini ve dilediğini de yoksun bırakabileceğini dile ge-tirmektedir (2009: 15). Yani aşk, Allah'ın bir lütfudur. İlâhî bir lütuf olan bu ma-kam; Fuzûlî'de vahdet vadisi, Nigârî'de aşk âlemi, Kazâkî de ise aşk pazarı olarak belirtilmiştir. Şairler tarafından bu şekilde belirtilen aşk makamında insan aklının eremeyeceği, sadece Allah'ın bildiği bilinmezlikler ve acaplıklar bulunmaktadır:

Vâdi-i vahdet hakikatde makâm-ı ışkdur

Kim müşahhas olmaz ol vâdide sultandan gedâ (F-G: 1/3)

Bilmem ki ne âlemdir aşk âlemi kim her dem

Bir zevk bulupdur kim Mahmûd kul ile oynar (N-G: 174/3)

Acâib cilve-gâh-ı muadeletdür aşk bâzârı

Gedâlar şâh olur gahice agyâr yâr ilen oynar (K-G: 54/3)

Aşk, gaipten gelen ve kalpte zahir olan nur (Uludağ, 2001: 50) anlamındaki te-celli teriminin de nedenidir. Tasavvufa göre, kâinatta sadece vücûd-ı mutlak var-dır ve diğer vücutlar o vücûd-ı mutlağın muhtelif tecellilerinden ibarettir. Ezelî ve ebedî olan bu vücûd-ı mutlaktan başka hiçbir vücut yoktur. Bu vücûd-ı mutlak, Allah (cc)'tır. Vücûd-ı mutlak, Kemal-i mutlak, Cemal-i mutlağın şanı kendini iz-har etmektir. İnsan nasıl ki kendini görmek için aynaya bakarsa Allah (cc) da ayna hükmünde kâinatı ve insanları vücuda getirmiştir (Levend, 1984: 13). Aynadaki silüet gibi, kâinattaki eşya ve varlıklar da gerçek ve müstakil bir mevcudiyete sa-hip değildirler. Cenâb-ı Hakk'ın birer suretle tecellisinden ibarettirler. İnsan da Al-lah'ın tecelli ettiği bir aynadır:

Dem-â-dem aks alur mirât-i âlem kahr ü lutfundan

Anun çün geh küdüret zâhir eyler geh safâ peydâ (F-G: 4/4)

Aşkdandur cümle eşyâ innemâ

Aşkdandur asl u fer-i küllemâ (N-G: 4/1)

Âdemi hulk eylemekden vasl-ı zâtundur gazez

Sırr-ı mirâtdan dahı seyr-i sıfatundur gazez (K-G: 85/1)

Allah'ın bir lütfu olan ve kalpte zuhur eden bu aşkıta sevgilinin nitelikleri nasıldır? Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî'nin sevgilisi sevenlerinin sayısız; fakat sevilenin tek olduğu bir sevgilidir. Bu sevgili, sadece âşığın gönül aynasından bakmakla görebileceği bir sevgilidir. Bunun nedeni bir sezgi organı ve aynı zamanda ilâhî tecelli yeri olan kalbin, ruhlar âleminde iken rabbini görerek yaratılış sebebini anlamasıdır (Altınbaş, 1992: 61-62). İnsandaki gönül, Allah'ın Kâbesi ve tahtıdır. Bu sebepten, mutasavvıflara göre, gönlün kıymeti pek büyüktür. Bir gönül yapmak, yüz bin Kâbe yapmaktan üstün ve hayırlı bir iştir (Onan, 1989: 33). Kazâkî ile Nigârî'ye ait aşağıdaki beyitlerde Allah'ın tecellisinin zuhur ettiği yer olan gönlün, elest bezminde Allah'a verdiği sözü hatırlatmaktadır:

Tende cânum bir perinündür emânet sahlaram
Ol zamândan kim emânet kıldılar insâne arz (F-G: 139/3)
Bâdesiz peymânesiz her lahza nûş-â-nûşluk
Sâki-i Rûz-ı Ezel kâlû belâdandır sana (N-G: 42/3)
Vaad eylemişiz yâr ile biz kâlû belâdan
El çekmeziz aldık nazarın şah-ı velâdan (K-G: 113/1).

Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî'de Klasik Türk Edebiyatı'nın diğer şairlerinde olduğu gibi sevgililer mücerrettir. Aşağıdaki gazellerde bu üç şair bir insan güzelliğine karşı aşklarını söyleyip insanın şeffaf varlığından geçerek vücûd-ı mutlak veya hüsn-i mutlak olarak nitelendirilen, varlığın ve güzelliğin yegâne sahibi Allah'a teveccüh etmektedir:

Ey melek simâ ki senden özge hayrandır sana
Hak bilür insân demez her kim ki insândır sana (F-G: 21/1)
Ey peri-ruhsâr senden özge mecnûndur sana
Sen nice âdemsin âlem cümle meftûndur sana (N-G: 34/1)
Rûyuna gözgü sanem ben gibi hayrân olmuş
Ayrı olmaz iki ten öyle ki bir cân olmuş (K-G: 78/1)

Sevenlerinin sayısız, kendisinin ise mücerret olduğu bu sevgilinin bir diğer özelliği, âşıklara cevretmesidir. Âşıkla sevgilinin cevretmesi, onunla ilgilenmesi demektir. Âşık için en zor olanı sevgilinin ilgisizliğidir. Âşık; Fuzûlî'nin aşağıdaki beyitinde dile getirdiği gibi, sevgilinin gamının zehrini saf şekerden daha üstün tutar. Nigârî'nin "sanem" diye seslendiği sevgilinin ağzından çıkan küfürlere, Kazâkî ise "nigâr" olarak nitelendirilen sevgilinin elleriyle sunacağı zehir dolu kadehe bile razıdır:

Ey mezâk-ı câna cevrün şehd ü şeker tek lezîz
Dem-be-dem zehr-i gamun kand-i mükerrer tek lezîz (F-G: 65/1)
Ey sanem şehdâbe-i lal-i şeker-bârın lezîz
Zehr-i düşnâmın şirîn telh-âb-ı güftârın lezîz (N-G: 150/1)

Şeh nigârun bana tagrîr ile düşnâmı lezîz

Cân verip nûş iderim zehrle pür-câmı lezîz (K-G: 44/1)

Tasavvufta gönlün bir ayna olarak ele alındığı ve Tanrı'nın tecellisinin buraya zuhur edeceğine yukarıdaki paragrafta dikkat çekilmişti. Kazâkî ile Nigârî'ye ait aşağıdaki beyitlerde muhabbet ateşinin yandığı yer olan gönlün, Allah aşkının tecelli ettiği yer olduğu hususuna vurgu yapılmaktadır:

Muhabbet nârı dilde gamz-ı eltâf Hudâdandır

Dem-â-dem nefy ü isbâtım Muhammed Mustafâdandır (K-G: 53/1)

Mîr Nigârî bu fedâkârlığı

Gamze-i eltâf-ı Hûdâdan bana (N-G: 27/7)

Allah'ın güzelliklerini temaşa etmekten büyük zevk duyan gönül, doğduğu topraklara doğru yönelmek ister. Hasretini duyduğu sevgiliye kavuşmanın ümit edildiği bu yolculukta birtakım imtihanlar vardır. Bunun için mâsivadan geçmek, alâyık kaydından çözülmek, nefse hâkim olmak ve maddî hayatı sonlandırmak gerekmektedir; yani Allah'a canını kurban eden Allah'a daha da yaklaşmış olur. Bu nedenle Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî benlik nişanesi olan canı gerçek sevgiliye erişebilmek için onun yolunda feda ederek ilahî sevgiliye (vücûd-ı mutlak) yakınlaşmayı ümit etmektedirler:

Can verenler buldılar her dem hayât-ı câvidân

Katl-gâhında anunçün bî-aded kurbân olur (K-G: 46/3)

Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidan

Zinde-i câvid ana derler ki kurbandur sana (F-G: 2/2)

Terk ü tecrîd eyleyüp kıldım bekâ mülkin vatan

Sâye-i fakr u fenâda devletim oldur benim (N-G: 457/2)

Besle ey dîvâne Giryân tende cânun yâr için

Özge hayr olmaz bilürsen cân ile tenden sana (K-G: 8/7)

Ey Fuzûlî n'ola ger saklar isem cân-ı azîz

Vakt ola kim ola bir şûh-ı sitemgâra fidâ (F-G: 7/7)

Vahdete erişmeyi arzu eden âşğın gönlünde yatan tek dilek vuslattır. Âşğın çektiği bütün sıkıntılara katlanma gücünü ona veren, bir gün sevgiliye (Hak'a) kavuşma ihtimalidir. Bu sebeple vuslat âşık için bir bayramdır. Vuslata ulaşma, âşık için rütbelerin en yücesidir. Bu rütbeye ulaşmak için âşğın veremeyeceği hiçbir şey yoktur. Sevgilisine vuslatı arzulayan âşğın gönlü aşk ateşiyle yandıkça kıyamet günü Allah'a iman etmeyenleri yakacak olan cehennem de dediği gibi daha fazlasını talep eder. Kazâkî ile Nigârî, daha fazla aşk isteklerini Kaf sûresinin 30. ayet-i kerimesindeki "O gün (kıyamet günü) cehenneme doldun mu?" deriz. Cehennem de "Daha yok mu?" sözlerine iktibâsta bulunmaktadırlar (Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî, 2004: 513):

Olmasun divâne gönlüm vuslatundan nâ-ümîd
 Âteş-i aşkunda yandıkca disün helmîn mezîd (K-G- 40/1)
 Yandıkca aşk odına artdıkca halâvetim
 Hel mîn mezîd dimekden usandım (N-G-510/ 2)

Hakiki aşkın insan ruhunun ruh-ı mutlak olan Allah'a karşı duyduğu iştihak olduğuna, âşıkın bu iştihakla yandıkça daha fazlasını dilediğine ve bu iştihakın onu sevgilisi olan Hakk'a ulaştıracak tek vasıta olduğuna yukarıda vurgu yapılmıştı. Ancak bu yegâne vasıta aynı zamanda Dîvân şairlerinin en çok söz ettikleri belâdır. Çünkü Dîvân şairinin gözünde genel olarak sevgili ve âşık motifi bulunur. Şaire göre bu âşık, sevgilinin belâsına düşmüş ve mübtelâ olmuştur. Aşkın belâsına düşen âşikler her ne kadar cevr ü cefa da çekseler, türlü dertlere de düşseler, Mecnun gibi çöllere düşüp aklından ve benliğinden de geçseler, onlar bu belâdan hoşnutturlar. Çünkü belâ kötü bir hâl değildir. Doktorların tedavi edebilecekleri hastalık maddî, beden hastalıklarıdır. Aşk hastalığı ise manevîdir. Bu nedenle doktorların tedavi edebilecekleri bir durum değildir. Aşkı tedavi edince âşık manen ölür. Bu nedenle Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî aşk derdinden memnundurlar ve doktorların tedavilerini reddederler:

Âşk derdiyle hoşum el çek ilâcumdan tabîb
 Kılma derman kim helâkım zehri dermânındadır (F-G: 85/1)
 Derd-i sevdâyı taleb etmeyen âdem olamaz
 Ol sebebden nice bin derd ola dil-hâhumdur (K-G: 63/6)
 Belâ-yı aşkıla kılğil vücûdum mübtelâ Mevlâ
 Degül bir bir kerem kılğil dem-â-dem bin belâ Mevlâ (N-G: 11/1)

Tasavvuf düşüncesine göre, önce Allah kulunu sever, kulun gönlünde tecelli eder; sonra kul, Allah'ı sever, onu her yerde bulmaya çalışır. Melâmet yolunun öncülerinden Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu düşüncüyü yansıtan, "Çok kez benim onu (Allah) istediğimi sandım, oysa ilk önce o beni istemişti." (Kahramanoğlu, 2006: 69) sözü meşhurdur. Fuzûlî, aşk sebebiyle hâl ve hareketlerini dizginleyemeyen âşığın, içine düştüğü durumu delilik ve rüsvâlîkle; âşığın toplum tarafından kınanmasını, kötülenmesini de melâmetle ifade etmiştir. İnsanların iradeleri dışında gerçekleşen bir durumdur. Bu denli yüce bir sevgi karşısında Kazâkî ve Nigârî, basit insanlar tarafından anlamsız olarak nitelendirilmemek ve hoş karşılanmamaktan itina etmek gerektiğini düşünmektedirler. Nitekim bir hâl ilmi olan tasavvufta ilâhî sırları gizlemek, başkalarına bildirmemek lazımdır. Aksi takdirde insanın sonu Hallac-ı Mansur'un akıbeti gibi olur:

Ey ki ehl-i ışka söylersen melâmet terkin et
 Söyle kim mümkün midür tagyîr-i takdîr-i Hudâ (F-G: 1/5)
 Dem-â-dem aczün izhâr it ki olsun kurbiyet müzdâd
 Enel-hakk sırrını fâş itme ey Giryân kemâlün var (K-G: 61/5)
 Vahdete sığmaz ene'l-Hak sözünü söylemezem
 Rabbi erinî dimezem matlab-ı Mûsâyam men (N-G: 546/2)

Kazâkî ve Nigârî’de melâmet konusu işlenirken genellikle Hz. Musa ile Allah (cc) arasında geçen ve Kur’ân-ı Kerîm’de “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca “Rabbim! Bana kendini göster; seni göreyim!” dedi. (Rabbi) “Sen beni asla göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o, yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.” (Araf sûresi 143. Âyet) (Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî, 2004:156-157) sözleriyle anlatılan kıssaya iktibâs yapılmıştır:

Salma ferdâya kanım dök bir gün evvel dâda yet
Kıblegâh-ı mihrde erinî diyen Giryâna bak (K-G: 98/7)
Rabbi erinîden gazez dîdâr-ı dilberdür hemîn
Yohsa kim tâliblere sanma tecellâdır garaz (N-G: 353/5)

Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsân vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim (Cebecioğlu, 1997: 689) şeklinde tanımlanan tasavvufun Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî’nin şiirlerinde yansımalarından biri de fenâ ve bekâdır. Fenâ, yok olmak; bekâ ise var olmak anlamına gelmektedir. Çoğu zaman beraber kullanılan bir tasavvuf ıstılahı olarak Fenâfillah-Bekâbillah da denmektedir. Sûfîler bu terimlere birçok yorum ve izâh getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Kötü huy ve davranışlardan fani, ilimle baki olmak; gafletten fani zikirle baki olmak; Allah’ın dışında bir varlığa hürmet etmekten fani, Allah’a tazimde baki olmak vs. Mahv-isbat ıstılahları da yakın anlamlar taşır. Rahman sûresinin 26-27. âyetlerinden alınan bu ikili terim, ilk sûfîlerde görülmektedir (Kara, 1985: 161). Tasavvuf ehline göre, dünya geçicidir. Fani olarak nitelendirilen dünyanın güzellikleri ve nimetleri insanların en sonunda uyanacakları bir uykudur. Nitekim dünya malını arzulayanlar ahiret saadetine hiçbir zaman erişemeyeceklerdir. Tasavvuf felsefesinden etkilenen üç şair de masivadan, dünya ve mafihadan ele çekmeyi savunur:

Bakâ mülkün dilersen varını yoh eyle dünyâ tek
Etek çek gördüğünden âf-tâb-i âlem-ârâ tek (F-G: 156/1)
Ehl-i dünyânun olmaz ahreti
Ger munı ister isen andan geç (N-G: 49/6)
Uyangıl hâb-ı gafletten bu dehr-i bî-vefâdan geç
Hudâdan gayrı her matlûb hebâdur mâ-sivâdan geç (K-G: 24/1)
Nigârî ve Kazâkî, vahdet yolunun yolcularından biri olarak her şeyden kendilerini tecrit etmiş ve aşk sahrasında başı açık, yalınayak gezmektedirler:
Olmaya tâ mâni-i seyrim tecerrüd eyledim
Bî-ser ü pâ aşk sahrâsını gezdim bî-libâs (N- G: 320 /6)
Âr varım terk idüp kûyunda iskân eyledim
Baş açık ayak yalın egnimde bir köhne nemed (K-G: 38/2)

Mutasavvıf şairlerin şiirlerinde zindana en çok benzettikleri nesne bedendir. Bedenin nasıl zindan olduğunu ise Eflatun (ö. İ.Ö. 347) şöyle açıklamaktadır: Varlıkta esas olan ruhtur. Allah, önce bütün âlemleri canlandıran küllî ruhu sûretlendirmiştir. Ondan sonra, bu küllî ruhtan gezegenlerin her birine mahsus ayrı bir ruh meydana getirmiştir ki bunlar da feleklerin ruhlarıdır. Dolayısıyla dünyanın da bir ruhu vardır. Ondan sonra yıldızların vekilleri olan ikinci derece ilahlar, şeytanlar ve dünyamızın ruhundan hayvanlardaki cüz'î ruhlar ile insana ait ruhu ayırmışlardır. Bu bakımdan insana ait ruh en büyük ruhun bir zerresidir ve cese de girmeden de vardır. Ruh sonradan, kendisi için zindan olan bedene girmiştir (Sunar, 2003: 17-18). Kazâkî ile Fuzûlî'de bir kuş olarak tasavvur edilen ruh, ten kafesinin içerisinde tutsaktır:

Bâg-ı vahdetden cüdâ düşdüm gam u hicrândayım

Murg-ı rûhum çün tenim mânend-i zindân bir kafes (K-G: 73/2)

Birbirine sancılıp her yan tenimde okların

Murg-ı rûhum kaydına olmuş müretteb bir kafes (F-G:128/4)

Kâinattaki her şey, takdir-i İlâhî ile belirlenmiştir. Bunu değiştirme olanağı bulunmamaktadır. Günahını ve acziyetini itiraf etmek akıl ve irfan sahibi kimselere özgü bir erdemdir. Böyle bir erdemle Allah'ın takdirine gösterilecek rıza en iyi çaredir; çünkü Allah'ın iradesi neyse o mutlaka zuhur edecektir. Bugünün gamı ile yarının endişesini hissetmek yanlış bir davranıştır. İnsanların kaderi levh-i mahfuzda yazılıdır. Mukadder olan asla değişmez; zira alınacak önlemler de beyhudedir. Kaza ve kadere inanmak gerekmektedir. Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî; Allah'ın takdirine boyun eğmekten başka, kulun bulabileceği bir çarenin bulunmadığını kabul ederek tamamen iman etmişlerdir:

Fesâdun menine incinme güc yetmezse hikmet var

Bilâ-şek Hâlıkun takdîrini tedbîr-i kul bozmaz (K-G:70/4)

Ey ki ehl-i ışka söylersen melâmet terkin et

Söyle kim mümkün midür tagyîr-i takdîr-i Hudâ (F-G: 1/5)

Tagyîr(i) kâbil değül takdîr-i Hakk

İtikâdın yok mıdır ey bî-haber (N-G:181/3)

Her üç şair de subhu (sabah) kişileştirmişlerdir. Fuzûlî ve Nigârî, sabahı yakasını parçalayan insana benzetirken benzetmeye gülü katarak kendini gizlemeyi tercih etmişlerdir. İki şairin de gibi kelimesi yerine Azerbaycan lehçesindeki "tek" ifadesini kullanması ilginçtir. Kazâkî ise güle karşı derin bir aşk duyan bülbül ve gibi edatını kullanmayı tercih etmiştir:

Ger değil bir mâh mihriyle benim tek zâr subh

Başım açıp nişe her gün yakasın yırtar subh (F-G: 54/1)

Derd-mend-i hasret-i didârdır kim her seher

Hâr-ı hicrân-ıla gül tek yakasın yırtar subh (N-G: 115/3)

Gösterür rûyın şeb-i firkatde yansan yâr subh

Vasl-ı güller hâr için bülbül gibi kıl zâr subh (K-G: 28/1)

Bu gazellerin redifi özellikle Azerbaycan şivesinde kullanıldığı şekliyle “yoh” olarak seçilmiştir. Üç şair de şiirin sonunda sevgilide olmayan şeyden yakınmaktadır:

Zârlığım aşkdan var Fuzûlî velî

Ol meh-i bî-mihirden rahm men-i zâre yoh (F-G: 58/7)

Âhım odı âheni Mir Nigârî yakar

Vechi nedir bilmezem tesiri dildâre yoh (N-G: 126/ 7)

Hasta yatan zahmdâr hançer-i hicrûnle çoh

Âh bu Giryân gibi bağı dü sad yâre yoh (K-G:36/5)

“bak-” yerine Azerbaycan Türkçesindeki “bah-”ın ortak kullanılması dikkat çekicidir. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî arasındaki ortak noktayı en iyi ortaya koyan beyitlerden biri bu gazellerde tespit edilebilir. Fuzûlî ile Kazâkî sevgiliyi dini bir ifade olarak “Allah” veya “Mevlâ” olarak kullanmak yerine gizlemeyi yeğlerken Nigârî dinî kimliği ile bu kavramları açıkça kullanmayı tercih etmiştir:

Ey Fuzûlî her nice men eylese nâsîh seni

Bakma anun kavline bir çihre-i zîbâya bah (F-G 61/7)

Virme ey Seyyid Nigârî gayra göz hergiz velî

Dâmen-i sevdâya el ur Hazret-i Mevlâya bah (N-G 129/7)

İntizârunla helâk olmakda Giryânun emân

Hâline rahm eyle sâkî çektiği âzâra bah (K-G 31/7)

Klasik Türk edebiyatında ağıyar, âşık ve maşûk aşk üçgenini oluşturmaktadırlar. Âşık ile maşûk arasında âşık ile maşûğu elde etmek için yarışan ve ona ortak olmaya çalışan ağıyar, âşığın gözünde kötü bir şöhere sahip olan bu kişiler “rakip, ağıyar, köpek, zağ, şeytan, kafir, diken” olarak nitelendirilmiştir. Nigârî ve Kazâkî, “Gül dikensiz olmaz.” atasözüyle kendi kendilerini teselli etmeye çalışmaktadırlar:

Yâr ile agyârî görse hem-dem görse Giryân sabr ider

Neylesün zîrâ yakışmaz güllere bî-hârlıg (K-G: 92/7)

Gördüm ser-i kûyunda agyâr gezer ey yâr

Fil-hâl didim elbet gülzâr değül bî-hâr (N-G: 172/1)

Sîne-i çâkimden eksük etme tîr-i gamzeni

Ey gül-i ranâ bilirsin kim gül olmaz hârsız (F-G:118/2)

Edebiyat, varlığının sadece geleneklere sahip bir zemin üzerinde yükselebildiği bir sanat dalıdır. Bu sanat dalında kendisinden faydalanan sanatçılar da hem çağının, hem de daha sonraki kuşakların gereksinimlerine cevap veren isimler olmuşlardır. Bu isimlerden biri de XVI. asırda Irak coğrafyasında yaşamasına rağmen Türk edebiyatının farklı dönem ve bölgelerindeki pek çok ismi etkilemeyi başaran Fuzûlî’dir. Türk edebiyatında sadece Nesîmî ile Nevâî’nin ulaştığı bu başarıyı ya-

kalayan Fuzûlî'nin etkide bıraktığı şairlerden ikisi de Nigârî ve Kazâkî'dir. Yapılan incelemeler neticesinde araştırmaya esas alınan üç şairin şiirlerinde tasavvuf felsefesinin etkileri açıkça görülmektedir. Özellikle kendilerinden önceki pek çok mutasavvıfın cazibesinde kaldıkları, aşk felsefesinden çok etkilendikleri ve eserlerinde vahdet-i vücut, ilahi aşk kavramları üzerinde durdukları belirlenmiştir. Köklerinin elest bezmine kadar dayandığı bu ilâhî aşk coşkunu bir şekilde dile getirilirken âşık, câm, şarap, bâde, mey, sâkî, pîr-i mugan, meykede, meyhâne, peymâne, dergâh, dildâr, tarîk, fenâ, bekâ, tecellî gibi tasavvuf edebiyatı terimlerinin sık sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Tasavvufî konularda yazılmış şiirlerde tasavvufun mecaz ve ıstılahlarının anlatımında üç şairin de Azerbaycan Türkçesiyle gazel nazım biçiminden geniş ölçüde istifade ettikleri tespit edilmiştir.

İncelenmeye esas alınan şairlerin şiirlerindeki sevgili; mücerret, âşıklarına cevretmeyi seven, aşkının ateşinin kalplerde yandığı, ona vuslatın sadece tüm dünya nimetlerinden tecritle mümkün olduğu niteliklere sahiptir. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî, bu tür özelliklere sahip bir sevgiliye gönül vererek aşk belasına düşmüş ve bu belanın mübtelâsı olmuşlardır. Aşkın belâsına düşen âşıklar her ne kadar cevri ü cefa da çekseler, dermansız dertlere düşseler, Mecnun gibi çöllerde gezerek akıl ve benliklerinden de geçseler, onlar bu belâdan hoşnutturlar.

Kaynakça:

- AKYÜZ, Kenan vd, (1990), *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- BAYRAM, Parvana, (2008a), “Seyyid Mîr Hamza Nigârî’nin Anadolu ve Azerbaycan’daki Devamçıları, Filolojiya Meseleleri”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü*, S.2, s. 254-259.
- BAYRAM, Parvana, (2008b), “Seyyid Nigârî’nin Şiirlerinde Aksini Tapan Anevi, Dinî ve Tasavvufî Mazmûnlar, Filolojiya Meseleleri”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü*, N.1, s. 562-579.
- BİLGİN, Azmi, (2003), *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, İstanbul, Kule Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayınları,
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (2004), *Fuzûlî*, İstanbul, Cönk Yayınevi.
- İPEKTEN, Haluk, (1996), *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KARA, Mustafa, (1985), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal, (2006), *Divan Şiiri, Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma*, Konya, Çizgi Yayınevi.
- Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâlî*, (2004), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KÖK, Ali, (2013), *Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî Dîvânı İnceleme (Tahvil)-Metin-Sözlük-Dizin*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- MAZIOĞLU, Hasibe, (1997), “Fuzûlî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.9-61.
- ONAN, Necmettin Halil, (1989), *İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender, (1989), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- SUNAR, Cavit, (2003), *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, İstanbul, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (2009), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- UNAT, Faik Reşit, (1988), *Hicrî Tarihleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 04.08.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış

A Look at Ernest Gellner's Theory of Nationalism in the Context of Modernization

Öğr. Gör. Faruk YAHŞİ *

Öz:

Sosyal bilimlerin üzerinde en çok çalıştığı/tartıştığı kavramlardan birisi şüphesiz milliyetçiliktir. Kavrama ilişkin çalışmalar yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış ve yıllar içerisinde farklı bakış açılarından çıkan eserlerle oldukça kabarık bir literatür oluşmuştur. Milliyetçilik üzerine son dönemlerde yapılan çalışmalar ise konuyu modernleşme tartışmaları çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışmalara göre milliyetçilik; sanayileşme, kentleşme, laiklik, ulus devletler gibi modernleşme sürecine ait bir olgudur. Milliyetçiliği modernleşmenin bir ürünü olarak gören bu yaklaşım “modernist milliyetçilik kuramı” olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı isim olan Ernest Gellner de bu kuramın önde gelen isimlerinden-
dir.

Bu çalışmada milliyetçilik ve modernleşme arasındaki ilişki Ernest Gellner'in düşüncelerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Modernleşme olgusu, çalışmanın ana temalarından birisini oluşturduğundan, çalışmanın ilk bölümde modernlik ve modernleşme kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada daha sonra milliyetçilik ve modernleşme arasındaki ilişkiye değinilmiş ve son olarak da Ernest Gellner'in konu hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Millet, Milliyetçilik, Modernleşme, Ernest Gellner

Sakarya Üniversitesi, Ali Fuat Cebesoy MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, farukyahsi@sakarya.edu.tr
Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
<https://orcid.org/0000-0002-7069-2183>

Abstract:

One of the most studied / discussed concepts on social sciences is undoubtedly nationalism. Studies of understanding began in the first quarter of the twentieth century, and during the years a considerable literature emerged with works from different viewpoints. Recent studies on nationalism have been addressed within the context of contemporary modernization debates. According to these studies nationalism; industrialization, urbanization, secularism, and nation states. This approach, which sees nationalism as a product of modernization, is called “modernist nationalism theory”. Ernest Gellner, the focus of this work, is also a leading figure in this theory.

In this study, the relation between nationalism and modernization will be tried to be revealed from the thoughts of Ernest Gellner. Since the phenomenon of modernization constitutes one of the main themes of work, the first part of the study tried to explain the concepts of modernity and modernization. In the study, then the relation between nationalism and modernization was mentioned and finally Ernest Gellner’s ideas about the issue were taken up.

Keywords: Nation, Nationalism, Modernization, Ernest Gellner

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE**1.1. Modernlik ve Modernleşme**

“Modern olma bilinci” on yedinci yüzyılla birlikte gelişmeye başlamış ve güçlü bir “öteki” imgesi üzerine gelişmiştir. Öncelikle Batı Avrupa’da filizlenen ve esas görümüne Kuzey Amerika’da rastlanılan bu bilincin “öteki” imgesi ise Doğu’dur. Bu bilincin ürünü olan “modern toplum sistemi” kendisinin dışında olanı gelenek olarak kurgular ve ona karşı üstünlük varsayımında bulunur. Aydınlanma felsefesinin bir tezahürü olan bu bilinç Hegel’in tarih felsefesinde açıkça görülür. Tarihi, “öznenin özgürleşim süreci” olarak ele alan Hegel’e göre bu süreç, doğrusal bir ilerleme yasasına tabidir. Süreç içerisinde kendisini daha fazla geliştiren ve özgür kılansa Batılı öznedir. Durağan olan, özgürleşim süreci yaşamayan Doğu’da ise böyle bir süreç yoktur (Altun, 2011: 10-11). Aydınlanma fikri ile birlikte insan olgusu yeniden tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar insan daha çok belli görevlerini yerine getirirken, şimdi kendi dışındaki otoritelerden (gelenek, Tanrı vb) “kurtulmuş”, kendi rollerini ve geleceğini kendisi oluşturan etkin güç durumuna dönüşmüştür (Özkiraz, 2003: 15).

Peter Wagner’a göre modernlik, “bireyciliğin ve bireyselliğin artışı” anlatır” (Wagner, 2005: 30). Wagner’ın dikkat çektiği bir diğer nokta ise modernliğin biri özgürleşme söylemi, diğeri disiplin altına alma söylemi olarak adlandırdığı iki karşıt görünümünün olduğudur. Özgürleşme söylemi “modern toplumdaki toplumsal düzenlemelerin işlevselliğinin kendisinin insanı özgürleştirici olduğu” fikrine dayanmaktadır. Buna göre, “iktisat, siyaset ve bilimin daha yüksek düzeydeki perfor-

mansı, bireyi geleneksel toplumların bir çok kaygısından kurtaracaktı” (Wagner, 2005: 29). Wagner modernliğin öteki yüzü olan disiplin altına alma söyleminin ise “özgürleşmenin gerçekte asla liberal düşüncelerde sunulduğu şekliyle ortaya çıkmadığı doğrultusundaki gözlem”e dayandığını belirtir. Bir bakış açısıyla “toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devletin zorunluluğuna”, diğer bir bakış açısıyla da “tikelci toplumun üzerinde yer alan bir varlık olarak devlette aklın toplumsal bir cisimleşmesini gören” aydınlanma fikri, “her iki durumda da devletin doğası, olanaklı özerk toplumsal pratiklerin potansiyel sonsuzluğuna bir sınır olarak” ortaya çıkmıştır. Modernliğin sınırlandırıcısı olarak devlet düşüncesi, bireyleri disiplin altına alma aracı olarak öngörülmüştür (Wagner, 2005: 30-31).

Anthony Giddens’a göre modernlik, “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder” (Giddens, 2014a: 9). Modernliği “gelenekten kopuş” fikriyle açıklama eğilimi Giddens’da da vardır. Ona göre “modern kurumlar farklı temel hususlarda modern çağ öncesi bütün kültürler ve hayat tarzlarıyla süreksizlik içindedir”. Modern çağı kendinden önceki çağlardan ayıran en önemli özelliklerinden biri aşırı dinamik karakteridir (Giddens, 2014b: 30). Giddens modernitenin dinamizmini ise üç boyutta ele alır. Bunlardan ilki “toplumsal ilişkilerin, küresel sistemler dâhil, geniş zaman-mekân dilimlerinde yeniden bir araya gelmesinin ön koşulu” olarak *zaman ve mekânın ayrılması*; ikincisi “birlikte soyut sistemleri oluşturan sembolik işaretler ve uzmanlık sistemleri içerir. Yerinden-çıkarıcı mekanizmalar etkileşimi belirli bir ‘yer’in kendine has özelliklerinden koparır” tanımıyla ifade edilen *yerinden-çıkarıcı mekanizmalar*; üçüncüsü ise “bilgini toplumsal hayat koşullarının organizasyonu ve dönüşümünün kurucu unsuru olarak düzenli şekilde kullanılması” anlamındaki *kurumsal refleksivite* (Giddens, 2014b: 36).

Touraine ise modernlik için “akılcı bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır” demektedir (Touraine, 2016: 26). Marshall Berman’ın modernlik yaklaşımında ise paradoksal durumlara vurgu vardır. Modernliği “dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan; uzay ve zamana, ben ve ötekilere, yaşamın imkanları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı” olarak tanımlayan Berman’a göre “modern olmak” insanlara bir yandan güç, coşku, dünyayı dönüştürme olanakları vaat ederken; diğer yandan da sahip oldukları her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortam yaratmıştır. Modern ortamlar bir yandan insanları coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine taşıyarak birleştirirken, öte yandan insanları sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabını sürüklemektedir (Berman, 2016: 27).

Tanımlarda da görüleceği üzere “modern” kavramı geleneksel olandan kopmuş, yeni ve gelişmiş bir durumu ifade etmektedir. “Modernleşme” ise bir değişim sürecine işaret etmektedir. Peki, modernleşme ile nereden nereye doğru gerçekleşen bir değişim vardır? Bu soruya kelimenin etimolojik kökeninden hareketle cevap vermeye başlayabiliriz. Latince’de “hemen şimdi” anlamında kullanılan “modo”dan türemiş “modernus” kelimesi günümüz modern ve modernleşme kavramlarının

kökenini oluşturmaktadır. Kelimenin “hemen şimdi” anlamından hareketle modern toplumu, “günümüzdeki toplum” olarak değerlendirebiliriz. Modernleşme de eski toplumdaki, günümüzdeki yeni toplum tipine doğru bir değişim sürecine karşılık gelmektedir (Kongar: 1972/2014: 227-228). “Modern toplum” ile kastedilenin Batı’nın; Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi süreçlerden geçerek elde ettiği, içselleştirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal yapıların toplamı olduğu unutulmamalıdır.

1966’da yayınlanan “*Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*” adlı kitabıyla modernleşme kuramı literatüründe önemli yer edinen Eisenstadt modernleşmeyi, “on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen, sonra tüm dünyaya yayılan bit süreç” olarak tanımlar (Eisenstadt, 1966/2014: 11). “Modernleşme” terimini “batılılaşma” terimi ile özdeş kullanan Daniel Lerner ise modernleşmenin batılılaşmak olduğunu ifade eder. Modernleşmenin temelinde akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesinin yattığını belirten Lerner, modernleşme konusunda Batı modelinin evrensel olarak geçerli tek model olduğunu iddia eder. Lerner’a göre modernleşme süreci belli gelişmeleri takip ederek oluşur. Buna göre, kentleşme artan okuryazarlığa, artan okuryazarlık kitle haberleşme araçlarının daha etkili olmasına, artan kitle haberleşme araçlarının etkisi ise daha geniş ekonomik ve toplumsal katılıma yol açar (aktaran Kongar, 2014: 227).

Bu tanımlardan sonra modernleşmenin boyutlarına değinmek yerinde olacaktır. Modernleşmeyi dört boyutta ele almak mümkündür: Siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal modernleşme:

“Siyasi partiler, parlamentolar, oy hakkı gibi katılımcı karar vermeyi destekleyen anahtar kurumları içeren siyasal modernleşme; genellikle sekülerleşme ve ulusalcı ideolojiye bağlılığın üretildiği kültürel modernleşme; endüstrileşmeden farklı olmakla birlikte artan bir ekonomik dönüşümle özdeşleşen ve giderek büyüyen işbölümü, yönetim tekniklerinin kullanımı, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi unsurları bünyesinde barındıran ekonomik modernleşme; artan okuma yazma oranı, kentleşme süreci ve giderek geleneksel otoritenin zayıflaması gibi öğelerle tezahür eden toplumsal modernleşme.” (Altun, 2011: 12)

Bu dört boyutta ele alınan modernleşme süreçleri; bir yandan Batı’nın geçirdiği toplumsal değişim sürecini ifade ederken, diğer yandan Batı dışı toplumların da modernleşme/batılılaşma yönünde izledikleri/izleyecekleri aşamaları göstermektedir.

1.2. Modernleşme Kuramı

1950’lerde Talcott Parsons ve öğrencilerinin yaptığı çalışmalarla doruğa ulaşan modernleşme kuramı (Coşkun, 1989: 296); Batı dışı toplumların ancak Batı’nın model alınmasıyla (kuram çerçevesinde “Batı” ile kastedilen ABD’dir); Batı’nın sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemleri içselleştirebildikleri ölçüde modernleşebileceklerini varsayan bir toplumsal değişim yaklaşımıdır. “Bu çerçevede, Ba-

tı-dışı modernleşen bir toplumdan söz etmek, esasen modernite deneyimi geçiren, yani endüstrileşen, bilim ve teknolojiye ilerleyen, kentleşen ve ulus-devlet haline gelen, kapitalist dünya pazarına giren bir toplumdan söz etmektir” (Sarıbay, 2001: 5).

Modernleşme kuramının ortaya çıkışının ardında Batı'nın yaşadığı olumsuz tarihsel tecrübeler vardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Batı'ya pahalıya mal olmuş ve onu öncelikle çözülmesi gereken problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan ilki Batı içi egemenlik çekişmesidir. İkincisi ise, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu ülkelerinde görülen Batı karşıtı hareketlerin İkinci Dünya Savaşında daha da artmış olmasıdır. Batı bu sorunlardan sonuçlar çıkarmış ve dünyanın birden fazla merkezden yönetilmesinin yarattığı olumsuzluğu göremek dünya egemenliğinin sürekliliğini sağlayan ortaklaşa bir yönetimin kurulması fikrini geliştirmiştir. Doğu'da meydana gelen ve Batı egemenliğini tehdit eden hareketlere karşı ise Batı-dışı ülkelerin Batı egemenlik ilişkilerine dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Arka planında bu tarihsel tecrübelerin yer aldığı modernleşme kuramının temel özellikleri; tek bir sistem ve ortak payda, Batı'nın üstünlüğünün tartışılmazlığı, Doğu'nun sistemle bütünleştirilmesi olarak sıralanabilir. Kurama göre tek bir sistem vardır, o da Batı sistemidir. Ortak payda ise endüstridir ve bu alanda da Batı'nın üstünlüğü tartışılmazdır. Ve endüstrileşmek isteyen yapısıyla Doğu da sistemle bütünleştirilmektedir (Coşkun, 1989: 294-295).

1.3. Modernleşme-Milliyetçilik İlişkisi

Milliyetçiliği modernleşme süreçleriyle birlikte ele alan veya onların bir ürünü olarak gören milliyetçilik yaklaşımı “modernist” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin ortak paydasını ise milletler ve milliyetçiliğin modern çağa özgü yapılar oldukları fikri oluşturmaktadır. Buna göre milliyetçilik, modernleşmenin temel parametreleri olan endüstrileşme, merkezileşmiş devlet yapılarının oluşumu, kentleşme ve laikleşme süreçleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Özkırmımlı'nın da belirttiği gibi, “modern çağdan önce, yönetenlerin milliyeti yönetilenleri ilgilendirmez. Çoğunlukla önemli olan ne ölçüde adil, merhametli ve dürüst olduklarıdır. Kısacası milliyetçilik, yalnız modern dünyada ‘sosyolojik bir gereklilik’ haline gelir.” Bir milliyetçilik kuramının temel hedefi de bunun neden böyle olduğunu açıklamak olmalıdır (Özkırmımlı, 2013: 159). Modernist milliyetçilik kuramının temel savı ise milliyetçiliğin milletleri yarattığıdır, milletlerin milliyetçiliği değil.

Milletler ve milliyetçiliği modern çağa özgü yapılar olarak görmek modernist kuramcılarının ortak paydasını oluştursa da, modernistlerin her biri modernleşme sürecinin farklı bir yönüne dikkat çekmiştir. Karl Deustch kitle iletişimin yaygınlaşmış olmasına vurgu yaparken, Benedict Anderson “millet kurgusu”nun ancak kapitalist yayıncılığın yaygınlaşması ile mümkün olabildiğine dikkat çekmiştir (Kerestecioğlu, 2001: 196-197). Bu çalışmanın inceleme konusu olan Gellner'in yaklaşımı ise milliyetçiliğin sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu kültürel homojenliği sağlamaya yönelik bir ideoloji olduğu düşüncesidir (Gellner, 1983/2006).

2. ERNEST GELLNER'İN YAKLAŞIMI

Çek asıllı sosyal antropolog Ernest Gellner, milliyetçiliğin anlaşılmasına en çok katkı yapan isimlerden birisidir. Gellner'i milliyetçilik çalışmaları açısından önemli kılan ise "cesur ve orijinal bir milliyetçilik kuramı" üretmesinden kaynaklanmaktadır. Özkırmılı'ya göre Gellner'in "milliyetçiliği inandırıcı bir şekilde açıklayabilecek bir kuramsal çerçeve geliştirmenin mümkün olduğunu, kendi modelinin de bunu başardığını iddia etmesi" onu cesur; ortaya koyduğu modelin "milliyetçiliği çözümlenmeye soyunan ilk sosyolojik kuram olması ve gerek kapsam, gerekse ayrıntı yönünden kendinden önce üretilen tüm kuramları aşması" da orijinal kılmaktadır (Özkırmılı, 2013: 156-157).

Gellner'e göre milliyetçilik, "öncelikle siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir". Ulusçu duygu ise "ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlıktan ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır" (Gellner, 2006: 71). Gellner'in ulusçuluk tanımında yer alan "siyasal birim" devlete, "ulusal birim" ise ulusa işaret etmektedir. Bu sebeple, Gellner'in bu kavramlara yüklediği anlamlara da değinmekte yarar var.

Gellner, devleti tanımlama konusunda Max Weber'in "Devlet, toplumda meşru şiddet tekeli elinde bulunduran kurumdur." şeklindeki tanımına katılmaktadır. Modern dönemde, şiddetin kişisel ya da bir kısım insan tarafından kullanımını meşru değildir. Şiddeti ancak tümüyle merkezileşmiş, disiplinli bir kurum olan devlet kullanabilir. Gellner'in devlete yüklediği temel görev ise düzenin korunmasıdır. Devlet oldukça belirgin ve önemli biçimde gelişmiş bir toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma içermektedir ve ancak polis gücü ve mahkemeler gibi uzmanlaşmış düzen sağlayıcı kurumların varlığıyla devlet şekillenir. Her toplumda devletin var olmadığını belirten Gellner, şu sözlerle ulusçuluğun ancak devletli toplumlarda ortaya çıkacağını belirtir:

"Eğer ortada devlet yoksa, açıktır ki, sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması diye bir sorun da olamaz. Devlet olmayınca, yöneticiler de olmayacağından, yöneticilerin yönetilenlerin aynı ulustan olup olmadıkları da sorulmaz. Ne devlet ne de yöneticiler varolmadığında, bunların ulusçuluk ilkesinin gereklerine uymamış olmalarına da kızılamaz" (Gellner, 2006: 73-75)

Gellner "Ulusçuluk, ulusla devletin birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğerinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur" der ve ekler, "devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır". Gellner devlet kavramına yaklaşımında olduğu gibi ulusun da her çağda ve her koşulda var olmadığını belirtir. Her iki kavram da birer evrensel zorunluluk değil, birer olumsallıktır (Gellner, 2006: 77-78). "Olumsal ancak zamanımızda evrensel ve normatif diye görünen ulus nasıl bir kavramdır?" Gellner bu soruyu sorar ve biri kültürel, diğeri iradeye dayalı bir kabulü esas alan iki tanım verir:

“1. İki insan, ancak ve aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

2. İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle ulusları insan yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Bir grup insan, diyelim ki, bir ülkenin sakinleri ya da belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler. Onları ulus yapan birbriğini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak kabul etmiş olamalarıdır, yoksa kendilerini grubun dışında kalanlardan ayıran bazı ortak özellikler değil” (Gellner, 2006: 78)

Gellner bu iki tanıma çalışması içerisinde vermiş olsa da “bir üçüncü yol mevcut mu?” sorusunu sorarak ulusların ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabileceğini belirtir (Gellner, 2006: 136). Öte yandan, aşağıda detaylandırıldığı şekliyle, ulusların ortaya çıkabilmesi için ortak yüksek kültür, genel eğitim, standartlaştırılmış yazı ve konuşma dili ve bununla şekillenen iletişimin bir toplumda gelişmiş olması kaydıyla uluslar ortaya çıkabilir.

“Sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir” (Gellner, 2006: 118) ifadesini kullanan Gellner, ulusçuluğu modernliğin bir işlevi olarak ele almıştır. Gellner modernist kuramcılarla ulusçuluğun ulusları yarattığı konusunda anlaşmış olsa da, bir fikir olarak ulusçuluğun ya da bu fikre sahip entelijansiyanın bir güç oluşturduğu konusunda aynı görüşte değildir. Ona göre “ulusçuluk fikri modernliğin bir ürünüydü, üreticisi değil” (Breuilly, 2006: 27).

Gellner, Weber ve Durkheim'in çizgisini takip eder ve insanlığın gelişimini evrelere ayırarak inceler. “Gellner ilk olarak 1964 tarihli *Thought and Change*” adlı çalışmasında ortaya koyduğu modelin çıkış noktası da geleneksel toplumla endüstriyel toplum arasındaki ayrımıdır” (Özkırımlı: 2013: 158). Gellner, bu çalışmada da büyük oranda istifa edilmiş olan, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı eserinde de aynı yaklaşımı sürdürmüş ve toplumları; tarım öncesi (avcı-toplayıcı), tarım ve sanayi toplumları şeklinde ayrıma tabi tutarak incelemiştir.

Gellner “ulusçuluğun sırrı”nı “ortak yüksek bir kültürün toplumun tümüne yayılmasını, toplumu tanımlamasını ve yönetiminin de onu desteklemek zorunda kalması olarak” açıklar. Tarım toplumlarında ise ortak yüksek bir kültür bulunmadığından ulusçuluk fikri de oluşmamıştır. Gellner tarım toplumlarında çeşitli kültürlerin “mantar gibi fışkırdığını” belirtir, ancak toplumda bu kültürlerden herhangi birinin diğerleri üzerinde hakimiyet kurarak bir birimin tümünü kapsamasını teşvik edecek koşulların mevcut olmadığını belirtir. Tarım toplumunda kültür, çok küçük yerel toplulukları ifade etmek üzere ya yatay ya da dikey olarak damgalanmıştır. Ayrıca toplumun ruhbanlar, askerler, bürokratlar ve aristokratlardan oluşan sayıca azınlıktaki bir yönetici sınıf ile, sayıca çoğunlukta olan tarım üreticilerinden yani köylülerden oluşan sınıf arasındaki bölünmüş yapısı ve bu bölün-

müş yapının dikey geçiše izin vermeyen özelliği, ulusçuluk fikrinin ortaya çıkışını engelleyen bir diğer faktördür. Tarım toplumunda eşitsizlik; mutlak, kaçınılmaz, sabit ve doğaı olarak algılanmaktadır. Gellner tarım toplumlarında okuryazarlığın sınıflar arasındaki farkı belirlemede önemli bir ölçüt olduğuna dikkat çeker. Çünkü okuryazarlık sadece toplumun üst tabakasını oluşturan ruhban sınıfında yaygındı. Okuryazarlığın yanısıra dini ayin dilinin halkın günlük dilinden ayrı olması da toplumsaki sınıflar arası farkı derinleştirmiştir (Gellner, 2006: 79-91).

Sanayi toplumunda ise milliyetçiliğin ve milletin oluşabilmesi için gerekli koşullar oluşmuştı. Tarım toplumlarının aksine, sanayi toplumunda kültür ile toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişki değişmişti. Tarım toplumunun keskin ve geçiše imkan vermeyen sınıfsal yapısı bireylerin toplumda üstlenecekleri rolleri de doğuştan belirliyordu. Modern toplumda ise roller seçime bağlı ve araçsal hale gelmiştir. Modern toplumla birlikte bireylerin iş bulabilmeleri, onur, güvenlik ve saygıları aldıkları eğitime bağlı hale gelmiştir. Örgün ve standartlaşmış biçimde sunulan eğitim, artık bireyin en değerli yatırımını sayılmakta ve ona bir kimlik kazandırmaktadır. Okuryazarlık artık küçük bir azınlığın elinde değildir ve evrensel hale gelmiştir. Böylece bireyin toplumsallaşma süreci yerel topluluğun dışına çıkmıştır. Eğitimin okullar eliyle yaygınlaşması sonucunda ortak evrensel kültürün oluşumu ve bireylerce benimsenmesi de hızlanmıştır. Modern toplum hareketli bir yapıya sahiptir ve işbölümü esastır. Modern toplumun üyeleri bir etkinlikten öbürüne kaymaya hazırdır. Eğitim aracılığıyla yapacağı işe hazır hale gelen modern insan, çalıştığı işyerinde, daha önce çoğunlukla hiçbir bağları olmayan çok sayıda insanla iletişim kurmak zorundadır. Bu sebeple de iletişim aynı, ortak ve standartlaşmış konuşma ve yazı dili aracılığıyla yapılmalıdır. İşte tüm bu sebepler (işbölümü, genel eğitim ve standartlaşmış konuşma ve yazı diline dayanan iletişim) ortak yüksek kültürü oluşturmuştur (Gellner, 2006: 93-106). Kültürün modern sanayi toplumundaki konumunu ise Gellner şu sözlerle özetler:

“Kültür, artık, aynı zamanda daha sert ve zorlayıcı kısıtlamalarla varlığını sürdüren bir toplumsal düzeni sadece süsleyen, onaylayan ve ona meşruiyet sağlayan bir araç değildir; kültür şimdi ihtiyaç duyulan ve paylaşılan bir ortam, yaşam için gerekli kan ya da belki de toplumun üyelerinin sadece onunla soluk alabildiği, hayatını idame ettirdiği ve üretimi gerçekleştirdiği asgari ortak bir atmosferdir. Herhangi bir toplum için kültür, herkesin nefes alabildiği, konuşabildiği bir ortam olduğuna göre bu, herkes için aynı kültür olmalıdır. Dahası, bu, artık büyük ya da yüksek bir kültür (okur-yazar, sürekli eğitim) olmalıdır; artık farklılaşmış, yerel bağlantılı okuryazar olmayan küçük bir kültür ya da gelenek olamaz.” (Gellner, 2006: 115-116)

Gellner modern sanayi toplumunun özelliklerini ve ortak yüksek kültürün oluşumunu bu şekilde ifade ettikten sonra, merkezileşmiş güçlü bir devletin ortaya çıkışını da buradan hareketle açıklar. Ona göre, “...bu okuryazar ve birleşmiş kültürün gerçekten etkin bir biçimde kullanılmasını ve yapılan eğitimin gelişigüzel ve düşük standartta olmamasını sağlayan bir organizmaya ihtiyaç vardır. Bu da ancak devlet

olabilir". Gellner'e göre modern toplumla birlikte "devlet ile kültürün artık birbiriyle bağlantılı olmaları gerektiğine işaret eden temel ipucu, yerel topluluk dışında toplumsallaşma zorunluluğudur. Bu artık kaçınılmaz olmuştur. İşte ulusçuluğun anlamı ve ulusçuluk çağında yaşamamızın nedeni budur" (Gellner, 2006: 116).

"Ulusçuluğun insan ruhunda hiç de çok derin kökleri yoktur" (Gellner, 2006: 112) ifadesini kullanan Gellner, "ulusçuluk çağı" olarak adlandırdığı modern dönemde, ulusçuluğun bir "ulus yaratabilmek" için toplumdaki kültürel zenginlikten yararlandığını belirtir. Bu süreçte ölü diller canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayali, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir" (Gellner, 2006: 138). Ulusçuluk fikrinin şekil verdiği modern toplumda ise artık insanlar "tapınmak için" dini semboller yerine yüksek kültürün unsurlarını öne çıkarmaktadır (Gellner, 2006: 141).

Sonuç:

Gellner iddialı bir milliyetçilik kuramı ortaya koymuş olsa da, onun ve genel olarak modernist kuramcılarının görüşleri eleştirilmiştir. Modernistlere yöneltilen temel eleştiri ise milliyetçilik gibi karmaşık bir fenomeni tek bir faktöre dayalı (sanayileşme/endüstrileşme) olarak açıklamaya çalışmış olmalarıdır. Ayrıca modernist teorinin endüstrileşme ve kapitalizmin ortaya çıkışından önce pek çok batı milletinin var olduğunu unutmaması da teorinin bir diğer eleştirilen yanındır (Haşlak, 2000: 52-53). Öte yandan etnik kimliğin milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki etkisinin ve gücünün gözardı edilmiş olması da bu kuramın temel açıklarından birisini oluşturur.

Kökenleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki aydınlanma fikrine dayanan modernleşme olgusu toplumsal hayatı kökünden etkilemiş ve değiştirmiştir. Modernleşme fikrine göre "iktidar" dünyevileştirilmiş ve "aşkın güçler" in etkisinden kurtulmuş yeni bir insan tipi geliştirilmiştir. Modern insan artık tarihin akışı içerisinde ondan etkilenen bir nesne olma konumundan sıyrılmış, tarihe yön veren, onu şekillendiren özne konumuna erişmiştir.

İnsanın toplumda etkin konuma erişmesiyle birlikte, yaşadığı toplum içerisinde farklı toplumsal roller üstlenebileceği düşüncesi de yaygınlaşmıştır. Geleneksel tarım toplumlarında insanların rolleri doğuştan belirlenirken; modern toplumun getirilerden olan genel eğitim ve artan okuryazarlıkla bireylerin farklı toplumsal rollere ve sınıflara geçişi mümkün olmuştur. Modernleşme ile birlikte insanların toplumsallaşma süreci yerel düzeyle sınırlı olmaktan çıkmış, ortak bir yüksek kültür ile insanlar eşitlenmiştir.

Modernleşme ile yaşanan bu gelişmeleri Gellner, "ulusçuluk çağı" olarak adlandırmaktadır. Gellner'e göre endüstri toplumunun gereksinim duyduğu mesleki eğitimi sağlayabilecek, disiplinli, kurumlaşmış bir yapıya ihtiyaç vardı ve bu ihtiyacı karşılayacak yapı da devletti. Böylece devlet ile eğitimin şekil verdiği kültür

bir araya gelmiştir. Gellner'e göre ulusçuluk fikri de buradan doğmuştur: Siyasal ve kültürel birliğin çakışması.

Gellner'in her toplum için geçerli olacak bir milliyetçilik kuramı ortaya koyma çabası onu bir yandan milliyetçilik tartışmalarında önemli kılarken, diğer yandan da büyük bir açık vermesine sebep olmuştur. Gellner'in tüm milliyetçi gelişmeleri zorunlu olarak endüstrileşme ile bir tutması kuramının temel açığıdır. Birbirinden farklı tarihsel tecrübeler ve toplumsal yapılara sahip olan toplulukları bir ve eş tutarak açıklamalar yapmak derin bir yanılgıdır. İnsanlık tarihini tarım toplumu ve sanayi toplumu gibi tasniflere tabi tutarak incelemek yaygın bir yöntem olsa da, tek bir tarım toplumundan ve tek bir sanayi toplumundan bahsedilemeyeceği aşikardır. Toplumların milliyetçilik tecrübelerine ilişkin açıklamalar, o toplumların kendilerine has özelliklerinden hareketle yapılmalıdır.

Kaynakça:

ALTUN, Fahrettin, (2011), *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları.

BERMAN, Marshall, (2016), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları.

BREUİLLY, John, (2006), "Sunuş", Ernest Gellner içinde, *Uluslar ve Ulusçuluk* (s. 17-69), İstanbul, Hil Yayınları.

COŞKUN, İsmail, (1989), "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s.289-304.

EİSENSTADT, S. N, (2014), *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

GELLNER, Ernest, (2006), *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, Hil Yayınları.

GİDDENS, Anthony, (2014a), *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

GİDDENS, Anthony, (2014b), *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul, Say Yayınları.

HAŞLAK, İrfan, (2000), "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği". *Bilgi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s.49-61.

KERESTECİOĞLU, İnci Özkan, (Ekim 2000-Mart 2001), "Milliyetçilik ve Modernleşme İlişkisi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 23-24, s.195-200.

Kongar, Emre, (2014), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

ÖZKIRIMLI, Umut, (2013), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

ÖZKİRAZ, Ahmet, (2003), *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Konya, Çizgi Kitabevi.

SARIBAY, Ali Yaşar. (2001), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, Alfa.

TOURAİNE, Alain, (2016), *Modernliğin Eleştirisi*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

WAGNER, Peter, (2005), *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 07.11.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması

The Moral Maturity Scale for Children: Validity and Reliability Study

Doç. Dr. Mehmet KÖK *
Arzu ÇAKICI **

Öz:

Bu çalışmanın amacı, çocuklar için Ahlaki Olgunluk Ölçeği geliştirmek ve geliştirilen ölçeğin ayrıca geçerlik ve güvenilirliğini sağlamaktır. 13 maddeden oluşan ve beşli dereceli likert tipi olan Ahlaki Olgunluk Ölçeği'nin amacı ise, 8-11 yaş arasındaki çocukların ahlaki olgunluk düzeylerini ölçmektir. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlikle ilgili verileri, Kasım-2014 ayında Kocaeli ili İzmit merkez ilkokullarında öğrenim gören ve tesadüfi olarak seçilen 234 öğrenciden elde edilmiştir. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin geçerliğini belirlemek amacıyla öncelikli olarak uzman görüşleri alınmıştır. Daha sonra elde edilen 150 soruluk bir madde analizi, uzman görüşü desteğiyle 30 maddeye indirgenmiştir. Ölçeğin örtük yapısını belirlemek amacıyla ilk aşamada açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve araştırmanın örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığına karar vermek amacıyla Kaiser Mayer Olkin testi ve Barlett testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular KMO değerinin .73 ve Barlett testi sonucunun 525.250 ve $p < .05$ olduğunu göstermiştir. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin model uyumunu incelemek için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış ve bu amaçla DFA'da sıklıkla kullanılan uyum indeksleri olan RMR, REMSEA, SRMR, CFI kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, X^2/Sd , NNFI, IFI, RFI ve GFI değerlerinin mükemmel uyum düzeyine sahip olduğu buna karşın RMSEA, RMR, SRMR, CFI, NFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu görülmüştür. Doğrulayıcı faktör analizinin

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okulöncesi Eğitimi Anabilim Dalı, mkok@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5285-4513>

** Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, MEB'de öğretmen, arzucaakici@mynet.com, <https://orcid.org/0000-0003-4227-9727>

den ve uyum indekslerinden elde edilen bulgular doğrultusunda Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin on üç madde ve üç alt faktörden oluşan yapısının model uyumuna sahip olduğu ve dolayısıyla da yapı geçerliğinin sağlandığı görülmüştür.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik analizleri hesaplanmıştır. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin iç tutarlık değerleri, alt boyutlar için sırasıyla .75, .77, .74 ve ölçek toplamı için ise .75'tir. İki yarı güvenilirliğinin ise alt boyutlar için sırasıyla .71, .73 ve .71 ve ölçek toplamı için .72 olduğu görülmektedir. Bu nedenle iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik değerlerinden hareketle Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin yeterli güvenilirlik değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Ahlak, Çocuklarda Ahlaki Gelişim, Ahlaki Olgunluk, Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Abstract:

The aim of this study is to develop a Moral Maturity Scale for children and to ensure the validity and reliability of the scale. The purpose of the five-point likert type Moral Maturity Scale

consisting of 13 items, is to measure the moral maturity levels of children between the ages of 8-11. The data on the validity and reliability of the Moral Maturity Scale were obtained from 234 students studying in İzmit (Kocaeli) primary schools who were randomly selected in November-2014. Expert opinions were primarily taken to determine the validity of the Moral Maturity Scale. Subsequently, an item analysis of 150 questions was reduced to 30 items with the support of expert opinion. In order to determine the implicit structure of the scale, an exploratory factor analysis was performed at the initial stage and the Kaiser Mayer Olkin test and the Barlett test were conducted to determine whether the study sample size was sufficient for factor analysis. Findings showed that the KMO value was .73 and the Barlett test result was 525.250 and $p < .05$. Confirmatory factor analysis was used to examine the model fit of the Moral Maturity Scale, and for this purpose RMR, REMSEA, SRMR, CFI, which are frequently used in DFA, were used. As a result of confirmatory factor analysis, it has been observed that RMSEA, RMR, SRMR, CFI, NFI and AGFI values have acceptable adaptation values whereas X^2 / Sd , NNFI, IFI, RFI and GFI values have excellent adaptation values. It was seen that in the direction of the findings obtained from the confirmatory factor analysis and the compliance indices, the structure of the Moral Maturity Scale was composed of thirteen items and three sub-factors, and thus the structure validity was provided.

Internal consistency and two semi-reliability analyzes were calculated to examine the reliability of the Moral Maturity Scale. The internal consistency values of the Moral Maturity Scale are respectively .75, .77, .74 for the subscales and .75 for the scale sum. The two semi-reliability is found to be .71, .73, .71 for the sub-dimensions and .72 for the scale sum, respectively. Therefore, it can be said that the Moral

Maturity Scale has sufficient reliability values based on internal consistency and two semi-reliability values.

Keywords: Morality, Moral Development in Children, Moral Maturity, Moral Maturity Scale

Giriş

Ahlak gelişimi, bireylerde var olan değerler sisteminin, fiziksel, zihinsel ve bilişsel gelişimlere paralel olarak zaman içerisinde gelişmesi ve eşgüdümlü değişime uğraması olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle ahlaki gelişim, bireyin fiziksel, zihinsel ve bilişsel gelişimlerinin sürekli değişen ve gelişen bir örüntüsüdür.

Ahlak gelişiminin, çocukların çok yönlü gelişim sürecinde içerisinde diğer gelişim alanları gibi geliştiği görüşü yazındaki çoğu araştırmacı tarafından doğrulanmıştır. Ahlaki gelişim, yönetici işlevlerle ilişkili pek çok süreçle etkileşim içerisinde. Muhakeme yeteneği, empati yeteneği, duygusal ipuçlarını değerlendirebilme, olaylara farklı perspektiften bakabilme, bellek repertuarındaki doğru davranış-tepki kalıplarını uygun uyarıcılara gösterebilme, ahlakla ilişkili kavramsal-soyut konuları içselleştirebilme, kişisel denetimi sağlayabilme, tepkileri erteleyebilme gibi birçok süreçten söz etmek mümkündür. Bu yetersizliklerin DEHB’li çocuklarda, ergenlik döneminde madde ve alkol kötüye kullanımı, sigara kullanımı, ergenlik hamilelikleri, hatalardan ders alamama, izinsiz araba kullanımı gibi davranış sorunlarına yol açtığı söylenebilir (Torun, Özşahin ve Sütçügil, 2009).

“*Ahlâki gelişim*”, bireylerin kendi davranışları ya da başkalarının davranışları hakkında düşünme becerisi geliştirme ayrıca bu davranışları iyi ya da kötü olarak kategorize etme becerisinin gelişimi olarak tanımlanmaktadır. Bireyin iyi ya da kötü olarak yargılarını yani neyin ahlâklı neyin ahlâksız bir davranış olduğunu, yaşadığı toplumun kültürel unsurları ile inandığı dinin referansları belirlemektedir. Ayrıca ahlâk gelişimi, davranışlarda görülen doğru ve yanlışlıklara fark etmeye karşılık gelmektedir. Özellikle ergenlik döneminde kazanılan yeni bilişsel yetenekler ergenlere davranışın iyiliğini ya da kötülüğünü düşünme ya da yargılama gücünü kazandırır (Bayraktar, 2007).

Ahlaki gelişim, bilişsel gelişimle de yakından ilgilidir. Alan yazına göz atıldığında bilişsel gelişim kuramlarındaki yaş dönemlerinin ahlaki gelişim kuramlarında yer alan dönemlerin özelliklerine karşılık geldiği görülmektedir. Özellikle Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramındaki aşamalardan soyut işlemler döneminde esneklik ve soyutluk, zihinsel olarak hipotez test etme, seçenekleri düşünerek akıl yürütme ve problem çözme yer almaktadır. Düşünmek için düşünme özelliği bu dönem özelliklerinden birisidir. Soyut işlemler döneminde görülen bu özelliklerin, yönetici işlevler ve üst-biliş özellikleri arasında da yer aldığı görülmektedir (Yalçın ve Karakaş, 2008).

Yukarıda açıklanan bilgilerden yola çıkarak bu çalışmada, yurt dışı ve yurt içinde yapılmış çalışma ve araştırmaların doğrultusunda 8-11 yaş arası çocukların gelişim düzeylerine bağlı kalınmasına dikkat edilerek “Çocuklar için Ahlaki Olgunluk Ölçeği” geliştirilecek, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Bu başlık altında ahlaki gelişimin tanımına ve ahlaki gelişim kuramlarına yer verilmiştir.

Ahlaki Gelişimin Tanımı

(Piaget, 1997)'ye göre, tüm ahlaklar, kurallar bütününden meydana gelmiştir ve tüm ahlakların özü de, bu kuralların bireysel kazanımlarının elde edilmesi olarak düşünülmüştür (Kabaday ve Aladağ, 2010). Günümüzde ise genel olarak ahlâk gelişimi ile ilgili literatürün önemli bir kısmının Jean Piaget (1932) ve Lawrence Kohlberg (1980) tarafından ortaya konulan ahlâki akıl yürütme aşamaları üzerine vurgu yapan bilişsel psikolojiye dayandığı görülmektedir (Gündüz, 2010).

Piaget, ahlaki, kurallara boyun eğme, onların bilinçli bir biçimde uygulama yollarıyla ortaya konulduğunu belirtmiştir. Piaget'e göre, zihinsel gelişim, çocuğun fiziksel dünyayı kavramasının yanı sıra sosyal dünyayı kavrayışını da belirlemektedir. Bu nedenle, çocuğun ahlaki ve sosyal kuralları kavrayışının, daha çok zihinsel gelişim düzeyine uygun olması gerekmektedir (Kabaday ve Aladağ, 2010). Ahlak gelişimine odaklanan teorisyenlere göre, bireylerde var olan değerler sistemi, zaman içerisinde bireylerin fiziksel, zihinsel ve bilişsel gelişimlerine paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, söz konusu bu gelişim süreci içerisinde ahlak gelişiminin de diğer değerler gibi geliştiği görüşünün birçok araştırmacı tarafından kabul edildiği görülmektedir (Torun vd., 2009).

Gelişimin bir başka önemli özelliğini oluşturan ahlaksallık; bilişsel, davranışsal, duygusal olmak üzere üç temel özelliğe sahiptir: Ahlaksallığın bilişsel boyutu, insanların bir durum hakkında yapılması ya da yapılmaması doğru olan şey hakkında düşünmelerini içermektedir. Kavramlar, akıl yürütme, tutumlar ve değerlerden oluşan bu boyutun temelini bilişsel gelişim oluşturmaktadır. İkinci boyut olan davranışsal boyut, insanların kendi ahlaki akıl yürütmeleri ile tutarlı olabilen ya da olmayabilen biçimlerde davranabilmelerini gerektirir. Duygusal boyut olan üçüncü boyutta ise, insanlar, doğru ya da yanlışla ilişkin “duygular” a sahiptir ve bu duygular da düşünce ve davranışlarıyla çelişebilir ya da çelişmeyebilir (Gander ve Gardiner, 1993).

Lickona'a göre, ahlaki olgunluk; *ahlaki duygu*, *ahlaki düşünce* ve *ahlaki davranış* olmak üzere 3 boyuttan oluşmakta olup bu boyutlardan ahlaki davranış; ahlaki duygu ve düşüncenin bir sonucu olarak, bireylerin ahlaki olgunluk durum ve düzeylerini göstermektedir (Şengün ve Kaya, 2007).

Toplumsallaşmaya bağlı olarak gelişen ahlaki gelişim döneminin çocukluk dönemine rastladığı görülmektedir. Şimşek (2005)'e göre, ilköğretim dönemi, top-

lumsallaşma açısından oldukça kritik bir aşamadır. Çocuk, göreceli olarak daha kısıtlı olan aile ortamından, okulla birlikte, daha zengin bir toplumsal ortama ve daha karmaşık ilişkiler içerisine girer. Ayrıca araştırmacı, bu dönemdeki çocukta beklenen, ‘iyi’ bir öğrenci olma” sıfatının gerektirdiği davranış kalıplarının boyutları ve gerektirdiği becerilerin, günümüz çocuğunu giderek tehdit eden bir durum alabileceğini belirtmiştir.

Bandura ve Walters gibi toplumsal öğrenme psikologları ise, çocukların ahlaki davranışlarını etkileyen etkenleri; anne baba bakımı, ceza, kuralların varlığı ya da yokluğu, otorite figürlerinin vb. etkileri olarak görmüş ve bu nedenleri araştırmaya çalışmışlardır (Kabaday ve Aladağ, 2010).

Literatür tarandığında ahlaki akıl yürütmeye ilişkin Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg’in oluşturdukları iki büyük gelişim kuramının yer aldığı görülmektedir. Ancak Kohlberg, kendinden önce gelen Piaget’den oldukça etkilenmiştir. Her iki kuramcının geliştirdiği kuramlarda dönem özelliklerinin yaştan etkilendiği düşünülmektedir. Başka bir deyişle çocuklar büyüdükçe ahlaki akıl yürütmelerinde de değişimler ve ilerlemeler olmaktadır. Buna paralel olarak da gelişim dönemleri oluşturulmuştur.

Ahlaki Gelişim Kuramları

Ahlaki gelişim kuralları başlığı altında Piaget ve Kohlberg’in ahlaki gelişim kuramlarına yer verilmiştir.**Piaget’in Ahlak Gelişim Kuramı**

Çocukların zihinsel gelişimi konusunda kapsamlı araştırmalar yapan Jean Piaget (1896–1980), onları yıllarca gözlemleyerek düşünme ve akıl yürütme yeteneklerinin olgunlaşmaya bağlı olarak aşama aşama geliştiğini ve her aşamanın bir evre oluşturduğunu fark ederek zihinsel gelişimi kuramını geliştirmiştir. Piaget’in, oluşturduğu bu kuramda, zekânın biyolojik fonksiyonların bir parçası olduğunu belirtmiştir. Ona göre, çevreye uyum sağlama süreci içinde zihin gelişim, biyolojik gelişimin bir uzantısı olarak gerçekleşmektedir (Ginsburg ve Opper, 1988). Piaget, çalışmalarını ahlaki gelişim konusunda da sürdürmüş ve ahlak gelişiminin zihinsel gelişime paralel olarak ortaya çıktığını bildirmiştir. Ayrıca zihinsel gelişim ile ahlaki gelişim ilkelerinin birbirleri için geçerli olduğunu öne sürmüştür (Özen, 2011).

Piaget, çocukları oyun oynarken gözlemlemiş ve onların ahlaki düşüncelerini anlamak amacıyla oynadıkları oyunların kurallarına ilişkin sorular sorarak değişik yaşlardaki çocuklar için, sonucunda ahlaki yargıya varılabilecek kısa öyküler tasarlamıştır. Ahlakın bir kurallar bütünü olduğunu belirten Ayrıca, akıl yürütmenin de çocukluk döneminden ergenliğe doğru anlamlı bir biçimde aşama kaydederek yaşla birlikte olgunlaştığını görmüştür (Piaget, 1989/1997).

Özen (2011), Piaget’in yaptığı bir dizi araştırmanın sonucunda, dışa bağımlı (heteronomous) ahlak dönemi ve özerk (autonomous) ahlak dönemi olmak üzere, iki dönem halinde kavramlaştırdığı ahlaki gelişim kuramı oluşturduğunu bildirmiştir. Piaget, bu kuramında ahlaki yargının, zihinsel gelişime paralel ve yaşa bağlı

olarak düzenli ve hiyerarşik bir sıra ile dışa bağımlı dönemden özerk döneme doğru geliştiğini savunmuştur.

Literatürde, Piaget'nin geliştirdiği ahlak gelişimi kuramı “ahlaki gerçekçilik” ve “özerk ahlak ya da karşılıklılık ahlak” olarak da adlandırılmaktadır.

Ahlaki Gerçekçilik

Kuralların değişmez, sabit, uyulması zorunlu olduğu inancıyla belirginlik kazanır. Kuralları çiğnemek ya da değiştirmek yanlışken kurallara uymak doğru olarak kabul edilir. Bu evrede çocukların, doğrunun ve yanlışın sabit olduğuna ve karşılıklı olarak birbirlerini dışladıklarına inandıkları görülür. Başkalarının da doğru veya yanlış kendileri gibi gördüklerini düşünürler. Bu durum “ahlaki mutlaklara inanç” olarak adlandırılır (Gander ve Gardiner, 1993).

Okul öncesi çocuklar için, bir şeyin doğru ya da yanlış oluşu, eylemin sonucunun büyüklüğüne göre değişmektedir. Aynı şekilde başkalarının davranışlarını da niyetlere, gereksinimlere ve duygulara göre değil gözlenebilen sonuçlara bakarak değerlendirirler. Ayrıca küçük çocukların, bir eylemin doğru ya da yanlışlığına, yapılan eylem sonucunda ceza alıp almayacağına göre de karar verdikleri görülür. Cezayı, yanlış davranışın doğasında bulunan bir sonuç olarak düşünmeleri nedeniyle, insanlar görmese de yapılan yanlışların cezalandırılacağına inanma eğilimindedirler (Gander ve Gardiner, 1993).

Özerk Ahlak (Karşılıklılık Ahlakı)

Karşılıklılık Ahlakı olarak da bilinen bu ikinci evrede çocukların doğruya ya da yanlışla karar verirken durumsal ve kişisel etkenleri dikkate aldıkları görülmektedir. Ancak çocukların orta çocukluk dönemine kadar bu evreye genellikle ulaşmadıklarını söylemek mümkündür (Gander ve Gardiner, 1993).

Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı

Kohlberg, ahlaki akıl yürütmenin beklenildiği gibi yaşla ilgili olduğuna dikkati çeker. Bununla birlikte tüm insanların en yüksek akıl yürütme düzeyine ulaşmasının zorunlu olmadığını vurgulamıştır, bazı kişiler, düşük düzeyde akıl yürütme ile ahlaki gelişimlerini tamamlarlar (Carlson, 2009).

Kohlberg, ahlak gelişimi üzerindeki çalışmalarını ve kuramlarını Piaget'den birkaç adım daha ileri götürerek değişik yaştaki çocuklara kısa öyküler biçiminde sunduğu bir dizi varsayımsal ahlaki ikilemler geliştirmiş ve çocuklardan aldığı yorumlardan yola çıkarak akıl yürütmenin gelişim evrelerine ilişkin kendi kuramını oluşturmuştur (Gander ve Gardiner, 1993).

Kohlberg'in oluşturduğu altı ahlak evresinin açıklamasına aşağıda yer verilmiştir.

Birinci Düzey: Gelenek Öncesi Düzey

Birey iyi-kötü, doğru-yanlış gibi kültürel kural ve değerlere açıktır. Ancak bunları, ceza-ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre veya bu kuralları ortaya koyan kimse-lerin fiziksel gücüne göre değerlendirir (Kağıtçıbaşı, 1988). Gelenek öncesi düzeyde ben merkezli bakış açısı baskındır. Cezadan kurtulma ve otoritenin gücünden dolayı ceza ile desteklenmiş kurallara uyma görülür. İtaat etme ve kişi veya eşyaya fiziksel zarar vermeden kaçınılır (Gander ve Gardiner, 1993).

Bu düzey iki devreden oluşur:

Birinci Evre: Bağımlı Ahlak- İtaat ve Ceza Eğilimi

Bu devrede davranışın sonuçlarına bakılır ve o davranışın sonucu, davranışın iyi ya da kötü olduğunu belirler. Cezadan kurtulmak ve yetkiye karşı tam riayet kendi başına değerli görülmektedir. Başın derde girmemesi yapılanlar istendiktir (Kağıtçıbaşı, 1988).

İkinci Evre: Bireysellik, Araçsal Amaç, Değiş-Tokuş: Saf-Çıkarıcı Eğilim

Doğru davranış, kişinin gereksinmelerini tatmin eden davranış olarak görülür. Değerler her kişinin görüşü ve gereksinmesine bağlı olarak değişmektedir yani görecelidir. Pragmatik alış-veriş kavramı (sen bana yardım et, ben de sana ederim), sevgi, bağlılık ve adalet kavramı yerine geçerli olan bir kavramdır (Kağıtçıbaşı, 1988).

Bu dönemdeki birey için doğru olan davranış, kendi çıkar ve gereksinimlerini gideren eylemlerde bulunmaktır. Aynı zamanda başkalarının da bu tür eylemler yapmasına izin verdiği görülür. Ayrıca birey için doğru olan şey aynı zamanda adildir (Gander ve Gardiner, 1993).

İkinci Düzey: Geleneksel Düzey

Ergenlerin ve yetişkinlerin çoğu bu düzeydedir (Gander ve Gardiner, 1993; Kağıtçıbaşı, 1988).

Üçüncü Evre: Karşılıklı Kişiler Arası Beklentiler, İlişkiler ve Kişilerarası Uyma: İyi Çocuk Eğilimi

Bu devrede iyi davranış, başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan, onlar tarafından takdir edilen davranış olarak görülmektedir. Yaygın davranış normlarına *uyma* ön planda yer alır. Davranışlar niyete göre değerlendirilir ve bu evrede “iyi niyetli olmak” önemlidir (Kağıtçıbaşı, 1988).

Dördüncü Evre: Toplumsal Sistem ve Vicdan Kanun ve Düzen Eğilimi Evresi)

Gander ve Gardiner (1998), yasaların toplumun iyiliği için var olduğunu ve insanların barış içinde birlikte yaşamasına yardımcı olduklarını ve bu nedenle de saygı görmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Onlara göre yasa yasadır ve istisnası olmamakla birlikte hiç kimse yasanın üstünde yer alamaz. Bu dönemdeki doğ-

ru davranış “görevini yapmak” olacaktır. Birey için doğru olan davranışlar ise, görevini yapmak, otoriteye saygı göstermek, kurallara ve yasalara uymak olarak açıklanabilir. Bu nedenle kurulu sosyal düzen, kendi başına değerli kılınmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1988).

Ancak çocukların akranlarıyla işbirliği yapmayı ve başkalarının görüşlerini daha iyi öğrendikleri için özerk aşamaya doğru geliştikleri görülmektedir. Bu aşamada kurallar iradi olarak seçilmektedir ve kuralların mantığı beğenildiğinde davranış olarak benimsenir. Ahlaki hükümler belli şartlara bağlı olarak verilirken hafifletici faktörler de göz önüne alınır (Straughan,1989/2008).

Üçüncü Düzey: **Gelenek Ötesi Ya da İlkeli**

Üçüncü düzey; gelenek ötesi ya da ilkeli olarak aşağıda ele alınmıştır.

Beşinci Evre: Toplumsal Sözleşme ya da Yararlılık ve Bireysel Haklar- Kontrat ve Yasaya Uygunluk Eğilimi

Bu devrede doğru davranış, insan hakları ve toplum yararının gözetilerek toplum tarafından incelenmiş ve kabul edilmiş ilkelere uygun davranıştır olarak karşımıza çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1988).

Altıncı Evre: Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi

Kohlberg, insanların büyük çoğunluğunun ahlaki olgunluk düzeyi bakımından ikinci ahlaki gelişim düzeyi olan “geleneksel ahlak” düzeyinde bulunduğunu ve çok az insanın en yüksek ahlaki olgunluk düzeyi olan üçüncü düzeye yani “gelenek ötesi” ahlak düzeyine geçebildiğini bildirmiştir. Kohlberg’in kendisinden etkilendiği Kant’a göre ise, ahlaki olgunluğun en yüksek düzeyine ulaşabilmek için eylemlerin, evrensel ilkelere göre yargılanması gerekmektedir (Şengün ve Kaya, 2007). En yüksek devre olan bu devrede doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanmaktadır. Bu ilkeler, genel soyut ilkeleri olarak evrensel adalet ilkelerini, insan haklarının eşitliğini ve insana saygıyı içerebilir (Kağıtçıbaşı, 1988).

Bir insanın davranışının molar biçimde bir bütünlük oluşturduğu kabul edilen bir gerçektir. Bu bütünün oluşturulmasında ise onun dünyayı nasıl algıladığı ve yorumladığı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, insanların sosyal davranışları arasındaki farkların, onların bilişsel yapılarındaki farklılıklardan kaynaklandığına bağlamak mümkündür. Ayrıca alanyazında zihinsel gelişim yaklaşımının, bu konuda yazılmış eserlerin daha az olmasına ve iyi bilinmemesine karşılık ahlakta olduğu gibi dinde de kabul edildiği bildirilmiştir. Örnek olarak Goldman’ın, Piaget’nin genel zihinsel gelişim teorisini şu sıralamayı ifade etmek için kullandığı görülmektedir (Tolan, İsen, Batmaz, 1991).

• **Din öncesi dönem:** 5-7 yaş, dini anlayış peri masalı düzeyinde ve tanrı anlayışı kaba bir antropomorfizme (Tanrıya insana dair benzerlikler atfetme) dayanır.

• **Alt dini düşünce dönemi:** 7-11 yaş, daha somut ve maddeci bir seviyede olmasına rağmen daha mantıki bir anlayış belirgindir.

• **Kişisel dini düşünce dönemi:** 11 yaş ve üzeri, gerçek olmayan yorumların mevcut olduğu daha soyut ve manevi bir anlayış dönemi (Straughan, 1989/2008).

Genel olarak ele alındığında alan yazında çocuklarda ahlaki gelişimle ilgili olarak yapılan araştırmaların ve özellikle geliştirilen ya da uyarlanan ölçeklerin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda 8-11 yaş çocuklarına yönelik bir ölçek geliştirilmesine gereksinim duyulmuş ve bu nedenle “Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçeği” geliştirilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen bulgular ışığında geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ve 13 madde ve üç boyuttan oluşan çocuklar için ahlaki olgunluk ölçeği oluşturulmuştur. Aşağıda araştırmacı tarafından geliştirilen ahlaki olgunluk ölçeğinin geliştirilme sürecine yer verilmiştir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği Geliştirme Süreci

Ahlaki Olgunluk Ölçeği geliştirme sürecinde ölçek geliştirme sürecine, Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin geçerliğine ve Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin güvenilirliğine yer verilmiştir.

Ölçeği Geliştirme Süreci

Bu çalışmanın amacı, Likert tipi bir ahlaki olgunluk ölçeği geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda, ahlaki olgunluk ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde öncelikle ahlaki olgunluk kavramı kapsamında yurtiçi ve yurt dışı literatür taranmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında yazılan maddeler ile farklı ahlaki olgunluk ölçeğinden alınan maddeler listelenerek 150 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Çocuklarda Ahlaki olgunluk Ölçeği ile ilgili olarak oluşturulan madde havuzu, değerlendirilmesi için konu ile ilgili alanda görev yapan öğretim üyelerinin görüşlerine sunulmuştur. Öğretim üyelerinden gelen görüşler doğrultusunda geçerliği düşük olabilecek 120 adet madde ölçekten çıkarılarak 30 maddelik bir ölçek elde edilmiştir. 30 maddeden oluşan 5’li likert tipi bu ölçek daha sonra örneklem grubuna uygulanmıştır. Ölçeğin madde analizi kapsamında aşağıda başlıklar halinde belirtilen yapı geçerliliği ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır.

Ölçekte maddelerin derecelendirilmesi, “evet, her zaman”, “çoğu zaman”, “ara sıra”, “çok az”, “hayır, hiçbir zaman” şeklinde düzenlenmiştir. Olumlu maddelerde “evet, her zaman” seçeneğine 5 puan, “çoğu zaman” seçeneğine 4 puan, “ara sıra” seçeneğine 3 puan, “çok az” seçeneğine 2 puan, “hayır, hiçbir zaman” seçeneğine ise 1 puan verilerek ölçek puanlanmaktadır. Olumsuz maddelerde ise puanlama ters yönden yapılmaktadır. Ölçeğin 8 maddesi olumlu, 5 maddesi ise olumsuz olarak ifade edilmiştir. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinden alınabilecek en yüksek puan ($13 \times 5 = 65$), en düşük puan ise ($13 \times 1 = 13$)’dir. Yüksek puan, yüksek ahlaki olgunluk düzeyi; düşük puan ise düşük ahlaki olgunluk düzeyinin göstergesi olmaktadır.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin Yapı Geçerliği

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin yapı geçerliği ile ilgili olarak açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, ölçek boyutları ve maddelerine yer verilmiştir.

1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Ahlaki olgunluk ölçeğinin örtük yapısını belirlemek amacıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinden önce 30 maddeden oluşan Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin ilk formunun madde toplam korelasyon değerleri ve iç tutarlık değerleri incelenerek madde uyumları belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda on yedi maddenin yeterli madde toplam korelasyon değerine sahip olmadığı belirlendiği için ölçek formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Çıkartılan maddelerden sonra ölçeği oluşturan maddelerin madde toplam korelasyonlarının .31 ile .49 arasında değiştiği, cronbach alpha iç tutarlık değerinin ise .75 olduğu saptanmıştır. Ölçek geliştirme süreçlerinde ölçekte yer alan her bir maddenin madde toplam korelasyonunun .30 ve üzerinde olması, iç tutarlık değerinin ise .70 ve üzerinde olması istenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2003). Bu doğrultuda 13 maddeden oluşan ahlaki olgunluk ölçeğinin madde toplam korelasyon değerlerinin ve iç tutarlık değerlerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Ölçeğin örtük yapısını belirlemek amacıyla ilk aşamada açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve araştırmanın örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığına karar vermek için Kaiser Mayer Olkin testi ve Barlett testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular KMO değerinin .73 ve Barlett testi sonucunun 525.250 ve $p < .05$ olduğunu göstermiştir. Ölçek geliştirme çalışmalarında KMO değerinin .70 ve üzerinde olması ve Barlett testinin anlamlı çıkması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu şeklinde değerlendirilebilir (Büyüköztürk, 2011).

Açımlayıcı faktör analizinde ölçeğin faktör yapısı ve faktör sayısına karar verirken her bir maddenin en az .30 düzeyinde bir faktör yüküne sahip olmasına, binişik madde olmamasına, her bir faktörün öz değerinin 1.00 ve üzerinde olmasına ve en az % 5 varyans açıklaması kriter olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizinden elde edilen faktör yapısına ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi Sonucu

Madde	Fak. 1	Fak. 2	Fak.3	r-toplam
M30	.72			,48
M5	.68			,40
M19	.65			,49
M9	.51			,31
M28		.72		,32
M27		.69		,48
M4		.63		,36
M17		.57		,42
M2		.55		,36
M16			.78	,32
M20			.61	,42
M15			.52	,43
M3			.51	,35
Faktör Varyansı	% 26,84	% 12,36	% 9,90	,48
Açıklanan Toplam Varyans % 49,13				

Tablo 1’de verilen değerler incelendiğinde ölçeğin toplam varyansın % 49,13’ünü açıklayan üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ölçekte yer alan birinci boyut 5, 9, 19 ve 30. maddelerden oluşan ve toplam açıklanan varyansa % 26,84 katkı sağlayan “iyi çocuk olma ve kurallara uyma” boyutudur. Bu dönemdeki birey için önemli ve doğru olan davranış; görevini yapma, otoriteye saygı gösterme, kurallara, yasalara uyma ve sosyal düzeni korumadır. Kurulu sosyal düzen eleştirilmeden kabul edilir ve önemsenir (Kağıtçıbaşı, 1988). Yasalar toplumun iyiliği için vardır ve insanların barış içinde birlikte yaşamasına yardımcı olurlar; bu nedenle saygı görmelidirler. Buna göre yasa yasadır ve yasanın istisnası düşünülemez. Ayrıca hiç kimse yasanın üstünde olamaz (Gander ve Gardiner, 1988). Somut işlemlerin sonu ve soyut işlemlerin başında olan çocuklarda iyi olma ve kurallara uyma düşüncesi egemendir (Yapıcı ve Yapıcı, 2005).

Ölçekte yer alan ikinci boyut 2, 4, 17, 27 ve 28.maddelerden oluşan ve toplam açıklanan varyansa % 12,36 katkı sağlayan “çıkarıcılık eğilimi” boyutudur. Doğru ve yanlış kendi çıkarına uygun olup olmadığına bakarak belirler. Yaşamdaki her şeyi bir karşılıklılık ilişkisi üstüne kurar (Yapıcı ve Yapıcı, 2005). Bu dönemdeki birey için doğru olan davranış, kişinin gereksinimlerini gideren, doyuran davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey, ödüllendirilen davranışları yapar, cezalandırılanlardan çekinir (Kağıtçıbaşı, 1988; Gander ve Gardiner, 1993).

Ölçekte yer alan üçüncü boyut ise 3, 15, 16 ve 20.maddelerden oluşan ve toplam açıklanan varyansa % 9,90 katkı sağlayan “itaat etme ve cezadan kaçınma eğilimi (bağımlı ahlak)” boyutudur.

Bu dönemde birey, bir davranışın iyi ya da ya da kötü olmasını davranışın sonuçlarından ve yetişkinlerin bunu nasıl göreceğinden hareketle belirler. Eğer bir davranış cezalandırılıyorsa, takdir edilmiyorsa ya da başkalarını memnun etmiyorsa “kötü”, tersi durumlarda ise “iyi” davranış olarak nitelendirilir. Bu dönemdeki bireyler için doğru olan ve doğru olanı yapma nedenleri, cezadan kaçınmak ve kurtulmak için ceza ile desteklenmiş kuralları çiğnemekten uzak durmak ve otoritelerin, yetkiyi elinde tutanların gücüne itaat etmektir. Davranışlar, niyetlere göre değerlendirilir. Bağımlı ahlak dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde, bireyin otoritenin üstün gücüne itaat ettiği ve otoritenin bakış açısının kendisinin-kiyle karıştırdığı görülür (Kağıtçıbaşı, 1988; Gander ve Gardiner, 1993).

Ölçek Boyutları ve Maddeleri

Ahlaki Olgunluk Ölçeği boyutları ve maddeleri aşağıdaki gibidir.

1.Boyut: İyi Çocuk Olma ve Kurallara Uyma Eğilimi

- 5. Oyun oynarken kurallarına göre oynamak gerekir.
- 9. Arkadaşım yanlış bir şey yaptığında onu uyarırım.
- 19.Arkadaşlarımı mutlu edecek iyi davranışlarda bulunurum.
- 30.İnsanları kandırmak bana göre yanlıştır.

2.Boyut: Çıkarıcılık Eğilimi

- 2.Başkalarının eşyalarını izin almadan kullanabilirim.
- 4.Arkadaşlarım arasında dışlanmamak için onların yaptığı uygunsuz davranışları ben de yaparım.

17. Bir şey satın alırken fazladan para almışsam geri vermem.

27.Bize kötü davrananlara biz de kötü davranmalıyız.

28. Zor durumda kaldığım zaman yalan söyleyebilirim.

3.Boyut: İtaat Etme ve Cezadan Kaçma Eğilimi (Bağımlı Ahlak)

- 3.Aldığım görevi yerine getirmediğimde kendimi suçlu hissederim.
- 15. Anne- babamın sevgisini kazanmak için onların her dediğini yaparım.
- 16. Eve konuklar geldiğinde onlara kibar davranırım, kabalık yapmam.
- 20. Ödüllendirilen davranışlar iyi, cezalandırılan davranışlar kötüdür.

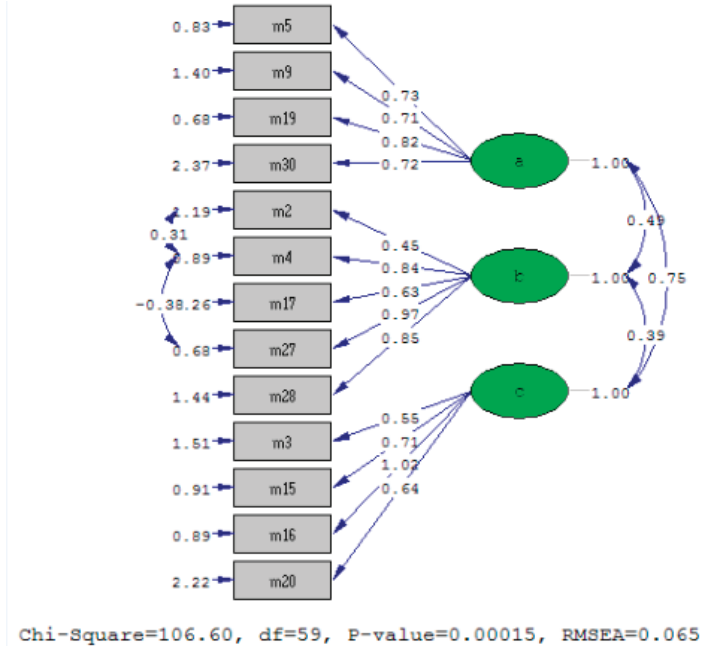
Ölçek geliştirme süreçlerinde açıklanan toplam varyansın en az % 30 ve üzerinde bir değer sağlanması gerektiği ileri sürülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2015). Açımlayıcı faktör analizinde toplamda yirmi maddeden oluşan ölçek formunun

faktör yapısı incelenmesine karşın 6 maddenin birden fazla faktörde yeterli faktör yük değerine sahip olduğu ve bu faktör yük değerleri arasında .10 ve üzerinde bir fark olmadığı belirlendiği için ölçek formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Dört maddenin ise kriter olarak kabul edilen .30 ve altında faktör yük değerine sahip olduğu belirlendiği için ölçek formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Çıkartılan maddelerden sonra Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin 13 madde ve üç alt faktörden oluşan yapısının gerekli psikometrik koşulları sağladığı söylenebilir.

Doğrulatory Faktör Analizi

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen on üç madde ve üç alt faktörden oluşan yapısının model uyumunu incelemek için doğrulatory faktör analizi kullanılmıştır. Doğrulatory faktör analizi DFA farklı kültür ve örneklemelerde geliştirilmiş olan ölçme araçlarının uyarlanması ve açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen örtük bir yapının model uyumunun incelenmesi sürecinde sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemidir (Sümer, 2000). Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin model uyumunu incelemek için doğrulatory faktör analizi kullanılmış ve bu amaçla DFA'da sıklıkla kullanılan uyum indeksleri olan RMR, REMSEA, SRMR, CFI kullanılmıştır. Doğrulatory faktör analizinde her bir uyum indeksi için farklı kriterler kullanılması önerilmektedir (Marcoulides ve Schumacher, 2001). Bu kapsamda CFI, GFI, RFI, için $>.90$, RMSEA, SRMR ve RMR için ise $<.80$ kriter olarak kabul edilmiştir (Cole, 1987, Hu ve Bentler, 1999). Buna ek olarak Ki kare değerinin 3 ve altında bir değere sahip olması benimsenmiştir (Schumacher ve Lomax, 2004).

Ahlaki Olgunluk Ölçeğine ilişkin olarak doğrulatory faktör analizinden elde edilen bulgular Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Doğrulatory Faktör Analizi Sonucu

Şekil 1’de Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin model uyumuna ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonucu ve madde faktör yük değerleri görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin model uyum indeksleri ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2.*Uyum İndeks Değerlerine İlişkin Bulgular*

İndeks	Mükemmel uyum ölçütü	Kabul edilebilir uyum ölçütü	Araştırma bulgusu	Sonuç
X ² /Sd	0-2	2-3	1.80	Mükemmel uyum
RMSEA	<.50	<.80	.65	Kabul edilebilir uyum
RMR	<.50	<.80	.60	Kabul edilebilir uyum
SRMR	<.50	<.80	.63	Kabul edilebilir uyum
CFI	>.95	>.90	.93	Kabul edilebilir uyum
NFI	>.95	>.90	.94	Kabul edilebilir uyum
NNFI	>.95	>.90	.95	Mükemmel uyum
IFI	>.95	>.90	.95	Mükemmel uyum
RFI	>.95	>.90	.97	Mükemmel uyum
GFI	>.90	>.85	.90	Mükemmel uyum
AGFI	>.90	>.85	.89	Kabul edilebilir uyum

Tablo 2 incelendiğinde X²/Sd, NNFI, IFI, RFI ve GFI değerlerinin mükemmel uyum düzeyine sahip olduğu buna karşın RMSEA, RMR, SRMR, CFI, NFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğu görülmektedir.

Doğrulayıcı faktör analizinden ve uyum indekslerinden elde edilen bulgular doğrultusunda Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin on üç madde ve üç alt faktörden oluşan yapısının model uyumuna sahip olduğu ve dolayısıyla da yapı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin Güvenirliği

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik analizleri hesaplanmıştır. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Boyut	İç tutarlık	İki yarı
Faktör 1	.75	.71
Faktör 2	.77	.73
Faktör 3	.74	.71
Ölçek Toplamı	.75	.72

Tablo 3 incelendiğinde Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin iç tutarlık değerlerinin alt boyutlar için sırasıyla .75, .77 ve .74 olduğu ölçek toplamı için ise .75 olduğu görülmektedir. İki yarı güvenirliliğinin ise alt boyutlar için sırasıyla .71, .73 ve .71 olduğu, ölçek toplamı için ise .72 olduğu görülmektedir. Landis ve Koch, (1977) ve Robinson, Shaver ve Wrightsman, (1991) ölçek geliştirme aşamasında her bir faktörün ve ölçek toplamının sahip olması gereken güvenirlilik katsayısının .70 ve üzerinde olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu kapsamda iç tutarlık ve iki yarı güvenirlilik değerlerinden hareketle Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin yeterli güvenirlilik değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçek Boyutları ve Ölçek Maddeleri

Çocuklar için geliştirilen Ahlaki Ölçeği üç boyuttan oluşmakta olup her bir boyutun içerdiği maddeler aşağıdaki gibidir:

Birinci Boyut: İyi Çocuk Olma ve Kurallara Uyuma Eğilimi

- 5. Oyun oynarken kurallarına göre oynamak gerekir.
- 9. Arkadaşım yanlış bir şey yaptığında onu uyarırım.
- 19. Arkadaşlarımı mutlu edecek iyi davranışlarda bulunurum.
- 30. İnsanları kandırmak bana göre yanlıştır.

İkinci Boyut: Çıkarıcılık Eğilimi

- 2. Başkalarının eşyalarını izin almadan kullanabilirim.
- 4. Arkadaşlarım arasında dışlanmamak için onların yaptığı uygunsuz davranışları ben de yaparım.
- 17. Bir şey satın alırken fazladan para almışsam geri vermem.
- 27. Bize kötü davrananlara biz de kötü davranmalıyız.
- 28. Zor durumda kaldığım zaman yalan söyleyebilirim.

Üçüncü Boyut: İtaat Etme ve Cezadan Kaçma Eğilimi (Bağımlı Ahlak)

3. Aldığım görevi yerine getirmediğimde kendimi suçlu hissederim.
15. Anne- babamın sevgisini kazanmak için onların her dediğini yaparım.
16. Eve konuklar geldiğinde onlara kibar davranırım, kabalık yapmam.
20. Ödüllendirilen davranışlar iyi, cezalandırılan davranışlar kötüdür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, 8-11 yaş arası çocukların ahlaki olgunluk düzeylerini belirlemek amacıyla 13 maddelik Ahlaki Olgunluk Ölçeği geliştirilmiştir. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin geçerlik çalışmasında yapı geçerliği ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinden önce 30 maddeden oluşan Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin ilk formunun madde toplam korelasyon değerleri ve iç tutarlık değerleri incelenerek madde uyumları belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda on yedi maddenin yeterli madde toplam korelasyon değerine sahip olmadığı belirlendiği için ölçek formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Çıkartılan maddelerden sonra ölçeği oluşturan maddelerin madde toplam korelasyonlarının .31 ile .49 arasında değiştiği, cronbach alpha iç tutarlık değerinin ise .75 olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda 13 madde ve üç alt boyuttan oluşan ahlaki olgunluk ölçeğinin madde toplam korelasyon değerlerinin ve iç tutarlık değerlerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik analizleri hesaplanmıştır. Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin iç tutarlık değerleri alt boyutlar için sırasıyla .75, .77 ve .74, ölçek toplamı için ise .75 olarak elde edilmiştir. İki yarı güvenilirliğinin ise alt boyutlar için sırasıyla .71, .73 ve .71 olduğu ölçek toplamı için ise .72 olduğu görülmektedir. Ölçek geliştirme aşamasında her bir faktörün ve ölçek toplamının sahip olması gereken güvenilirlik katsayısının .70 ve üzerinde olması gerektiğinden hareketle iç tutarlık ve iki yarı güvenilirlik değerleri göz önünde bulundurulduğunda Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin yeterli güvenilirlik değerlerine sahip olduğu söylenebilir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin, 8-11 yaş arası çocuklarda ahlaki olgunluk düzeyini belirlemede kullanılabilecek yeterlikte psikometrik özelliklere sahip geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ve ayrıca bu dönem çocukların sıkılmadan anlayabilecekleri ve cevaplayabilecekleri kısa bir içeriğinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Çocuklar için geliştirilen sözkonusu "Ahlaki Olgunluk Ölçeği"nin, öncelikli olarak eğitim bilimleri olmak üzere, psikoloji, sosyal bilimler, çocuk ruh sağlığı ile din ve ahlak konularını ilgilendiren tüm alanlarda kullanılabilecek geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış bir ölçek olduğunu belirtmek gerekir.

Ahlaki olgunluğun beraberinde zihinsel ve yönetsel işlevlerdeki koordineyi gerektirdiği bilgisinden hareketle yapılmış olan bu ölçek geliştirme çalışmasının ayrıca çocukların bilişsel, yönetsel ve gelişimsel işlevlerine ışık tutacağı ve destek olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

BAYRAKTAR, Muhammed M. (2007), *Gençlik Döneminde Bazı Psikolojik Belirtiler ve Din Eğitimi İlişkisi-Obsesif- Kompulsif Belirti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, (2011), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 14. Baskı, Ankara:Pagem Yayıncılık.

CARLSON, Jon D. (2009), *Moral Development, Norm Systems and Social Modernization: A Normative Democratic Peace Model*, *Norm Systems and Social Modernization: A Normative Democratic Peace Model*. <http://ssrn.com/abstract=1499566> adresinden 26.07.2016 tarihinde indirilmiştir.

COLE, David. A. (1987). *Utility of Confirmatory Factor Analysis in Test Validation Research*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(4), 584.

FIDELL, Linda S., & TABACHNICK, Barbara G. (2003), *Preparatory Data Analysis*, *Handbook of psychology*.

GANDER, Mary J. & GARDİNER, Harry W. (1993), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Türkçeye Aktaran: Ali Dönmez, Nilgün Çelen ve Bekir Onur), Ankara: İmge Yayınları.

GİNSBURG, Herbert P.&OPPER, Sylvia (1988), *Piaget's theory of intellectual development*, Prentice-Hall, Inc.

GÜNDÜZ, Turgay (2010), **Üstün Zekâlı Çocuklarda Ahlâk Gelişimi ve Eğitimi**, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Bahar*, 1(1), 157-177.

HU, Li-tze & BENTLER, Peter M. (1999), *Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives*, *Structural Equation Modeling: a Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

KABADAY, Abdülkadir ve ALADAĞ, Kezban Sibel (2010), *Farklı İlköğretim Kurumlarına Devam Eden Öğrencilerin Ahlaki Gelişimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 878-898.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1988), *İnsan ve İnsanlar* (8. Baskı), İstanbul: Evrim.

LANDİS, J. Richard & KOCH, Gary G. (1977), *The Measurement of Observer Agreement for Categorical data*. *Biometrics*, 159-174.

MARCOULİDES, George A. & SCHUMACKER, Randall E. (2001), *New Developments and Techniques in Structural Equation Modeling*.

ÖZEN, Yener; GÜLAÇTI, Fikret ve KANDEMİR, Mehmet (2002), *Öğrenme Yetersizliği ile Dikkat Eksikliği-Aşırı Hareketliliğin Karşılaştırılması*, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 145-159.

PİAGET, Jean, (1997), *The Moral Judgment of the Child*. Translated By Marjoire Gabain, Free Press Paperbacks Edition.

ROBINSON, John P.; Shaver, Phillip R., & Wrightsman, Lawrence S. (1991), Criteria for Scale Selection and Evaluation. *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*, 1(3), 1-16.

SCHUMACKER, Randall E., & LOMAX, Richard G. (2004), *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*, Psychology Press.

STRAUGHAN, Roger (2008), *Ahlaki Gelişim Dini Düşünce ve Davranışlar*, (Türkçeye Aktaran: Abdulvahit İmamoğlu ve Tuncay Aksöz), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 17-24.

ŞENGÜN, Mustafa ve KAYA, Mevlüt (2007), *Ahlaki Olgunluk Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması*. Yayınlanmamış Araştırma Makalesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

ŞİMŞEK, Ömer Faruk (2004), Bir Grup Rehberliği Programının Öğretmenlerin Disiplin Anlayışına Etkisi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 41-59.

TOLAN, Barlas; İSEN, Galip ve BATMAZ, Veysel (1991), *Sosyal Psikoloji*, Ankara: Adım.

TORUN, Nakşidil Yazıhan; ÖZŞAHİN, Aytekin ve SÜTÇİGİL, Levent (2009), Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğunun Yetişkinlikteki Yansımaları, *Klinik Psikiyatri*, 12, 43-50.

YAPICI, Mehmet ve YAPICI, Şenay (2005), Çocukta Ahlakî Gelişim, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 5(3), 1-8.

EK: Çocuklar İçin Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Madde No	Ölçek Maddeleri	Evet, Her zaman	Çoğu zaman	Ara sıra	Çok az	Hayır, Hiçbir zaman
1	Oyun oynarken kurallarına göre oynamak gerekir.					
2	Arkadaşım yanlış bir şey yaptığında onu uyarırım.					
3	Arkadaşlarımı mutlu edecek iyi davranışlarda bulunurum.					
4	İnsanları kandırmak bana göre yanlıştır.					
5	Başkalarının eşyalarını izin almadan kullanabilirim.					
6	Arkadaşlarım arasında dışlanmamak için onların yaptığı uygunsuz davranışları ben de yaparım.					
7	Bir şey satın alırken fazladan para almışsam geri vermem.					
8	Bize kötü davrananlara biz de kötü davranmalıyız.					
9	Zor durumda kaldığım zaman yalan söyleyebilirim.					
10	Aldığım görevi yerine getirmede kendimi suçlu hissederim.					
11	Anne- babamın sevgisini kazanmak için onların her dediğini yaparım.					
12	Eve konuklar geldiğinde onlara kibar davranırım, kabalık yapmam.					
13	Ödüllendirilen davranışlar iyi, cezalandırılan davranışlar kötüdür.					

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 06.03.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Sosyal Medya ve Sağlık

Social Media And Health

Dr. A. Bahadır DARI *

Öz:

İnternet teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte hayatımıza giren sosyal medya sıradan bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek hayatımızın her alanında dijitalleşmeye doğru bir dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Öyle ki bu dönüşüm aile ilişkilerimizden, ticari ilişkilerimize, siyasal kampanyalardan pazarlama kampanyalarına, tüketim alışkanlıklarımızdan hizmet sunumuna kadar birçok alandan köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Zira bu değişimlerin en köklüsü insanlar için en önemli konulardan birisi olan sağlık alanında yaşanmıştır. Bu açıdan sosyal medya çok kısa süre de çok geniş kitlelere ulaşma imkanı sağlaması, Dünyanın her yerinde ki bilgi ve gelişmeye en hızlı şekilde erişim imkanı sunması sebebiyle sağlığın korunması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusunda en önemli araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya bilinçli ve doğru kullanıldığında toplum sağlığının korunması ve güçlendirilmesi konusunda etkili araçlardan biri konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Sağlık Enformasyonu, Sağlık İletişimi

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, daribahadir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3525-5823>

Abstract

With the development of internet technologies, social media has transcended being an ordinary communication tool, and has led to a digital transformation in all areas of our lives. Such that, this transformation brought radical changes in many areas; from our family relationships to our commercial relationships, from political campaigns to marketing campaigns, from consumption habits to service delivery and so. The most radical of these changes has been experienced in the field of health, which is one of the most important issues for people. In this sense, social media is one of the most important tools for protecting, developing and strengthening of health since it has the ability to reach very wide masses in a very short period of time and provides the fastest access to information and development from all over the world. In this context, when social media is used consciously and correctly, it is one of the most effective tools for protecting and strengthening public health.

Keywords: Social Media, Health Information, Health Communication

Giriş

İnternet hızla gelişen yapısı ve güçlü etkisi itibariyle günden güne büyüyerek hayatımızın her alanında bizleri etkileyen, geliştiren ve değiştiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki internet teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte hayatımıza giren web 2.0 ve sosyal medya teknolojisi iletişimden, haberleşmeye, eğitimden, seyahate, ekonomiden sağlığa kadar birçok alanda hayatımızda büyük bir dönüşüm yaşatmıştır. Zira dershaneye gitmeden eğitim, evden çıkmadan alışveriş, yerinden hiç kalkmadan ticaret ve hastaneye gitmeden tedavi gibi birçok imkan sosyal medya vasıtasıyla hayatımıza girmiştir. Hatta sosyal medya bizlere kilometrelerce ötede ki etkinlikleri anlık takip etme, kıtalar ötesinde ki insanlara tek tuşla ulaşma ve Dünyanın her yerinde ki gelişmelerden aynı anda haberdar olma gibi çok büyük kolaylıkları da bizlere sunmaktadır.

Öyle ki artık bilgisayara dahi ihtiyaç duymadan cep telefonlarımızla bile kolaylıkla erişebildiğimiz sosyal medya uçsuz bucaksız bir dünya görünümündedir. Her geçen gün artan işlevi ile bizleri biraz daha tesiri altına almakta ve o ölçüde hayatlarımızı değiştirmektedir.

Bu bakımdan eğitim, ekonomi, sanat, din, kültür, siyaset gibi birçok alanda değişim ve dönüşüm yaşanmasına sebep olan sosyal medya şüphesiz en büyük değişimin insanlar için hayati öneme sahip olan sağlık konusunda yaşanmasına sebep olmuştur. Sağlığın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusunda önemli bir bilgi sunucusu konumunda olan sosyal medya çok kısa süre içerisinde çok geniş kitlelere ulaşma imkanı sunmasının yanı sıra sağlığı tehdit eden birçok gelişmeden de aynı hızla haberdar olma imkanı sağlamaktadır. İnsanlar sosyal medya aracılığıyla zahmetsiz bir şekilde geleneksel yöntemlerden çok daha hızlı bir şekilde sağlık bilgisi temin edebilmekte, bu bilgileri karşılaştıra bilmekte, korunma yöntemleri hakkında bilgi alabilmektedir. Bu bakımdan sosyal medya sağlık konusunda insanların

sıklıkla başvurduğu ve davranışlarını şekillendiren en etkili araçlardan biri haline gelmiştir.

Öyle ki sosyal medya bu yaygın kullanım alanı sebebiyle sağlık konusunda önemli bir enformasyon kaynağı görevi görmektedir. Hayatımızın hemen her anında sürekli olarak birşeyler paylaştığımız, beğendiğimiz, araştırdığımız sosyal medya bu bakımdan bireylerinde sürece dahil olmaları sebebiyle yapmış oldukları paylaşımlar, beğeniler ve sordukları sorular itibariyle önemli bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Bu bakımdan sosyal medya sağlığın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusunda önemli bir araç güçlü bir etken konumundadır.

Bu amaçla çalışmamız da öncelikle web 2.0 teknolojisine geçiş ve sosyal medyanın doğuşu incelenecek ardından sosyal medyanın sağlık enformasyonu açısından önemine değinilerek Türkiye’de ve Dünya’da yapılan sağlık araştırmaları vasıtasıyla sosyal medyanın sağlık üzerinde ne denli büyük bir etkiye sahip olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Web 2.0 ve Sosyal Medya

İnsanoğlu yaradılışından günümüze dek sürekli olarak hayatını kolaylaştırmak adına araç ve yöntem geliştirme çabası içerisinde olmuştur. Öyle ki iletişim teknolojilerinde ki gelişmeler insanoğlunun bu çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olup haberleşmeden eğlenceye, sosyal ilişkilerden sorunların çözümüne kadar birçok alanda insanoğluna hizmet etmiştir. Zira matbaanın icadıyla birlikte başlayan ilk iletişim teknolojisinin ardından yaşanan telgraf, telefon, telsiz, sinema, televizyon gibi teknolojik gelişmeler iletişime farklı bir boyut kazandırarak etkinliğini arttırmıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan bu hızlı değişim süreci içerisinde en önemli gelişmelerden birisi olan internet teknolojisi iletişimde bilgi çağı adı verilen yeni bir çağın başlangıcı olmuştur (İspir, 2013: 9-10)

Bu açıdan bilgiye en hızlı ve zahmetsiz erişim imkanı sağlayan internet dünya genelinde kendine özgü bir dil kullanarak karşılıklı olarak iletişim kurulmasını sağlayan bilgisayar ağlarını ifade etmektedir. Bu ağların zahmetsiz ve hızlı bir bilgi sağlayıcısı konumunda olması internetin çok geniş bir kullanım ve etki alanına sahip olmasına sebep olmuştur. Hatta 1980’li yıllardan itibaren internet kullanımının ay bazında %20 artış gösterdiği tahmin edilmektedir (Peltekoğlu, 2012: 310-311)

İnternet günümüz iletişim teknolojileri içerisinde en hızlı gelişme gösteren teknolojilerin başında gelmektedir. Nitekim veriler bazında inceldiğimizde Radyo 50 milyon kullanıcı sayısına 38 sene de ulaşabilirken televizyon ise bu orana 13 yılda ulaşabilmiştir. İnternet kullanımından ise bu süreç öylesine hızlı gelişmiştir ki internet 50 milyon kullanıcıya ilk kullanılmaya başladığı 9 ay içerisinde erişmiştir. İnternet bu hızlı gelişimi ile tarım ve sanayi inkılabından sonra büyük bir değişimin yaşanmasına öncülük etmiştir. Bu değişim süreciyle birlikte internet bilim, sanat, eğitim, sağlık, hukuk, ekonomi gibi birçok alanda etkin olarak kullanılan bir araç haline gelmiştir (Firat ve Keskin, 2015: 91).

Özellikle internet ekonomisinin kendini geliştirerek yeniden dizayn etmesiyle birlikte internet okuma alış-veriş yapma gibi dar alanda ki etkisini en üst seviyeye çıkartarak daha etkileşimli ve karşılıklı iletişime dayanan web 2.0 konseptine geçiş yapmıştır. Web 2.0'dan önceki dönemde medya, yalnızca medya patronlarından oluşan sınırlı bir çevrenin elinde bulunması sebebiyle tekelleşmenin olduğu bir iletişim sürecinden daha çok yalnızca iletimin olduğu bir süreci ifade etmektedir. Bu açıdan web 2.0 kişilerin medya patronlarından bağımsız olarak istedikleri düşünceleri, görüşü ve fikri hiçbir sınırlandırmaya maruz kalmaksızın paylaşabilmelerine imkan tanıyan, tek yönlü iletişimin son bulduğu daha interaktif bir iletişim süreci ortaya çıkartmıştır (Kahraman, 2013: 19-21).

Bu yeni süreç web 1.0'ın sunduğu tek yönlü iletişim sürecinin sonlanarak web 2.0'in sunduğu karşılıklı iletişim sürecine geçişi sağladığı gibi insanı artık sadece kendisine sunulanı tüketen konumundan çıkartarak hem üreten hem de tüketen bir konuma geçirmiştir (Çınarlı, 2012). Bu özelliği ile web 2.0 teknolojisi dünyanın farklı yerlerinde ki insanların istedikleri zaman diliminde birbirleriyle aynı anda iletişim kurmalarına imkan sağlamıştır (Sayımer, 2014: 103). İşte web 2.0 teknolojisi ile birlikte başlayan bu yeni süreçte ortaya çıkan medyaya sosyal medya diyoruz (Kahraman, 2013: 21)

Dijital platformda paylaşım olarak da adlandırabileceğimiz sosyal medya kullanıcılarında sürece dahil oldukları, gelişime açık, kişilerin karşılıklı iletişim kurmalarının mümkün olduğu çevrim içi iletişim kanallarını ifade etmektedir (Alabay, 2011). Bu bağlamda sosyal medya çevrim içi ortamda bireylerin birbirleri ile iletişim kurarak duygu, düşünce, değerlendirme, fotoğraf ve videolarını paylaşabildikleri bloglar, mikrobloglar, youtube, twitter, facebook gibi sosyal ağlardan oluşmaktadır (Kayabalı, 2011: 15).

Bu açıdan sosyal medya denildiğinde ilk akla gelen facebook ve twitter gibi popüler uygulamalar olsa da özünde forumlardan, sözlüklere kadar paylaşımın ve karşılıklı iletişimin olduğu her alan sosyal medyanın alanı içerisine girmektedir (Tuncer, 2013: 15). Öyle ki Safko ve Brake (2009) sosyal medyanın on beş gruba ayrıldığını söyleyerek onları da şu şekilde tanımlamışlardır (Akt: Peltekoğlu, 2012: 325-326):

- Sosyal ağ sayfaları,
- İçerik üretme sayfaları
- Fotoğraf paylaşım sayfaları
- Ses paylaşım sayfaları
- Video paylaşım sayfaları
- Anlık/kısa paylaşım sayfaları
- Kişisel Yayın sayfaları
- Sanal Dünyalar
- Sanal oyun sayfaları
- İçerik takip etme sayfaları

Bilgilere hazır olarak ulaşılmaya sağlayan RSS

Arama sayfaları

Mobil araçlar vasıtasıyla ulaşılan tüm sosyal medya uygulamaları

Kişiler arası iletişim sayfaları

Nitekim sosyal medya facebook, twitter, Instagram, Youtube, Yelp, Google grupları, LinkedIn, Pinterest, Digg, Google Plus, Flickr, Slideshare, Wikiler ve Second Life gibi birçok sosyal ağı içerisine alan geniş bir mecra olmanın yanı sıra her gün yeni bir sosyal medya aracını içerisine alarak büyüyen ve bu sebeple de gruplandırılması kolay olmayan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuncer, 2013: 15-16). Zira sosyal medya adeta bir kar topu etkisiyle hızla büyüyerek farklı farklı sahalarda ki birey ve organizasyonların tamamını bünyesine dahil ederek etki alanını büyük bir hızla genişletmektedir (Kayabali, 2011: 16).

We Are Social ve Hootsuite tarafından hazırlanan “Digital in 2017 Global Overview” raporuna göre dünya nüfusunun yarısından fazlası internet kullanmaktadır. Öyle ki rapor; Dünya nüfusunun 3.77 milyarının internet kullanıcısı olduğunu ve bunların 2.80 milyarının aktif olarak sosyal medyayı kullandıklarını belirtmektedir (We Are Social and Hootsuite, 2017). Bu açıdan baktığımızda sosyal medya McLuhan’ın dediği gibi sınırların ortadan kalkarak tüm Dünyanın birbiri ile etkileşim içerisinde olduğu bir “Global köy” görünümündedir.(Tuncer, 2013: 20).

2. Sosyal Medya ve Sağlık Enformasyonu

Sosyal medya her geçen gün kullanıcı sayısını hızla arttırmakta ve artan etki gücü ile hayatımızın her alanında önemli bir enformasyon kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki insanlar için hayati öneme sahip olan sağlık konusunda da sosyal medya önemli bir sağlık enformasyonu sağlayıcısı konumundadır. Nitekim halk sağlığı açısından etkili bir yere sahip olan sağlık iletişiminde bilgi artık tek yönlü bir iletişim ile yalnızca iletim şeklinde gerçekleşmemekte aksine bilginin sunulduğu hedef kitlenin de geri bildirim yoluyla sürece dahil olduğu karşılıklı bir iletişim imkanı sağlamaktadır. Bu açıdan Facebook, Twitter, LinkedIn gibi sosyal medya araçları sağlık konusunda bilgi sağlayıcıları ile bilgiyi arayanları bir araya getiren bir alan olmuştur (Çınarlı, 2012).

Sağlık Enformasyonu bireylerin sağlıklarını korumalarına ve güçlendirmelerine sağladığı katkı bakımından aynı zamanda toplum sağlığının korunması ve güçlendirilmesi konusunda da önemli bir araçtır (Şener ve Samur, 2013: 510). Bu konuda sosyal medya sağlık enformasyonunun sunumu konusunda diğer medya araçlarına oranla çok daha hızlı bir şekilde çok daha geniş kitlelere ulaşma imkanı sunması sebebiyle sağlık iletişiminde kullanılan aktif araçlardan birisi konumundadır. Öyle ki vatandaşlar için sağlıkla ilgili bilgiye zahmetsiz ve hızlı ulaşma imkanı sunan sosyal medya sağlığın geliştirilmesi ile güçlendirilmesi konusunda destekleyici bir unsur olarak işlev göstermektedir. (Hülür, 2016: 161).

Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi CDC (2011) tarafından yayınlanan “Sağlık İletişimi Uygulayıcıları İçin El Kitabı”nda facebook, youtube, twitter gibi sosyal medya araçlarının ve diğer iletişim teknolojilerinin sağlık iletişimi konusunda kullanımının hızla arttığını ve sağlık bilgisi sunumunda milyonlarca insana ulaşma imkanı sunan etkili bir araç haline geldiklerini belirtmiştir. Zira sosyal medyanın sağlık iletişimi üzerinde birçok olumlu etkiye sahip olduğunu belirterek bu faydaları şu şekilde ifade etmiştir (Centers for Disease Control and Prevention, 2011: 1)

Sağlık ve korunmayla ilgili bilginin daha etkin ve hızlı aktarılmasını sağlar, hedef kitleyle olan iletişimi güçlendirerek bilgi paylaşımını kolaylaştırır.

Bilginin çok daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Belirlenmiş olan hedef kitlelere uygun ve motive edici sağlık mesajlarını kişiselleştirerek etkisini arttırmaya imkan sağlar.

Karşılıklı iletişimi, irtibat kurmayı ve toplumun katılımını kolaylaştırır.

İnsanları daha güvenli ve sağlıklı karar almalarına katkı sağlar.

Sosyal medyayı sağlık iletişim etkinliklerinin içerisine dahil eder.

Sosyal medya insanların sağlık bilgisini istedikleri zamanda, istedikleri yerde almalarına imkan sağlar.

Bunun yanı sıra sosyal medya hastaların sağlıkla ilgili bilgileri dolaysız ve aracı olarak güvendikleri doktorlardan alma imkanı sunarken diğer taraftan ise özel yazılımlar vasıtasıyla doktorların sağlık bilgilerini hastalarına ulaştırmalarına imkan tanımaktadır. Bu özelliği ile de sosyal medya hasta ve doktor ilişkilerini güçlendiren bir etkiye sahiptir (Karagöz, 2016: 164). Ayrıca sosyal medya hastalıkların gözlemlenmesi, hastalıklara dair verilerin temin edilmesi, focus gruplar oluşturulması, kalitatif araştırmalar yapılması, video konferanslar gibi önemli etkinliklerle sağlık profesyonellerine araştırma ve veri imkanı sağlarken diğer taraftan ise bilimsel eserlerin üretilmesi noktasında önemli bir katkı oluşturmaktadır (Çınarlı, 2004: 114).

Bu açıdan sosyal medya; sağlık kurumlarının web siteleri, sağlık personellerinin kişisel ve kurumsal sayfaları, sağlıkla ilgili bilgi sunan web siteleri, forumlar, sağlık ürünlerine ulaşma, sağlıkla ilgili online destek grupları, sağlıkla ilgili video paylaşımları gibi uygulamalarla sağlık iletişimine yeni bir boyut kazandırmıştır (Çınarlı, 2012).

Ancak sosyal medyanın diğer medya araçlarından farklı olarak kişilerinde içerik oluşturmasına imkan sağlaması ve kontrolünün güçlüğü sebebiyle avantajlar gibi dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Zira bir ilaç veya tedavi yöntemini kullanan bir kişinin bunu sosyal medyada tavsiye etmesi aynı ilaç ve tedavinin herkes için aynı sonucu vermeyeceği için sunulan bu bilgi faydadan çok zarar veren yanıltıcı bir bilgiyi içerebilmektedir. Bundan dolayıdır ki sosyal medyanın kont-

rolsüz gücü sağlık enformasyonu konusunda yanlış ve yanıltıcı birçok bilgiyi de beraberinde getirmektedir. (Hülür, 2016: 162).

Nitekim sağlıkla ilgili konularda kişilerinde paylaşımında bulunabiliyor olması diğer bireylerin tedavi ile ilgili kararlarını doğrudan etkilemektedir. Öyle ki Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir araştırma internet kullanıcılarının %61 gibi yüksek bir oranının sağlık konusunda ki bilgileri internetten temin ettiklerini ortaya koymaktadır. Facebook üzerinde kronik hastalıklarla ilgili 1200 sayfa bulunmakta ve kronik hastaların %75 gibi çok ciddi bir kısmı internetten ulaştıkları tedavi yöntemlerini uygulamaktadırlar. Yine Manhattan Araştırma Merkezinin yapmış olduğu bir araştırmaya göre ABD’de doktorların %39’u birebir tedavi veya muayenenin gerekli olmadığı durumlarda hastalarıyla internet üzerinden iletişim kurmaktadır (Kayabalı, 2011: 17).

Bu açıdan incelediğimizde sosyal medya sağlık konusunda insanların karar verme süreçlerini doğrudan etkileyen hayati öneme sahip bir araç konumundadır. Bu araç kontrolsüz ve bilinçsiz bir şekilde kullanıldığında birçok tehlikeyi de beraberinde getirmekte, sağlık için önemli bir risk oluşturmaktadır.

Bu sebeple sosyal medyanın sağlığın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi konusunda etkin bir araç olması, kullanıcıların sunulan her bilgiyi kontrolsüz bir şekilde doğru kabul etmek yerine bilginin kaynağını, doğruluğunu kontrol ederek yanıltıcı bilgiye karşı farkında olmaları ve bu ölçüde sosyal medyayı bilinçli kullanmaları ile mümkün olacaktır (Hülür, 2016: 162).

Sonuç olarak sosyal medya birçok konuda olduğu gibi sağlık konusunda da bir başucu kaynağı niteliği taşımaktadır. Her geçen gün büyüyerek gelişen bu sanal dünya, gerçek dünyanın içerisinde ki kişi ve kurumları teker teker içerisine almaktadır. Bu özelliği ile de sosyal medya günlük hayatta kullandığımız basit bir araç olmanın ötesine geçerek hayatımızı şekillendiren bir güce kavuşmaktadır. Öyle ki insanlar için hayati öneme sahip olan sağlık konusunda dahi insanların sıklıkla başvurduğu önemli bir araç olarak işlevselliğini korumaya devam etmektedir.

3. Sosyal Medya ve Sağlık Araştırmaları

Gelişen yeni teknoloji ile birlikte sosyal medya bizim için hayatımızın en önemli yerini işgal eden sanal bir arkadaş, bir danışman veya bir sırdaş olmuştur. Kimseyle konuşmadığımız bir çok konuyu onunla paylaşmaktan, yine kimseye sormadığımız birçok konuyu ilk önce ona danışmaktan çekinmemekteyiz. Hayatımızın böylesine içine girmiş olan ve bize büyük kolaylıklar sağlayan bu sanal dünyanın, sağlık konusunda da bilinçli kullanıldığında faydalar, bilinçsiz kullanımda ise zararlar getireceği aşikardır (Doğanay, 2013).

Sağlık ve sosyal medya kullanımı ile ilgili olarak gerek yurt içinde gerekse yurt dışında birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar sonucunda sosyal medyanın sağlık konusunda geleneksel medya kanallarından çok daha etkili ve çok daha güçlü bir araç olduğu tespit edilmiştir.

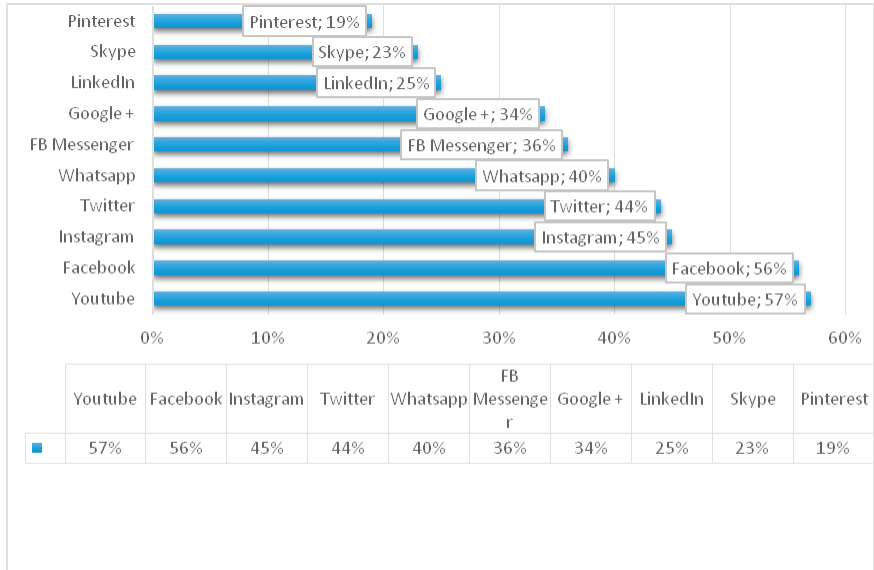
3.1. Türkiye’de Sosyal Medya ve Salık Araştırmaları

Bu bölümde Türkiye’de sosyal medya kullanımı, sosyal medya ve sağlık konusunda bugüne kadar yapılmış araştırmalar incelenerek sosyal medyanın özellikle sağlık açısından ne denli büyük bir öneme sahip olduğu açıklanacaktır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de internet kullanımı hızla artmakta özellikle sosyal medya kullanıcılarının sayısı her geçen gün daha da çoğalmaktadır. We Are Social ve Hootsuite tarafından hazırlanan “Digital in 2017 Global Overview” raporuna göre Türkiye’de 48 milyon insanın internet kullanıcısı olduğu ve bu 48 milyon kişinin aynı zamanda aktif bir sosyal medya kullanıcısı olduğu belirtilmektedir. Öyle ki Türkiye de internet kullanıcıları günlük ortalama 6 saatten fazla bir süreyi bilgisayar başında geçiriyorken ortalama 3 saatini mobil cihazlar üzerinden internete bağlanarak, 3 saatini ise sosyal medya araçlarını kullanarak geçirmektedir. Bu açıdan baktığımızda Türkiye internet kullanımında Dünya ülkeleri arasında %60’lık bir kullanım ile 21. sırada yer alırken sosyal medya kullanımında ise 12. Sırada yer almaktadır. Ayrıca Türkiye sosyal medya da geçirilen süre bakımından Dünya ülkeleri arasında 9. sırada yer almaktadır (We Are Social and Hootsuite, 2017).

Bu açıdan baktığımızda internet teknolojilerinin ve özellikle de sosyal medya kullanımının oldukça yaygın olduğu ülkemizde ülke nüfusunun yarısından fazla sosyal medya kullanıcısı konumunda bulunmaktadır. Öyle ki bu özelliği ile ülkemiz aynı zamanda sosyal medya kullanımı bakımından Dünya ülkeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde en çok kullanılan sosyal medya araçlarına ait veriler aşağıda ki gibidir.

Tablo 1: Türkiye’de En Fazla Kullanılan Sosyal Medya Araçları

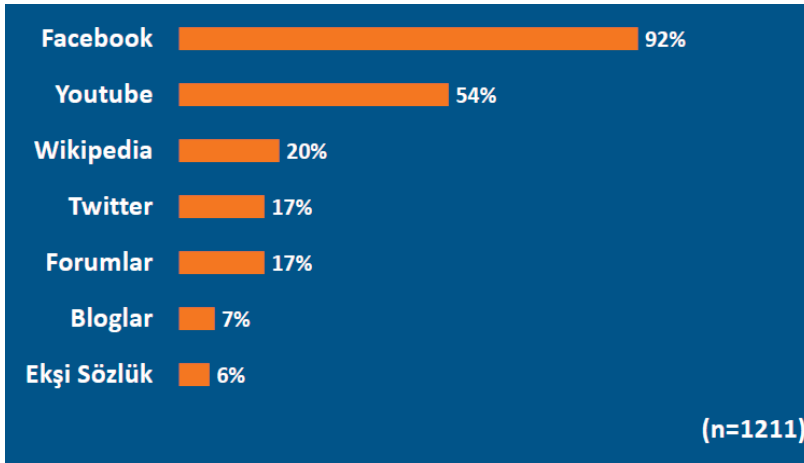
Kaynak: We Are Social and Hootsuite, “Digital in 2017 Global Overview”, 2017.

Bu bilgiler ışığında incelediğimizde Türkiye’de en fazla kullanılan sosyal medya aracı %57 oranıyla 2.7 milyon kişi tarafından takip edilen Youtube video izleme sayfası olurken hemen ardından %56 ile 2.6 milyondan fazla üyesi bulunan Facebook ikinci sırada gelmektedir. Türkiye’nin en fazla kullanılan üçüncü sosyal medya aracı olan Instagram’ın kullanıcı sayısı ise 2.1 milyonun üzerindedir. Türkiye’de saniyede 92 tweetin ve günde 8000 tweetin paylaşıldığı Twitter da 2.1 milyon kişinin üzerinde bir kullanıcı sayısı bulunmaktadır.

Sosyal medya tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de her geçen gün büyümeye ve gelişmeye devam etmekte, sanal dünya bu büyüme ve gelişme esnasında birçok yeniliği de hayatımıza sokmaktadır. Şüphesiz ki bu değişim ve gelişim sürecinden sağlık da etkilenmekte ve sağlık konusunda da birçok yenilik hayatımıza girmektedir. Bu sebeple artık insanlar birçok konuda olduğu gibi sağlık ile ilgili konularda da sosyal medyayı çok daha etkin olarak kullanmakta ve bu özelliği ile sosyal medya halk sağlığını doğrudan etkilemektedir.

Bu bağlamda 2011 yılında Türkiye’de 1211 kişi üzerinde hastaların sağlık konusunda sosyal medya kullanımlarına ilişkin yapılan araştırmaya göre; hastaların %39’nun sosyal ağlarda hastalıkları ile ilgili tavsiye aldıklarını, %31’nin ise hastalıkları ile ilgili tavsiyeler verdiklerini ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra hekimlerin internet kullanım oranının %95’ken sosyal medya kullanım oranlarının ise %46,9 olduğu tespit edilmiştir. (Benker ve Arıkan, 2011, Akt: Erkovan, 2011).

Tablo 2: Hastaların Sosyal Ağ Kullanımı

Kaynak: T.Benker*, Y. Arıkan*. Turkish Patients’ Use of Internet and Social Media for Health Care and Drug Side Effect Information Drug Saf 2011;(34)10, 1003-pp207 Akt: Serkan Erkovan, “Sosyal Medya’da Olmak yada Olmamak, Türkiye İlaç Sektörünün Perspektifi”, Perspektif Toplantıları, İstanbul, 2011.

Hastalar üzerinde yapılan bu araştırmanın verilerine göre sağlık konusunda hastaların %92’si Facebook’u, %54’ü Youtube’u, %20’si Wikipedia’yı, %17’si Twit-

ter'ı kullanırken %30'unun ise çeşitli forumlar, bloglar ve ekşi sözlük gibi sosyal ağları kullandıkları ortaya çıkmıştır.

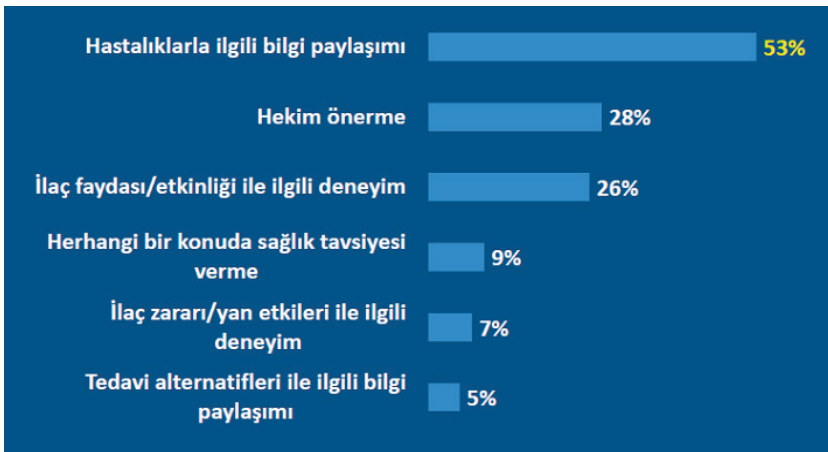
Tablo 3: Hastaların Sağlık ile İlgili Konularda İnternet Kullanımı

Kaynak: T.Benker*, Y. Arıkan*. Turkish Patients' Use of Internet and Social Media for Health Care and Drug Side Effect Information Drug Saf 2011;(34)10, 1003-pp207 Akt: Serkan Erkovan, "Sosyal Medya'da Olmak yada Olmamak, Türkiye İlaç Sektörünün Perspektifi", Perspektif Toplantıları, İstanbul, 2011.

Bunun yanı sıra hastaların sağlık ile ilgili konularda internet kullanımlarına baktığımızda %42'sinin hastalıkla, %40'ının ilaçların etkisi, %28'inin hekim, yine %28'inin ilaçların yan etkisi, %15'inin alternatif tedaviler ve %11'ininde ilaç kullanan diğer bireylerin yorumları hakkında bilgi edinebilmek amacıyla interneti kullandıkları görülmektedir.

Tablo 4: Sağlık Tavsiyelerinin İçeriği

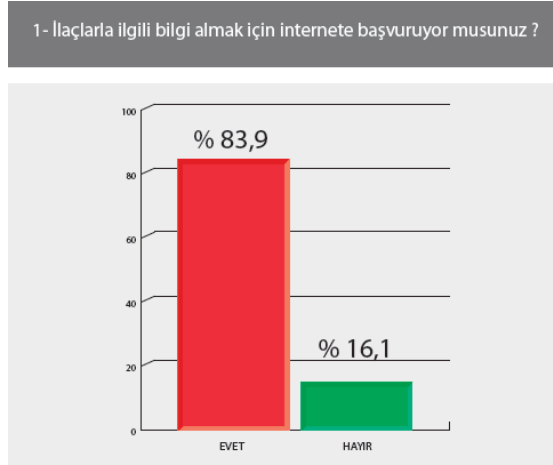
Kaynak: T.Benker*, Y. Arıkan*. Turkish Patients' Use of Internet and Social Media for Health Care and Drug Side Effect Information Drug Saf 2011;(34)10,

1003-pp207 Akt: Serkan Erkovan, “Sosyal Medya’da Olmak yada Olmamak, Türkiye İlaç Sektörünün Perspektifi”, Perspektif Toplantıları, İstanbul, 2011.

Diğer taraftan internet üzerinden yapılan sağlık tavsiyelerinin içeriğine baktığımızda %53’ünün yani büyük çoğunluğun hastalıklarla ilgili bilgi paylaştıkları bununla birlikte %28’inin hekim, %26’sının ilaç, %9’unun herhangi bir konuda sağlık tavsiyesi vermek için %7’sinin ilaçların zararları, %5’inin ise alternatif tedaviler ile ilgili olarak interneti kullandıkları görülmektedir.

Türkiye’de buraya kadar anlatmış olduğumuz araştırmaların yanı sıra 2012 yılında Social Touch tarafından hazırlanan ve doktorsitesi.com kullanıcısı 1289 kişi üzerinde İnternetin sağlık bilgisi ve hizmetlerine ulaşma amaçlı kullanım alışkanlıkları konusunda bir araştırma yapılmıştır (Doğanay, 2013).

Tablo 5: İlaçlarla İlgili Bilgi Almak İçin İnternete Başvuru

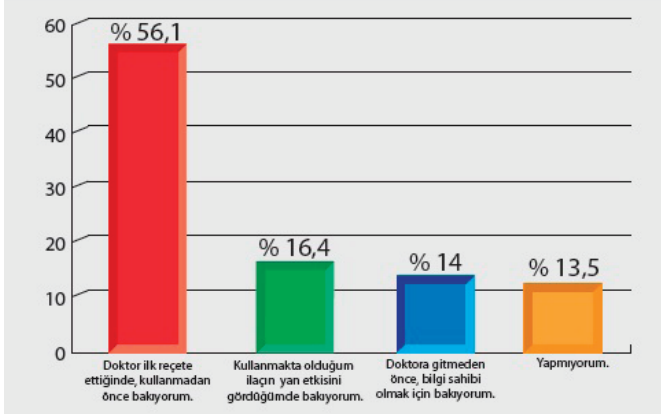

Kaynak: Social Touch, 2012. Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

Yapılan bu araştırma sonucunda araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu ilaçlarla ilgili bilgi almak için internete başvurduklarını belirtirken yalnızca %16.1’i ilaçlarla ilgili bilgi almak için interneti kullanmadıklarını buna karşın ilaçlarla ilgili bilgi almak için interneti kullananların oranının %83.9 olduğu görülmektedir.

Tablo 6: İnternette İlaç Bilgisi İçin Edinme

2- İnternette ilaçlarla ilgili bilgi arıyorsanız, bunu hangi sebeble (veya ne zaman) yapıyorsunuz?

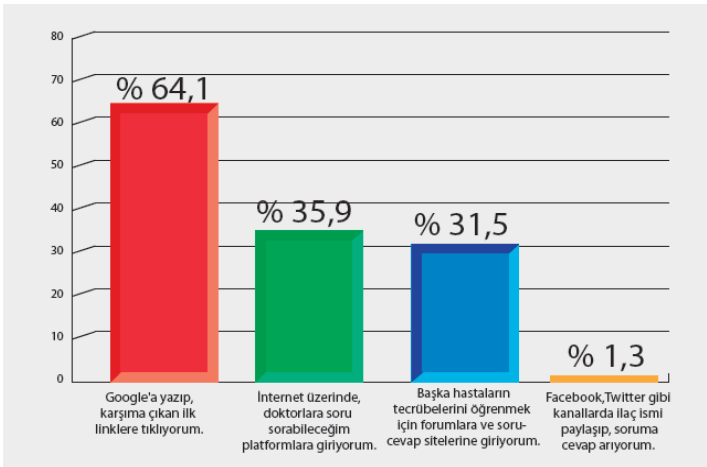

Kaynak: Social Touch, 2012. Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

Araştırma kapsamında ankete katılanlara internette ilaçlarla ilgili bilgi arıyorsanız bunu hangi sebeple/hangi zamanda yapıyorsunuz? sorusu yöneltilmiştir. Buna göre, %56,1’i doktor ilk reçete verdiğiğinde reçeteyi kullanmadan önce baktığını, %16,4’ü kullandığı ilacın yan etkisini gördüğünde baktığını, %14’ü ise doktora gitmeden önce bilgi almak amacıyla interneti kullandığını %13,5’i, internette bilgi aramadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 7: İnternette İlaç Bilgisine Ulaşma

3-İnternette ilaçlarla ilgili bilgi arıyorsanız, bunun için hangi kaynaklara başvuruyorsunuz? (Birden fazla seçeneğin işaretlenmesine izin verildi).

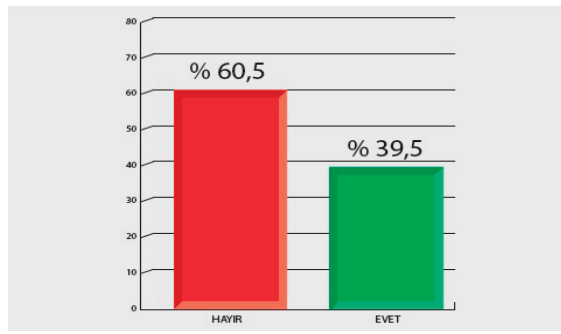

Kaynak: Social Touch, 2012. Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

Yine aynı araştırma internetten ilaçlarla ilgili bilgi arayanların hangi kaynağa başvurdukları sorusuna; %64’ü google’dan arayarak, %35,9’u doktorlar ile iletişim kurabileceği platformlar aracılığıyla, %31,5’i diğer hastaların tecrübelerinden faydalanmak için forumlara girerek ulaştığını, %1,3’ü facebook, twitter gibi sosyal medya araçlarında ilaç ismi paylaşmayarak sorularına cevap aradıklarını belirtmiştir.

Tablo 8: İnternet ve Davranış Değişikliği

4- İnternette ilaçlarla ilgili bilgi arıyorsanız, karşınıza çıkan bilgiler sebebiyle bir ilacı kullanmaktan vazgeçtiğiniz oldu mu?

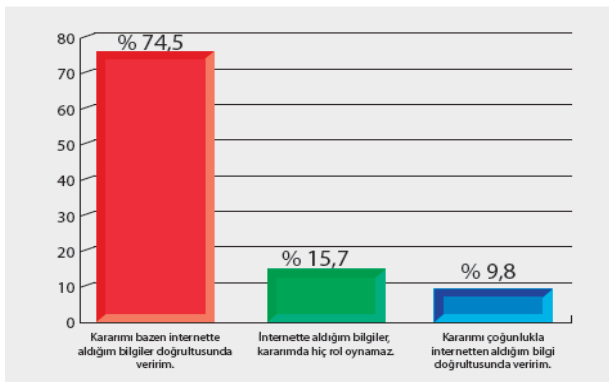

Kaynak: Social Touch, 2012. Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

İnternette ilaçlar hakkında bilgi arayan kişilerin ilaçla ilgili okudukları herhangi bir bilgi sebebiyle ilacı kullanmaktan vazgeçip vazgeçmedikleri sorusuna, araştırmaya katılanların %60,5’i ilacı kullanmaktan vazgeçmediğini, %39,5’i ise ilaçla ilgili karşılaştıkları bilgi sebebiyle ilacı kullanmaktan vazgeçtiklerini belirtmiştir.

Tablo 9: İnternetin Tercih de ki Rolü

5 - Hastane veya doktor seçiminizde internette aldığınız bilgilerin rolü nedir?

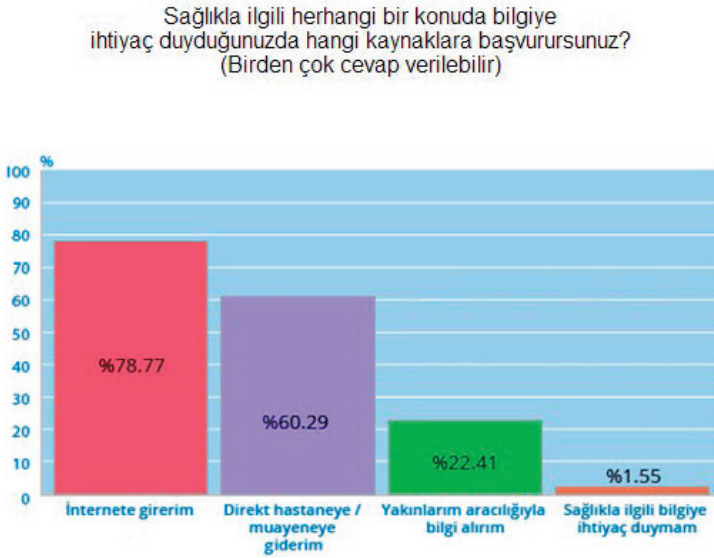

Kaynak: Social Touch, 2012. Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

Aynı araştırmada hastane ve doktor seçiminde internetten edinilen bilginin rolünün ne olduğu sorusuna katılanların %74,5'i kararlarını bazen internetten edindiği bilgiler doğrultusunda verdiğini belirtirken, %15,7'si internetten aldıkları bilginin kararlarını hiç etkilemediğini, %9,8'i ise kararlarını çoğunlukla internetten aldıkları bilgi doğrultusunda verdiklerini belirtmiştir.

Socialtouch.com.tr ve doktorsitesi.com tarafından 2012 Yılında yapılan bu araştırma 2013 yılında kapsamı genişletilerek bu sefer 8001 kişi üzerine uygulanmıştır. Bu araştırmanın sonuçları da bir yıl içerisinde ki değişimi görmek adına aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 10: Sağlık Bilgisine İhtiyaç Duyulduğunda Başvurulan Kaynak

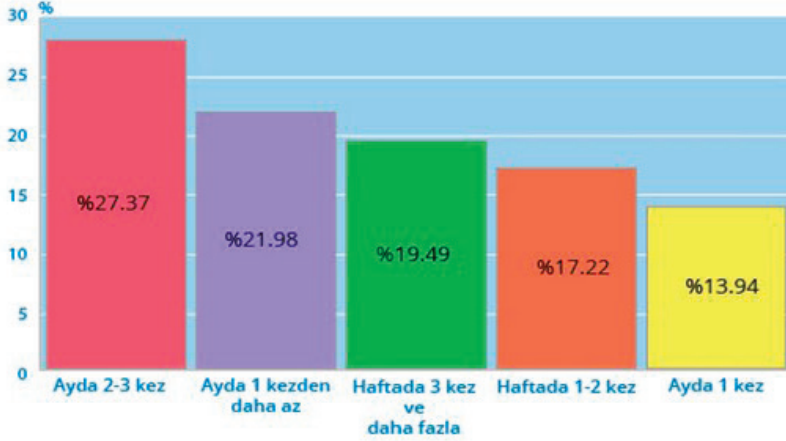

Kaynak: Social Touch, “Türkiye’de İnternetin Sağlık Bilgi ve Hizmetlerine Ulaşma Amaçlı Kullanım Alışkanlıkları” 2013.

Sağlıkla ilgili herhangi bir konuda bilgiye ihtiyaç duyulduğunda ilk olarak hangi kaynağa başvuracakları yönünde ki soruya katılımcılardan %78.77'si ilk olarak internete başvuracaklarını belirtirken, hastaneye giderim diyenlerin oranı %60.29 ile ikinci sırada gelmektedir. Katılımcılardan %22.41 yakınlarından bilgi alacağını söylerken, %1.55'lik bir kesim ise sağlıkla ilgili bilgiye ihtiyaç duymayacağını belirtmiştir. Bu veriler ışığında baktığımızda sağlık konusunda ilk başvuru merkezi olarak internet hastane ve doktordan daha fazla tercih edilmektedir. Bu açıdan internet ve sosyal medya kişilerin sağlığı açısından hayati bir öneme sahiptir.

Tablo 11: Sağlıkla İlgili Konularda İnternete Başvuru Sıklığı

İnternette sağlıkla ilgili konulara ne sıklıkla giriyorsunuz?

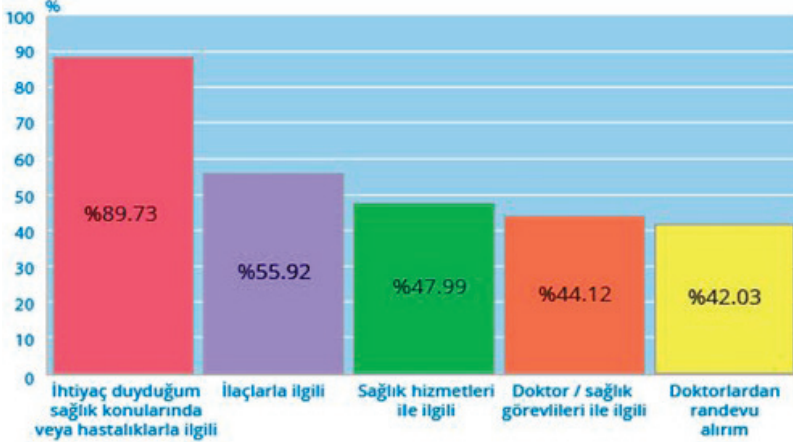

Kaynak: Social Touch, “Türkiye’de İnternetin Sağlık Bilgi ve Hizmetlerine Ulaşma Amaçlı Kullanım Alışkanlıkları” 2013.

Yine bu araştırma da katılımcıların sağlıkla ilgili konularda hangi sıklıkla internete başvurdukları yönünde ki soruya %27.37 oranında bir katılımcı ayda 2-3 kez başvurduklarını, %21.98’i ayda 1 seferden az başvurduklarını, %19.49’u haftada 3 ve daha fazla kez başvurduklarını, %17.22’si haftada 1-2 kez başvurduklarını belirtirken, %13.94 oranında bir katılımcı ise ayda 1 kez internete başvurduklarını belirtmişlerdir. Zira bu bilgiler ışığında baktığımızda %78.2 gibi oldukça yüksek oranda bir katılımcının ayda en az bir kere sağlıkla ilgili bir konu sebebiyle internete girdiklerini bize göstermektedir. Bu sebeple de sosyal medya özünde bir sağlık danışmanı işlevi görmektedir.

Tablo 12: İnternette Sağlıkla İlgili Aranılan Bilgi

İnternette sağlık alanında hangi konu ve / veya hizmetlerle ilgili bilgi alıyorsunuz? (Birden çok cevap verilebilir)

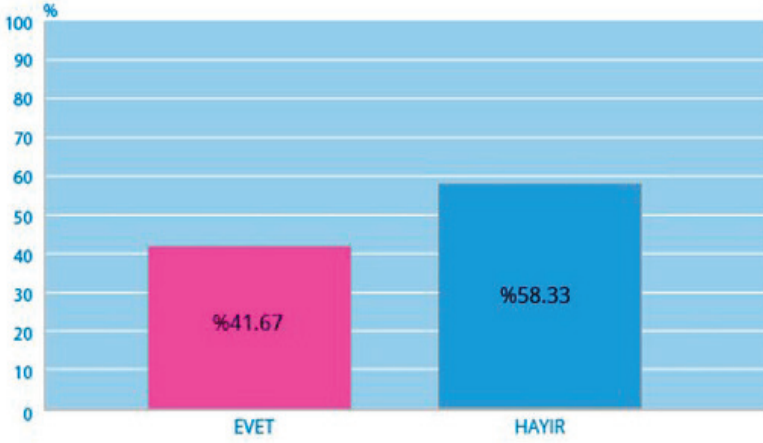

Kaynak: Social Touch, "Türkiye'de İnternetin Sağlık Bilgi ve Hizmetlerine Ulaşma Amaçlı Kullanım Alışkanlıkları" 2013.

Araştırmaya katılan katılımcılara yöneltilen diğer bir soruda sağlıkla ilgili olarak internette hangi konularda bilgi aldıkları sorusuna %89.73'lük bir kesim sağlık ve hastalık konularında bilgi almak amacıyla girdiklerini belirtmiştir. %55.92'si ilaçlarla ilgili bilgi almak amacıyla, %47.99'u sağlık hizmetleri ile ilgili, %44.12 sağlık personeli ile ilgili bilgi almak amacıyla interneti kullandığını belirtirken %42.3 oranında bir katılımcı ise randevu amacıyla interneti kullandığını belirtmişlerdir. Zira bu açıdan sosyal medya insanların sormaya çekindikleri konularda veya hızlı cevap almak istedikleri konularda zahmetsiz bir şekilde girerek sorularına cevap buldukları bir rehber görevi üstlenmektedir.

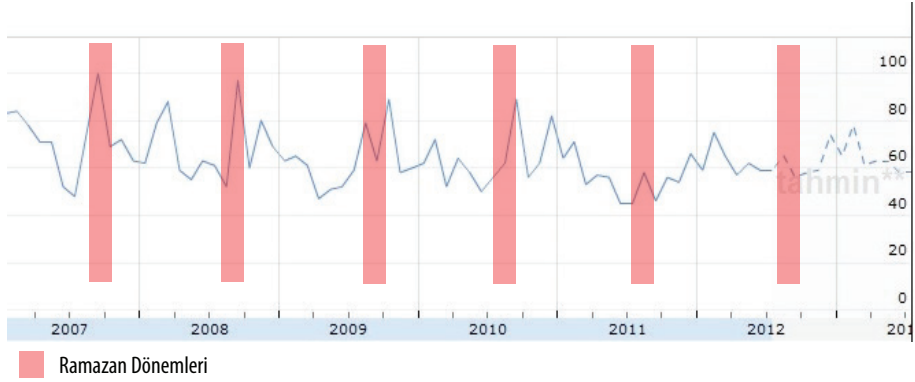
Tablo 13: İnternetteki Bilgiler Sebebiyle İlaç Kullanımından Vazgeçme

İnternette ilaçlarla ilgili karşınıza çıkan bilgiler sebebiyle bir ilacı kullanmaktan vazgeçtiğiniz oldu mu?

Kaynak: Social Touch, “Türkiye’de İnternetin Sağlık Bilgi ve Hizmetlerine Ulaşma Amaçlı Kullanım Alışkanlıkları” 2013.

Katılımcılara yöneltilen internette karşılaştıkları bilgiler sebebiyle herhangi bir ilacı kullanmaktan vazgeçip geçmedikleri sorusuna %58.33’ü hayır cevabını verirken %41.67 gibi azımsanmayacak oranda bir katılımcı evet cevabını vermiştir. Bu bakımdan sosyal medya insanların davranış ve düşüncelerini değiştirme etkisine sahip olmakla birlikte sağlık gibi hayati öneme sahip bir konuda dahi insanların tedavi süreçlerini değiştirme gücüne sahiptir. Bu bağlamda sosyal medya yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek insanların sağlıkla ilgili konularda dahi referans olarak kabul ettikleri bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 14: Google'da Hazımsızlık Terimi

Kaynak: Sertaç Doğanay, “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, 2013.

Hazımsızlık teriminin googledaki aranma sıklığına bakıldığında ise, yıllar bazında aramanın en üst seviyeye ulaştığı noktalar her sene Ramazan ayının denk geldiği zamanları göstermektedir. Buradan çıkarılabilecek sonuç, Türkiye’de hazımsızlık probleminin en fazla ramazan aylarında görüldüğü ve bu rahatsızlıklarla ilgili aramaların da yine bu zamanlarda yapıldığıdır.

Tablo 15: Google da Alerji Terimi

Zaman içerisinde gösterilen ilgi ?
En yüksek arama hacmi, 100 sayısıyla gösterilmektedir

X : MAYIS AYI**ALERJİ**

Haber başlıkları

Tahmin ?

Kaynak: Sertaç Doğanay, “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, 2013.

2005, 2007, 2009, 2011 ve 2013 yılları bazında mayıs ayında en fazla aranan terimin ne olduğuna bakacak olursak karşımıza alerji terimi çıkmaktadır. Çünkü alerji rahatsızlığı genellikle Nisan ve Mayıs aylarında görünen bir rahatsızlıktır. Bu sebeple de her yıl Mayıs ayında google da en fazla aranan terim olmuştur. Bu veriler bize şunu göstermektedir ki Türkiye’de insanlar hastalıkları ile ilgili olarak sosyal medyaya sıkça başvurmaktadır.

3.2. Dünya’da Sosyal Medya ve Sağlık Araştırmaları

Bu bölümde dünyada sosyal medya kullanımı, sosyal medya ve sağlık konusunda bugüne kadar yapılmış araştırmalar incelenerek sosyal medyanın özellikle sağlık açısından ne denli büyük bir öneme sahip olduğu açıklanacaktır.

We Are Social ve Hootsuite tarafından hazırlanan “Digital in 2017 Global Overview” raporuna göre 7.4 milyarlık dünya nüfusunun 3.7 milyarını internet kullanıcıları oluşturmaktadır. İnternet kullanıcılarının içerisinde, sosyal medya kullanıcılarının oranı ise yaklaşık 2.7 milyardır. Dünyada en çok kullanılan sosyal ağ olan Facebook’un kullanıcı sayısı 1.8 milyarken, Facebook Messenger, Youtube ve Whatsapp 1 milyar kullanıcı sayısı ile ikinci sırada gelmektedir. Popüler sosyal medya araçlarının başında gelen LinkedIn 106 milyon, Twitter ise 317 milyon aktif kullanıcıya sahiptir (We Are Social ve Hootsuite, 2017).

Tablo 16: Foursquare Newyork Yerbildirimi

Kaynak: Sertaç Doğanay, “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, 2013.

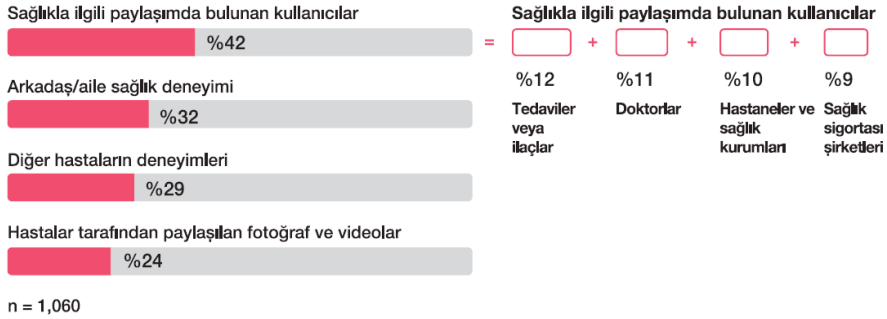
Foursquare yer bildirimini yapmak amacıyla kullanılan bir sosyal medya aracıdır. Yukarıdaki iki resim Newyork şehrinde Candy kasırgasından önce ve sonrasında yapılan Check inlerin yoğunluğu göstermektedir. Resimlerden de anlaşılacağı gibi yaşanan kasırganın ardından şehirde büyük bir boşalma ve şehrin içlerine doğru bir çekilme olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal medya bizlere yaşanan bir doğal felaketin ardından doğurduğu sonuçları görebilme imkanı vermekte ve insanların tepkilerini gözlemlene imkanı sunmaktadır (Doğanay 2013).

Dünyada sosyal medya halen hızla büyümeye devam eden etkili bir iletişim aracıdır. Gelişen bu teknoloji beraberinde farklı alanlarda olduğu gibi sağlık sektöründe de yenilikçi uygulamalar getirmiştir. Artık birçok sağlık kuruluşu ve doktor sosyal medyayı etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmaları incelediğimizde; twitter kullanan doktorların %48’i blog adreslerini twitter’den paylaşarak sağlıkla ilgili bilgilendirmelerini daha geniş kitlelere ulaştırmaktadır.

lar. Yine Ocak 2011 verileri baz alındığında 906 hastanenin 3807 sosyal medya kanalı bulunurken Amerika'da 126 hastanenin youtube kanalı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Dünya da sağlıkla ilgili paylaşımların yapıldığı sayfalar arasında önemli bir yere sahip olan Dr. Mercola sitesi hastalıklar ile ilgili yaptığı paylaşımlar ile insanları sürekli bilgilendirmesi sebebiyle yüksek bir takipçi kitlesine sahiptir. Öyle ki Dr. Mercola'nın facebook sayfası 157.500 kişi tarafından takip edilmektedir. Yine Miguel Hernandez Üniversitesi'nin yapmış olduğu bir araştırmaya göre hastaların %90'ının doktora gitmeden önce gideceği doktor hakkındaki bilgileri internetten edindiği sonucu ortaya çıkmıştır (Kayabalı, 2011: 17-18).

Price waterhouse Coopers'in (PwC) (2012), Sağlık Araştırmaları Enstitüsü (HRI) tarafından ABD'de 2012 yılında 1060 kişi üzerinde tüketicilerin sosyal medya kullanımları ile ilgili olarak sosyal medya tüketici araştırması adında bir dizi araştırma yayımlanmıştır.

Tablo 17: Kullanıcıların Sosyal Medya Aracılığıyla Sağlık Konulu Bilgileri Görüntüleme Oranları

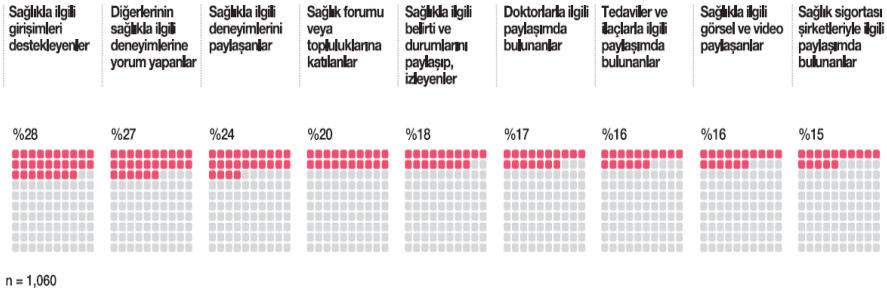

Kaynak: PwC, HRI, Social Media Consumer Survey, 2012. Akt: PwC Health Research Institute, Social Media "likes" Healthcare From Marketing to Social Business. 2012. s.9.

HRI tarafından yapılan bu araştırmaya göre, internet kullanıcılarının %42'sinin sosyal medyayı diğer kullanıcıların sağlık ile ilgili paylaşımlarına ulaşmak için kullanmakta oldukları tespit edilmiştir. Kullanıcıların %32'si aile ve arkadaş çevresinin sağlık konusunda ki deneyimlerine ulaşmak için, %29'u diğer hastaların sağlık ile ilgili deneyimlerine ulaşmak için ve %24'ü de hastalar tarafından paylaşılan fotoğraf ve videoları görüntülemek için sosyal medyayı kullanmaktadır.

Bunun yanı sıra sosyal medyayı diğer kullanıcıların sağlık ile ilgili paylaşımlarına ulaşmak için kullanan %42'lik kesimin; %12'sinin uygulanan tedaviler ve ilaçlar, %11'inin doktorlar, %10'unun hastane ve sağlık kuruluşu, %9'unun ise sağlık ile ilgili sigorta şirketleri hakkında bilgi almak amacıyla sosyal medyayı kullanmakta oldukları ortaya çıkmıştır.

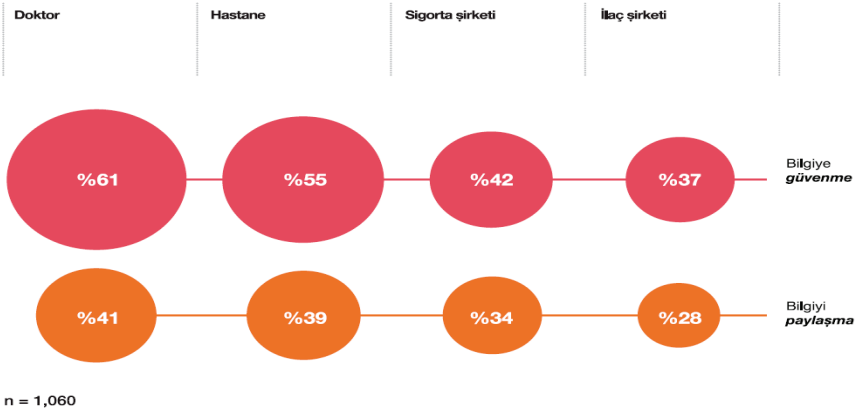
Tablo 18: Sosyal Medyayı Sağlıkla İlgili Kullanan Tüketicilerin Oranı

Kaynak: PwC, HRI, Social Media Consumer Survey, 2012. Akt: PwC Health Research Institute, Social Media “likes” Healthcare From Marketing to Social Business. 2012. s.11.

qTablo 3’te sosyal medyayı sağlık için kullanan tüketicilerin oranları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre, tüketicilerin %28’i girişimleri desteklemek, %27’si diğer kişilerin deneyimleri hakkında yorum yapmak, %24’ü kendi deneyimlerini paylaşmak, %20’si sağlık forumları ve sağlıkla ilgili topluluklara katılmak, %18’i belirtileri ve durumları paylaşarak takip etmek, %17’si doktorlar ile ilgili paylaşımında bulunmak, %16’sı tedavi ve ilaçlar hakkında paylaşımında bulunmak, %16’sı görsel ve video paylaşmak ve %15’i ise sigorta şirketleri hakkında paylaşımında bulunmak amacıyla sosyal medyayı kullanmaktadır.

Tablo 19: Sosyal Medya Üzerinden Paylaşılan Bilgiye Güvenme ve Bilgiyi Paylaşma

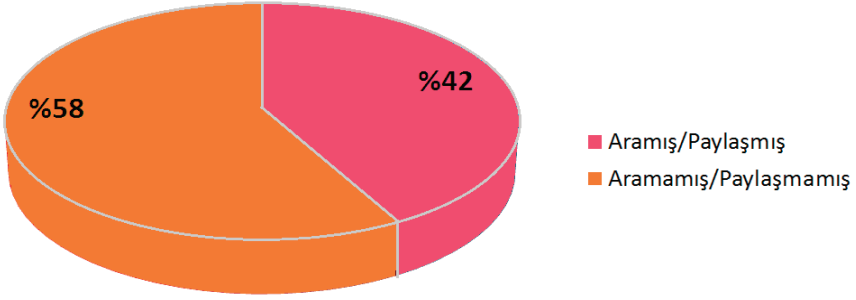

Kaynak: PwC, HRI, Social Media Consumer Survey, 2012. Akt: PwC Health Research Institute, Social Media “likes” Healthcare From Marketing to Social Business. 2012. s.17.

Diğer yandan sosyal medya kullanıcılarının güven algıları üzerine yapılan araştırmaya göre ise, sosyal medyayı kullanan kişilerin %61'inin doktorların, %55'inin ise hastanelerin verdikleri bilgiye güvendiklerini ancak bunun yanı sıra araştırmaya katılanların yalnızca %47'sinin sigorta şirketlerinin ve %37'sinin ise ilaç şirketlerinin verdikleri bilgiye güvendikleri görülmektedir. Bu verilere göre insanların doktorlar ve hastanelere duydukları güvenin sağlıkla ilgili şirketlere oranla daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.

Bunun yanı sıra sosyal medya kullanıcılarının %41'i doktorlarla, %39'u ise hastanelerle bilgilerini paylaşmayı uygun bulurken sosyal medya kullanıcılarının yalnızca %34'ü sigorta şirketleri ve %28'i ilaç şirketleri ile bilgilerini paylaşmayı uygun bulmaktadır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, insanların doktorlar ve hastanelere oranla bilgilerini paylaşma konusunda şirketlere daha az güvendikleri ortaya çıkmıştır.

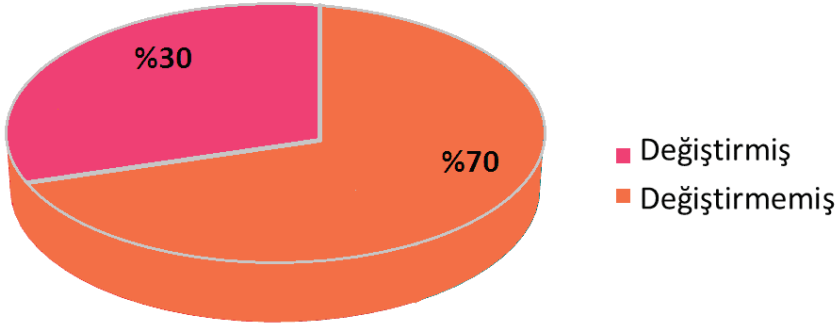
Tablo 20: Sağlık Durumu İle İlgili Bilgi Arama/Paylaşma

Kaynak: General Electric, 2012, Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

Amerika'nın en büyük elektronik firmalarından biri olan General Electric tarafından ABD'de 2012 yılında 2100 kişi üzerinde sağlık amacıyla sosyal medyanın kullanımı konusunda biri dizi araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmaya katılanların %42'sinin sağlık durumları ile ilgili olarak sosyal medya üzerinde bir paylaşımında bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 21: Sağlıkla İlgili Davranış Değişirme

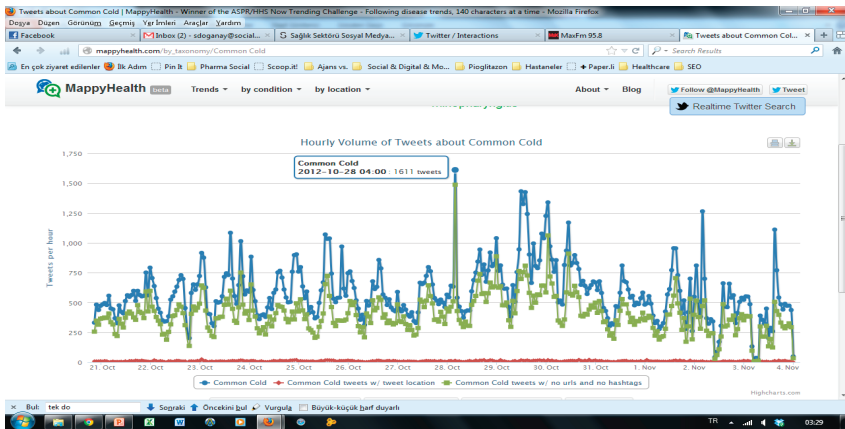

Kaynak: General Electric, 2012, Akt: Sertaç Doğanay “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, İstanbul, 2013.

General Electric tarafından yapılan aynı araştırmanın verilerine göre araştırmaya katılanların %30'unun sosyal medya da gerçekleştirilen paylaşımlardan etkilendiği ve bu paylaşımlar sonucunda kullanıcılarda davranış değişikliğinin meydana geldiği sonucudur.

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere dünyada sosyal medya, sağlık konusunda dahi insanların en fazla kullandığı iletişim teknolojilerinin başında gelmektedir. İnsanlar sağlıkla ilgili konularda bilgi almak, bilgilerini paylaşmak veya başka kullanıcıların sağlıkla ilgili paylaşımlarına, deneyimlerine ve yorumlarına ulaşabilmek amacıyla sosyal medyayı yoğun olarak takip etmektedir. Doktorlardan hastanelere, sigorta şirketlerinden ilaç firmalarına ve hastalara kadar kısacası sağlık konusunda hizmet sunanlardan hizmet alanlara kadar birçok kişi sosyal medyayı çok etkin bir şekilde kullanmaktadır.

Tablo 22: Sosyal Medya ve Bulaşıcı Hastalık Takibi

Kaynak: Sertaç Doğanay, “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi, 2013.

Amerika'da ise MappyHealth adındaki uygulama twitter'in alt yapısını kullanarak birçok salgın hastalığı önlediğini savunmaktadır. Bu uygulama kapsamında insanların sağlık durumları ile ilgili twitter üzerinden gerçekleştirdikleri paylaşımlardan yola çıkarak daha önceden belirlenen 130 arama teriminin belirli algoritmalarından süzülmesi ile 27 bulaşıcı hastalık taranmakta ve bu 27 salgın hastalık ile ilgili olarak hastalıkların hangi bölgelerde artış veya azalış gösterip göstermedikleri tespit edilebilmektedir. Bu uygulama sayesinde pandemi olarak da bilinen kıtalararası salgın hastalığın geleneksel yöntemlerden 6 gün önce tahmin edilebildiği savunulmaktadır. Domuz gribi, kuş gribi vb. gibi birçok salgın hastalığın yaşattığı can ve mal kaybı göz önüne alındığında sosyal medya alt yapısını kullanarak işleyen bu sistemin salgınları önceden tespit etmesi ve takibi konusunda çok önemli bir gelişme olduğu bir gerçektir. Bu uygulama sosyal medyanın sağlık için ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir (Doğanay, 2013).

Sonuç

Türkiye'de ve Dünya'da katılımcı sayısı her geçen gün hızla artan sosyal medya Türkiye'de 48 milyon kullanıcıya ulaşırken Dünyada ise 2.7 milyarın üzerinde bir kullanıcı sayısına ulaşmıştır. Bu kadar geniş bir etki alanına sahip olan sosyal medya hayatımızın her alanında büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle karşılıklı iletişimi kolaylaştıran ve etkileşimi arttıran özelliği ile sınırları ve mesafeleri ortadan kaldırarak Dünyanın her yerinde ki insanları birbirlerine yakınlaştırmıştır. Zira Dünyanın diğer ucunda ki gelişmelerden aynı anda haberdar olma imkanı sunan sosyal medya yeni bilgi ve gelişmelere çok hızlı bir şekilde ulaşma imkanı sunmaktadır.

Bu açıdan Dünyada ki yaşanan siyasi, ekonomik, askeri, teknolojik ve bilimsel gelişmeler aynı anda Dünyanın her yerinde ki kullanıcılara ulaşmakta ve onları da etkisi altına almaktadır. Zira bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı böylesine bir dönemde aynı anda bir yandan Mısırdaki ortaya çıkan siyasi gelişmeleri takip etme imkanına sahip olurken diğer taraftan ise Newyork borsasında ki ekonomik gelişmeleri takip edebilme imkanına sahip olmaktadır. Sadece bir tıkla Japonya'da ki yeni teknolojik gelişmeleri takip edebilirken diğer taraftan ise bir tıkla Japonca öğrenebilmekteyiz. Bu özelliği ile birçok yeniliği ve kolaylığı hayatımıza getiren sosyal medya özellikle iktisadi faaliyetler, eğitim, siyaset ve sağlık olmak hayatımızın her alanında köklü değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Öyle ki artık insanlar uzaktan eğitim sistemi ile okula gitmeye gerek kalmaksızın buldukları her yerden kurslara ve eğitimlere dahil olabilmekte online ortamlarda karşılıklı iletişim kurarak istedikleri her eğitime ulaşabilmektedirler. Yine gelişen teknoloji sayesinde insanlar bir tıkla ihtiyaç duydukları her ürüne ulaşabilmekte ve tedarik edilmektedir. Ayrıca gelişen teknolojik uygulamalar hizmete ulaşmayı da önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Örneğin e-devlet uygulaması insanların kamu dairelerine gitmelerine, sıra beklemelerine gerek duymadan tek bir tuşla birçok belgeyi online olarak elde edebilmelerine imkan tanımaktadır.

İstedığı an istediği siyasetçinin sosyal medya hesapları aracılığıyla onları takip edebilmekte, merak ettiği herhangi bir bilgiye istediği an itibarıyla ulaşabilmektedir.

Nitekim hayatımızın her alanında bu kadar güçlü bir değişim sağlayan sosyal medya insanların çocuk bezinden, diş macununa, ekmekten, şampüana kadar en temel ihtiyaçlarını dahi karşıladıkları sanal bir market hangi ürünü kullanacakları konusunda fikir aldıkları sanal bir danışman gibi faaliyet göstermektedir. Bunların yanı sıra yapılan araştırmalar göstermektedir ki insanlar hayati öneme sahip olan sağlık ve sağlıkla ilgili bilgiye erişme konusunda da sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Öyle ki insanlar utandığı veya çekindiği için kimseye paylaşmadıkları bilgileri sosyal medya üzerinde araştırmakta diğer bir ifadeyle sosyal medyayı bir sırdaş gibi görmektedir. Bunun yanı sıra sağlıkla ilgili karşılaştıkları problemlerde ilk olarak sosyal medyaya danışarak ona aslında bir sağlık danışmanı görevi yüklemektedir. Yine hastane, doktor, ilaç veya tedavi yöntemleri ile ilgili sıklıkla sosyal medyaya başvuran insanlar daha önceki kullanım tecrübelerinden istifade ederek aslında sosyal medyayı bir referans aracı olarak kullanmaktadır. Sosyal medya sayesinde doktorlar veya sağlık sunucuları ile online ortamlar üzerinden iletişim kurabilen insanlar özellikle günümüz yoğun çalışma temposu içerisinde hastaneye gidememe, doktora vakit ayıramama gibi ihmali davranışlarından önüne geçerek halk sağlığını güçlendirici bir etki göstermektedir.

Bu bağlamda insanların en temel ihtiyaçlarını dahi karşıladıkları, en mahrem bilgileri paylaştıkları, hayati öneme sahip olan sağlık konusunda dahi önemli bir rehber olarak kabul ettikleri sosyal medya en köklü değişimlerden birinin de sağlık alanında yaşanmasına sebep olmuştur. Sosyal medya sağlıkta geleneksel yöntemlerin ötesine geçerek gerek sağlığın korunması ve geliştirilmesi konusunda gerekse tedavi süreçlerinde birçok yeniliği beraberinde getirerek sağlığı güçlendirici bir araç haline gelmiştir. Öyle ki bu araç sayesinde insanlar sağlığın korunması ve geliştirilmesi konularında Dünyanın her yerinde ki gelişmeleri takip edebilmekte, istedikleri anda sağlık bilgisine hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. Ancak sosyal medya insanlara bilgiye kolay ulaşma imkanı sunmanın yanı sıra bulut sisteminde biriktirdiği veriler sayesinde de sağlığın korunması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesi gibi konularda da önemli bir veri bankası oluşturmaktadır. Öyle ki insanların gündelik hayatlarında öylesine paylaştıkları sözler, fotoğraflar, beğeniler veya araştırmalar aslında sağlık konusunda önemli bir veri sağlamaktadır. Bu bilgiler geliştirilen algoritmalar sayesinde belli işlemlere tabi tutularak birey sağlığı, toplum sağlığı ve dünya sağlığı hakkında bizlere bilgi verirken aynı zamanda bunların tedavisi veya önleyici sağlık hizmetleri konusunda da bizlere rehberlik etmektedir.

Bu bakımdan sosyal medya doğru ve bilinçli kullanıldığında halk sağlığının korunması ve sağlığın güçlendirilmesi konusunda çok önemli bir araç görevi görmekteyken bilinçsiz kullanımda ise halk sağlığını tehdit eden bir hal almaktadır. Öyle ki hayatımızın her anını içerisine almış olan böylesine etkili bir araç doğru ve bilinçli kullanılmadığında insan sağlığını olumsuz etkileyecek birçok tehlikeyi ve riski de beraberinde getirecektir. Öyle ki sağlıkla ilgili sıkça kullanılan bir araç

olan sosyal medya da kişilerinde hiçbir denetim mekanizması olmaksızın sağlıklı ilgili bilgi paylaşabiliyor olması diğer insanların bu bilgilerden etkilenerek yanlış karar vermelerine, yanlış tedavi uygulamalarına veya doğru tedaviyi reddetmelerine sebep olabilmektedir. Bu bağlamda sosyal medyada paylaşılan her bilgiyi kayıtsız, şartsız doğru kabul etmek toplum sağlığı açısından ciddi bir tehlike doğuracağı için sosyal medyanın kullanımını bireylerin eğitilmesi, bilinç ve farkındalık düzeylerinin artırılması sağlığın korunması bakımından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple bireylerin medya okuryazarlığı, sosyal medya kullanımını ve sağlık okuryazarlığı konularında eğitilmeleri toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Kaynakça:

ALABAY, Mehmet, N, (2011), “Sosyal Medyada Tüketiciler ve Pazar Bölümleme Uygulamaları”, XVI. “Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri. İzmir, <http://inet-tr.org.tr/inetconf16/bildiri/11.pdf>. (29 Kasım 2017).

CDC, Centers for Disease Dontrol and Prevention, (2011), *The Health Communicator’s Social Media Toolkit*, https://www.cdc.gov/healthcommunication/tools-templates/socialmediatoolkit_bm.pdf. (30 Kasım 2017).

ÇINARLI, İnci, (2004), “Sağlığın Geliştirilmesine Sağlık İletişimi Yöntemleri Olarak Sosyal Pazarlama, Medyada Savunuculuk ve Halkla İlişkilerin Etkisi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇINARLI, İnci, (2012), “Sosyal Medya, Web 2.0 ve Sağlık”, *Workshop Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2012, <http://alternatifiletisim.blogspot.com>. (29 Kasım 2017).

DOĞANAY, Sertaç, (2013), “Sağlık Alanında Sosyal Medyanın Kullanımı”, 2. *Uluslararası Sağlık Bilişim Zirvesi*, İstanbul.

ERKOVAN, Serkan, (2011), “Sosyal Medya’da Olmak ya da Olmamak, Türkiye İlaç Sektörünün Perspektifi”, *Perspektif Toplantıları*, İstanbul, <https://www.slideshare.net/serkovan/salkta-sosyal-medya-deneyimleri-trke>. (29 Kasım 2017).

FIRAT, Mehmet ve Nilgün, ÖZDAMAR KESKİN, (2015), “İnternet Teknolojileri”, *Temel Bilgi Teknolojileri-I* içinde (Ed. T. V. Yüzer-M. R. Okur),. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.90-112.

HÜLÜR, Banu, A, (2016), “Sağlık İletişimi, Medya ve Etik: Bir Sağlık Haberinin Analizi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, s.155-178.

İSPİR, Burçin, (2013), “Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi”, *Dijital İletişim ve Yeni Medya* içinde, (Ed. M. C. Öztürk), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.2-25.

KAHRAMAN, Murat, (2013), *Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar İçin Sosyal Medyaya Giriş*, 2. Baskı, İstanbul, Mediacat Kitapları.

KARAGÖZ, Kezban, (2016), “Sağlık İletişimde Sosyal Medyanın Rolü: Türkiye’de Sağlık Kurumlarının Sosyal medya kullanımının İncelenmesi”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAYABALI, Kivılcım, (2011), “İnternet Ve Sosyal Medya Evreninde Sağlık”, *İyi Klinik Uygulamalar Dergisi*, Sayı:25, s.14–20.

PELTEKOĞLU, Filiz, Balta, (2012), *Halkla İlişkiler Nedir?* 7. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.

PWC, Health Research Institute, (2012), *Social media “likes” healthcare From Marketing to Social Business*. http://download.pwc.com/ie/pubs/2012_social_media_likes_healthcare.pdf. (30 Kasım 2017).

SAYIMER, İdil, (2014), Yeni Medya Ortamlarında Ağlar Oluşturan Toplumsal Hareket Deneyimleri, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s.97-112.

SOCİAL TOUCH, (2013), *Türkiye’de İnternetin Sağlık Bilgi ve Hizmetlerine Ulaşma Amaçlı Kullanım Alışkanlıkları*, <http://www.socialtouch.com.tr/-turkiyede-internetin-saglik-amacli-kullanimi/> (30 Kasım 2017).

ŞENER, Emine ve Menevşe, SAMUR, (2013), “Sağlığı Geliştirici Bir Unsur Olarak Sosyal Medya: Facebookta Sağlık”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, s.508-523.

TUNCER, A. Selim, (2013), “Sosyal Medyanın Gelişimi”, *Sosyal Medya içinde*, (Ed. F. Z. Özata), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.2-24.

WE ARE SOCIAL AND HOOTSUITE, (2017), *Digital in 2017 Global Overview 2017*. <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>. (29 Kasım 2017).

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 23.09.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of Social Studies Course Books

Yrd. Doç. Dr. Eray ALACA **

Öz:

Cumhuriyetin ilk yıllarında ayrı birer ders olarak verilen “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri 1968 yılında “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birleştirilmiştir. İlkokulların 4. ve 5; ortaokulların 1., 2. ve 3. sınıflarında “Sosyal Bilgiler” dersi verilmeye başlanmıştır. 1985 yılından itibaren dönemin siyasi ortamının da etkisi ile ilköğretimin orta kısmında verilen “Sosyal Bilgiler” dersi programdan çıkarılarak yerine “Milli Tarih”, “Milli Coğrafya”, “Vatandaşlık Bilgileri” ve “T.C. İnkılap Tarihi” dersleri programa eklenmiştir. 1997 yılında ise sekiz yıllık kesintisiz eğitim kapsamında programlar tekrar değişime uğramış ilköğretimin orta kısmında verilen “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri programdan çıkarılarak “Sosyal Bilgiler” dersi tekrar programa girmiştir. Bu çerçevede araştırmada programların değişimine bağlı olarak öğrenime alınan veya öğrenimden kaldırılan Sosyal Bilgiler ders kitapları incelenmiştir. Araştırmanın kaynakları olarak başta Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Kararları, Milli

* Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, eray.alaca@giresun.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-4886-4700>

Eğitim Şuralarında alınan kararlar ve ilköğretim(ilkokul ve ortaokul) programları esas alınmıştır. Doküman analizi yöntemi kullanılan araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarının öğrenimde olduğu dönemlerdeki siyasi durumda dikkate alınarak kategoriler oluşturulmuştur. Ayrıca Sosyal Bilgiler ders kitaplarının öğrenime alındıkları ve öğrenimden kaldırıldıkları yılların görülebilmesi için de tablolar oluşturulmuştur. Böylece belli dönemlerde Sosyal Bilgiler ders kitaplarının farklı yazarlara yazdırılmasının ve farklı yayınevleri tarafından basılmasının nedenleri ile ilgili değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Anahtar sözcükler: Coğrafya, Ders Kitapları, Sosyal Bilgiler, Tarih, Vatandaşlık Bilgileri.

Abstract

“History”, “Geography” and “Civics” courses, which used to be instructed as different courses in the early years of the Turkish Republic, were combined as “Social Studies” course in 1968. Accordingly, “Social Studies” courses were introduced in the 4th and 5th grades of primary schools and the 1st, 2nd and 3rd grades of middle schools. As of 1985, partly due to the political climate of the time, “Social Studies” courses were eliminated from the middle school curricula and were replaced with the courses called “National History”, “National Geography”, “Citizenship Education” and “History of Turkish Revolution”. With the introduction of the 8-year compulsory and continuous education in 1997, curricula were reconstructed. As a consequence, “National History” and “National Geography” courses were removed from the program in the middle school grades and “Social Studies” courses were included in the programs once again. In this regard, all the “Social Studies” course books that were introduced or withdrawn from use in line with the waves of curricula changes were investigated in the present study. The research was based particularly on the Turkish Ministry of National Education Journal of Communiqués in addition to the Decisions of the Board of Education and Discipline of the Turkish Ministry of National Education, decisions taken by the National Education Council and the basic education curricula (primary and middle school). Document analysis method was employed in the study and some categories were constructed in relation to the periods in which each “Social Studies” course books were in use, with due consideration given to the specific political climates of the respective periods. Besides, tables were created to display the years when each social studies course books were introduced or withdrawn from use. In this way, it became possible to interpret the reasons why in some certain periods, different authors were assigned to write Social Studies course books and why those books were published by different publishers.

Keywords: Geography, Course books, Social studies, History, Civics.

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri ayrı birer ders olarak ilkokulların dördüncü sınıflarından itibaren verilmiştir. 27 Mayıs 1960 yılında albaylar cuntasının yönetime el koymasından sonra bu derslerin birleştirilmesi için 1961 yılında bir komisyon toplanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı’na bir rapor sunulmuştur (Merey, 2016). Rapor kapsamında 1962 yılında hazırlanan taslak program ile bu dersler “Toplum ve Ülke İncelemeleri” adı altında birleştirilmiştir (MEB, 1962). Dersin ayrı bir kitabı olmayıp mevcut “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri ayrı ayrı verilmeye devam edilmiştir. Bu ders 1968 yılından itibaren uygulanacak olan “Sosyal Bilgiler” dersine de bir hazırlık olmuştur¹.

1962 tarihli taslak program 6 yıl denendikten sonra 1968 yılında ülke genelinde uygulamaya konulmuştur (Gelişli, 2005). Bu program kapsamında öncelikle ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında verilmeye başlanan “Sosyal Bilgiler” dersi ardından ortaokulların tüm sınıflarında verilmeye başlanmıştır (MEB, 1968). Böylece ilkokul 4. sınıftan itibaren verilen “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri de programdan çıkarılmıştır.

12 Eylül 1980 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin yönetime el koyması ile eğitim ve öğretim alanında da değişiklikler yaşanmıştır (Akyüz, 2015). İlkokulların 4. ve 5. sınıflarında “Sosyal Bilgiler” dersi verilmeye devam edilirken, ortaokullarda “Sosyal Bilgiler” dersi kaldırılmış yerine ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarına “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya”, üçüncü sınıflarına da “T.C. İnkılap Tarihi” ve “Vatandaşlık Bilgileri” dersleri konulmuştur. Bu derslerin adı sonradan değiştirilmiştir.

28 Şubat 1997 yılında toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararları sonrasında başlayan kesintisiz sekiz yıllık ilköğretim uygulaması kapsamında ilköğretim 6. ve 7. sınıflarda verilen “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birleştirilmiştir (Demircioğlu, 2008; Akpınar ve Kaymakçı, 2012). Mevcut ders kitapları öğrenimden kaldırılarak yeni Sosyal Bilgiler ders kitapları öğrenime alınmıştır. İlköğretim 6. ve 7. sınıflara tekrar “Sosyal Bilgiler” dersinin konulması ile ilköğretim programında günümüzde de devam eden bir bütünlük sağlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada Türkiye’de öğrenimde olan Sosyal

¹ Her ne kadar literatürde “Sosyal Bilgiler” adı altında bir dersin 1968 yılından itibaren programa alındığı kabul görmekte ise de 1949 yılında toplanan IV. Maarif Şurasında ilkokul 4. ve 5. sınıflarında “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” derslerinin tek bir ders halinde ve çocuk psikolojisine göre düzenlenmesi yönünde karar çıkmıştır (MEB, 1991). Ancak uygulama aşamasına geçilememiştir. 1954 yılında Köy Enstitüleri **İlköğretmen** okullarına dönüştürüldükten sonra 6 yıllık ilköğretmen okullarının ortaokula tekabül eden 3 yıllık birinci devresinde 1., 2. ve 3. sınıflarında “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” derslerini içeren “Sosyal Bilgiler” adı ile bir ders konulmuştur. Ancak bu dersinde ayrı bir kitabı olmayıp mevcut ortaokullardaki tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi ders kitapları kullanılmıştır (TCMEBTD, 1954, 17/799; TCMEBTD, 1955, 18/866; TCMEBTD, 1956, 19/904).

Bilgiler ders kitaplarının adlarını, yazarlarını ve öğrenimde olduğu yılları vererek dönemin siyasi koşulları ile ilgili tespitler de yaparak yapılan/yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmada geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde araştırılan konu üzerine odaklanılarak olay, birey veya nesne kendi koşulları içinde ve o anda olduğu gibi herhangi bir değiştirme veya etkileme olmaksızın gözlemlenir (Karasar, 2016). Verilerin toplanmasında ise doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda kayıt ve belgeler incelenerek geçmiş hakkında bilinmeyen bilgilere ulaşılabilmenin amaçlandığı doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırılması amaçlanan olgu veya olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyaller analize tabi tutulur (Yıldırım ve Şimsek, 2016).

Veri toplama araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak 1962-2014 arasında toplanan Milli Eğitim Şuralarının tutanakları, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu kararları ve 1962-2017 yılları arasında yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi (TCMEBTD) esas alınarak elde edilmiştir. Araştırılan dönemlerde öğrenimde olan sosyal bilgiler ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi, Milli Kütüphane ve sahaflardan temin edilmiştir.

Bulgular

1972-2017 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen ve Tebliğler Dergisi aracılığı ile duyurulan “Sosyal Bilgiler” ders kitapları öğrenimde oldukları dönemlere ayrılarak kategorileştirilmiştir.

1972-1975 Dönemi

1968 yılında hazırlanan deneme amaçlı yeni program kapsamında ilk ve ortaokullara “Sosyal Bilgiler” dersi konulması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında öğrenim süresi sona ermiş başta “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” ders kitapları öğrenimden kaldırılmış, bu sınıflar için “Sosyal Bilgiler” ders kitabı yazdırıldığı duyurulmuştur (TCMEBTD, 1970, 33/1608). Ancak yeni yazdırılan “Sosyal Bilgiler” ders kitaplarının yazımının ve basımının tamamlanmasında yaşanan gecikme sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokulların 4. ve 5. sınıfları için dersin esas kitabı olmadığından ders kitabı ihtiyacının yardımcı ders kitaplarından birinin seçilmesi ile karşılanması istenmiştir (TCMEBTD, 1971, 34/1658). Böylece özel yayınevleri tarafından yazımı ve basımı yapılmış olan “Sosyal Bilgiler” ders kitaplarından uygun olanların yardımcı kitap olarak öğrenimde kullanılmasına izin verilmiştir. Bu durum 1975 yılında esas ders kitaplarının öğrenime alınmasına kadar devam etmiştir (TCMEBTD, 1972, 35/1698; TCMEBTD, 1973, 36/1698; TCMEBTD, 1974, 37/1790; TCMEBTD, 1975, 38/1838).

Tablo 1. “1972-1975” Yılları Arasında Öğrenimde Olan **İlkokul** “Sosyal Bilgiler” Yardımcı Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1972-1975	Sosyal Bilgiler 4	Niyazi Akşit Hayri Günden	Ders Kitapları A.Ş.
1972- 1975	Sosyal Bilgiler 4	Süleyman Karagöz Suat Günden Nazım Çöker	Tercüman Gazetesi -Minnetoğlu Yayınevi
1972-1975	Sosyal Bilgiler 4	Selman Erdem İsmet Konuk Kamil Su	Kurtuluş Yayınları
1972-1975	Sosyal Bilgiler IV	Rakım Çalapala	Atlas Yayınevi
1972- 1975	Sosyal Bilgiler Atlası 4	Ramazan Gökalp Arkın	Arkın Kitabevi
1972-1975	İlk Atlas	Komisyon	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri
1972-1975	İlk Atlas	Komisyon	KanaatYayınları
1972-1975	Sosyal Bilgiler V	Niyazi Akşit Hayri Günden	Ders Kitapları A.Ş.
1972-1975	Sosyal Bilgiler V	Süleyman Karagöz Suat Günden Nazım Çöker	Tercüman Gazetesi -Minnetoğlu Yayınevi
1972-1975	Sosyal Bilgiler 5	Selman Erdem İsmet Konuk Kamil Su	Kurtuluş Yayınları
1972-1975	Sosyal Bilgiler V	Rakım Çalapala	Atlas Yayınevi

1972 yılından itibaren yeni program kapsamında deneme amaçlı olarak ortaokulların programına da “Sosyal Bilgiler” dersi konulmuştur. Ancak ortaokulların 1., 2. ve 3. sınıflarında “Sosyal Bilgiler” dersi ile “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri de devam etmiştir. Bir geçiş süreci olan bu dönemde “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” ders kitapları öğrenimde iken yeni program kapsamında “Sosyal Bilgiler” ders kitabının yazım ve basımının uzun sürmesi üzerine ilkokul “Sosyal Bilgiler” dersinde olduğu gibi ortaokul “Sosyal Bilgiler” dersinde de “Sosyal Bilgiler” yardımcı ders kitapları kullanılmıştır (TCMEBTD, 1972; 35/1698).

Tablo 2. “1972-1975” Yılları Arasında Öğrenimde Olan Ortaokul “Sosyal Bilgiler” Yardımcı Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1972-1975	Sosyal Bilgiler Ortaokul I	Niyazi Akşit Ferruh Sanır	Ders Kitapları A.Ş.
1972- 1975	Sosyal Bilgiler Orta I	Selman Erdem İsmet Parmaksızoğlu İsmet Konuk	Remzi Kitabevi
1972-1975	Sosyal Bilgiler Ortaokul II	Niyazi Akşit Tarık Asal	Kurtuluş Yayınları
1972-1975	Sosyal Bilgiler II	Selman Erdem İsmet Parmaksızoğlu İsmet Konuk	Remzi Kitabevi
1973-1975	Sosyal Bilgiler III	Niyazi Akşit Ferruh Sanır	Milli Eğitim Yay. Ders Kitapları A.Ş.
1973-1975	Sosyal Bilgiler III	Selman Erdem İsmet Parmaksızoğlu İsmet Konuk	Remzi Kitabevi

1975-1998 Dönemi

1973 yılında kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile ortaöğretim kapsamındaki ortaokullar ilkokullar ile beraber ilköğretim içerisinde sayılmıştır(MEB,1973). Bu dönemde ilkokul ve ortaokullarda başlamış olan “Sosyal Bilgiler” dersi devam etmiş, yeni sistem ve program dahilinde 1975 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yazımı ve basımı tamamlanan esas “Sosyal Bilgiler” ders kitapları öğrenime alınmıştır(Cicioğlu, 1985; MEB, 1975; TCMEBTD, 1975,38/1852).

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Askeri yönetim her alanda olduğu gibi eğitim ve öğretim alanında düzenlemeler yapma ihtiyacı duymuştur. 1981 yılında toplanan X. Milli Eğitim Şurasında alınan kararlar kapsamında beş yıllık ilkokullar ile üç yıllık ortaokullar ilköğretim adı altında birleştirilmiş, 1984 yılına kadar belirlenen koşulları sağlayan okullarda kademe- li olarak uygulanmıştır((TCMEBTD, 1981, 44/2100; TCMEBTD, 1983, 46/2146). **İlköğretim kapsamında yer alan ilkokullardaki** “Sosyal Bilgiler” dersi ve öğrenimde olan ders kitapları aynı şekilde devam etmiştir. Ancak ilköğretim içerisinde değerlendirilen ortaokullardaki “Sosyal Bilgiler” derslerinde ve ders kitaplarında değişikliğe gidilmiştir.

Tablo 3. “1975-1991” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlkokul/İlköğretim 4. ve 5. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1975-1991	Sosyal Bilgiler 4	Ferruh Sanır Tarık Asal Niyazi Akşit	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri
1975-1991	Sosyal Bilgiler 5	Ferruh Sanır Tarık Asal Niyazi Akşit	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri

1981 yılında Talim ve Terbiye Kurulu'nun 27 Nisan 1981 gün ve 76 sayılı kararı ile ortaokulların **üçüncü sınıflarına** “T. C. İnkılap Tarihi- sonradan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük-” adlı bir ders konulmuş, yeni ders kitapları öğrenime alınmıştır(TCMEBTD, 1981, 44/2087). 1982 yılından itibaren ortaokulların üçüncü sınıflarında “T.C. İnkılap Tarihi” dersi verilmeye başlanmıştır. 1985 yılında yeni programın hazırlanması sonucunda ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarına “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri, ortaokulların üçüncü sınıflarına ise “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” dersi yanında “Vatandaşlık Bilgileri- sonradan Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi-” dersi konulmuştur(TCMEBTD, 1985, 48/2191; TCMEBTD, 1986, 49/2209). Böylelikle 1986 yılından itibaren ortaokul “Sosyal Bilgiler” ders kitapları tamamen **öğrenimden** kaldırılmıştır.

Tablo 4. “1975-1986” Yılları Arasında Öğrenimde Olan Ortaokul “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1975-1978	Sosyal Bilgiler Orta I	Ferruh Sanır Tarık Asal Niyazi Akşit	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri
1975-1985	Sosyal Bilgiler Orta II	Ferruh Sanır Tarık Asal Niyazi Akşit	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri
1975-1984	Sosyal Bilgiler Orta III	Ferruh Sanır Tarık Asal Niyazi Akşit	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri
1978-1985	Sosyal Bilgiler Orta I	Kazım Saymalı	Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevleri

1991 -1998 Dönemi

12 Eylül 1980’de başlayan askeri yönetimin baskısı 1987 yılında yapılan referandum sonucunda siyasi yasakların kaldırılması ile kısmen de olsa azalmıştır. Bu dönemde 1988’de toplanan XII. Milli Eğitim Şurası’nda ders kitapları konusu tartışılmıştır. Ardından Talim ve Terbiye Kurulu kararları doğrultusunda ilkokul(ilköğretim) 4. ve 5. sınıf “Sosyal Bilgiler” ders kitaplarının mevcut olanları öğrenimden kaldırılmış, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yenilerinin yazım ve basımı yapılmıştır(MEB, 1989; TCMEBTD, 1989, 52/2283). 1990 yılından itibaren başlayan program geliştirme ve ölçme değerlendirme çalışmaları sonucunda 1993’te toplanan XIV. Milli Eğitim Şurası’nda ise **öğretim programlarının ve ders kitaplarının düzenlenmesi yönünde kararlar alınmıştır**(Bilasa, 2013; Güven, 2014; MEB, 1993). **Çok kitap uygulaması kapsamında** Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yazımı ve basımı yapılan ders kitaplarının yanında özel yayınevleri tarafından basım ve yayını yapılan ders kitapları da öğrenime alınmıştır(TCMEBTD, 1993, 56/2383).

Tablo 5. “1991-1998” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlkokul/İlköğretim 4. ve 5. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1991-1998	Sosyal Bilgiler 4 ^{1*}	Komisyon G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim R. Turgut A. Akay H. Uslu M. Kılıç A. Toker M. Küçükbaycan İ. İnan B. Gürer	Milli Eğitim Yayınları

1991-1998	Sosyal Bilgiler 5 ^{2*}	Komisyon G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim R. Turgut A. Akay H. Uslu M. Kılıç A. Toker M. Küçükbaycan İ. İnan B. Gürer	Milli Eğitim Ya- yınevleri
1993-1997	Sosyal Bilgiler İlkokul 4	Hüseyin Hüsnü Tekişik	Tekişik Yayıncılık
1993-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Ali Göndermez	Gaye Matbaacılık
1993-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Vedat Öğün	Öğün Yayınları
1993-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Güler Ganjuk Suat Ünal	Özer Yayınları
1993-1997	Sosyal Bilgiler İlkokul 5	İpek Uzun	Servet Yayınları
1993-1997	Sosyal Bilgiler İlkokul 5	Hüseyin Hüsnü Tekişik	Tekişik Yayıncılık
1993-1997	Sosyal Bilgiler İlkokul 5	Ali Göndermez	Gaye Matbaacılık
1993-1997	Sosyal Bilgiler İlkokul 5	Vedat Öğün	Öğün Yayınları
1993-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Erol Ünal Karabıyık	Üner Yayıncılık
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Erol Ünal Karabıyık	Üner Yayıncılık
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Selahattin Kaya	Gendaş Yayınları
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Ercan Karlı Aysel Düzgün Ayşe Çetin	Başarı Yay.
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Nalan Kılavuz	Önde Yayıncılık

1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Selman Erdem İsmet Konuk İlyas Küçükcan	Fil Yay. Bas.
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Selahattin Kaya	Gendaş Genel Dağıtım
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Ercan Karlı Aysel Düzgün Ayşe Çetin	Başarı Yay.
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Suat Ünal Güler Ganjuk	Özer Yayınları
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Selman Erdem İsmet Konuk İlyas Küçükcan	Fil Yay. Bas.
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Nalan Kılavuz	Önde Yayıncılık
1994-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	V. Senihi Kitapçı	Barış Yayıncılık
1995-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	Nurgül Şahin Aziz Şahin	Salan Yayınları
1995-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 4	V. Senihi Kitapçı	Ö z g ü n Matbaacılık
1995-1998	Sosyal Bilgiler İlköğretim 5	Nurgül Şahin Aziz Şahin	Salan Yayınları

1998-2005 Dönemi

1996 yılında toplanan XV. Milli Eğitim Şurası kapsamında kesintisiz sekiz yıllık eğitime geçilmesi yönünde karar alınmıştır (MEB, 1996; Şanal, 2016). 28 Şubat 1997’de toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)’nda alınan kararlar bu süreci hızlandırmıştır. Böylece 1998 yılından itibaren kesintisiz sekiz yıllık eğitim kapsamında ilköğretimin 4. ve 5. sınıflarında “Sosyal Bilgiler” dersleri verilmeye devam edilmiştir. Dönemin siyasi atmosferi içerisinde eğitim ve öğretimde tamamen değişiklik istendiği için mevcut ders kitapları öğrenimden kaldırılarak yeni ders kitapları öğrenime alınmıştır (Baysal&Ada, 2015; Güven, 2014).

Tablo 6. “1998-2005” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlköğretim 4. ve 5. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1998-2004	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Güler Şenünver Dr. E. Karabulut H.Samim Kesim Rıfat Turgut N. Ercan M. Küçükbaycan H. Uslu A. Akay	Milli Eğitim Ya- ynevleri
1998-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim R. Turgut N. Ercan M. Küçükbaycan H. Uslu A. Akay	Milli Eğitim Ya- ynevleri
2000-2004	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	C. Aydın M. Kaya Doç. Dr. S.S. Üşür S.Özen	Doğan Yay.
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Prof. Dr. C. Şahin E. Yamanlar H. Göze	Ders Kitapları
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	A. Tomsuk Y. Kurtcan K. Helvacı	Özgün Matb.

2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Ş. Yılmaz Ş. İlbey Yrd. Doç. Dr. A. Gün- doğdu Doç. Dr. Ü. Bulduk	Tutibay Ltd. Şti.
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Prof. Dr. C. Şahin E. Yamanlar H. Göze	Ders Kitapları
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	K. Kara İ. Vural N. Kaman	Serhat Yay.
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	M. M. Fidan Ş. İlbey Yard. Doç. Dr. A. Gün- doğdu Yard. Doç. Dr. Ü. Bul- duk	Tutibay Ltd. Şti.
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	C. Aydın Doç. Dr. S.S. Üşür Doç. Dr. K. Görmez Prof. Dr. N. Çağatay Doç. Dr. İ. Öztoprak	Doğan Yay.
2001-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	E. Ünal Karabıyık F. Tiryaki	Üner Yay.
2001-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	K. Kara İ. H. Vural N. Kaman	Serhat Yay.
2001-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Dr. M. M. Arslan N. Yanıkoğlu H. A. Bozkurt	Okyay Yay.

2001-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	E. Ünal Karabıyık F. Tiryaki	Üner Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Hüseyin Hüsnü Tekişik	Tekişik Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	F. Sarıalioğlu M. Karadaş	Cemre Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Hüseyin Hüsnü Tekişik R. Ertürk	Tekişik Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	F. Sarıalioğlu M. Karadaş	Cemre Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Y. Kurtcan A. Tomsuk K. Helvacı	Özgün Matb.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	S. Tüysüz N. Yanıkoğlu	Okyay Yay.
2004-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim H. Uslu A. Akay	Milli Eğitim Yay.
2004-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	C. Aydın M. Kaya S. Özen	Doğan Yay.

İlköğretimin sekiz yıllık kesintisiz şekilde dönüştürülmesi ile ilköğretim 6. ve 7. sınıflardaki “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri programdan çıkarılarak “Sosyal Bilgiler” dersi programa eklenmiştir. **Öte yandan** bir kısım derslerin öğretimini yabancı dille yapan okullar için “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri de 2000 yılına kadar devam etmiştir(TCMEBTD, 1998, 61/2491). 8. sınıflarda ise “T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” dersi ile “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi devam etmiştir.

Tablo 7. “1998-2007” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlköğretim 6.ve 7. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
1998-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim R. Turgut N. Ercan M. Küçükbaycan H. Uslu A. Akay	Milli Eğitim Ya- yınnevleri
1998-2007	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	G. Şenünver Dr. E. Karabulut H.S. Kesim R. Turgut N. Ercan M. Küçükbaycan H. Uslu A. Akay	Milli Eğitim Ya- yınnevleri
2000-2003	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	C. Aydın Doç. Dr. S.S. Üşür Doç. Dr. K. Görmez Prof. Dr. M. Şakiroğlu	Doğan Yay.
2000-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Prof. Dr. C. Şahin E. Yamanlar H. Göze	Ders Kit.
2000-2003	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	C. Aydın D. Aydın Doç. Dr. S.S. Üşür Prof. Dr. M. Şakiroğlu	Doğan Yay.

2000-2001	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Prof. Dr. C. Şahin E. Yamanlar H. Göze	Ders Kit.
2001-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Dr. M. M. Arslan S. Tüysüz K. Gümüş	Okyay Yay.
2001-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Prof. Dr. C. Şahin H. Göze	Ders Kitap.
2001-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Fuat Sarıalioğlu	Cemre Yay.
2001-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	K. Kara N. Kaman	Serhat Yay.
2002-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	K. Kara İ. Vural N. Kaman	Serhat Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	C. Aydın Doç. Dr. K. Görmez Prof. Dr. M. Şakiroğlu	Doğan Yay.
2003-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	S. Tanrıverdi T. Turgut	Koza Yay. Dağ.
2003-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	H. Yanar Ş. Yıldırım	Yıldırım Yay.
2003-2006	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	R. Akyıldız H. Durmuş	Yeni Çizgi Yay.
2003-2005	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	C. Aydın D. Aydın Prof. Dr. M. Şakiroğlu	Doğan Yay.
2003-2007	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	R. Akyıldız H. Durmuş	Yeni Çizgi Yay.
2003-2007	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Y. Kurtcan A. Cihan H. İnanç	Özgün Matb.

2005-2018 Dönemi

2002 yılında yapılan seçimler sonucunda tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde tarih ders kitaplarının sayısında artış görülmüştür. Bu durumun ortaya çıkmasında tek parti iktidarı etkili olmuştur. **İlk dönemlerde mevcut uygulamalar devam ederken** 2005 yılında ilköğretim programlarında değişikliğe gidilerek yapılandırmacı yaklaşıma dayalı programlar geliştirilmiştir (Baysal ve Ada, 2015; Ata, 2012). Bu kapsamda **öğrenimde olan ilköğretim** “Sosyal Bilgiler” ders kitapları öğrenimden kaldırılırken 2005 yılından itibaren yeni “Sosyal Bilgiler” ders kitapları öğrenime alınmıştır.

Tablo 8. “2005-2018” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlköğretim 4. ve 5. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	M. Tekerek	Milli Eğitim Yayınevleri
		N. Kaya	
		M. D. Alıç	
		B. Yılbat	
		T. Yıldırım	
		M. Koyuncu	
2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	K. Ulusoy	Sürat Yayın
		Prof. Dr. C. Öztürk	
		Z. Karabacak	
		L. Öğrenir	
		F. Dayi	
		K. Baştürk	
2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	K. Ersoy	A Yay.
		İ. Günday	
		Doç. Dr. E. Aydın Kolukısa	
		Arş. Gör. Ş. Oruç	
		Arş. Gör. B. Akbaba	
		Arş. Gör. H. Dündar	

2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	D. Karagöz M. Tekerek N. Kaya H. Azer M. D. Alıç B. Yılbat M. Koyuncu K. Ulusoy	Milli Eğitim Yay.
2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Prof. Dr. C. Öztürk Z. Karabacak L. Öğrenir F. Dayi K. Baştürk K. Ersoy İ. Günday	Sürat Yay.
2005-2010	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	A. Çetin U. Varoğlu O. Bilkan S. Levendoğlu	Başarı Yayıncılık
2006-2011	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Yard. Doç. Dr. Nuri Yavuz	Meram Yay.
2006-2011	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Erol Ünal Karabıyık Serpil Ertuna	Evren Yay.
2006-2011	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Erol Ünal Karabıyık Serpil Ertuna	Evren Yay.
2008-2013	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Dr. M. G. Gülcan Ö. Bayram Z. Kılıç F. M. Karakaya A. Midilli	Koza Yay.

2010-2015	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Dr. S. Başol Dr. F. Ünal H. Azer A. Yıldız Ö. Faruk Evirgen	Milli Eğitim Yay.
2010-2015	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Dr. M. Koyuncu Kaya Ö. Dağ E. Koçak T. Yıldırım M. Ünal	Milli Eğitim Yay.
2010-2015	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	S. Tüysüz A. Aydın A. U. Özensoy C. Aynacı	Okyay Yay.
2011- ^{3**}	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Sami Tüysüz	Tuna Matb.
2012-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Dr. Salih Yılmaz	Meram Yay.
2012-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Tahir Ersöz	Pasifik Yay.
2013- ^{**}	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Prof. Dr. C. Öztürk Z. Karabacak L. Öğrenir F. Dayi K. Baştürk K. Ersoy İ. Günday	Sürat Yay./Ney Yay.
2013- ^{**}	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Bekir Birbiçer	Dikey Yay.

2013-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Prof. Dr. C. Öztürk Z. Karabacak L. Öğrenir F. Dayı K. Baştürk K. Ersoy İ. Günday	Sürat Yay.
2013-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	K. Kaya E. Yıldız	İmyay Yay.
2013-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Sami Tüysüz	Tuna Matb.
2014-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Sevtaç Gamsız	Bilfen Yay.
2014-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Ünal Başdoğan	Evrensel İlet. Yay.
2014-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Ahmet Utku Özensoy	Harf Yay.
2015-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Erol Ünal Karabıyık	Evren Yay.
2015-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Erol Ünal Karabıyık	Evren Yay
2015-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Fatma Çakır	Efecan Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Sema Cebir Özen Bayram Aliye Midilli	Koza Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Sema Cebir Aliye Midilli Özen Bayram	Koza Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Dr. Ahmet Utku Özensoy Celal Aynacı	Berkay Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 4	Zuhal Turan	Tutku Yay.
2017-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 5	Dr. Samettin Başol Dr. Fatma Ünal Hikmet Azer Abdullah Yıldız Ömer Faruk Evirgen	Milli Eğitim Yay.

Bu dönemde **İlköğretim 6. ve 7. sınıf** “Sosyal Bilgiler” ders kitapları da ilköğretim 4. ve 5. sınıf “Sosyal Bilgiler” ders kitaplarında olduğu gibi değişikliklere uğramıştır. 2006 yılından itibaren yeni “Sosyal Bilgiler” ders kitapları öğrenime alınmıştır.

Tablo 9. “2006-2018” Yılları Arasında Öğrenimde Olan İlköğretim 6. ve 7. Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitapları

Yıllar	Kitap Adı	Yazar/Yazarlar	Basımevi
2006-2011	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	E. Genç M. M. Polat S. Başol N. Kaya H. Azer S. Gökçe M. Koyuncu A. Gök A. Yıldız D. Yılmaz A. Özcan	Milli Eğitim Yay.
2006-4**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	S. Tüysüz Ş. Yıldırım	Tuna Matb.
2006-2013	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	E. Uzun A. Altun Y. Doğan	Altın Kitaplar
2006-2013	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Doç. Dr. E. Aydın Kolukısa Arş. Gör. H. Tokcan Arş. Gör. B. Akbaba	A Yay.
2006-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Erol Ünal Karabıyık	Evren Yay.

2007-2012	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	N. Kaya M. M. Polat M. Koyuncu A. Özcan	Milli Eğitim Yay.
2010-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Dr. Mehmet Metin Arslan	Anıttepe Yay.
2010-2015	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Erol Ünal Karabıyık	Evren Yay.
2011-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Komisyon	Milli Eğitim Yay.
2011-2016	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Emine Aşan	Ekoyay Yay.
2011-2016	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	S. Tüysüz Ş. Yıldırım	Tuna Matba.
2012-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Komisyon	Milli Eğitim Yay.
2013-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Prof. Dr. E. Aydın Kolukısa Yrd. Doç. Dr. H. Tokcan Yrd. Doç. Dr. B. Akbaba	A Yay.
2013-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Kezban Kaya	İmyay Yay.
2014-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	O. Türkan B. Özden	Atlantik Yay.
2014-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	F. Mehmet Karakaya A. Midilli M. Necati Güven	Sevgi Yay.
2014-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Fatma Çakır	Efecan Yay.
2015-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 6	Zahide Tekten	Yakınçağ Yay.

2015-2017	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Ömer Faruk Evrigen	Ekoyay Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Ahmet Yılmaz	Açılım Yay.
2016-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Sami Tüysüz	Tuna Matba.
2017-**	İlköğretim Sosyal Bilgiler 7	Regaip Atalay Hülya Atalay	Tekno Artı Yay.

Sonuç

Araştırma sonuçlarına göre Türkiye’de “Sosyal Bilgiler” derslerinin okulların programına alınması ve çıkarılması askeri müdahaleler sonrasında gerçekleşmiştir. Siyasi yapıda köklü değişikliklerin yaşandığı bu dönemlerde eğitim ve öğretim sisteminde köklü değişiklikler yaşanmıştır. “Sosyal Bilgiler” dersi ilköğretim programlarına eklendiğinde ve programdan çıkarıldığında bu ders için yeni ders kitapları da öğrenime alınmıştır. Bu kapsamda “Sosyal Bilgiler” dersi ve ders kitaplarına yönelik üç dönem ortaya çıkmıştır.

Birinci dönem 27 Mayıs 1960’ta askeri müdahale ile başlayan ve 12 Mart 1971’de askeri muhtıra ile devam eden dönemdir. İlk ve ortaokullarda “Tarih”, “Coğrafya” ve “Yurttaşlık Bilgisi” dersleri “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca ortaöğretim kapsamında değerlendirilen ortaokullar ilköğretim kapsamına alınmıştır. Bu dönemi önemli kılan bir diğer unsur ise ilk kez “Sosyal Bilgiler” ders kitaplarının yazım ve basımının yapılmış olmasıdır.

İkinci dönem 12 Eylül 1980’de tekrar askeri müdahale ile başlayan dönemdir. “Sosyal Bilgiler” dersi ilkokulların programında devam ederken, ortaokulların programından çıkarılmıştır. Yerine “Milli Tarih”, Milli Coğrafya”, T.C. İnkılap Tarihi” ve “Vatandaşlık Bilgileri” dersleri programa eklenmiştir. İlkokullardaki “Sosyal Bilgiler” derslerine herhangi bir müdahale olmayıp ortaokullardaki “Sosyal Bilgiler” derslerine müdahale edilmiş olması ortaokulların ilköğretim içerisinde değerlendirilse de bir ortaöğretim kurumu olarak lise ile beraber algılandığının göstermektedir.

Üçüncü dönem 28 Şubat 1997’de MGK’de alınan kararlar sonrasında yine bir askeri müdahale ile başlayan dönemdir. 1998 yılından itibaren ilköğretim II. Kademe(ortaokul) programındaki “Milli Tarih” ve “Milli Coğrafya” dersleri “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birleştirilmiştir. Bu uygulama günümüzde ilköğretim kurumlarında devam etmektedir.

Kaynakça

AKPINAR, Mehmet - KAYMAKCI, Selahattin, (2012), “Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Genel Amaçlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2, Mayıs 2012, s.605-626.

AKYÜZ, Yahya, (2015), *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2015*. Ankara, Pegem Akademi.

ATA, Bahri, (2012), “Sosyal Bilgiler Öğretim Programı”, *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, (Ed. Cemil Öztürk), Ankara, Pegem A Yayıncılık, 33-47.

BAYSAL, Z.Nurdan - ADA, Sefer, (2015), *Dünden Bugüne Türk Eğitim Sistemi ve Yapısı*, Ankara, Pegem Akademi.

BİLASA, Pınar, (2013), *Türkiye’de İlköğretimin Tarihsel Gelişimi (1970-2010)*, Ankara, Pegem Akademi.

CİCİOĞLU, Hasan, (1985), *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim(Tarihi Gelişimi)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

DEMİRCİOĞLU, İsmail Hakkı, (2008), Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 12, s. 431-450.

GELİŞLİ, Yücel, (2005), *Türkiye’de İlköğretimin Gelişimi*, Ankara, Sistem Ofset Matbaacılık.

GÜLER, Ali, (2004), *Türk Eğitim Politikalarının Tarihsel Süreci*, Ankara, Yeryüzü Yayınevi.

GÜVEN, İsmail, (2014), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Pegem Akademi.

KARASAR, Niyazi, (2016), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

MAYRING, Philipp, (2011), *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, (A. Gümüş-M.S. Durgun, Çev.), Ankara, Bilgesu Yayıncılık.

MEREY, Zihni, (2016), “Dünyada ve Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihsel Gelişimi”, *Tarih Nasıl Öğretilir? Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri*, Ed. Mustafa Safran, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, s.29-36.

ÖZALP, Reşat - ATAÜNAL, Aydoğan, (1977), *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu-Milli Eğitim Şurası)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

ŞANAL, Mustafa, (2016), Eğitimin Tarihsel Temelleri, *Eğitim Bilimine Giriş*, (Ed. Mustafa Onur, Mustafa Şanal), Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık.

ŞİMŞEK, Ahmet, - YILDIRIM, Tercan, (2017), “Türkiye’de Kronoloji Üzerine Yapılmış Araştırmalara Genel Bir Bakış”, *Türkiye’de Tarih Eğitimi Araştırmaları El Kitabı* (Ed. İsmail H Demircioğlu, Ebru Demircioğlu), Ankara, Pegem Akademi, s. 273-290.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1970), *Sekizinci Milli Eğitim Şurası 28 Eylül-3 Ekim 1974*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1973), *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1975), *Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası 24 Haziran-4 Temmuz 1974*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1995), *Onuncu Milli Eğitim Şurası 23-26 Haziran 1981*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1982), *Onbirinci Milli Eğitim Şurası 8-11 Haziran 1982*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T. C. Milli Eğitim Gençlik Ve Spor Bakanlığı, (1989), *XII. Milli Eğitim Şurası 18-22 Temmuz 1988*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1993), *Ondördüncü Milli Eğitim Şurası 27-29 Eylül 1993*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1996), *Onbeşinci Milli Eğitim Şurası 13-17 Mayıs 1996*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2007), *Onyedinci Milli Eğitim Şurası 13-17 Kasım 2006*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, (1961), *İlkokul Programı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü, (2003), *Türkiye’de İlköğretim (Dünü, Bugünü, Yarını)*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü Program Geliştirme Bürosu, (1962), *İlkokul Programı Taslağı*, Ankara, Ayyıldız Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, (1968), *İlkokul Programı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, (1969), *İlkokul Programı*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, (1998), *İlköğretim Programı*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, (2005a), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 4-5. Sınıflar Öğretim Programı*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, (2005b), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu (Taslak Basım)*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, (2005c), *İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçü-*

lük Dersi Programı, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, (2006), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. Sınıf Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1950), *Tebliğler Dergisi*, 13(605-606).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1951), *Tebliğler Dergisi*, 14(660).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1952), *Tebliğler Dergisi*, 15(708).
- T.C. Milli Eğitim Vekaleti, (1953), *Tebliğler Dergisi*, 15(746).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1954), *Tebliğler Dergisi*, 17(799).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1955), *Tebliğler Dergisi*, 18(866).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1956), *Tebliğler Dergisi*, 19(904).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1957), *Tebliğler Dergisi*, 20(968).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1958), *Tebliğler Dergisi*, 21(1007).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1959), *Tebliğler Dergisi*, 22(1058).
- T.C. Maarif Vekaleti, (1960), *Tebliğler Dergisi*, 23(1104).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1961), *Tebliğler Dergisi*, 23(1153).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1962), *Tebliğler Dergisi*, 25(1203).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1963), *Tebliğler Dergisi*, 26(1254).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1964), *Tebliğler Dergisi*, 27(1304).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1965), *Tebliğler Dergisi*, 28(1355).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1966), *Tebliğler Dergisi*, 29(1404).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1967), *Tebliğler Dergisi*, 30(1452).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1968), *Tebliğler Dergisi*, 31(1502).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1969), *Tebliğler Dergisi*, 32(1556).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1970), *Tebliğler Dergisi*, 33(1608).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1971), *Tebliğler Dergisi*, 33(1658).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1972), *Tebliğler Dergisi*, 35(1698).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1973), *Tebliğler Dergisi*, 36(1745).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1974), *Tebliğler Dergisi*, 37(1790).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1975), *Tebliğler Dergisi*, 38(1838).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1975), *Tebliğler Dergisi*, 38(1852).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1976), *Tebliğler Dergisi*, 39(1885).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1977), *Tebliğler Dergisi*, 40(1944).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1978), *Tebliğler Dergisi*, 41(1987).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1979), *Tebliğler Dergisi*, 42(2029).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1980), *Tebliğler Dergisi*, 43(2061).

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1980), *Tebliğler Dergisi*, 43(2065).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1981), *Tebliğler Dergisi*, 44(2083).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1981), *Tebliğler Dergisi*, 44(2087).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1981), *Tebliğler Dergisi*, 44(2100).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1982), *Tebliğler Dergisi*, 45(2108).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1983), *Tebliğler Dergisi*, 46(2135).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1983), *Tebliğler Dergisi*, 46(2146).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1983), *Tebliğler Dergisi*, 46(2150).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1984), *Tebliğler Dergisi*, 47(2163).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1985), *Tebliğler Dergisi*, 48(2191).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1986), *Tebliğler Dergisi*, 49(2209).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1986), *Tebliğler Dergisi*, 49(2212).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1987), *Tebliğler Dergisi*, 50(2232).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1987), *Tebliğler Dergisi*, 50(2238).
T.C. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, (1988), *Tebliğler Dergisi*, 51(2265).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1989), *Tebliğler Dergisi*, 52(2283).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1990), *Tebliğler Dergisi*, 53(2307).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1990), *Tebliğler Dergisi*, 53(2315).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1991), *Tebliğler Dergisi*, 54(2334).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1992), *Tebliğler Dergisi*, 55(2355).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1993), *Tebliğler Dergisi*, 56(2383).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1994), *Tebliğler Dergisi*, 57(2406).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1995), *Tebliğler Dergisi*, 58(2432).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1996), *Tebliğler Dergisi*, 59(2454).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1997), *Tebliğler Dergisi*, 60(2476).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1998), *Tebliğler Dergisi*, 61(2491).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (1999), *Tebliğler Dergisi*, 62(2503).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2000), *Tebliğler Dergisi*, 63(2513).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2001), *Tebliğler Dergisi*, 64(2525).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2002), *Tebliğler Dergisi*, 65(2537).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2003), *Tebliğler Dergisi*, 66(2549).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2003), *Tebliğler Dergisi*, 66(2550).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2004), *Tebliğler Dergisi*, 67(2561).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2005), *Tebliğler Dergisi*, 68(2572).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2005), *Tebliğler Dergisi*, 68(2574).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2006), *Tebliğler Dergisi*, 69(2585).

- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2006), *Tebliğler Dergisi*, 69(2587).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2007), *Tebliğler Dergisi*, 70(2596).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2008), *Tebliğler Dergisi*, 71(2606).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2009), *Tebliğler Dergisi*, 72(2616).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2010), *Tebliğler Dergisi*, 73(2628).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2011), *Tebliğler Dergisi*, 74(2640).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2012), *Tebliğler Dergisi*, 75(2652).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2013), *Tebliğler Dergisi*, 76(2664).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2014), *Tebliğler Dergisi*, 77(2676).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2015), *Tebliğler Dergisi*, 78(2688).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2016), *Tebliğler Dergisi*, 79(2700).
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, (2017), *Tebliğler Dergisi*, 80(2712).

WILSON, Howard. E, - BAŞGÖZ, İlhan, (1968), *Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara, Dost Yayınları.

YILDIRIM, Ali, - ŞİMŞEK, Hasan, (2016), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

(Footnotes)

1 * Bu kitapların 1994 baskılarından itibaren komisyon üyelerinin adları verilmeye başlanmıştır.

2

3 ** Bu kitaplar 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında okutulmaktadır.

4 ** Bu kitaplar 2017-2018 eğitim ve öğretim yılında okutulmaktadır.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 29.04.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Tarihsel Süreçte Sosyal Yardımların Gelişimi

The Development of the Social Assistances in the Historical Period

Prof. Dr. Hakan AY*
Öğr. Gör. Recep AKAN**

Öz:

Sosyal yardımlar, geçinme güçlüğü yaşayan ve sosyal dışlanma riski altındaki bireylerin, yoksul ve düşük gelirli kişilerin veya sosyal grupların hayatlarını güvence altına alma hususunda, sosyal devlet ilkesinin bir gerekliliği olarak yapılan yardımlardır. Tarihsel süreç içerisinde devletin rol ve fonksiyonlarının değişmesi ile birlikte devletin sosyal yardım alanındaki rolü artmış ancak birçok uluslararası örgüt ve uluslararası anlaşma tarafından da sosyal yardımlar konusu ele alınmıştır. Bugün önemli olarak kabul edilen bütün uluslararası insan hakları belgelerinde sosyal yardımları bir insan hakkı olarak kabul edilmiş ve toplumun tüm bireylerinin yeterli yaşam standartlarına sahip olması konusunda maddelere yer verilmiştir. Bu durum sosyal yardımların önemini ve gerekliliğini arttırırken, sosyal yardım alanında uluslararası iş birliğinden uluslararası normların oluşmasına kadar birçok açıdan önem arz etmiştir.

Anahtar sözcükler: Sosyal Politika, Sosyal Yardım

Not: Bu çalışma yüksek lisans tezinden hazırlanarak üretilmiştir.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, e-posta: hakan.ay@deu.edu.tr,
<http://orcid.org/0000-0001-7140-2750>

**Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, e-posta: recep.akan@alanya.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-9508-0418>

Abstract

Social assistances are a relief to the social state principle of ensuring the lives of poor and low-income individuals or social groups who are living in a livelihood and are at risk of social exclusion. The role of the state in the field of social assistances have increased with the change of the roles and functions of the state in the historical process, but social assistances have been dealt with by many international organizations and international agreements. In all international human rights instruments that are considered important today, social benefits have been recognized as a human right, and there have been articles on how to ensure that all individuals in the community have adequate living standards. While this situation increases the importance and necessity of social assistances, it has become very important from the international cooperation in the field of social assistances to the formation of international norms.

Keywords: Social Politics, Social Assistances

GİRİŞ

Bu kısa çalışmada sosyal refah devletinde sosyal yardımlar genel olarak anlatılmış, özelde ise sosyal yardımların tarihsel süreçte gelişimi uluslararası hukuk kaynakları ile birlikte incelenmiştir.

SOSYAL REFAH DEVLETİ VE SOSYAL YARDIMLAR

“Sosyal refah devleti” genel olarak bireylere asgari düzeyde geçinme imkanları sunmayı hedeflemekte olup, bu hedefin gerçekleştirilmesi aşamasında ise; ülkelerin içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik koşullardan etkilenerek, uygulama açısından çeşitlilikler kazanmaktadır.

Sosyal Refah Devleti

İngilizce “welfare state” kavramının dilimizdeki karşılığı olarak “sosyal devlet” veya “refah devleti” terimleri kullanılmaktadır. Literatürde ortak bir tanımı olmayan bu kavram, genellikle amaçları ve araçları üzerinden açıklanmaktadır. Sosyal refah devletinin ilk uygulaması, 1601 yılında İngiltere’de yapılan Yoksullara Yardım Yasasıdır. 19. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşı ve 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında batı toplumlarında yaşanan ciddi iktisadi ve sosyal problemler, sosyal devletin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Ancak bugünkü anlamda uygulanmaya başlanması yüzyılın sonunda mümkün olmuştur (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 16). Sosyal devlet kavramı, uzunca bir sürecin ardından pek çok tartışmaya konu olmuş ve çeşitli şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır.

Wedderburn kavramı şu şekilde tanımlamaktadır (Wedderburn, 1965: 127-128): “Sosyal refah devleti, herkese minimum bir gelir sağlamak için piyasa güçlerinin işleyişini değiştirmeye ilişkin bir devlettir.” Gosta Esping-Anderson ise kavramı şu şekilde ifade etmektedir (aktaran Veit-Wilson, 2005:5): “Sosyal refah

devleti, devletin, vatandaşlarına temel bir refah düzeyini garanti etme taahhüdünü gerektirir.”

Briggs'e göre ise; sosyal devlet piyasa güçlerinin etkinliğini azaltıp, vatandaşlara asgari geçinme imkanını sunan ve bireylere yüksek standartları sahip olma hakkı veren devlettir (aktaran Yay, 2012: 4). Aktan'a göre ise sosyal devlet (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 19): “Sosyal refah devleti, nakdi faydalar sağlamak yanında sağlık, eğitim, konut hizmetleri sunmak ve tam istihdama ulaşmaya yönelik önlemler almak suretiyle vatandaşlarına belirli bir gelir, gelecek güvencesi ve temel sosyal hizmetlerden yararlanma olanağı sağlayan ve bu doğrultuda ekonomik hayatın işleyişine müdahale eden, özel kesimin faaliyetlerini düzenleyerek ya da bizzat kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla faaliyette bulunarak ekonomik hayatı kontrol eden ve yönlendiren devlettir.”

TÜSİAD'ın hazırlamış olduğu raporda ise kavram şu şekilde açıklanmaktadır: Sosyal refahın optimizasyonu gayesiyle devletin ekonomik hayatın akışına kapsamlı ve aktif bir şekilde müdahalesini öngören bir devlet anlayışıdır. Sosyal devlet en temelde piyasa başarısızlığını ve eksiklerini ortadan kaldırmaktadır.

Sosyal refah devleti, müdahalecidir.

Sosyal refah devleti, düzenleyici bir devlet anlayışıdır.

Sosyal refah devleti, yeniden dağıtıcı bir devlet anlayışıdır.

Sosyal refah devleti, girişimci bir devlet anlayışıdır.

Sosyal refah devleti, bireylere hak ve özgürlüklerin sağlanması bakımından pozitif bir devlet anlayışıdır (Aktan, 1995: 73-74).

Sosyal refah devleti üzerine bir başka tanımı ise Ali Nazım Sözer yapmaktadır. Sözer'e göre sosyal refah devleti, bireyler arasındaki refah farklılıklarını gidermeyi, bireylerin ve ailelerinin mesleki eğitim, iş bulma ve çalışma şartlarını düzeltme; sosyal güvenlik sağlama; sakat, yaşlı ve fakirlere yardımlar yaparak sosyal yaşam içerisindeki dezavantajları ortadan kaldırmayı hedefleyen, kişilere hak ve özgürlüklerle beraber çeşitli sosyal haklar sunan ve yasal güvence altına alan, birey ve toplumun gelişmesi için engelleri kaldıran, ezilmiş baskı altındaki bireyleri ve toplulukları koruyup gözetken devlettir (Sözer, 1994: 6-9).

Yukarıda yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere sosyal refah devleti, toplumun refahını artırmayı esas alıp, var olan eşitsizliklerle mücadele eden, bireylerin sahip oldukları hakları koruyup geliştiren ve hukuki güvence altına alan bir devlet olup, sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunarak var olan dengesizlikleri ortadan kaldırmaya çalışan bir devlettir.

Sosyal Refah Devletinin Amaçları

Sosyal refah devletinin tanımda olduğu gibi amaçlarının belirlenmesinde de pek çok farklı görüş mevcuttur. Sosyal devlet genel olarak sosyal adaleti sağlamaya çalışan, ezilen ve şansız bireyleri koruyan, iktisadi ve sosyal eşitsizlikleri ortadan

kaldırıp gelir dağılımdaki adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için mücadele eden devlet olarak tanımlanmaktadır (Göze, 1995: 117). Bu tanımda sayılan temel ilkelere, genel olarak sosyal devletin amaçlarının neler olduğunun anlaşılması açısından önemlidir.

Sosyal devletin amaçlarını Aktan ve Özkıvrak şu şekilde belirtmişlerdir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 39): “Kişilere asgari bir gelir düzeyinin garanti edilmesi”, “belirli ihtiyaçların karşılanmasında minimum standartların sağlanması”, “tüm vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirilmesi”, “yoksullukla mücadele”, “adil gelir dağılımına ulaşma”, “sosyal adaleti sağlama”, ya da “sosyal koruma” veya “sosyal güvenlik sunma.” Sosyal devlet, bireylerin kanunlar karşısındaki eşit olma durumlarını koruyarak, bireysel hak ve özgürlüklerini, sosyal ve iktisadi hürriyetlerle güçlendirir.

Sosyal Refah Devletin Araçları

Sosyal refah devleti, amaçlarına ulaşmak için pek çok araç kullanmaktadır. Bu araçlar sosyal devletin amaçlarının gerçekleşebilmesi için oldukça önemlidir. Sosyal devlet amaçlarını gerçekleştirebilmek adına sosyal ve ekonomik hayattaki eksikliklere söz konusu bu araçlar vasıtasıyla müdahalede bulunur. Sosyal refah devletin araçlarının neler olduğu literatür açısından tartışmalı olsa da, bu araçlar genel olarak ekonomi politikası araçları ve sosyal politika araçları olmak üzere iki çeşittir (Yay, 2014: 149).

İktisat politikası belli iktisadi gayelere ulaşmak için karar alınması ve bu kararların uygulanması şeklinde tanımlanmaktadır (Savaş, 1986: 13). Ekonomi politikasının temel araçları olarak ise; maliye politikası, para ve kredi politikası, dış ticaret politikası araçları, Kamu İktisadi Teşebbüsleri politikası, regülasyon ve kontroller politikası sayılmaktadır (Aktan, 1993: 46). Sosyal refah devletleri bu araçlar içerisinde özellikle maliye politikası araçları ile amaçlarını gerçekleştirmeye çalışarak birlikte ekonomi politikasının diğer araçlarının uyumunu sağlayarak istenen hedeflere ulaşmaya çalışmakta böylece her politikanın kendine has araçlarından yararlanmaktadır.

Sosyal politika, iktisadi olarak güçsüz durumda bulunan vatandaşları koruma amacıyla, devlet tarafından alınan önlemler olarak tanımlanabilir (Tokol, 200: 1). Sosyal politika araçları ise şu şekilde sıralanabilir; sosyal sigorta, sosyal yardım, sosyal teşvik, sosyal tazmin ve sosyal hizmetler (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 54).

Sosyal devletler, sosyal politikanın araçları ile toplumdaki muhtaçları korumayı, çalışanların durumlarını iyileştirmeyi ve bireylere gelecek güvencesi sağlayarak toplumun genel refah seviyesini artırmayı planlamaktadırlar.

Sosyal Refah Devleti Türlerine Göre Sosyal Yardımlar

Sosyal refah devletin muhtevası ve uygulanma yöntemleri ülkelerin içinde buldukları siyasi ve iktisadi eğilimlerden etkilenmektedir. Başlıca sosyal refah devletleri; liberal sosyal refah devleti, muhafazakar sosyal refah devleti ve sosyal demokrat sosyal refah devleti olarak sıralanabilir.

Liberal Sosyal Refah Devletinde Sosyal Yardımlar

Devletin ekonomiye müdahalesini minimum düzeyde tutması gerektiğini söyleyen liberalizm, piyasa ekonomisinin doğal işleyişine bırakılması gerektiğini, bireyin siyasal ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gerektiğini savunur (Aktan, 1994: 13).

Liberalizm, bireyin ön planda tutulduğu bir sosyal refah devleti anlayışını benimsemektedir. Sosyal refahın sağlanmasında devletin rolü minimum seviyede olmalıdır (Çalışkan, 2001:17). Devlet müdahalesi piyasa dengesini bozacağından ekonomik işleyiş ve dolayısıyla ekonomik denge de bozulacaktır.

Liberal sosyal refah devletine hakim olan piyasa mantığıdır, bireylerin, refah seviyesi ancak serbest piyasa koşullarında artabileceği görüşü hakim olduğu için çözüm de orada aranmalıdır. Devlet, sosyal refahın piyasa koşullarında hiçbir şekilde artmadığı durumlarda devreye girmelidir (Özdemir, 2007: 134-135). Buradan anlaşılabilceği gibi liberal sosyal devlette sosyal yardım ancak istisna sayılacak durumlarda yapılmalı ve ekonominin genel işleyişini bozmamalıdır.

Liberal sosyal refah devletinde sosyal yardım yapılacak bireyler için genellikle gelir testi uygulamaları yapılmaktadır ve bu uygulamalar genellikle kişilerin saygınlığı açısından sorunlar oluşturmaktadır. Liberal sosyal refah devletinde yapılan sosyal yardımların kişilerin çalışma isteğini olumsuz etkilememesi esastır, bundan dolayı yardım sağlama şartları oldukça ağır ve geniş kapsamlıdır; seçicilik prensibi, hakim unsur olarak belirlenmektedir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 69). Bu temel nitelik, liberal sosyal refah devletini uygulamadaki diğer refah devleti türlerinden ayırmaktadır. Bu modelin uygulandığı ülkelerde sosyal hakların tahsisi edilmesinde evrensellikten ziyade seçicilik ilkesi hakim unsurdur (Bilen, 2002: 125).

Liberal sosyal refah devletinin uygulandığı İngiltere’de piyasa ekonomisi mantığı genel olarak sosyal yardımlara da hakimdir. Uygulamalara hakim olan genel ilkeler ise şu şekilde sıralanabilir:

Artıksal olması nedeni ile muhtaçları hedefleyen ve ortalama testi içeren niteliktedir.

Kısıtlayıcı olması nedeniyle devlet tarafından giderilmesi gereken bir sosyal risk oluşturmaktadır.

Sosyal refahın sağlayıcısı olarak piyasa görülmekte ve bu yönde teşvik edilmektedir (Coşkun ve Güneş, 2008: 4).

Liberal sosyal refah devleti ilkelerinin uygulandığı İngiltere, Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’da genel olarak sosyal refahın sağlanmasında başat rol piyasaya verilmiştir, devlet ise minimum düzeyde müdahalelerde bulunmaktadır.

Muhafazakar Sosyal Refah Devletinde Sosyal Yardımlar

Muhafazakar sosyal refah devletinin uygulandığı ülkelerde genel olarak piyasa etkinliği önemlidir, ancak liberalizm kuralları çok sert olarak uygulanmamaktadır.

Muhafazakar sosyal refah devletinde, sosyal hakların tanınması kural niteliğinde olmakla birlikte, sosyal haklara verilen önem mevcut statü ve sınıf farklılıklarının sürmesine bağlıdır. Bu durum sosyal hakların yeniden dağıtıcı rolünü olumsuz etkileyebilmektedir. Muhafazakar sosyal refah modelinin uygulandığı ülkelerde istihdamın yüksek tutulması yerine sosyal sorunların sosyal güvenlik yöntemiyle giderilmesi benimsenmiştir. Kamu otoritesi, gelir kaybına uğrayan kişilere, yeni istihdam olanakları sunmak yerine çözüm için tazmin ve telafi edici politikaları uygulamaktadır. Devletin, bireylerin piyasaya girmelerini sağlaması ve orada kalmaları için vatandaşları teşvik etmesi gerekirken, tersine bir etkiyle iş piyasasından çıkışa ve işsiz kalmaya teşvik eder nitelikte politikalar kamu otoritesi tarafından uygulanmaktadır. (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 69). Bu model çalışma hakkı yerine çalışmayanlara sosyal güvenlik hakkı sunmaktadır.

Muhafazakar sosyal refah devleti, sosyal risklerin, sosyal patlamalara sebebiyet vermesini önlemek için uygulanmakta ve demokrasi öncesi devletlerde veya otoriter rejimlerde sıklıkla görülmektedir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 69).

Almanya, İtalya, Belçika, Fransa ve Avusturya, muhafazakar sosyal refah devletinin uygulandığı başlıca ülkelerdir. Bismarkcı sistemde, ailenin geçiminden sorumlu olan erkeğin statüsünü koruyan bir sosyal sigorta sistemi uygulanmaktadır. Almanya ve Fransa’da sosyal yardım ikili bir şema yapısı arz etmektedir. Fransa’da kategorik şemalar uygulanırken, Almanya’da genel yardım ve özel yardım arasında bir ayırım bulunmaktadır. Almanya, 1961 yılında bütün sosyal yardımları hak haline getiren bir şema oluşturmuştur. Fransız yöntemi ise genel anlamda bir sosyal yardım şemasına dayanmakta ve sosyal gruplar için özelleştirilmiştir. İki ülke açısından bir değerlendirme yapıldığında, Almanya’da Fransa’ya göre daha fazla sosyal yardım yapıldığı görülmektedir (Coşkun ve Güneş, 2008: 4).

Muhafazakar sosyal refah devleti uygulamaları Kıta Avrupa’sında yaygın olarak görülmektedir. Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere uzun süren işsizlik, ekonomik kriz ve savaşların getirdiği toplumsal sorunların yol açtığı problemler ve oluşması muhtemel sosyal patlamalarının önüne geçilme güdüsüyle hazırlanmış olması muhtemeldir. Devlet bu modelde piyasanın işleyişine olumsuz etkilerde bulunmakta ve vatandaşları aylıklığa iter nitelikte hareket eder bir görüntü sunmaktadır. Bu yöntemin genel olarak bütçe dengesini olumsuz etkileyeceği ve sosyal güvenlik sistemini bozabileceği sonucuna da ulaşmak mümkündür.

Sosyal Demokrat Sosyal Refah Devletinde Sosyal Yardımlar

Sosyal demokrat sosyal refah devletinde; evrensellik, sosyal dayanışma ve eşitlik ön planda tutulmaktadır. “Minimal düzeyde ihtiyaçların karşılanmasında eşitlik” ilkesinden öte “en yüksek standartlara sahip olmada eşitliğin sağlanması” il-

kesi uygulanmaktadır. Sosyal demokrat sosyal refah devletinde, sağlanan faydalar gelirlere göre derecelendirilmektedir. Bu şekilde evrensel bir sosyal sigorta sistemi oluşturulmakta, herkesin desteği ve katılımı sağlanmak istenmektedir. Diğer sosyal refah devleti sistemlerinden farklı olarak, sosyal demokrat sosyal refah sisteminde, devlet, bütün bireylere sosyal haklar temin eden temel refah birimi görünümü kazanmaktadır. Sosyal demokrat sosyal refah devletini uygulayan ülkeler eşitsizlik ve yoksullukla mücadelede başarılı olmuşlar, tam istihdam sağlamaya çalışarak vatandaşlarına verdikleri istihdam yaratma sözünü yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu sistemde sağlam ve evrensel bir sosyal refah devletinin oluşturulup sürdürülmesi büyük maliyetler getirmekte bu durumda ancak çoğunluğun çalışmasıyla sağlanabilmektedir (Aktan ve Özkıvrak, 2008: 70).

Sosyal demokrat sosyal refah sistemleri, devletin bireylere geniş sosyal haklar sağladığı, özel nitelikli refah uygulamalarının ise marjinal düzeyde kaldığı bir toplum türünü ifade etmektedir. Bu sistemin kullanıldığı ülkelerde görülen diğer bir önemli özellik ise önleyici tedbirlere yapılan başarılı yatırımlardır.

Sosyal demokrat sosyal refah devletlerinde yaşlılardan ziyade gençlere yönelik sosyal politikalar uygulanmaktadır (Özdemir, 2007: 140-141). Sosyal demokrat sosyal refah devletleri, gençlere önem veren yapısıyla diğer sistemlerden farklılaşmaktadır (Esping-Andersen, 1996: 14).

Sosyal demokrat sosyal refah devletlerine örnek olarak; İsveç, Finlandiya, Danimarka ve Norveç gösterilmektedir. İsveç özellikle göstermiş olduğu üstün başarıyla ideal bir sosyal refah devleti modeli sergilemektedir (Yay, 2014: 28). 1932 yılından itibaren İsveç'te uygulanan sosyal demokrat sosyal refah devleti uygulamaları uzun yıllardır başarıyla uygulanmakta, hiçbir müdahale olmaksızın gelişebilen geniş bir sosyal ve ekonomik sistemin nadide bir örneğini teşkil etmektedir (Brodin, 2005: 1).

Sosyal demokrat sosyal refah devleti, sosyal hakların en çok kurumsallaşmış, geniş kitleleri kapsadığı bir sistemdir. Sosyal yardımların en çok piyasa dışından karşılandığı bu sistemde, yüksek standartlarda bir toplumsal eşitlik hedeflenmektedir. Sosyal demokrat sosyal refah devletinde, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yüksek tutulmakta, sosyal hakların kullanılmasında ise geniş bir eşitlik sağlanması esas alınmaktadır (Koray, 2003, 70-71).

Sosyal refah devletleri genel olarak değerlendirildiğinde uygulama açısından vatandaşlarına optimal düzeyde refah sağlayan modelin sosyal demokrat sosyal refah devleti olduğu anlaşılmaktadır. Bu model daha çok Kuzey Avrupa ülkelerinde uygulanmaktadır. Söz konusu bu ülkelerin nüfuslarının, diğer modellerin uygulandığı ülkelere nispeten daha az olması dikkat çekici bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan daha istikrarlı olduğu da söylenebilir.

SOSYAL YARDIMLARIN GELİŞİMİ VE ULUSLARARASI HUKUK KAYNAKLARI

Sosyal yardım kavramının ilk uygulamaları olarak ele alınan örnekler farklı olsa da; kavramın başlangıcını, kamu aracılığıyla yardımı ulaştırma niteliği dolayısıyla kolaylıkla ilk devlet organizasyonlarına kadar götürmek mümkün gözükmemektedir. Yardımların devlet tarafından yapılıyor olması, siyasi organizasyon kurulmuş bütün toplumlarda az ya da çok sosyal yardım kavramının da geliştirilmiş olmasını akla getirmektedir. Devletler, hükümranlılığı altındaki insanlara güvenlik sağlamayı amaç edinmiş siyasi yapılarıdır, bu nitelikleri dolayısıyla ilk kurulan devlet veya siyasi organizasyon ile birlikte sosyal yardımlarında başlamış olması muhtemel gözükmemektedir.

Modern anlamda sosyal yardım kavramının ise sanayi devrimiyle birlikte doğduğu söylenmektedir. Küresel ekonomik bir sitemin varlığı sosyal yardım kavramının önemini artırmaktadır. Refah devleti kavramındaki değişimler, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, işsizlik oranlarındaki artışlar, nüfusun yaşlanıyor olması ve geniş ailelerden çekirdek ailelere geçişlerin yaşanıyor olması, sosyal yardımların önemini artıran başlıca unsurlardır. Yaşanan ekonomik krizlerin artık küresel bazda hissediliyor olması da sosyal yardıma ihtiyaç duyanların sayısını artırmaktadır. Ülkelerin uyguladıkları sosyal refah devleti sistemlerine göre yaptıkları yardımlar da değişiklik göstermekle beraber, genel eğilimlerin neler olduğundan söz etmek mümkündür. 1990'lı yıllarda sosyal refah devleti radikal reformlara tabi tutulmuş ve sosyal yardımlar, pek çok ülkede hak olmaktan çıkarılarak daha çok şarta bağlı yapılmaya başlanmıştır. Bu durum sosyal refah devleti politikalarında artık; “öncelikle iş”, “aktif refah devleti”, “refahtan işe geçiş” gibi kavramların ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Ekonomik durgunluk, yüksek işsizlik, istihdam piyasalarındaki değişim gibi unsurlar sosyal refah devleti uygulamalarının maliyetini yükseltmiş, bu durum bazı siyasi liderler ve halkın bir kesimi tarafından, cömert refah devleti uygulamalarının vatandaşları tembelleğe ittiği ve bağımlılık kültürü yarattığı şeklinde eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu görüşü savunanlar, istihdamın artışının, esnek istihdam piyasalarıyla olabileceğini mümkün görmekte ve refah devletinin pasif halden aktif hale geçmesi gerektiğini söylemektedirler. Bu görüşlerin doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte pek çok ülke bu görüşler doğrultusunda politikalar belirlemektedirler. Bu eğilimin bir sonucu olarak başta ABD olmak üzere pek çok ülke sosyal yardımları sıkı şartlara bağlamakta ve yararlanma sürelerini kısaltmaktadırlar (Coşkun ve Güneş, 2008: 6-7).

Yaşanan ekonomik değişimlerden sonra sosyal yardımların yapılmasında genel eğilim olarak iş arama şartı aranmaktadır. Eardley ve diğerlerinin raporlarına göre 1990'lı yıllarda ülkelerin pek çoğunda “iş testi” sosyal yardımlardan yararlanmanın ön şartı olarak uygulanmaktadır. Bütün ülkelerde sosyal yardımlardan yararlanma zorunlu iş aktivitelerine bağlanmış bulunmaktadır. Sosyal yardımlardan yararlanma ilke olarak şartsız değildir (aktaran Coşkun ve Güneş, 2008: 7).

Uluslararası Çalışma Örgütü ve Philadelphia Bildirgesi

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (UÇÖ) 1944 yılında Philadelphia'da yapılan konferansında yoksulluk önemli bir konu olarak ele alınmış ve işsizler için de sosyal refahın artırılmasına yönelik önlemler alınmış, toplumun tamamını kapsayacak düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere paralel olarak denetim mekanizmaları geliştirilmiştir. Gülmez'e göre Philadelphia Bildirgesi ile UÇÖ'nün yetkisi konu ve kapsama alanı açısından genişlemiştir. Bu bildirme sonrası örgütün yetkisi bütün insanları kapsayıcı hale gelmiştir (Gülmez, 2008: 136).

Philadelphia Bildirgesi, Birleşmiş Milletler'in kurulması ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulü ile başlayan insan haklarının yazılı hukuk güvencesi altına alınma sürecine öncülük etmiştir (Gülmez, 2008: 141).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22-27. maddeleri, toplum içerisinde yaşayan bireylerin haklarını belirlemektedir. Bu maddelerde; yaşam, özgürlük, eşitlik, çalışma, dinlenme, eğlenme, sağlıklı yaşama, sosyal güvence, eğitim hakkı gibi temel haklar sıralanmıştır (Kaya, 2012).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi sosyal haklar ile ilgili olarak temel hakları getirmiştir. Herkesin sosyal güvenlik hakkının var olduğu, herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı gibi temel haklarının var olduğu güvence altına alınmıştır. İşsizlik, hastalık, dulluk, sakatlık, yaşlılık ve kişilerin kendi iradeleri dışında gelişen durumlarda oluşan geçim sıkıntılarının karşısında herkesin, güvenlik hakkı vardır. Annelerin ve çocukları özel bakım ve yardım görme hakları mevcuttur, bütün çocuklar aynı sosyal güvence hakkına sahiptirler (Etici, 2012: 24).

Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi

Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi 18 Ekim 1961 yılında İtalya'nın Torino şehrinde imzalanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 1989 yılında onaylamıştır. Sözleşme 1996 yılında gözden geçirilip, güncellenmiştir. Sözleşmenin birinci maddesinde sosyal hakların, sosyal politika uygulamaları şeklinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Sözleşme, sağlık ve sosyal haklar konusunda önemli düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Toplumsal dışlanma ve yoksulluğa karşı korunma hakkı sağlanmıştır. Sözleşmeyi imzalayan devletler sosyal dışlama ve yoksullukla mücadele için bireylerin ve ailelerinin, istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür, sosyal ve tıbbi yardım alma haklarını geliştirip, bu haklara ulaşmalarını teşvik edecektir (Etici, 2012:25).

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi

3 Ocak 1966 tarihinde imzalanan bu sözleşmeyi Türkiye henüz onaylamamıştır. Sözleşmeyi onaylayan devletler vatandaşlarına sosyal sigorta hakkı dahil olmak üzere sosyal güvenlik sağlama zorunluluğunu kabul etmiş olurlar. Sözleşmeye

göre, ailenin kurulması aşamasında ve çocukların korunması konularında devletler en geniş hakları vatandaşlarına sağlamalıdır. Bireyin kendisinin ve ailesinin yeterli düzeyde yaşam imkanına sahip olabilmesi ve geliştirebilmesi için devletin gerekli yardımları sağlaması vurgulanmıştır. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesini imzalayan devletler bu sosyal hakları kendi ülkelerinde uygulamakla beraber uluslararası geliştirilebilmesi için de işbirliği yapmayı kabul ederler (Etici, 2012: 27).

Sonuç:

Modern anlamda sosyal devletin bir görevi olarak algılanan sosyal yardımlar, muhtaç durumda bulunan bireylere, asgari geçim imkanları tesis etme ve sosyal dışlanma riskinden koruma amacı taşımaktadırlar. Sosyal refah devletinin önemli bir politika aracı olan sosyal yardımların tarihsel süreçte durumu da sosyal refah devleti anlayışına paralel bir seyir izlemiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bugün önemli olarak kabul edilen bütün uluslararası insan hakları belgelerinde sosyal yardımları bir insan hakkı olarak kabul edilmiş ve toplumun tüm bireylerinin yeterli yaşam standartlarına sahip olması konusunda maddelere yer verilmiştir. Bu nedenle de günümüzde devletler, toplumsal sözleşme esasına göre şekillenmiş olmaları dolayısıyla, vatandaşları konumunda bulunan herkes için, asgari düzeyde geçim düzeyi sağlamayı bir ön koşul olarak kabul etmişlerdir.

Kaynakça:

AKTAN, Coşkun Can, (1993), *Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine: Özelleştirme*, Ankara: Takav Matbaası.

AKTAN, Coşkun Can, (1994), *Gerçek Liberalizm Nedir?* İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti.

AKTAN, Coşkun Can, (1995), *21. Yüzyıl İçin Yeni Bir Devlet Modeline Doğru: Optimal Devlet*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

AKTAN, Coşkun Can, ve ÖZKIVRAK, Özlem, (2008), *Sosyal Refah Devleti*, İstanbul: Okutan Yayınları.

BİLEN, Mahmut, (2002), *Piyasa Ekonomisinde Devletin Değişen Rolü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BRODİN, Eric, (1980), *İsveç Refah Devleti: Kayıp Cennet*, Çev. Süleyman Erdal. New York: Taxation without Confiscation.

COŞKUN, Selim ve GÜNEŞ, Samet, (2008), *Dünyadaki Gelişmeler Çerçevesinde Ülkemizdeki Sosyal Yardımları İyileştirme Çabalarının Değerlendirilmesi*, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Mayıs 17, 2011.

ÇALIŞKAN, Abdülkerim, (2001). *Sosyal Refahın Sağlanmasında Devletin Etkinliği ve Türkiye Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ESPİNG-ANDERSEN, Gospa, (1996), "After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy", *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies* (ss. 1-31), London: Sage Publications.

ETİCİ, Hakkı, (2012), *Sosyal Yardımların Politik Nitelik Kazanması*, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* Anabilim dalı *Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

GÖZE, Ayferi, (1995), *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

GÜLMEZ, Mesut, (2008), *Uluslar Arası Sosyal Politika* (2. Baskı b.), Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.

KAYA, Nurullah, (2012), "Yerel Yönetimlerde Sosyal Bütçe; Erzurum Büyükşehir Belediyesi Sosyal Bütçesinin Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: XXVI, 157.

KORAY, Meryem, (2003), "Avrupa Refah Devleti: Anlamı, Boyutları ve Geleceği", *Görüş Dergisi*. Cilt: I, Sayı: 1, ss. 70-101.

ÖZDEMİR, Süleyman, (2007), *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul Ticaret Odası (57).

SAVAŞ, Vural Fuat, (1986), *Politik İktisat*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

SÖZER, Arif Nazım, (1994), *Türkiye’de Sosyal Hukuk: Sosyal Tazmin, Sosyal Hizmet, Sosyal Yardım, Sosyal Teşvik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

TOKOL, Ayşen, (2000), *Sosyal Politika*, Bursa: Rota Ofset Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.

VEIT-WILSON, John, (2000), States of Welfare: A Conceptual Challenge, *Social Policy and Administration*, Cilt: XXXIV, Sayı: 1, ss. 1-25.

WEDDERBURN, Dorothy, (1965), Facts and Theories of the Welfare State, *Socialist Register 1965*. Cilt: II.

YAY, Serdar, (2014), *Sosyal Refah Devletinde Sosyal Yardımlar: Türkiye’de Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YAY, Serdar, (2014), “Tarihsel Süreçte Türkiye’de Sosyal Devlet”, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt: III, Sayı: 9, ss.147-155.

B1, B2 ve C1 Düzeyindeki Yabancı Öğrencilere Türkçedeki Kalıp İfadelerin Öğretiminde Televizyon Reklamlarının Kullanılması

The Use Of Television Advertisement In Teaching Turkish Phrases To Foreign Students At B1, B2, And C1 Levels

Doç. Dr. Mehmet KARA *
Şafak ALTUNSOY **

Öz

Kalıp ifadeler, her dilde olan ve az sözle çok şey anlatmaya, anlamı pekiştirmeye ve akıcılığı sağlamaya yarayan unsurlardır. Bu ifadeleri bilmek ve kullanmak, bir dili tam anlamıyla öğrenme hususunda hayati önem taşımaktadır. Bir dildeki kalıp ifadelerin öğrenilmesi o dilin kültür öğelerini de öğrenmeyi sağlar. Bu nedenle bir dildeki kalıp ifadelerle hâkim olmak o dili öğrenen yabancı öğrenciler için önemli bir gelişimdir. Dil öğretiminde birçok teknik ve materyaller kullanılmaktadır. Son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle birlikte dil öğretiminde görsel-işitsel araçlardan televizyonun kullanımı yaygınlaşmıştır. Reklamların genel amaçları akılda kalıcı olmaktır. Reklamlarda kullanılan kalıp ifadelerin bireylere görsel ve işitsel şekilde gösterilmesi, bireylerde bu ifadelerin öğrenilmesini kolaylaştırır. Bu çalışmada Gazi Üniversitesi TÖMER programı temel alınarak kalıplaşmış ifadelerle ilgili kazanımlar belirlenmiştir. Bu kazanımlar çerçevesinde reklamlardaki kalıplaşmış ifadeler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil, kalıplaşmış ifadeler, reklam, yabancı dil öğretimi, Türkçe öğretimi.

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı e-posta: mehmeta@gazi.edu.tr,

ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-4691-5460>

** Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yurt Dışındaki Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi Programı
Yüksek Lisans Öğrencisi, safakaltunsoy@gmail.com,

ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-5573-1121>

Abstract

Phrases are elements that exist in each language and help to explain a lot with a few words, reinforce meaning, and provide fluency. Knowing and using these expressions is vital for learning a language literally. Learning these expressions helps to learn the cultural elements of the language, as well. For this reason, mastering on the expressions is an important development for foreign learners who learn that language. Many techniques and materials are used in language teaching. With the development of technology in recent years, the use of television has become widespread among audiovisual tools in language teaching. The general purpose of advertisements is to be remembered easily. The visual and auditory display of phrases used in advertisements makes it easier for individuals to learn these expressions. In this study, based on Gazi University TÖMER program, gains related to phrases were determined. In the framework of these gains, those expressions in advertisements were identified.

Keywords: Language, phrases, advertisement, foreign language teaching, teaching Turkish.

Giriş

Dil, insanlık tarihinde kullanılan en temel iletişim aracıdır. Bilgi ve birikimlerin, kültür öğelerinin aktarıcısıdır. Dil, duygu ve düşüncüyü insanlara aktaran bir araç olduğu için insan topluluklarını amaçsız bir yığın ve kitle olmaktan kurtararak onları, aralarında duygu ve düşünce birliği olan bir “millet” haline getirmektedir (Kaplan 2000: 43). Her insan bir şeyleri anlamak ve anlatmak ister. Bu becerilerini kullanmak için de dil öğrenimine ihtiyaç vardır. Dil öğretiminde dört temel beceri vardır. Bunlar: Dinleme, konuşma, okuma ve yazmadır. Dinleme ve okuma becerisi anlamayı, konuşma ve yazma becerisiyse anlatmayı sağlar. Türkçe öğretiminde dil bilgisi kuralları bu becerilerle birlikte verilerek anlama ve anlatma becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

“Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz (Aksan, 1996; 7).”

Bir dildeki kalıplaşmış ifadeler o dildeki kültür zenginliğini ortaya koyar. Dildeki kolaya kaçma, az sözle çok şey anlatma çabası sonucu bu ifadelerin ortaya çıktığı varsayılır.

Diller de şehirler gibidir. Her ikisinin de gizemli, aşikâr, karmaşık, görünen ve görünmeyen yüzleri, yönleri vardır. Örneğin, bir şehir hakkında hüküm verebilmek veya o yeri iyice tanıyabilmek için özellikle arka sokaklarını görmek gerekir. Deyim, atasözü, ikileme ve kalıplaşmış ifadeler Türkçenin adeta arka sokağı gibidir. Bu yüzden hem yabancılarla Türkçe öğretiminde hem de ana dili eğitiminde kalıp/kalıplaşmış ifadelerin öğretilmesi oldukça önemlidir. Ana dili olarak Türkçenin

öğretiminde, kelime hazinesini geliştirmek için öğrencilere, yaş seviyelerine uygun kitapları okumaları ya da bulmaca çözmeleri tavsiye edilir ancak gerek yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde gerekse anadili öğretiminde temel söz varlığının seviyelere göre tam olarak tespit edilmemiş olması, Türkçe öğretimde birtakım zorluklar çıkartmaktadır. Bir dili tam anlamıyla öğrenmek, o dildeki kelimelerin temel anlamlarını bilmek ya da ezberlemek değildir. Bir kelimenin birden fazla anlamı olabilir. Özellikle söz konusu dil, Türkçe ise bu anlam çeşitliliği çok daha fazla olabilir. Kalıplaşmış ifadeler aracılığıyla çok geniş bir anlam ortaya çıkarabiliriz. Bu nedenle Türkçeyi doğru, güzel ve etkili bir şekilde anlama ve anlatma becerisine sahip olmak için kalıp/kalıplaşmış ifadeleri bilmek gerekir. Son yıllarda önem kazanan, İngilizcedeki “speech act” sözcüğünün karşılığı dilimizde ilişki sözleri ve kalıplaşmış sözler olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, Şenden, 2015: 188).

Reklamların genel amacı bir şeyi insanlara tanıtmak, aşlamak, akılda kalıcılığı sağlamak veya sevdirmektir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte reklamların önemi bir kat daha artmıştır. Tanıtılan ürünler çeşitli görsel ve işitsel materyaller yardımıyla çekici hale getirilmektedir. Son zamanlarda halkın ilgisini çekmek ve halka samimi görünmek amacıyla çeşitli kültürel unsurların reklamlarda kullanıldığı görülmektedir. Halk kültüründe adı geçen bu unsurların çoğu sözlü kültür ortamının ürünü olup hafızada kolaylıkla tutulabilmektedirler. Hafızada kalan bu halk kültürü unsurlarıyla tanıtımı yapılan ürün veya hizmetin bir arada verilmesi reklamın çağrışım gücünü, hatırlanabilirlik ve kalıcılık etkisini artırmaktadır (Boyras, 2001: 2). Deyimler, atasözleri, kalıp ifadeler ve ikilemeler bu kültür unsurlarının başında gelmektedir.

Kalıp/Kalıplaşmış İfadelerin Türkçedeki Yeri ve Önemi

Türkçede kalıplaşmış ifadeler günlük hayatta sıkça kullanılmaktadır. Bu ifadeler yapı olarak bir ya da birden fazla kelimenin bir araya gelmesiyle yeni bir anlam oluşturur. Her dilin kendine özgü kalıplaşmış ifadeleri vardır. Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış, ilişki sözleri ve kültür birim olarak da adlandırılmıştır. Oysaki Türkçenin söz varlığında bulunan bu öğeler, belirgin ölçütlere göre tanımlanır ve sınırları çizilirse; dille ilgili biçimsel ve anlamsal çalışmalar daha sağlıklı yapılabilir ve Türkçe yabancılar için daha kolay öğretilir (Gökdayı, 2008: 90).

Kalıplaşmış ifadeler Türkçeye özgüdür ve diğer dillerde doğrudan karşılıkları bulunmayabilir. Dilimizde özellikle balıkçıların birbirlerine şans dileme anlamında kullandıkları “rastgele!” ifadesi, diğer batı dillerinde karşılığı bulunmayan Türkçeye özgü bir selam türü olarak anılabilir (Selçuk, 2005: 3).

Deyimler, gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu olarak nitelendirilir. İfade gücünü arttırmak için bir araya getirilen ve genelde asıl anlamları dışında kullanılarak kalıplaşan kelime öbeği, tabir, istilaktır (Ayverdi, 2011: 379).

Atasözü terimi, bugün Anadolu'da yaygın olarak "atasözü" ya da "atalar sözü" şeklinde kullanılırken tarih içerisinde çeşitli kelimelerde karşılık bulmuştur. Tespit edilebilen ilk atasözü metni Türklerin bilinen ilk yazılı eseri olan Orhun Abidelerinde yer almıştır (Gönen, 2011: 13). Ataların, uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış bir biçimi olan, kamuca benimsenmiş kısa, özlü söz olarak ifade edilir.

İkileme kavramı, anlamı güçlendirmek için aynı ya da anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması olarak kullanılır. Kalıp ifadeler belirli bir olay ya da durum karşısında söylenen sözler olarak bilinir. Tüm bu tanımlara bakıldığında kalıplaşmış ifadelerin genel amaçlarının anlamı güçlendirmek ve ilgi çekici hale getirmek olduğu söylenebilir.

Günlük iletişim açısından konuşmaya bakışını ortaya koyan söylemler, hemen her gün kullandığımız ama çok da farkında olmadığımız alışılmış türden kalıp ifadelerdir. Ancak; sabah tanıdık biriyle karşılaştığımızda "günaydın", birinden hediye aldığımızda "teşekkür ederim", hastalandığımızda "geçmiş olsun", yeni bir şey aldığımızda "hayırlı olsun" gibi çok bildik, sıradan görünen bu alışılmış kalıp sözleri söylemek ve duymak bizi rahatsız etmezken duyamamak birçoğumuzu mutsuz edebilir. Hatta kırgınlığımızı karşımızdaki insana hissettirmek için onun beklediği bu sözleri dile getirmeyerek olumsuz mesaj vererek iletişimi sağlamış oluruz (Dilek, 2007: 40-41).

Bu bağlamdan hareketle bir dili öğrenmek için kalıplaşmış ifadelerin bilinmesi hayati değer taşımaktadır. Bir toplumun gelenek ve göreneklerini, yaşam ve düşünce hayatını yansıtan atasözleri ve deyimler bir bütündür. Bunları bölmek, ayırmak yerine birleştirip bütünleştirmek gerekir (Hengirmen, 2007: 6).

Türkçe öğrenen bireylere toplumda iletişimsel yeti kazanmalarını sağlamak ve iletişimin önündeki kültürel engelleri kaldırmak için, açık ve anlaşılabilir olmaları ve mesajı etkili iletme özellikleri bakımından kalıp sözler öğretilmelidir. Hedef toplumun kültürü hakkında bilgi sahibi olmayan bireyler, gramer ve dil yapısına ne kadar hâkim olsalar da insanlarla sağlıklı iletişim kuramazlar. İletişimde, bireylerin amaçlarına ulaşabilmeleri için Türk kültürüne özgü kalıp sözlerden bu süreçte mutlaka faydalanmalıdır (Kara ve Memiş: 2015: 1671).

Kalıp ifadelerle iletişim kurmak, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin hayatını ve yabancı dil öğrenim sürecini kolaylaştırır, bireyler hedef dili konuşmaktan haz duyarlar. Böylece toplumda kendilerini yabancı hissetmez ve ihtiyaçlarını rahatlıkla dile getirirler. Bu da kalıp sözlerin toplumsal bütünleştirici bir işlevi olduğunu göstermektedir (Kara ve Yıldırım: 2017: 11).

Yabancılar Türkçe öğretiminde B1 düzeyinden itibaren öğretilmeye başlanan kalıplaşmış ifadeler dilimizi daha etkili anlamayı ve kullanmayı sağlar. Bu ifadeler dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinde sıklıkla öğrencilerin karşısına çıkmaktadır. Bu ifadelerin öğrenilmesi bu dört temel beceriyi kullanırken şüphesiz anlamayı ve anlatmayı zenginleştirecektir. Özellikle anlatma becerisi olan konuş-

ma ve yazmada bu ifadelerin kullanılması öğrencilerin kendilerini daha etkili bir şekilde ifade etmelerini sağlayacaktır.

Yabancılar Türkçe öğretiminde amaç yalnızca bir dil öğretmek değildir. Dil ile birlikte kültür de öğrenciye aktarılmaktadır. Kültür aktarımında kalıplaşmış ifadeler oldukça önemli bir yer tutar. Bu ifadeler kültürümüze has unsurlardır ve yalnızca Türkçeye özgüdür. Kalıplaşmış ifadelerin öğretimiyle hem dil hem kültür öğretimi gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan bu ifadelerin üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Kalıplaşmış ifadeleri öğrencilere ezberletmek oldukça güç bir süreçtir. Bütün ifadelerin ezberlendiği durumlarda da öğrencinin kullanımının doğru olacağı şüphelidir. Bu yüzden en etkili yöntem uygulama olacaktır. Televizyon reklamlarıyla öğrenci eğlenceli vakit geçirerek kalıp ifadelerin kullanım yerlerini görerek anlamlarını da kavrayacaktır. Ayrıca öğrenciler reklamlarda oyuncuların kalıplaşmış ifadeyi kullanırkenki jest ve mimiklerine de dikkat edecektir. Unutulmamalıdır ki beden dili de dil öğretiminde önemli bir yer tutar.

Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Metnine göre bu kalıplar, bir yandan genel tutumları gösteren, diğer yandan böylesi tutumları güçlendiren günlük kültürün önemli bir parçasıdır. Sıklıkla kullanılır ama daha çok, örneğin gazete başlıklarında olduğu gibi, ima etmek için bu ifadeler kullanılır. Herkes tarafından bilindiği kabul edilen deyimlerde ifade edilen bu biriktirilmiş halk kültürü bilgisi, sosyo-kültürel yeterliğin dilsel yönünün önemli bileşenlerindedir ([https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iajn_](https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iajn_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf)

[Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf](https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iajn_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf) (2003: 122).

Reklamların Dil öğretiminde Etkisi

Fransızca kökenli bir kelime olan “reclame” kelimesi, insan davranışını istenilen bir yönde etkilemek veya değiştirebilmek amacıyla kullanılan en etkili ve stratejik kitle iletişimi biçimlerinden biridir (Batı, 2010: 11). TDK sözlüğünde ise “1. Bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol, 2. Bu amaç için kullanılan yazı, resim, film vb.” (TDK, 2016) anlamındadır. Reklamlar çeşitli duyuları harekete geçirmek için kullanılabilir. Görsel duyuları harekete geçirmek için gazete, dergi ve afişler, işitsel duyuları harekete geçirmek için radyolar, hem görsel hem işitsel duyuları harekete geçirmek içinse televizyonlar kullanılmaktadır.

Reklamlarda kullanılan dil kulakta daima kalıcı olmaktadır. Reklamlarda dilsel iletiler, slogan ve ana metin olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. İkna ediciliği sağlamak için bu iki ayrı bölümde kullanılan iletiler sözdizimsel açıdan özenle seçilir. Cinaslar, dile ve anlatıya kuvvet veren ve anlatının semantik düzeyini etkileyen söz oyunlarıdır. Bu bağlamda reklamlarda kullanılan cinaslar şüphesiz rastlantısal bir olay değildir (Batı, 2010: 85, 2010: 119).

Eğitimde ne kadar çok duyuya hitap edilirse öğrenme o kadar başarılı olmaktadır. Bu bilgiden hareketle en etkili ve akılda kalan reklamların hem görsel hem işitsel duyulara hitap eden televizyon reklamları olduğu söylenebilir. Müzik seçimi ve görsellerin uyumu reklamlardaki kaliteyi etkileyen unsurlardır. Üzüntü veren bir olay aktarıldığında daha ağır bir müzik seçilirken sevinç ve coşku veren bir olay aktarıldığında hızlı ve hareketli müzikler seçilmektedir.

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak eğitimde görsel-işitsel materyal kullanımını her geçen gün artmaktadır. Bu gelişmeden hareketle reklamların eğitim-öğretimde kullanılabilmesi düşünülmüştür. Kalıplaşmış ifadelerin yer aldığı reklamlar sınıflara getirilerek öğrencilere sunulup onlardan dönüt alınabilir. Öğrenciler kalıplaşmış ifadelerin kullanım yerlerini görürken oyuncuların jest ve mimiklerine de dikkat edeceklerdir. Bu sayede öğrenciler bu ifadeleri hem öğrenecekler hem de doğru kullanım şekillerini görecektir.

Araştırmanın Amacı

Yabancılara Türkçe öğretimi son yıllarda üzerinde durulan ve geliştirilen bir husustur. Türkçenin ve Türk kültürünün yabancılara aktarımında önemli adımlar atılmaktadır. Günümüzde de dil öğretiminin bir arz talep meselesi olduğunu düşünürsek bu hususta reklamların kullanılması kaçınılmazdır. Bununla birlikte yabancılara Türkçe öğretimi, ancak öğrenci merkezli yöntem ve teknikler ile uygun teknolojiler kullanıldığında etkili bir biçimde gerçekleşebilir (Kara, 2010: 408). Bu görüşten hareketle Türkçe öğrencilerin ilgisini çekmek ve dikkatlerini toplamak için -doğru reklamın doğru yerde kullanılması koşuluyla- reklamlar işlevsel bir materyaldir. Öğrencilerin yaşları, seviyeleri, ilgi ve ihtiyaçları vb. durumlar göz önünde bulundurularak reklamların bu bağlamda seçilmesi ve kullanılması gerekmektedir. Bu doğrultuda araştırmada, B1, B2 ve C1 düzeyinde Türkçe öğrenen yabancı öğrencilere televizyon reklamlarının Türkçedeki kalıp/kalıplaşmış ifadelerin öğretimi çalışmalarına ne ölçüde katkıda bulunabileceği ve reklamlarda hangi kalıplaşmış ifadelerin geçtiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Problem Cümlesi

Bu amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Reklamlarda yer alan kalıp/kalıplaşmış ifadeler (deyim, atasözü, ikileme, kalıp ifade) nelerdir?
2. Kalıp/kalıplaşmış ifadelerle ilgili Gazi Üniversitesi TÖMER programında yer alan kazanımlar hangileridir?
3. B1.2, B2 ve C1 düzeyindeki Türkçe öğrenen yabancı öğrencilere Türkçe kalıp/kalıplaşmış ifadelerin öğretiminde televizyondaki reklamlardan hangi becerilerde, nasıl yararlanabiliriz?

Yöntem

Araştırma Modeli: Bu nitel çalışmada betimsel doküman inceleme modeli kullanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı, işitsel ve görsel materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırma tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleriyle de beraber kullanılabilir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsar. Doküman inceleme-sinde, basılı, işitsel veya görsel elektronik kaynakları incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik yöntemlerdendir. Bu yöntemden; tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, dil bilimciler vb. birçok alan uzmanı sık sık yararlanır.

Kümbetoğlu'na göre, “*betimsel analiz; nitel çözümlemelerdeki verilerin özgün biçimlerine sadık kalınarak, kişilerin söylediklerinden, yazdıklarından ve dokümanların içeriklerinden doğrudan alıntılar yaparak, betimsel bir yaklaşımla verilerin sunumudur. Ayrıca betimsel analiz, nitel çözümlemelerde yer alan kelimelere, ifadelere, kullanılan dile, diyalogların yapısına ve özelliklerine, kullanılan sembolik anlatımlara ve benzetmelere dayanarak tanımlayıcı bir analiz yapılması olarak da tanımlanabilir.*” (Kümbetoğlu'ndan akt. Karadağ, 2005: 56).

2016 yılının Eylül-Aralık ayları arasında Kanal D, Show TV, NTV, Star TV, FOX TV ve TRT 1 kanallarında yayınlanan 20 adet reklam seçilmiştir.

b. Evren-Örneklem: Hangi dokümanın önemli veri kaynağı olacağı araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Eğitim ile ilgili çalışmada ders kitapları, program, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, ders ve ünite planları gibi materyaller doküman olarak kullanılabilirler. Çalışma evreni 2016 yılının Eylül-Aralık ayları arasında Kanal D, Show TV, NTV, Star TV, FOX TV ve TRT 1 kanallarında yayınlanan reklamlar olmakla birlikte örneklem olarak amaçlı seçkisiz örnekleme yöntemiyle 20 adet reklam seçilmiştir.

c. Veri Toplama: Çalışmada veriler doküman tarama yöntemiyle iki şekilde toplanmıştır:

i. 2016 yılının Eylül-Aralık ayları arasında Kanal D, Show TV, NTV, Star TV, FOX TV ve TRT 1 kanallarında yayınlanan 20 reklam seçilmiştir. Seçilen televizyon reklamlarında yer alan deyim ve kalıp ifadelerin tespit edilmesi.

ii. Gazi Üniversitesi TÖMER programındaki kazanımlar incelenerek deyim ve kalıp ifadelerle ilgili kazanımların tespit edilmesi.

d. Veri Analizi: Deyim ve kalıp ifadelerle ilgili reklam ve kazanımlar tespit edilerek tablolaştırılmıştır (bk. Tablo 1 ve Tablo 2).

Sonuç ve Bulgular

Çalışma kapsamında 2016 yılının Haziran-Aralık ayları arasında Kanal D, Show TV, NTV, Star TV, FOX TV ve TRT 1 kanallarında yayınlanan reklamlar incelenmiş ve bu reklamlardan kalıp ifadelerin geçtiği 20 reklam tespit edilmiştir. Bu reklamlarda yer alan deyim ve kalıp ifadeler Tablo 1’de listelenmiştir.

	Reklam	Kalıplaşmış İfade
1.	Halkbank (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=mwOWVIJdg8M)	“yuva kurmak”, “gözünü açmak”, “yüzünü güldürmek”, “gurur duymak” (deyim) “dükkân açmak”, “fikir sunmak”, “börek açmak”, “tatile çıkmak”, (kalıp ifade)
2.	Halkbank (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=HwNq9FGgbGY)	“dost acı söyler”(atasözü), “el insaf”, “iyi gün dostu”, “kötü gün dostu”, “gözünün yaşına bakmamak” (deyim)
3.	Vodafone (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=FxfOGjdqOwg)	“saçları boşuna ağartmadık” (deyim)
4.	Vodafone (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=krkgAgc-9ME)	“her şeyin bir kolayı var” (kalıp ifade)
5.	Dominos Pizza (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=eOMGTHauUVw)	“bana işlemez, yandım anam” (kalıp ifade) “acı ama gerçek” (kalıp ifade)

6.	Hanımeller Bisküvi (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=4pYGf1DXzxU)	“yere sermek” (deyim), “nakavt olmak” (kalıp ifade)
7.	Popkek (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=ql2Aw8onlsY)	“yüzünü kara çıkarmak” (deyim), “kekimi ye beni yeme” (kalıp ifade)
8.	Türk Telekom (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=aGUsB6AtVCg)	“hayattan kopmak” (deyim)
9.	Teremyağ (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=AUzCN8S4Swo)	“suların çekilmesi”, “duman tütmesi”, “yürek kabarması” (deyim)
10.	SüperFresh (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=iW1MW0aDyac)	“silip süpürmek” (deyim)
11.	Pınar Süzme Peynir (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=ouZ1pTRv9l8)	“canı çekmek” (deyim)

12.	ING Bank (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=E3hekyLOcco)	“bozacının şahidi şıracı” (atasözü) “şahitlik etmek” (deyim)
13.	Garanti Bankası (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=3UXjpeKZfAA)	“başka bir arzunuz?”, “daha ne olsun”, “lafı mı olur” (kalıp ifade)
14.	Kinder Süt Dilimi (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=W2On3xoTCXg)	“etekleri zil çalmak” (deyim), “iple çekmek”(deyim)
15.	Nescafe (erişim tarihi: 11.05.2017 https://www.youtube.com/watch?v=mnBgfjEcuUU&t=638s)	“kendine gelmek”, “su kaynatmak” (deyim) “vay canına”, “vatana millete hayırlı olsun” (kalıp ifade)
16.	Clear Men Burak Özçivit (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=p2q9_uneJHA)	“gözlerini alamamak”, “ter dökmek”, “hırpalanmak”, “güçlü ve ayakta olmak”, “iyi bakmak”, “kolay yetişmemek” (deyim)
17.	İçim Labne (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=NYLz2gnhtgk)	“afiyetle” (kalıp ifade)
18.	Artema (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=gZZRlqnTzY0)	“kendine eziyet etmek” (deyim)

19.	ALO (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=Yy3u1VmkvZU)	“müjde vermek”, “mis kokmak” (deyim), “nice kırk yıllara” (kalıp ifade) “pırıl pırıl”, “ışıl ışıl” (ikileme)
20.	ABC (erişim tarihi: 11.05.2017, https://www.youtube.com/watch?v=cOxYzxF6wK4)	“kolay mı sanıyorsun?”, “kolaysa yap o zaman.” (kalıp ifade)

Tablo1 Reklamlarda Geçen Kalıp İfadeler

Tablo1 Reklamlarda Geçen Kalıp İfadeler

Çalışmanın diğer bir tarama kısmında ise Gazi Üniversitesi TÖMER programında yer alan kazanımlardaki deyim ve kalıp ifadeler yer almaktadır. Bu deyim ve kalıp ifadelerin yer aldığı kazanımlar tespit edilerek Tablo 2’de listelenmiştir.

BECERİ	ADP YETERLİK TANIMI	KAZANIM
DİNLEME	DB1-1 “Zaman zaman bazı sözcük ve deyimlerin tekrarını istemek zorunda kalsa da günlük bir konuşmayı takip edebilir.”	1. “Gündelik konuşmalardaki, temel deyim ve kalıpları, durumları, duyguları anlar.”
DİNLEME	DC1-2 “Konuşmalardaki üslubu ve anlam kaymalarını kavrayarak deyimlerin ve günlük dilin çoğunu anlayabilir.”	1. “Bir anadili konuşurunun günlük dilde yaptığı konuşmaları anlar.”

DİNLEME	DC1-6 “Argo ve deyimlerin çok kullanıldığı filmleri zorlanmadan anlayabilir.”	1. “Filmlerde geçen günlük konuşmaları tüm detaylarıyla anlar.”
KARŞILIKLI KONUŞMA	KKC1-3 “Türkçeyi duygusal, göndermeli ve etkili kullanımları da içeren sosyal hedefler için etkin olarak kullanılabilir.”	1. “Görüşlerini fıkra, anekdot ve deyimler aracılığıyla esprili bir biçimde aktarır.”
OKUMA	OC1-7 “Bir metnin belirgin konusunun yanı sıra açıkça ifade edilmemiş anlam, fikir ve bağlantılarını da kavrayabilir.”	1. “Metinlerdeki örtülü anlamları, göndermeleri anlar.”

Tablo 2 Deyim ve Kalıp İfadelerin Kullanıldığı Kazanımlar

Örnek Etkinlikler

Etkinlikler sırasında kullanılacak materyaller:

Bilgisayar, Cep Telefonu, Televizyon, Akıllı Tahta, Mp3- Mp4, Video Oynatıcı, Yansıtıcı vb. araçlar

1. Seçilen reklamlar sınıf ortamına getirilerek öğrencilere görsel-işitsel materyaller (bilgisayar, yansıtıcı, televizyon, akıllı tahta) ile sunulur. Bu etkinlik dinleme-izleme becerisi kapsamındadır. Dinleme-izleme öncesinde öğrencilerden dinleyecekleri- izleyecekleri reklamlardaki kalıp ifadeleri tespit etmeleri istenir. Dinleme- izleme sırasında da kalem kâğıt kullanarak bu ifadeleri not almaları istenir. Dinleme- izleme sonrasında bu ifadeler tespit edilerek tahtaya yazılır. Öğrencilerden bu ifadelerin hangi anlamlarda kullanılabileceğini söylemeleri istenir. Beyin fırtınası sırasında ortaya çıkan anlamlar tahtaya yazılır. Son olarak öğretici kalıp ifadenin tam anlamını vererek reklamda hangi bağlamda kullanıldığını öğrencilere açıklar. Bu sayede kalıp ifadelerin öğrencilerin zihinlerinde kalıcı hâle gelmeleri sağlanır. Bu etkinlik, “DB1-1”, “DC1-2”, “DC1-6” kazanımları kapsamındadır.

2. Seçilen reklamlar sınıf ortamına getirilerek öğrencilere görsel-işitsel materyaller (bilgisayar, yansıtıcı, televizyon, akıllı tahta) ile sunulur. İlk etkinlikteki

sıra izlenerek kalıp ifadelerin anlamları tespit edilir. Daha sonra o kalıp ifadeleri kullanarak öğrencilerden bir karşılıklı konuşma metni yazmaları istenir. Yazılan metinler öğrenciler tarafından canlandırılır. Bu etkinlikler bağlamında öğrencilerin karşılıklı konuşma becerileri geliştirilirken kalıp ifadeleri de aktif kullanarak öğrenmeleri sağlanır. Bu etkinlik, “KKC1-3” kazanımı kapsamındadır.

3. Seçilen reklamlar sınıf ortamına getirilerek öğrencilere görsel-işitsel materyaller (bilgisayar, yansıtıcı, televizyon, akıllı tahta) aracılığıyla sunulur. Öğrencilerden gördükleri materyallerde yer alan kalıp ifadelerin anlamlarını bağlamdan hareketle tespit etmeleri istenir. Bu bağlam materyallerdeki görseller, resimler ya da yazılar olabilir. Beyin fırtınası tekniğiyle öğrencilerin kalıp ifadelerle yükledikleri anlamlar tahtaya yazılır. Son olarak öğretici kalıp ifadenin materyaldeki anlamını öğrencilere verir. O kalıp ifade çeşitli örnekler verilerek cümlelerde kullanılır. Bu şekilde kalıp ifadelerin anlamları öğrenilirken akılda kalıcılığı sağlanmış olur. Bu etkinlik, “OC1-7” kazanımı kapsamındadır.

4. Seçilen reklamlar sınıf ortamına getirilerek öğrencilere görsel-işitsel materyaller (bilgisayar, yansıtıcı, televizyon, akıllı tahta) ile sunulur. Bu etkinlik seviyeleri düşük öğrenciler için dinleme-izleme becerisi kapsamındadır. Dinleme-izleme öncesinde öğrencilerden dinleyecekleri-izleyecekleri reklamlardaki kalıp ifadeleri tespit etmeleri istenir. Reklamlardaki ifadelerin net bir şekilde tespit edilmesi için reklamlar birkaç defa izletilir. Gerektiği takdirde reklam metinleri öğrencilere sunulabilir. Bu uygulama dinleme becerisi zayıf olanlara kolaylık sağlar. Etkinlik sonunda bulunan kalıp ifadeler tahtaya yazılır. Beyin fırtınası tekniğiyle kalıp ifadelerin anlamları yazılır. Son olarak öğretici reklamlarda yer alan kalıp ifadelerin anlamlarını verir. Verilen anlamda bu ifadeler çeşitli cümlelerde kullanılarak örnekler verilir. Bu sayede kalıp ifadelerin akılda kalıcılığı sağlanmış olur. Bu etkinlik, “DB1-1”, “DC1-2” kazanımları kapsamındadır.

Etkinlikler özellikle canlandırma, kartlar oluşturma, diyaloglar yaptırma, boşluk doldurma, doğru-yanlış cümleler, eşleştirme vb. türleri ile çoğaltılabilir. Tablo 1’de reklam örnekleri ve reklamlarda yer alan kalıp ifadeler yer almıştır. Tablo 2’de ise deyim ve kalıp ifadelerin yer aldığı kazanımlar verilmiştir. Bu bilgiler kullanılarak etkinlikler uygulanabilir.

Sonuç

Gelişen teknolojiye bağlı olarak eğitimde görsel-işitsel materyal kullanımı her geçen gün artmaktadır. Eğitim-öğretimde kullanılan duyu sayısı arttıkça öğrenmelerin daha etkili olduğu kanıtlanmıştır. Bu bilgiden hareketle eğitim ortamlarında materyallerin kullanımı artmıştır.

Teknolojik gelişmeler ışığında reklamların etkisi her geçen yıl artmıştır. Reklamların en temel amacı tanıtılan ürünlerin akılda kalıcılığını sağlamaktır. Bu çalışma kapsamında da kalıp ifadelerin öğretilmesi reklamlar aracılığıyla sağlanmıştır. Reklamlardaki görsel işitsel unsurlarla öğrencilerin dikkat ve ilgileri çekilebilir. Reklam yapımcıları ürünleri samimi göstermek maksadıyla reklamlarda çeşitli kültür unsurları ve kalıp ifadeleri kullanmaktadır. Reklamlarda kullanılan kalıp ifadelerden yararlanarak öğrencilere kalıp ifadeler öğretilir.

Kazanımlar kapsamında verilen örneklerle kalıp ifadelerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Tablolaştırılan reklamlar ve kazanımlarla ilişkili örnekler çoğaltılabilir. Eğitimde kullanılan birçok etkinlik verilen reklam ve kazanımlara uyarlanabilir. Tabloda verilen reklamlarla sınırlı kalınmayacağı unutulmamalıdır. Her geçen gün bu reklamların sayısı artacaktır. Önemli olan sınıfa getirilen reklamın dikkat çekiciliği ve öğrenci seviyesine uygunluğudur.

Eğitimin davranışçı modeli terk etmeye çalıştığı günümüzde öğrencileri derste aktif hale getirmek ve onlar için eğlenceli bir sınıf ortamı oluşturmak gereklidir. Bu bağlamda reklamların uygun etkinliklerle derslerde kullanılması hem öğrenciler hem de öğretmenler için zevkli bir ders ortamı oluşturacaktır.

Kaynakça:

- AKSAN, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Bilgi yayınları, Ankara.
- AYVERDİ, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Bilnet Matbaacılık, İstanbul.
- BARIN, E. (2003). “Yabancılar Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi”, *TÜBAR*, XIII, Bahar 2003, s. 311-317.
- BATI, U. (2010). *Reklamların Dili*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- BOYRAZ, Ş. (2001). “Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması”, *Milli Folklor*, Sayı: 49, Ankara 2001, s. 93-108.
- DİLEK, G. F. (2007). “Altay Türkçesinde Sözcükler”, *Selçuk Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (21), 39-49.
- Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi. Telc. 15.07.2017 tarihinde https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_öneriler_AEeraevesi.pdf adresinden elde edildi.
- GÖKDAYI, H. (2008). “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 89-110.
- GÖNEN, S. (2011). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri*, Kömen Yayınları, Konya.
- HENGİRMEN, M. (2007). *Atasözleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara.
- KAPLAN, M. (2000). *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARA, M. ve YILDIRIM Betül (Şihlaroğlu) (2017). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Kalıp Sözler”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 5, Issue 1, April 2017, p. 487-498
- KARA, M. ve MEMİŞ, M. R. (2015). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Kalıp İfadeleri Kullanmadaki Yeterlilik Düzeyleri”, *International Journal of Languages Education and Teaching*, *UDES 2015 Özel sayısı*, s. 1670-1681.
- KARA, M. (2010). “Oyunlarla Yabancılar Türkçe Öğretimi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 2010, Vol. 15 Issue 27, p407-421. 15p. 2 Charts.
- KARADAĞ, E. (2010). “Eğitim Bilimleri Doktora Tezlerinde Kullanılan Araştırma Modelleri: Nitelik Düzeyleri ve Analitik Hata Tipleri”, *Educational Administration: Theory and Practice* 2010, Vol. 16, Issue 1, pp: 49-71.
- SELÇUK, A. (2005). “Kültürlerarası İletişim Açısından Gündelik İletişim Davranışları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 1-17
- YILMAZ, F. ve ŞENDEN E. Y (2015). “Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kalıp Sözler: Babam ve Oğlum Film Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 32, p. 187-202, Winter III 2015.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 06.09.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Osmanlı Çocuk Dergilerinde Dil Öğretimi: Çocuklara Talim Dergisi (1887-1888)

Language Teaching in Ottoman Children's Magazines: Çocuklara Talim Magazine (1887-1888)

Yrd. Doç. Dr. Gökhan DEMİRKOL*
Öğr. Gör. Dr. Gürkan DAĞBAŞI **

Öz:

Osmanlı Devleti'nde çocuk dergileri 19. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanmaya başlamıştır. İlk çocuk dergisi 1869 tarihinde yayınlanan *Mümeyyiz* dergisidir. Çocuklara yönelik süreli yayınların bu tarihte ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden birisi aynı tarihte yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu nizamname ile eğitim, devlet işi olarak kabul edilmiş ve çocuk dergileri de bu süreçte eğitimin önemli bir parçası olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılda yayınlanan çocuk dergileri genel kültür ve genel ahlak başta olmak üzere pek çok konuda yayın yapmışlardır. Bu konulardan birisi de yabancı dil öğretimidir. 1887-1888 yıllarında yayınlanan *Çocuklara Talim* dergisi yabancı dil öğretimi konusunda önemli bir yayın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma *Çocuklara Talim* dergisinde yabancı dil öğretimi konusunun nasıl ele alındığını incelemektedir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Çocuk Dergileri, Yabancı Dil Öğretimi, Çocuklara Talim Dergisi

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü, Çankırı-Türkiye, gokhand06@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-0672-0992>

** Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çankırı-Türkiye, gdagbasi@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2050-9213>

Abstract:

In Ottoman Empire, children's magazines began to be published in the second half of 19th century. The first children's magazine is *MümeYYiz* magazine which was published in 1869. One of the important factors for the periodicals to appear on this date is the Maarif-i Umumiye Law which was published on the same date. By this Law, education was accepted as state affairs and children's magazines were used as an important part of education. The children's magazines which were published in 19th century, discussed so many topics particularly general knowledge and public moral. One of the topics was language education. *Çocuklara Talim* magazine, which was published in 1887-1888, appears as an important publication in terms of language teaching. This study researches how *Çocuklara Talim* magazine approaches language education.

Keywords: Ottoman Children's Magazines, Foreign Language Teaching, Çocuklara Talim Magazine

Giriş

Osmanlı toplumunun "gazete" ve "gazetecilik" olgusu ile tanışması 18. yüzyılın sonlarına denk düşmektedir. Fransız Büyükelçiliği tarafından 1795 yılında çıkartılan *Bulletin des Nouvelles* Osmanlı topraklarında yayınlanan ilk gazetedir (İnuğur 2005: 166). Türkçe basının doğuşu ise 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. 1831 yılında yayınlanmaya başlayan *Takvim-i Vakayi* Türkçe yayınlanan ilk gazete olmuştur.

Osmanlı'da batı tarzında "gazete"nin gelişimi ise 1860 yılında *Tercüman-ı Ahval*'in yayınlanması ile başlamıştır. "Fikir gazeteciliği" olarak da tanımlanan batı tarzı gazetecilik anlayışının tesis edilmesinde ki en önemli etkenlerden birisi Tanzimat Fermanı ve onun getirdiği fikirler/idealizmdir. Bu idealizmin temeline oturtulan "Batılılaşma" olgusu Tanzimat yazınına belirlemekle birlikte "gazete"ye atfedilen anlamı ve yaklaşımı da belirlemiştir. Toplumda gerçekleşen değişimin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi ve gündelik hayat pratiklerine yansıyan "Batılılaşma" olgusunun kapsam ve sınırlılıklarını belirleme noktasında ortaya atılan düşüncenin halka ulaştırılabilmesinin en güçlü araçlarından birisi olarak "gazete" ve "gazetecilik" Tanzimat aydını için vazgeçilmez bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile gazete, Tanzimat aydını için halkı eğitebileceği bir "okul" işlevini yerine getirmektedir. Bu okul sayesinde yaşanan toplumsal değişime ilişkin iyi-kötü ve doğru-yanlış gibi toplumsal öneriler dile getirilebilmiştir.

"Batılılaşma" olgusunun çetrefilli yollarına meyledecek bir toplumun karşı karşıya kalacağı tehlikelerden haberdar edilebilmesi için Tanzimat aydını tarafından işlevsel bir araç olarak kabul edilen gazetenin çocukların eğitimi üzerinde söz söylemesi de kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumun somut örneği ise 1869 yılında yayınlanan ilk çocuk dergisi *MümeYYiz*'dir. *MümeYYiz* gazetesinin eki olarak yayın

hayatına başlayan *Mümeyyiz* dergisi 15 Teşrinievvel 1869 tarihli ilk sayısında çıkış amacını şöyle tanımlamaktadır:

“(...) çocuklara (...) hüsn-ü ahlak ve terbiyeye ve tahsil-i maarif ve kemâlât-ı insaniyeye dair büyüklerimizin te’lifatlarında gördüğümüz bahisleri çocukların anlayabileceği ibarelerle yazmaktır...”(Mümeyyiz: 1)

Çocuklara yönelik süreli yayınların hayata geçmesinde “gazete” olgusuna yüklenen toplumsal anlamın yanı sıra 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de etkilidir (Köse 2015: 140). Bu nizamname ile batılı anlamda eğitim kurumları oluşturulmuş ve eğitim bir devlet işi olarak kabul görek eğitimde gerçekleştirilen ıslahatlar bütünlüklü hale getirilmiştir (Antel 1999: 449). Örgün eğitimi; ilk, orta ve yüksek şeklinde üç kademeye ayıran nizamname ile öğretmenlik mesleği de müstakil bir meslek olarak tarif edilmiştir (Altın 2008: 283). Eğitim alanında önemli bir adım olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yeni bir eğitim sistemi ve anlayışının yanı sıra çocuk dergilerinin de önünü açan bir etkidir.

Bu çalışma 1887 yılında yayınlanmaya başlayan *Çocuklara Talim* dergisinin dil öğretimine ilişkin yazılarını konu almaktadır. 19. yüzyılda çocuklara yönelik süreli yayınlar arasında dil öğretimi konusuna sayfalarında yer veren bir başka dergi olmaması açısından önemli bir yayın olan *Çocuklara Talim* dergisi, kelime öğretimi özelinde çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışma kapsamında dergide yer alan kelime öğretimi ile ilgili Türkçe ve Arapça kelimeler incelenmiş, Farsça kelimeler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Derginin dil öğretimi konusunda izlediği yol ve kelime öğretimi konusunu ele alış biçimini analiz etmek çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çocuk dergilerinin özellikle dil gelişimine, anlatma ve anlama becerilerine katkıda bulunduğu varsayımından hareket edilmiştir. Osmanlı çocuk dergileri üzerine yapılmış çalışmalar arasında özellikle dil öğretimi konusu üzerine hazırlanmış bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı akademik alanda önemli kılmaktadır. Çalışma kapsamında 1887-1888 yıllarında *Çocuklara Talim* dergisinin yayınlanan 9 sayısından Hakkı Tarık Us Koleksiyonu’nda yer alan 8 sayısı incelenmiştir.

Çocuklara Talim Dergisi

Çocuklara Talim dergisi yayın hayatına 1887 Aralık ayında başlamıştır (Köse 2015: 151). Derginin muharriri ve mesul müdürü Mehmet Şemsettin’dir. *Çocuklara Talim* dergisi, Sıhhiye kâatibi Mehmet Şemsettin’in *Arkadaş* (1876) ve *Çocuklara Arkadaş* (1881) dergilerinden sonra yayınladığı üçüncü çocuk dergisidir. 15 günde bir cuma günleri yayınlanan derginin satış bedeli 1 kuruştur. Derginin yıllık abone bedeli 20, altı aylık abone bedeli ise 10 kuruştur. Taşralar için posta ücretiyle beraber abonelik bedeli yıllık 25, altı aylık 13 kuruş olarak belirlenmiştir. Mesul müdür ve muharrir olarak Mehmet Şemsettin’in ismi serlevhada yer alırken idare memuru olarak da Ahmet Nuri Efendi ismi yer almaktadır. Serlevhanın sol kısmında yer alan abonelik şartları içerisinde derginin yıllık 24 sayı yayınlanmasının

planlandığı anlaşılmaktadır. Ancak *Çocuklara Talim* dergisi 9 sayı yayınlanabilmiştir. Kapakla birlikte 12 sayfaya 2 sütun şeklinde hazırlanan derginin her sayısının kapağı farklı bir renkte basılmıştır. İlk Türkçe çocuk dergi olan *Mümeyyiz*'in her sayısının farklı renkte bir kağıda basılması usulünü *Çocuklara Talim* dergisinin kapakları için kullanarak temel okuyucu kitlesi olan çocukların gözünde albenisini arttırmaya çalıştığı söylenebilir. Tasarımı sade olan bu kapaklarda derginin o sayısında ele alınan konuya ilişkin bir resimde bulunmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen *Çocuklara Talim* dergisinin sekiz nüshasında (2 ile 9 numara arası nüshalar) toplam 21 adet resim yer almaktadır. Bu resimlerin 15 tanesinde imza yer almaz iken 6 tanesinde “Antranik” imzası bulunmaktadır. İçerik noktasında ansiklopedik bilgilerin yanı sıra genel ahlaka ilişkin konuları da ele alan *Çocuklara Talim* dergisinin okuyucu kitlesi olarak ilkokul düzeyinde bulunan çocukları hedef aldığı söylenebilir.

Çocuklara Talim dergisinin serlevhasının orta kısmında “*muharrir ve mesulü Mehmet Şemsettin*” yazının altında “*Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla*” ibaresi yer almaktadır. Bu ibareye daha önce yayınlanan çocuk dergilerinde rastlanmadığı gibi dergide de bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Böyle bir ibarenin dergide yer alma sebebini Köse, Maarif Nezaret'i'nin çocuk mecmualarını denetim altına almaya karar verdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir (Köse 2015: 151). Bu değerlendirmeye ek olarak böyle bir ibarenin kullanılmasında pul vergisinin de etkili olduğu söylenebilir. 1874 tarihinde yürürlüğe giren pul vergisinin hukuksal dayanağını oluşturan Resm-i Damga Nizamnamesi'nin 2. maddesinde yer alan “(...) *Maârifte münhasır olan matbuat-ı mevküte müstesna olarak damga resminden muaf¹ tutulacaktır.*” (Düstur: 302) ifadesinden eğitim ile ilişkili süreli yayınların vergiye tabi olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu dönemde yayınlanan çocuk dergilerine bakıldığında *Sadakât* (1875), *Arkadaş* (1876) ve *Bağçe* (1880) dergilerinin pul vergisine tabi tutuldukları, *Çocuklara Arkadaş* (1881), *Çocuklara Kıraat* (1881), *Çocuklara Talim* (1887-1888), *Çocuklara Mahsus Gazete* (1896) ve *Çocuklara Rehber* (1897) dergilerinin ise pul vergisinden muaf tutuldukları görülmektedir. 1881 yılından itibaren Resm-i Damga Nizamnamesi'nin ilgili maddesi gereğince çocuk dergilerinin eğitim ile ilişkili süreli yayın olarak kabul edildiği ve bu sebepten dolayı pul vergisinden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Burada akla gelen ilk soru ise 1881 yılı öncesinde çocuk dergilerinin eğitim ile ilgili yayınlar olarak kabul edilmez iken neden 1881 yılından itibaren eğitim ile ilişkilendirildiğidir. Türk Eğitim Tarihi'nde 1881 yılında gerçekleşen önemli olaylardan birisi “Mekatib-i Sibyaniye” idaresinin adının “Mekatib-i İptidaiye İdaresi” olarak değiştirilmesidir. Bu isim değişikliği Türk'e göre Maarif Nezaret'i'nin ilköğretimde “Usul-i Cedit” (Yeni Usul) üzere eğitim-öğretim yapan okullara ağırlık vermesi anlamına gelmektedir (Türk 2010: 336). Bu yeni anlayış çerçevesinde çocuk dergilerinin de bir “eğitim aracı” veya “maârifte münhasır” olarak kabul edildiğini,

¹ Orijinal metinde bu kelime “maarif” şeklinde yazılmıştır. İfadenin anlam bütünlüğü göz önüne alındığında kelimenin “muaf” olma ihtimali yüksektir ki her iki kelimenin yazımında da sadece bir harf farkı bulunması kelimenin yanlış yazılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

pul vergisinden muaf tutulduklarını ve Maarif Nezareti tarafından denetim altına alındıklarını söylemek yanlış olmaz.

Çocuklara Talim Dergisinde Dil Öğretimi

Çocuklara Talim dergisi dil öğretimi konusunda iki yöntem kullanmıştır. İlk yöntem Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarının verilmesidir. İkinci yöntem ise yabancı dillerden Türkçeye geçen kelimelerin etimolojisi ve anlamlarının birlikte verilmesidir.

Derginin dil öğretiminde kullandığı Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarının verilmesi yöntemi okuyucuya “üç lisan” başlığı ile ayrı bir bölümde verilmektedir. Söz konusu “üç lisan” başlıklı bölüme ilk kez derginin 2. sayısında rastlanmaktadır. Bu sayıda toplam 22 kelime bulunmaktadır. Verilen kelimeler vücut organlarına ve doğaya ait kelimelerdir: “Omuz, kol, dirsek, bilek, el, parmak, tırnak, bacak, diz, ayak, boyun, meme, göğüs, kaburga, karın, sırt, güneş, ay, yıldız, gün, gündüz, gece”(Çocuklara Talim 1887: 13-14).

ای	قدم	آیاق
	۞	
کردن	{رقبه عنق}	بو یون
پستان	ندی	مه
سینه	صدر	کوکس
استخوان پهلو	ضلع	قبورغه
شکم	بطن	قارن
پشت	ظہر	آرقه
	۞	
خورشید	شمس	کونش
ماه	قمر	آی
اختر	{نجم کوکب}	بیلهیز
روز	یوم	کون
روز	نہار	کوندوز
شب	لیل	کیجه

اویچ لسان		
فارسی	عربیجه	ترکیجه
روش	کنف	اوموز
بازو	{ عضد ساعد }	قول
ارنج	مرفق	دیرسک
پیوند دست	رسغ	بیلهک
دست	ید	ال
انگشت	اصبع	پارمق
ناخن	ظفر	طرناق
ران	{ فخذ ساق }	باجاق
زانو	رکبت	دیز

Resim 1. Çocuklara Talim, Sayı: 2, 15 Rebiülahir 1305 (31 Aralık 1887)

Çocuklara Talim dergisinin 2. sayısında yer alan kelimeler incelendiğinde özellikle Arapça kısmında bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır. Ana kelime olarak tanımlanabilecek Türkçe kelimeler bir adet verilmesine karşın bu kelimelerin Arapça karşılıklarında iki kelime bulunmaktadır. Verilen iki Arapça kelimedenden yalnız biri Türkçe kelimenin anlamını karşılarken diğeri farklı bir anlama gelmektedir. Örneğin; “kol” kelimesinin Arapça karşılığı olarak verilen kelimelerden “ساعد” kelimesi kol anlamına gelirken, “عضد” kelimesi pazu anlamına gelmektedir. Benzer durum “bacak” kelimesinin karşılığında da vardır. “ساق” kelimesi bacak anlamına gelirken, “فخذ” kelimesi baldır anlamına gelmektedir. Bu kelimelerin eş anlamlıymış gibi verilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum kelimelerin karşılıklarını verirken detaylı bir çalışma yapılmadığının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Derginin 3. sayısında “üç lisan” başlığı altında verilen kelime sayısı ise 17’dir. Genel olarak verilen kelimeler aile ve din ile ilgili kelimelerdir. Bu kelimeler: “Tanrı, celal, peygamber, adem, insan, erkek, kadın, karı, çocuk, oğlan çocuk, kız çocuk, baba, ana, erkek kardeş, kız kardeş, oğul ve kız”dır (Çocuklara Talim 1888: 22-23).

بچه	صبي	اوغلان چوجق
پسر	طفل	
دختر	صبیه	قز چوجق
پدر	اب	بابا
	والد	
مادر	ام	آنا
	والده	
برادر		ارکک قرنداش
دادر		اخ
همشیره		قز قرنداش
خواهر		اخت

فارسی	عربیجه	ترکیجه
ایزد	الله	تکری
خدا	اله	جالاب [*]
پیغمبر	نجی	پیغمبر
	رسول	
	مرسل	
مردم	ادم	ادم
	انسان	انسان
	بشر	
مرد	ذکور	ارکک
	رجل	
ذن	نساء	قادین
		قاری
کودک	ولد	چوجق

[*] جالاب، سریانی لسانندن آلتش غلط اوله رق سویلنور.

Resim 2. Çocuklara Talim, Sayı: 3, 29 Rebiülahir 1305 (14 Ocak 1888)

Arapça, sözcük bakımından zengin bir dildir ve birçok eş anlamlı kelimeye sahiptir. Bu sayıdaki kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarındaki bazı kelimeler iki eş anlamlı; Arapça bir kelime de üç anlamlı olarak verilmiştir. “Ana” kelimesinin Arapça karşılığı olarak verilen “أم” kelimesi ve “والدة” kelimesi, “baba” kelimesinin karşılığı olarak verilen “أب” ve “والد” kelimeleri, “oğlan çocuk” kelimesinin karşılığı olarak verilen “صبي” ve “طفل” kelimeleri bu duruma örnektir. Benzer durum, “erkek kardeş”, “kız kardeş” ve “çocuk” kelimelerinin Farsça karşılıklarında da vardır. Bu kelimeler “پسر – بچه”, “دادر – برادر”, ve “خواهر – همشیره” şeklinde eş anlamlılarıyla birlikte verilmiştir.

Türkçedeki “peygamber” kelimesinin Arapça karşılığı olarak ise üç kelime verilmiştir ve eş anlamlı gibi gözükseler de aralarında anlamsal farklar bulunmaktadır. “نبي” kelimesi kendisine kutsal kitap gönderilmeyen peygamber anlamına gelirken, “رسول” isemilek kendisine kutsal kitap gönderilen peygamber anlamına gelmektedir. “مرسل” kelimesi ise gönderilmiş, yollanmış anlamında olup peygamber manasında da kullanılmaktadır. Bu ufak ayrıntılarla ilgili dergide bilgilendirici bir dipnot ya da açıklama olmadığı için bu kelimeleri öğrenen bir çocuk hepsinin tamamen aynı anlama geldiğini düşünebilir.

Bu sayıdaki kelimelerden biri olan “erkek” kelimesinin Arapça karşılığı olarak verilen “ذكر” kelimesi bu anlamı tam olarak karşılarken, “رجل” kelimesi “adam” anlamına geldiğinden dolayı burada kullanılmamasında bir sakınca olmayacağı açıktır. Ayrıca “karı-kadın” kelimelerinin Arapça karşılığı olarak verilen “نساء” kelimesi “kadınlar” anlamına gelen çoğul bir kelimedir. Bunun yerine kadın kelimesinin tam karşılığı olan “امراة” kelimesinin verilmesi daha doğru bir seçim olarak görülmektedir.

Derginin 6. sayısında ise 11 hayvan ismi verilmiştir. Bu sayıda verilen kelimeler şunlardır: “at, eşek, öküz, inek, kedi, köpek, katır, koyun, kuş, tavuk, deve” (Çocuklara Talim 1888: 44-45). Buradaki kelimelerin Arapça karşılıklarından ikisi eş anlamlısıyla birlikte verilmiştir. Dikkat çekici kelime ise “eşek”tir. Bu kelimenin Arapça iki eş anlamlısı verildikten sonra “مركب” kelimesinin “eşek” anlamının yanı sıra “kayık/sandal” anlamlarına geldiği de ayrıca dipnot olarak belirtilmiştir (Çocuklara Talim 1888: 44-45).

سك	كلب	كوبك
استر	بغل	قاطر
كوسفند	غم	قيون
مرغ	طائر	قوش
ماكيان	دجاجه	طاووق
شتر	جمل	دوه

فارسی	عربی	ترکی
اسب	فرس	آت
چندر	حمار	اشك
	[•] مرکب	
كاو	بقرة	اوکوز
كاوماده	بقرة	اینك
كربه	قط	كدی
	هرة	

[•] مرکب، کبی معنایسته ده کلور. مرکب
بهریه دینیلور، که کیلر دیکدر.

Resim 3. Çocuklara Talim, Sayı: 6, 16 Cemaziyelahir 1305 (29 Şubat 1888)

“Üç lisan” bölümü dördüncü ve son kez olarak derginin 9. sayısında yer almıştır ve kelime sayısının en çok olduğu sayı bu sayıdır. Toplam 24 kelimenin Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Verilen kelimeler meyve ve bitki isimleri ile günler ve rakamlardan oluşmaktadır: “üzüm, elma, nar, ayva, hurma, buğday, arpa, cumartesi, pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi sekiz, dokuz, on” (Çocuklara Talim 1888: 67-68).

جمعه	يوم الجمعة	جمعه
	§	
يك	واحد	بر
دو	اثنين	ايكى
سه	{ ثلاثة ثلاثة	اوج
چهار	اربعه	درت
پنج	خمسه	بش
شش	سته	آتى
هفت	سبعه	يدى
هشت	ثمانيه	سكز
نه	تسعه	طاقوز
ده	عشره	اون

فارسی	عربی	ترکیه
انگور	عنب	اوزوم
سیب	تفاح	الما
انار	رمان	نار
	سفرجل	آبوا
خرما	نمر	خرما
کندم	حنطه	{ بغدادی بوغدادی
جو	شعیر	آزپه
	§	
شنبه	يوم السبت	جمعه ایرتسی
یکشنبه	يوم الاحد	پازار
دوشنبه	يوم الاثنين	پازار ایرتسی
سه شنبه	يوم الثلاثاء	صالی
چهارشنبه	يوم الاربعه	چهارشنبه
پنجشنبه	يوم الخميس	پنجشنبه

Resim 4. Çocuklara Talim, Sayı: 9, 16 Şevval 1305 (26 Haziran 1888)

Bu sayıda dikkat çeken durum sayıların Arapçalarındadır. Arapçada müzekkerlik-müenneslik (erillik-dişillik) olgusu vardır. İsim soylu tüm kelimelerde olan bu durum sayılarda da vardır. Örneğin Türkçedeki “bir” sayısının karşılığı olarak Arapçada hem “واحد” kelimesi hem de “واحدة” kelimesi kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi müzekker kelimeler, ikincisi müennes kelimeler içerisinde. Dergide verilen sayıların Arapça karışıklarını incelediğimizde bir ve iki sayılarının müzekker; üçten ona kadar olan sayıların ise müennes formda verildiği görülmektedir. Buradan şu sonuca varabiliriz: sayılar, sayılanın müzekker olma durumuna göre öğretilmek istenmiştir.

İki sayısının yazımında ise bir yanlışlık vardır. Arapçada kelimelerin yalın formları merfu’ kabul edilmektedir, dolayısıyla iki sayısının karşılığı olarak verilen “اثنين” kelimesi yerine “اثنان” kelimesi kullanılmalıydı. Yalnız bu durum sadece bir harf farkından kaynaklandığı için matbaa hatası olduğu da düşünülebilir. Ayrıca üç sayısının Arapça karşılığı olarak “ثلاثة” kelimesi ve “ثلاثة” kelimesi verilmiştir. Oysaki “ثلاثة” kelimesinin böyle bir karşılığı yoktur.

Dergide “üç lisan” başlığı altında verilen Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarının yanı sıra diğer metinler içinde de bu yöntem kullanılmıştır. Derginin 2. sayısında yer alan “Yalancılık” başlıklı metnin sonunda “yalan”, yalancı” ve “çok yalan söyleyen” kelimelerinin Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir (Çocuklara Talim 1887: 9-10). 4. sayıda ise “Ay ve güneş tutulması” başlıklı yazıda da “ay tutulması” ve “güneş tutulması” kelimelerinin sadece Arapça karşılıkları verilmiştir (Çocuklara Talim 1888: 27).

Çocuklara Talim dergisinin dil öğretimi konusunda kullandığı ikinci yöntem ise yabancı dillerden Türkçeye geçen kelimelerin etimolojisini ve anlamlarını birlikte vermektir. Bu yöneme derginin 4 sayısında (4,5,7 ve 8. sayılar) “ bazı lugat” başlığı ile rastlanmaktadır:

“Anafor-Rumca “anuforu” lafzından alınıp galat olarak anafor demektedir. Anafor; akıntının zıttıdır; yani denizdeki suların aşağı doğru akmasına “akıntı” denildiği gibi kıyı cihetlerindeki suların yukarı doğru akmasına da anafor derler.” (Çocuklara Talim 1888: 39-40)

“Anafor” örneğinde olduğu gibi “bazı lugat” başlığı altında verilen kelimeler okuyucuya aktarılırken; “hangi dilden Türkçeye geçtiği, kelimenin mensup olduğu dildeki şekli ve anlamı ile Türkçede kullanıldığı anlamı” silsilesi takip edilmeye çalışılmıştır. Bazı kelimelerde ise bu silsile yerine sadece kelimenin kökeni verilmiştir:

“lahana- Rumca “lahana” lafzından alıp galat olmayarak lahana demektedir” (Çocuklara Talim 1888: 45)

Çocuklara Talim dergisinde “bazı lugat” başlığı altında etimolojisi yapılan kelimelerin nüshalara göre dağılımı ise şu şekildedir: 4. sayı: “*anahtar, pırasa, lahana, enginar, ırgat, Anadolu*” (1888: 24-25), 5. sayı: “*anafor, ayazma, palamut, Trabzon, ıgrib, palaska*” (1888: 39-40), 7. sayı: “*mâlihulyâ, salamura, salata, sımur/sınır, susam*” (1888: 50-51), 8. sayı: “*tirit, tırpan, poyraz, safra, susam*” (1888: 61). Dört sayıda toplam 22 kelimenin etimolojisi verilmiştir. Bu kelimelerden on altısı Rumca, üçü İtalyanca, ikisi Arapça, biri de Fransızca kökenlidir.

Kelimelerden yaklaşık % 73’ünün Rumca orijinli olması yüzyıllardır Rumlarla iç içe yaşayan Türklerin dillerinin de kaynaştığına delil olarak gösterilebilir. Arapça ve Farsça orijinli binlerce kelime Türkçede yer almasına rağmen sadece iki kelimenin verilmesi de ilginç bir noktadır. Belki de Arapçadan ve Farsçada geçen “hane, kütüphane, kalem, cami, medrese vb.” gibi kelimeler Türkler tarafından iyice kanıksandığı için bu tür kelimelere yer verilmemiş olabilir.

Sonuç

Toplam 9 sayı yayınlanan *Çocuklara Talim* dergisi, II. Meşrutiyet'e kadar yayınlanmış çocuk dergileri arasında dil öğretimi konusunda önemli bir yayın olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil öğretimi konusunda dergi temel olarak Arapça ve Farsçayı kullanmaktadır. Dönemin geçerli yabancı dili olan Fransızca ise bu süreçte dergi tarafından dışarıda bırakılmıştır. Dil öğretimi konusunda Arapça ve Farsçanın tercih edilmesindeki temel unsur ise 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitimin devlet işi haline gelmesi ve eğitim müfredatında öğretilecek dillerin Arapça ve Farsça olarak belirlenmesidir.

Dergide dil öğretimi konusu sadece kelime öğretimi ile sınırlıdır. Dilbilgisi, okuma-yazma öğretimini kapsamamaktadır. Kelime öğretiminde Türkçe kelimelerin yalnızca Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Derginin dört sayısında yer verilen “üç lisan” bölümünde toplam 79 kelimenin Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir. Verilen kelimeler incelendiğinde genel ve gündelik hayatta kullanımı sık olan kelimeler olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir tercihin altında yatan temel unsur olarak öncelikle derginin okuyucu olarak ilkökul seviyesi çocukları hedef alması olduğu söylenebilir. Ayrıca gündelik hayatta kullanımı sık olan ve somut anlamlı kelimelerin tercihinde işlevsellik faktörünün de gözetildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma ilişkin en önemli gösterge ise “kaplan”, “yarasa”, “arslan”, “terzi kuşu” gibi hayvan isimlerinin yerine “kedi”, “köpek” gibi hayvan isimlerinin Arapça ve Farsça karşılıklarının verilmesidir. Ayrıca Arapça sayıların öğretiminde sayılar, sayıların eril (müzekker) olma durumuna göre verilmiştir.

Türkçe kelimelerin karşılığı olarak verilen Arapça ve Farsça kelimelerde eşanlamlılık unsuruna dikkat edilmiştir. Ancak Arapça kelimelerin birkaçında eşanlamlılık bağlamında anlamsal yönden eksiklik bulunmaktadır. Bununla birlikte Arapça iki kelimenin yazımında dil bilgisel hata da tespit edilmiştir. Söz konusu hatanın yazıyı kaleme alan tarafından değil derginin dizilmesi sırasında dizgi hatası olarak ortaya çıkmış olma ihtimali yüksektir.

Çocuklara Talim dergisinin dört sayısında “bazı lugat” başlığı ile toplam 22 kelimenin de etimolojisi verilmiştir. Etimolojisi verilen kelimelerin seçilmesinde belirli bir yöntem izlenmemiştir. Kelimelerin etimolojisinin verilmesinde ise iki temel yol izlenmiştir. Türkçeye doğrudan geçen kelimelerde sadece kelimenin kökeni olarak ait olduğu dil verilmiş, Türkçeye geçerken değişiklik göstermiş olan kelimelerde ise kelimenin orijinal hali ve Türkçede kullanıldığı anlam da aktarılmıştır.

Kelime öğretimi konusunda dergide toplam yüz bir kelime bulunmaktadır. Bunlardan 22'si etimolojileriyle birlikte, 79 ise Arapça ve Farsça anlamlarıyla verilmiştir. Günümüz dil öğretimiyle karşılaştırıldığında derginin ortaya koyduğu çabanın basit ve sınırlı kaldığı düşünülebilir ancak 1887 yılı düşünüldüğünde ve dönem çocuk dergileri arasında tek örnek olduğu dikkate alındığında bu çaba takdire şayandır.

Kaynakça:

ALTIN, Hamza, (2008), “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, s. 271-283.

ANTEL, Sadrettin Celal, (1999), “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat I*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 444-462.

Çocuklara Talim, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0387.

Düstur, Tertip 1/3, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

İNÜĞÜR, M. Nuri, (2005), *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.

KÖSE, İsmail, (2015), “Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi Hareketleri: Dönemin Çocuk Mecmualarında Eğlence ve Eğitim Yaklaşımları (1869-1922)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt:18, Sayı:2, s. 137-163.

Mümeyyiz, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0364.

TÜRK, İbrahim Caner, (2010), “Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Tarih Müfredat Programları-Tarih Öğretim Usulleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, s. 333-346.

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 01.11.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Osmanlı Minyatürlerinde Hz. Muhammed ve Hz. İsa Tasvirlerinin Benzer ve Farklı Yönleri

Similar And Different Aspects Of Hz. Muhammed And Jesus Description In Ottomon Miniatures

Ülkem YAZ *
Nefise YÜKSEL **

Öz:

İslamiyet'te, canlı figürlerin ve özellikle Hz. Muhammed'in resmedilmesi yasaklanmıştır. Buna karşılık olarak sanatçılar resim ve tasvir sanatları ile ilgili olarak dini kurallara saygı çerçevesinde incelikli üsluplar yaratmışlardır. Kitap resmi sanatı olan minyatürde de konuları betimleyen resimler yapılmıştır. Siyer-i Nebi gibi Hz. Muhammed'in hayatını ve ailesini anlatan kitaplarda, Zübbet-üt Tevarih gibi Hz. İsa'yı anlatan kitaplarda ve falnamelerde peygamberlerin tasviri gereken durumlarda bir çözüm olarak peygamberler, ateş nur şeklinde resmedilmiştir. Kut-sallık arz eden hemen her durumda peygamberler yada soylarından olan kişileri betimlemede başvurulan bu çözüm çok incelikli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Osmanlı, tasvir, ikonografi, Osmanlı resim sanatı

* Öğretim Görevlisi, Bozok Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, ulkem.yaz@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3115-1322>

** Öğretim Görevlisi, Bozok Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, nefise.yuksel@bozok.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0821-9416>

Abstract:

In Islam, the living figures and especially the Hz. The painting of Muhammad is forbidden. In contrast, artists have created subtle styles about painting and description arts respecting religious principles. In the miniature painting, which is the official art of the book, pictures depicting the subjects were made. Like the Sıyer-i Nebi, in the books describing Hz. Muhammad's life and family, like Zübbet-üt Tevârih, in the books and falnames describing Jesus and where the descriptions of the prophets are needed as a solution the prophets were portrayed as fire. In almost every case of holiness, this solution, which is referred to in the description of the people from the prophets, comes out as a very subtle detail.

Keywords: Miniature, Ottoman, portrayal, iconography, Ottoman painting art

Giriş

Arapçadaki “savara” kökünden türetilmiş olan “tasvir” tabiiatta mevcut veya muhayyel, herhangi bir nesnenin gölge meydana getirecek veya getirmeyecek şekilde benzerinin yapılmasıdır. Böylece bu tarifin içerisine resim, minyatür, nakış ve duvar resimlerinden başka kabartma, oyma ve heykelde girmektedir (Çam;1999:18-20).

Musa dininin resim yasağını tek tanrılı dinlerin sonuncusu olan Müslümanlık da benimsiyor. Hıristiyanlıkta olduğu gibi Tanrı'yı yeryüzüne indirip somutlaştıran, onunla senli-benli bir ilişki kurulmasını sağlayan bir düşüncenin İslam dininde yeri yoktur. Hıristiyanlıkta insanla Tanrı arasındaki baba-oğul ilişkisi Müslümanlara yabancıdır. Müslümanlıkta insan sadece bir kuldür (İpşiroğlu;2005:19).

İslam'la sanatın bağdaştırılmasında güçlük çekilmesindeki problemlerden biri tasvir veya suret isimleriyle bilinen resim ve heykelin bilhassa İslam öncesi devirlerde putperestlik amacıyla kullanılmış olmasıdır. “Eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen, ağaç ve canlı olmayan varlıkların resmini yap” şeklindeki hadiste bu dile getirilmiştir (Çam;1999:18-20).

İslam kültüründe anıtsal resim yasağı İslamiyet'in ilk yıllarında Emeviler döneminde, VII ve VIII. yüzyıllar arasında var olabilmıştır. Bu dönemde fethedilen yeni topraklardaki kaim kültürlerin yüzyıllar boyunca kökleşmiş resim gelenekleriyle temasa geçilmiş bunun sonucunda bazı dini ve sivil mimari örnekleri üzerinde duvarlarda Helenistik, Sasani sanat geleneklerinin etkisini yansıtan natüralist tarzda resimler ve mozaikler yapılmıştır. Buna karşılık IX. yüzyılda bir değişim yaşanır; Kur'an-ı Kerim'de resmi yasaklayan kesin bir buyruk olmamasına rağmen bazı hadislerle bunun yasaklanması sonucunda yapı süslemesi niteliğindeki duvar resimleri yerini kitap resimlerine bırakmıştır (Mahir;2004:16).

Osmanlı Minyatür Tarihi

VIII. yüzyılın ortalarından kalan ve Uygur Türkleri'nin Hoça merkezleri olmak üzere Turfan bölgesinde meydana getirdikleri en eski minyatürler, daha sonraki Türk minyatür sanatının kaynakları olmuştur. Duvar resimleri yanında bu minyatürler hem sayıca az hem de çoğu parçalar halinde olmakla beraber, gerçekçi üslupları ve portre özellikleri bakımından Türk minyatürlerinin karakteristik gelişmesinde kaynak olmuştur. Sonra XV. yüzyılda Timurlular, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri zamanında ki minyatürlü yazmalarla birlikte klasik bir minyatür sanatı doğmuştur (Aslanapa;1993:195).

II. Selim (1566-1574) ve özellikle III. Murad (1574-1595) zamanında en verimli dönemine ulaşan Osmanlı minyatürü bu dönemde klasik üslubuna ulaşmıştır. Muradi mahlasıyla dini ve tasavvufi şiirler yazmasının yanı sıra hattatlık da yapan III. Murad, resimli eserleri hazırlayan sanatçılarla yakından ilgilenmiş, saraya yaraşan eserler hazırlanması için hiçbir masraftan kaçınmamıştır. Bu dönemde resimlenen yazmaların başında Osmanlı ordusunun zaferlerini, Osmanlı padişahlarının adaletini, avdaki hünerlerini, elçi kabullerini anlatan Farsça ve Türkçe eserler geliyordu. Bu dönemde şahnamecilik kurumu daha da önem kazanmıştı (Mahir;2004:56).

Osmanlı minyatürlerinin konu yelpazesinde dinsel konular çok önemli yer tutar. Bunlar evrenin yaratılışı, Kur'an, Tevrat, İncil gibi üç büyük kutsal kitaptaki peygamberler, onların mucizeleri, onlarla ilgili önemli olaylar, kıyamet, cennet, cehennem gibi sahneler, halifeler, imamlar ve onlarla ilgili olaylar gibi konular çok sayıda ve çok zengin yapılmıştır. Kuşkusuz dinsel konular arasında en önemlileri peygamberlerdir.

Osmanlı Minyatürlerinde Hz. Muhammed ve HZ. İsa Tasvirleri

Dinsel konuda en önemli minyatürlü yazma, Hz. Muhammed'in hayatını anlatan Siyeri Nebi'dir. Siyer-i Nebi Hz. Muhammed'in hayatını anlatmakla birlikte tam olarak dinsel kitap gözüyle bakamayız. Gerçi Hz. Muhammed'in mucizeleri, başka peygamberler, melekler daha çok dinsel karakterde gözükse bile Hz. Muhammed'in bir devlet adamı, yiğit bir cengâver, bir komutandı. Bu bakımdan Osmanlı şehnamecilerinin padişahlar için yazdıkları şehnameler gibi bu da peygamber üzerine yazılmış bir şehnamedir. Bir başka dinsel konulu minyatürde, Hz. İsa'nın çaldıkları üç külçe altının tamamına sahip olmak için birbirlerini zehirlemeyi planlayan üç yoksulu azarlamasını gösterir. Burada Hz. İsa yüzü açık resmedilmiştir Hz. Muhammed ise yüzü iki istisna minyatür hariç açık şekilde resmedilmemiştir (And;2004:295).

Osmanlıda minyatür portre yapılmasına; şibih yazmak yada tasvir etmek deniliyordu. Genellikle padişahların portreleri ve başkaca ünlü kişilerin portreleri yapılıyordu. Bu Arada Hz. Adem'den başlayarak dönemin son padişahına kadar tüm peygamberlerin ve hükümdarların portrelerini içeren Silsilename denilen, kişileri madalyonlar içinde gösteren soy ağacı kitapları vardır (And;1998:55).

Silsilenamelerde de Hz. Muhammed dışındaki kişiler yüzleri açık şekilde resmedilmiştir. (Resim 1)

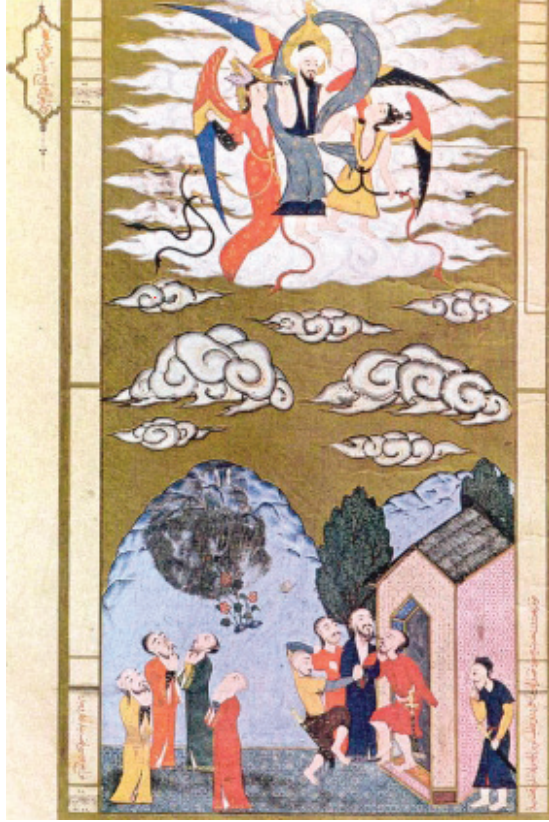
Resim 1 Zübbet-üt Tevari adlı eserin bir kopyası niteliğindeki Silsilenameden Hz. Muhammed babası ve halefleri (Renda;1973:443)

Din konulu bir eserde Kıyas-ı Enbiyâ'dır. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin hayat hikâyelerini mitolojik ve tarihi açıdan ele almaktadır. En erken metinlerde Hıristiyan ve İran mitolojileri de yer alır. Peygamber hikâyeleri ile ilgili metinler Yaratılışla başlar. Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Süleyman gibi İslamiyet öncesi peygamberlerin hayat hikâyeleri ile devam eder. Ayrıca Hz. İsa, Hz. Hud ve Hz. Salih hakkında ve İdris, Hârutve Mârut, Zahhak ve Nemrut gibi kişilerle ilgili hikâyelere yer verilmiştir. Daha sonraki yazarlar bu hikâyelere Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Zekeriya ve Vaftizci Yahya gibi Hıristiyanlıkla ilgili kişileri de eklemiştir (Milstein;1999:7).

Dinsel konular içeren bir diğer önemli eserde Seyyid Lokman Çelebi'nin yazdığı Zübbet'üt Tevarih'tir. Bir çeşit insanlık tarihi şeklinde hazırlanmış olan yazmada peygamberler ve padişahlar konu alınmıştır (And;2004:295). Bu eser hem bir resimli tarih örneğidir, hem bir silsilenamedir, hem de içerdiği peygamber öyküleri nedeniyle en kapsamlı dini ikonografya kaynaklarından. Bu yazmalardaki peygamber öykülerinden bazılarının İslam resim sanatında ön örneği yoktur. Dolayısıyla yepyeni bir ikonografya sunarlar. Bu yazmada Osmanlı nakkaşlarının kendilerine özgü yorumları dikkat çeker. Bu öykülerin en önemlilerinden birisi,

Zübbetü't Tevarih'in üç örneğinde de karşımıza çıkan Hz. İsa'nın göğe çıkışıdır. Özellikle Hıristiyan ikonografisinin en önemli konularından birisi olan İsa'nın çarmıha gerildikten sonra göğe çıkışı burada çok farklı bir yorum yansıtır. İslam inancına göre Hz. İsa çarmıha gerilerek ölmemiş göğe yükselmiştir (Bağcı;2006).

Zübbet-üt Tevarih adlı yazmada görünen bu minyatürde Hz. İsa'yı arayan Yahudiler Onun yerine bir başkasını almışlarken bir kısmı da melekler tarafından gökyüzüne çıkarılan Hz. İsa'yı şaşkın bakışlarla izlerken tasvir edilmiştir. (Resim 2)

Resim 2 Zübbetü't Tevarih (TİEM;1973) (And;1998:192)

Tüm yazmadaki minyatürlerin hepsinin büyük olmasına en güzel örnek bir fal kitabı olan falnamelerdir. Rastgele açıldığında çıkan tasvirin karşısındaki metinde, sayfayı açanın falı yazılıdır. Bu Evliya Çelebinin Esnaf-ı Falcıyan-ı Musavver adıyla bilgi verdiği tür olmalıdır (And;2004:132).

Şah Tahmasb falnamesinden türeyen en erken tarihli falname, Milstein tarafından 1575-85 yıllarına, Rührdanz tarafından 1600 yılına tarihlendirilen ve bugün Dresden Sachsische Landesbibliothek'te E 445 numara ile kayıtlı bulunan ve Dresden falnamesi olarak bilinen eserdir. Diğer iki nüsha ise Topkapı Sarayı Müzesi

Kütüphanesi'nde H. 1702- H. 1703 numaralı falnamelerdir. Bu eserler I. Ahmed (1603-17) dönemine tarihlendirilirler (Tanındı;1984:9-10).

Konumuzla ilgili olarak içinde Hz. İsa ve Hz. Meryem'in birlikte tasvirini içeren örnekler H.1703 ve H.1702 numara ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan falnamelerdir.

Kalender Paşa I. Ahmed (1603-17) için, ikisi albüm tarzında 3 eser hazırlamıştır. Bunlardan biri H.1703 numaralı Falnamedir (And;1982:12). Esere Kalender Paşa tarafından bir de önsöz eklenmiştir. Kalender Paşa önsözünde Allah'a ve Hz. Muhammed'e hamd ve şükür ettikten sonra onların vasıflarını över ve daha sonra bir takım övgü dolu sözcükler söyledikten sonra eserini dönemin sultanı I. Ahmed için hazırladığını belirtir. Daha sonra falnamenin nasıl kullanılacağını açıklar. En son kısımda ise Falnameyi kullanan Padişahın tuttuğu niyetin onun için hayırlı olmasını ve saltanatının uzun ömürlü olmasını diler. Yazmada çalışan hattatlar ve nakkaşlar hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Yazmanın resimleri ve konuları şöyledir:

- y.6b Sadi'nin Çin'de gördüğü heykel
- y.7 b Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennet'ten kovulması.
- y.8 b Hz. Süleyman ve Saba melikesi Belkıs
- y.9 b Hz Hızır ve İlyas'ın Ab-ı Hayatı bulması
- y.10 b Ad kavmi
- y.11 b Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi
- y.12 b İrem Bağları
- y.13 b Hz. İbrahim'in ateşe atılması
- y.14 b Hz. Hüseyin Kerbela çölünde
- y.15 b Hz. Muhammed ve Hz.Ali'nin nurları Mescid-iAksa'da
- y.16 b Harut ile Marut
- y.17 b Burç ve gezegenler
- y.18 b Veysel Karani
- y.19 b Hz. Ali'nin aslanı öldürmesi
- y.20 b Hz. Ali'nin Medine'den Frenk hükümdarını öldürmesi
- y.21 b Cehennem
- y.22 b Dabbetü'l Arz
- y.23 b Lokman Hekim
- y.24 b Kanber ile Düldül
- y.25 b İskender-i Zülkarneyn'in ölümü
- y.26 b Hz. Ali'nin düşmanını öldürmesi
- y.27 b Aden
- y.28 b Zuhhal

- y.29 b İmam Rıza'nın bir dev ile savaşması
- y.30 b Merih
- y.31 b Kabil'in Habil'i öldürmesi
- y.32 b Hz. Meryem ve Hz. İsa
- y.33 b Pençe-i Ehl-i Beyt
- y.34 b Hz. Musa ve dev Uc
- y.35 b Hz. Yunus'un balığın karnından kurtulması
- y.36 b Hz. Yusufun kuyuya atılması
- y.37 b İskender-i Zülkarneyn ve vak vak ağacı
- y.38 b Bukrat Hekim
- y.39 b Güneş
- y.40 b Kızgın Devedan Kaçan Adamın Öyküsü

H. 1702 numaralı Falname hakkında kapsamlı bilgi veren yayın bulunmamaktadır. Falname kesin olmamakla birlikte araştırmacılarca 17. yüzyılın başına tarihlendirilir. Barbara Schmitz, yazmanın Kalender Paşa tarafından I. Ahmed için hazırlanan H.1703 numaralı Falnameden sonra yapıldığını belirtir ve Falname'nin Tahmasb Falname'sini örnek alan Kısas-ı Enbiya yazmalarına benzediğini belirtmektedir. Tam sayfa boyutunda altmış resimden oluşan yazmada dil olarak Farsça kullanılmıştır. Yazmada çalışan hattatlar ve nakkaşlar hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Yazmanın resim ve konuları şöyledir:

- y.1 b Dabbetü'l Arz
- y.2 b Ay
- y.3 b Utarid
- y.4 b Zühre
- y.5 b Güneş
- y.6 b Merih
- y.7.b Müşteri
- y.8 b Zühal
- y.9 b Burç ve gezegenler
- y.10 b Felek ejderhası
- y.11 b Hz. Ali'nin ejderi öldürmesi
- y.12 b Eshabü'l Kehf
- y.13 b İmam Rıza'nın bir dev ile savaşı
- y.14 b Hz. Meryem ve Hz. İsa
- y.15 b Hz. Ali Hendek Savaşı'nda
- y.16 b Kıyamet

- y.17 b Fil kuyusu
y.18 b Hz. Musa ve dev Uc
y.19 b Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi
y.20 b İskender-i Zülkarneyn'in Ye'cuc Me'cc'e karşı duvafYaptınması
y.21 b Hı: AH'nın Mezarından uzanan eliyle bir dOmanlı öldürmesi.
y.22 b Hz Muhammed'in Ay', ikiye bölmesi
y.23 b b Hz Hızır ve ılyas'ın Ab-ı Hayafı bulması
y.24 b Taht ve taç
y.25 b Hz. Salih'in deve mucizesi
y.26 b Hz. Muhammed ve Hz. Ali Kevser Nehribaşında
y.27 b Hz .Yunus'un balı-ın karnından kurulması
y.28 b Hz. Muhammed'in türbesi
y.29 b b Mecnun ve köpek
y.30 b Cehennem
y.31 b Zülfikar
y.32 b Hz. Zekeriya'nın ölümü
y. 33 b Hz. Ali'nin düşmanını öldürmesi
y. 34 b Hz. Eyyüb
y. 35 b Mecnun Kabe'de
y. 36 b Hz. Yusuf un zindana atılması
y. 37 b Miraç
y.38 b Ejderhanın mağarada hazineleri saklaması
y.39 b Hz. Musa'nın asasını ejder dönüştürmesi mucizesi
y. 40 b Hz. Hüseyin Kerbela çölüne
y. 41 b Hz. İbrahim'in ateşe atılması
y. 42 b Hz. Süleyman Ve Saba melikesi Belkis tahtta
y. 43 b İmam Rıza'nın türbası
y. 44 b Hz. Ali Hayber Savaşı'nda
y. 45 b Hz. Nuh'un gemisi
y. 46 b Keykavüs'un göge çıkmayı denemesi
y. 47 b DabbetCl'i Arz
y. 48 b Oeccal
y. 49 b Muhammed B. El- Hasen (El- Mehdi E\Munt8zar)
y. 50 b Hz. Lut
y. 51 b Hz. Adam ve Hz. Havva'nın cennetten kovulması
y. 52 b Karun

y. 53 b Harut ile Marut

y. 54 b Hz. Hüseyin'in türbesi

y. 55 b Cennet

y. 56 b Cehennem

y. 57 b Fil Olayı

y. 58 b Hz. Hasan

y. 59 b Muhammed B. El- Hasen (El- Mehdi El-Muntazar) (Akar;2002:38-43).

Her iki yazmada da Hz. İsa ve Hz. Meryem'in bulunduğu sayfanın H.1702 deki örneğinde, tasvirin betimlendiği bir beyitten oluşan şiirin üzerinde: "Ey Meryem oğlu İsa insanlara: "Beni ve anamı Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin?" yazar. (Resim 3) Şiir ise şu şekildedir:

Meryem'in oğlu İsa anadan doğunca

Hazret-i Hakk'a secde ederek konuşmaya başladı.

Fal açılması ise, Fal sahibi, Meryem oğlu İsa senin falına gelmiştir. Tuttuğun niyet gayet uğurludur. Gayret et, sadakat ve samimiyetle bu yolda adım at. Bu fal mutluluk, beden rahatlığı ve dinç olmayı haber vermektedir. Bu niyetle acele etmen daha yararlıdır. Çünkü talihin güçlüdür ve dileğini elde edeceksin. Bir grup insanlar içinde sen itibarsız olmaktadır, çaresizlikten şaşkınlık içindesin ve zarar görmektesin. Bu faldan sonra kurtuluşun yakındır, tüm üzüntü ve sıkıntılardan rahatlayacaksın. Talihinde yolculuk görünmektedir. Sekiz denizde yolculuk yapacaksın ve işin yolunda olacaktır. Öyle ki düşmanların üzüntü içinde, dostların ve sevenlerin ise mutluluk içinde olacaklar. Aklın almayacak ve halkı kıskandıracak kadar mal elde edeceksin. Allah-u Teala sana bilgili, yakışıklı ve dindar bir erkek çocuk verecektir. Bu falı hasta için baktırmışsan yakın zamanda iyileşecektir ve kaybolmuş bir şey için ise on güne kadar bulacaksın. Evlenmek ortaklık ve yolculuk için bu falı baktırmışsan gayet uğurludur. Fakat niyetinde ne varsa onda dirençli ve iradeli ol, namaz ve oruçta tembellik etme, insanlara kurbanlık ve sadaka ver.

H. 1073'de ise tasvirin karşısında 33a sayfasında iki beyitten oluşan şiir şu şekildedir:

Hasudâ kâdir durur Allahu a'lem

Doğura atasız oğlanı Meryem

Ukdesin yokluğuyla varlığıun

Billâh açan Ali Veli elidir (Akar;2002:115-116). (Resim 4)

Fal açıklaması ise, ey fal sahibi Hazreti İsa ve Meryem falına gelmiştir. Huzurlu yaşama ve sevince dalalet eder. Sefer için iyidir. Gidersen sınırsız fayda görürsün. Nikah kıymak isteğinse ihmal etmek uygun değildir. Gayet iyidir. Alım satım ile-ri, şirket kurmak, at ve katır almak ve yeni eve girmek iyidir. Fal sahibi hasta ise Allah'ın yardımıyla şifa bulur. Uzakta kimsesi var ise ve bir sene olmuşsa sağlıkla

kavuşa. Fal sahibi itaat ve hayırlarda ihmalkâr olmaya. Ta ki Allah'ın izniyle muradına erişe.

Resim 3 Meryem'in Haz. İsa'yı emzirmesi (Falname H. 1072)
(<http://www.jtad.org/2007/2/jtad71201r.pdf>;2017: 18-09-2017)

Resim 4 Meryem'in Haz. İsa'yı emzirmesi (Falname H. 1073) (And;1998:187)

H. 1072 numaralı falnamenin y.14 b numaralı minyatüründe, Hz. Meryem ve çocuk yaştaki Hz. İsa yer almaktadır. Hz. Meryem dizlerini karnına çekerek oturur. Sağ elinde bir nar tutar. Sol dizinin üzerine çocuk İsa'yı oturtmuştur. Hz.

İsa'nın başında aevli halesi vardır. Başını annesine doğru çevirmiştir. Yeşil zemin üzerine altın tepsi ve ibrik yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli karolardan oluşur. Arka fonda koyu kırmızı duvarların arkasında ağaçlar ve altın yaldız gökyüzü yer alır. (Resim 3)

H. 1073 numaralı falnamede bulunan y.32 b numaralı minyatürdeki tasvirde Hz. Meryem, Hz. İsa'yı emzirirken betimlenmiştir. Bir dizinin üzerine oturan Hz. Meryem'in başında aevli halesi vardır. Alnında dövme, yanaklarında iri siyah benleri vardır. İç giysisinin yırtmacından çıplak göğsünü eli ile tutar. Dizinin üzerinde oturan, çocuk Hz. İsa'nın başında aevli halesi vardır. Başında çevresi kürklü kırmızı bir başlık vardır. Başını annesine doğru çevirmiştir. Elinde narı annesine uzatır. Hz. Meryem'in önünde içinde yiyecekler olan bir tabak ve testi vardır. Yeşil çimenlerin üzerinde iri yaprak ve çiçekler ve rengârenk taşlar vardır. Arka fonda sağda pembe bir tepenin arkasından bakan figürün başında yapraklardan oluşan başlığı, yay şeklinde, çatık kaşları, pembe yanakları, küçük burnu ve ağız vardır. Alnında, yanağında, alt dudağında iri siyah benleri vardır. Sarı desenli kırmızı dış giysi, siyah iç giysi giymiştir. Koyu mavi gökyüzünde altın yaldız, beyaz kırmızı çin bulutları vardır. (Resim 4)

H. 1072 ve H. 1073'de benzer özellikler yansıtan bu tasvirin bir takım farklılıklar içerdiği de görülür. H. 1073'de Hz. Meryem'in başında aevli hale varken H.1072'de yoktur. Ayrıca H. 1073'de farklı olarak Hz. Meryem'in yüzünün etrafını çevreleyen inciler vardır. H. 1073'de Hz. Meryem eliyle çıplak göğsünü tutarken, H. 1072'de nar tutar. H. 1073'de Hz. İsa'nın başında şapka varken H. 1073'de yoktur. H. 1073'de bir tepenin ardından bakan figürü H. 1072'de görmüyoruz. Ayrıca H. 1073'de Hz. Meryem ve çocuğu İsa bir bahçede otururken, H. 1072'de bir terasta oturur. H. 1073'de mavi çin bulutları varken H. 1072'de gökyüzü altın yaldızlıdır.

Bütün bu farklılıklara nazaran ortak yönler oturuş biçimi ve aralarında ki bağın betimleniş biçimi ile ortak yanlar dikkat çekmektedir. Hz. Meryem, Hıristiyan Peygamberi Hz. İsa'nın annesidir. Tanrıdan gebe kaldığına ve kendisini yaratan tanrıyı doğurduğuna inanılır. Kızken gebe kaldığı için "Bakire" adıyla anılır. Meryem'in kızken gebe kalışı ve kendini yaratan Tanrı'yı doğuruşu Hıristiyanlığın en sert sorunlarından birisidir. Fakat Hıristiyanlığın temeli de bu inanca dayanır. Müslümanlığın kutsal kitabı Kur'an- ı Kerim'de bunu onaylar fakat İsa'nın tanrılığını kabul etmez. "Biz O'na ruhumuzdan gönderdik" ayetiyle Meryem'in bu ruh aracılığıyla hamile bırakıldığını açıklar (Hançerlioğlu;1975:402).

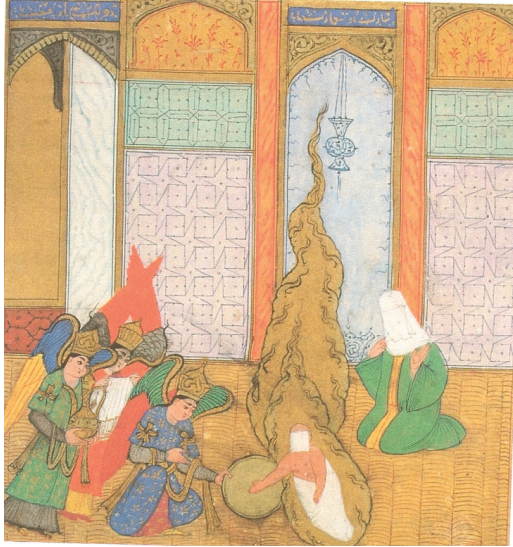
Hz. Meryem Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de olduğu gibi İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de de ayetlerde anlatılmakla birlikte Meryem Suresinde de söz edilmiştir.

H. 1072 ve H. 1073'de görünen bu minyatürlere benzeyen ve Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı Topkapı Sarayı Müzesinde yer alan Siyeri Nebi'nin I. Cildinde yer alan bir başka minyatür vardır. Genel hatlarla bu betimlemeyi andırmasıyla birlikte İslamiyet'in kendi peygamberinin sütanesi Halime ve annesi Hz. Amine'nin betimleniş biçimleri ile Hz. Meryem'in ve Hz. İsa'nın betimlenişleri arasında

yadsınamayacak farklılıklar ortaya koyar. Hz. İsa ve Annesi Hz. Meryem yüzleri açık şekilde betimlenirken Hz. Muhammed'in yüzü peçeli ve alevli halesi ile betimlenmiş ve annesi de peçe ile resmedilerek İslamiyet'te açıkça resmedilmekten kaçınılmıştır. (Resim 5-6) Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in sütannesi Halime'nin ise yüzü açık şekilde resmedilmiştir. Her iki tasvirde de emzirme pozisyonları ve duruşlar aynı şekilde ele alınmıştır.

Resim 5 Sütannesi Halime Hz. Muhammed'i emziriyor (Syer-i Nebi, TSM .1221) (And;1998:128)

Resim 6 Hz. Peygamber'in doğumundan sonra yıkayıp sırtına peygamberlik mührünü vurmak üzere üç meleğin gelmesi (Siyer-i Nebi, TSM H1221) (And;1998:126)

Bu şekilde tasvir edilmesi pek çok farklı örnekte de karşımıza çıkarken zaman zaman da yüzleri Hz. Muhammed'in sembolü olan gül şeklinde de resmedilerek karşımıza çıkar. (Resim 7-8)

Resim 7

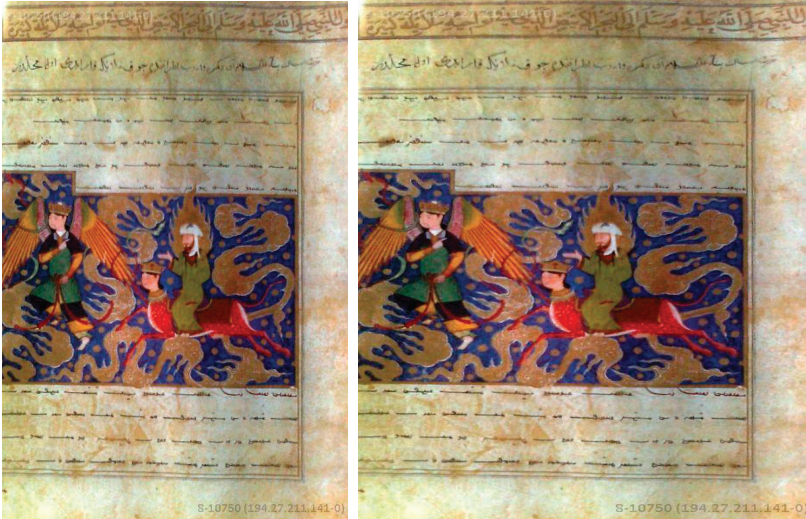
Resim 8

Resim 7-8 Osmanlı Minyatürlerinde, Hz. Muhammed, eşi ve kızı dışında, insan yüzü resmedilmmiştir. Çok az sayıda minyatürde insan yüzü yerine çiçek konulmuştur. Bu iki minyatürde Kıyamet'teki iki olay yansıtılmaktadır (Ed-Dürrü'l Munazzam BL 444) (And;1998:53)

Sonuç

İslam tasvir sanatını tamamen terk etmemiş, üsluplaştıran kendine yeni bir yol açmıştır. Perspektif, ışık-gölge gibi resim unsurlarını kullanmamıştır. Kendine özgü canlı renkleri ile tabiatın tam bir kopyası olmaktan soyutlanmıştır. Camiler gibi ibadet yapılan mekanlarda bitkisel ve geometrik karakterli resimler kullanmıştır. Kitap sanatı olan ve açıklayıcı olması gereken ve sosyal hayatın içerdiği tüm konuların işlendiği minyatürlerde figürler çekinilmeden kullanılmıştır. Ancak İslamiyette ki resim yaşağının doğurduğu bir sonuç olarak perspektifin ve gölgelerin kullanılmamıştır. Bunun yanı sıra kutsal kişilerin ve özellikle Hz. Muhammed'in resmedilmesi yaşağına karşın, dini konulu eserlerde anlatılan hikâyelerde bir takım ince kullanım şekilleri geliştirilmiştir. Peygamber figürleri başları yada bütün olarak ateş, nur şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca son peygamber olan ve İslam Peygamberi olan Hz. Muhammed, sembolü olan gül şeklinde de tasvir edilmiş olarak karşımıza çıkar.

Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın minyatürlerdeki tasvirlerine bakacak olursak; Hz. İsa ve diğer peygamberler başlarında ateş ile ve yüzleri açık olarak resmedilmişken, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in yüzü iki istisna hariç açık olarak gösterilmemektedir. Bunlardan biri Miraçnamededir. Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili ilk tasvirler Moğollar döneminden 1307 tarihlidir. Topkapı Sarayında bulunan genel bir dünya tarihi olan Cami-üt Tevarih'teki minyatürler İncü sülalesi döneminde Şiraz'da yapılmıştır. Bilinen en eski Mirâç sahnesinde Hz. Muhammed'in Burak üzerinde ve meleklerin eşliğinde gökyolculuğu gösterilir. (<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=823&bhcp=1>)

Resim 9 (<http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=823&bhcp=1>: 18-09-2017)

Kaynakça

AND Metin, (1982), Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara

Minyatürlerde Osmanlı- İslam Mitologyası, (1998), Ak Bank Kültür Yayınları, İstanbul

Osmanlı Tasvir Sanatları, Minyatür I, (2004), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

ANONİM, Miraçname Minyatürlerinde Üçüncü Gök Sahneleri: <http://lebriz.com/pages/lsd.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=823&bhcp=1>: 2017

ASLANAPA Oktay, (1993), Türk Sanatı El Kitabı, İnkılap Yayınevi, İstanbul

ATEŞ Ahmet, (1949), İslam Ansiklopedisi,V, İstanbul

BAGCI Serpil (2006), Osmanlı Resim Sanatı, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, İstanbul

Adem'den III. Mehmed'e: Osmanlı Silsilesi", Padişahın Portresi. Tesâvir-i Âli Osman, 2000, İstanbul s.188-202.

BAYRAM Sadi, (1991), İrlanda- Dublin Chester Beatty Library'de Minyatürlü bir Osmanlı Tarihi, Kültür ve Sanat XII, s. 63-68

Silsilenameler ve İrlanda Dublin Chester Beatty Library'de Bulunan 1598 Tarihli Zübbet-üt Tevarih, Vakıflar 14, 1994

ÇAM Nusret, (1999), İslamda Sanat Sanatta İslam, Akçağ Basın Yayın, Ankara

ERTAYLAN İ. Hakkı, (1951), Falname, İstanbul

ERGİNSOY Ülker, (1977), İslam Maden Sanatının Gelişimi, İstanbul

ESİN Emel, (2003), Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul

İPŞİROĞLU Mazhar, (2005), İslamda Resim Yasağı ve Sonuçları, İstanbul

MAHİR Banu, (2004), Osmanlı Minyatür Sanatı, İstanbul

MILSTEIN Rachel, (1999), Stories of the Prophets, California

RENDA Günsel, (1973), Sanat Tarihi Yıllığı V, "Topkapı Sarayı Müzesindeki H.1321 No'lu Silsilenamelerin Minyatürleri, The Miniatures of Silsilenameler No. 1321 in the Topkapı Saray Museum Library, İstanbul

Üç Zübbet-üt Tevarih Yazmasının İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1969

TANINDI Zeren, (1984), Siyer-i Nebi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul

Türk Minyatür Sanatı, (1996), Türkiye İş Bankası, Ankara

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 12.10.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Medieval Defense Systems In Ani City

Dr. Cem TÜYSÜZ *

Öz:

Ani Şehri'nin hâkim olduğu bölgede yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar şehrin 4500 yıla yakın bir zamandan beri insanoğlu tarafından iskâna tabi tutulduğunu göstermektedir. Kültür ve medeniyetler beşiği olarak tanımlanan Ani Kenti bu uzun geçmişinin izlerini bugün bir açık hava müzesi görüntüsüyle sergilemektedir. Şehir içinde her biri bir sanat eseri niteliğinde olan sivil, dini ve askeri mimari örnekleri bulunmaktadır. Bunlar insanlığın ortak bir mirası olarak kayıtlara geçmiştir. Ünlü İpek Yolu'nun Kafkas platosundan Anadolu platosuna geçişte ilk ve en önemli durağı olan Ani Kenti'nin savunmasına da bu yüzden her zaman önem verilmiştir. Bundan dolayı bugün dahi birçok kültür ve medeniyete ait savunma sistemlerinin örneklerini şehrin birçok yerinde görebilmekteyiz. Ancak hangi sur sisteminin ne zaman kim tarafından ve ne amaçla yapıldığı konusunda farklı görüş ve incelemeler bulunmaktadır. Bundan dolayı Ani Kenti'nin savunma sistemlerinin üzerine bir değerlendirme çalışmasının yapılması tarafımızca gerekli görülmüştür. Şüphesiz geçmiş her toplumun kendine has bir sanat anlayışı olduğundan dolayı bu sanatsal kaygının mimari üsluba da yansımaları kaçınılmazdır. Bu çalışmada Ani Kenti'nde bulunan farklı kültür ve medeniyetlere ait savunma sistemlerinin dönemsel kategorileri yapılarak, sur sistemlerinin ortak ve ayırım noktaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Ani, Ortaçağ, Selçuklu, Savunma Sistemleri, Kale.

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ctuysuz70@hotmail.com.,
<https://orcid.org/0000-0003-1470-1839>

Abstract:

Archaeological researches and excavations made in the area where the Ancient City of Ani once existed, shown that the city has been subject of human settlement for some 4500 years. Known as the cradle of culture and civilization, Ani City displays the traces of this long past as an open-air museum today. There are examples of civil, religious and military architecture in the city, each of which is a work of art. They have entered in records as a common heritage of the mankind. Which is why the defenses of the Ani City, the first and most important stop in the passing from the Caucasian plateau of the famous Silk Road to the Anatolian plateau, have always been taken seriously. Because of this, even today in many parts of the city various examples of defense systems belonging to many cultures and civilizations can be witnessed. However, there are different opinions and researches about which city wall system is made by whom, when, and for what purpose. Therefore, it has been seen as an imperative to conduct an evaluation study on Ani City's defense systems. Because each society has its own understanding of art, it is inevitable that this artistic understanding to get reflected in the architectural style. Therefore, in this study, by categorizing the defense systems belonging to different cultures and civilizations of Ani City according to their periods, similar and distinct points of the defense systems will be shown.

Keywords: Ani, Medieval, Seljuk, Defense Systems, Towers.

Ani Kenti'nin kabaca güney sınırını çizen Bostanlar Deresi'nin iki yakasında bulunan Cirittepe ve Harmanyeri'nde yapılan arkeolojik kazılarda bölgenin İlk Tunç Çağı boyunca devam eden Kura-Aras Kültürü'ne dâhil olduğu tespit edilmiştir (Işıklı,2012; Balkan ve Sümer, 1965). Bu kültür sona erdikten sonra, Ani Kenti Orta Tunç Çağ'ında Aras Boyalıları Kültürü'ne (M.Ö. 2100-1200) dâhil olmuştur (Yardimciel,2015). Erken Demir Çağ'ında (M.Ö. 1200) Şehrin Aslanlı Kapı olarak bilinen ana girişinin hemen doğusunda şehrin şu an için bilinen ilk sur sistemi hayata geçirilmiştir (Belli,2015). Orta Demir Çağ'ında da (M.Ö. 800) ise iç kale'de Urartu sur sistemi çok net olarak görülmektedir (Yardimciel,2016). Bu surlara, Pers döneminde takviyeler yapıldığı anlaşılmaktadır (Belli,2015).

Ani, Şirak (Yakutel-Hamevi,1995) bölgesinde önemsiz bir kale görünümünde ve V. yy.dan itibaren de Ermeni Kamsarakan ailesinin idaresinde bulunuyordu (Manandian,1965). Ermeni Bagratuni ailesinden Aşot Misaker bu kaleyi fethederek Bagratlılar idaresine aldı. Bagratuniler bu sırada Arpaçayı (Ahuryan) kenarında yer alan Erazkavor'da bulunuyorlardı (Vardan,1937; Manandian,1965). Ani, III. Aşot döneminde (952-977) Bagrat ailesinin merkezi ve Şirak bölgesinin başkenti durumuna getirildi (Barthold,1308). Bagratlılar zamanında (M.S. 961) Ani'nin başkent yapılmasıyla şehrin önemi sosyo-ekonomik ve dini bağlamda daha çok artmıştır. Bu parlak dönemde, bilinenin aksine, Orta Çağ periyodu ilk sur sistemi de Aşot zamanında şehrin orta kısmına yapılmıştır.

II. Aşot (M.S. 961-977) şehrin savunma yönünden zayıf olan ve ovaya bakan kısmına -yaklaşık 2200 yıl sonra- yeni bir sur sistemini daha inşa etmiştir. Bagratlı Simbat zamanında ise (M.S. 977-989) aynı bölüme Bagratlıların ikinci sur inşaatı yapılmıştır (Vardan,1937; Manandian,1965; Köprülü,1943; Barthold,1308; Gündoğdu,2006). Son olarak şehrin Selçuklular zamanında fethi (1064) (Golden,1996; Burney and Lang,1971; el-Hüseyni,1943; Yınanç,1944; Brosset,1851) sırasında tahrip edilen şehir surları tamir ettirildikten sonra, kuleler ile desteklendiği görülmektedir (Kırzioğlu,1982;Gündoğdu2006).

Bu çalışma konusunda Ani Şehri'nin savunma sistemlerinin analizi ile farklı dönemlerde farklı kültürlerce yapılan surların ortak ve ayırım noktaları değerlendirilecektir.

Ortaçağ Dönemi Ani Kenti Savunma Sistemleri

Ünlü İpek Yolu Köprüsü'nün geçilmesiyle ulaşılan Ani Kenti'nin şu ana kadar tespit edilen en eski savunma sistemi kuzey yönündeki Erken Demir Çağı'na tarihlenen sur duvarlarıdır. **(Levha 1)** Bu sur duvarları, benzerleri Nahçıvan bölgesinde görülen anıtsal bir yapıya sahiptir. Yer yer tahrip edildiği görülen duvarların uzunluğu Aslanlı Kapı'dan başlamak üzere doğuya doğru 1. km'yi geçmektedir. Oldukça iri andezit taşlarla imar edilen sur duvarı Demir Çağı'nın habercisi bir metalürji tekniğine işaret etmektedir. Bu tür savunma duvarlarının ancak Demir Çağı teknoloji ile mümkün olabileceği öngörülmektedir. Bu sur duvarlarında kullanılan iri andezit taşların ön, arka ve taşların birbirlerine yakın olan yerleri tıraşlanmıştır. **(Levha 2)** Bu inşa tekniğine rağmen sur duvarının kalınlığına da ayrıca önem verilmiş ve 2 m'ye yakın bir genişlik ile sur sisteminin daha kuvvetli hale getirilmesi sağlanmıştır. Bu haliyle Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu sur sistemi anıtsal bir yapıya kavuşmuştur. Savunma duvarının inşası sırasında tamamlayıcı malzeme olarak çamur kullanılıp kullanılmadığı anlaşılmamaktadır. Buna rağmen iri taşların arasında oluşan boşlukların daha küçük taşlar ile doldurulduğu gözlenmiştir. Bu veriler ile kentin Eski Çağ periyodunda bölgenin ekonomik ve kültürel gelişmesinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Belli,2016).

Ani Kenti sahip olduğu üne Ortaçağ döneminde kavuşmuştur. Bu ün şüphesiz Bagratlıların bu merkezi başkent yapmasıyla alakalıdır. Bundan dolayı şehir, sivil-dini ve askeri mimari eserler ile donatılmıştır (Köprülü,1943;Gündoğdu,2006;-Kırzioğlu,1982;Kırzioğlu,1971; Marr,2000; Mapp,1934).

Ancak ilk dönem surları kentin orta kısmında Aşot zamanında X. yy'ın ilk yarısında yapıldığı belirtilmektedir (Çoruhlu,2016). **(Levha 3)** Şehir içinde yaptığımız araştırmalarda Kız Kalesi ve İç Kale olarak adlandırılan bölgeyi çevreleyen ve Menuçehr Camisi önünden geçen bu sur sistemi şehrin ilk dönem sınırlarını da çizmektedir. Bu haliyle şehrin günümüzdeki halinden daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Yine bilinenin aksine Orta Çağ periyodunda şehrin savunma sistemlerinin, sadece kuzeydeki Yevşan Düzü'nde değil doğal korumaya sahip olarak adlan-

dırılan Bostanlar Deresi'nin açtığı vadide de olduğu anlaşılmıştır. Büyük ihtimalle Arpaçay Nehri'nin doğu yakasında bugünkü Ermenistan sınırları içinde bulunan ve halen işletilmekte olan taş ocaklarından temin edilen kahverengi ve kırmızı tonlarındaki kesme taşlarla ön ve arka yüzleri örülmüş olan bu savunma sistemlerine ait sur duvarlarının iç kısımları ise kaba moloz taşlarla doldurulmuştur.

Kuzeyde bulunan ve tarafımızca karma sur sistemi olarak adlandırılan savunma tesisinin uzunluğu 5 km'yi bulmaktadır. Bu bölümdeki savunma sistemlerinin Ani'nin başkent yapılmasından sonra imar edildiği düşünülmektedir. Bu savunma tesisini oluşturan surlar içinden şehre geçiş imkânı veren 7 anıtsal giriş kapısı bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, Batıdan doğuya doğru, Çiftebeden, Aslanlı (Ortakapı), Hıdırellez (Satrançlı) ve Arpaçay Vadisi yönünde olan Dere Kapısı'dır (Balkan ve Sümer,1965). **(Levha 4)**

Bu bölümde bulunan Orta Çağ surlarının ilk bölümü II. Aşot (961-977) zamanında yapılmıştır. Büyük ihtimalle şehrin genişletilmesi sonrasında savunma yönünden zayıf olan ve ovaya bakan bu kısımda savunma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. **(Levha 5)** Bagratlı Simbat zamanında ise (977-989) aynı bölüme Bagratlıların üçüncü toplamda dördüncü sur inşaatı yapılmıştır. **(Levha 6)** Son olarak inşa edilen savunma sistemi (1071-1110) yılları arasında Alpaslan adına hüküm süren Şeddathlı Ebu Şuca' Menuçehr tarafından yaptırılmış (Çoruhlu,2014) ve bir de kitabe eklenmiştir(Kırzıoğlu,1982). **(Levha 7)**

Ani Kenti'ndeki Selçuklu savunma sistemleri için üç bölge üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki şehrin ovaya açılan kısmında (Yevşan Düzü) bulunan karma sur sistemine sahip bölgedir. Bu bölümde daha önce var olan sur sistemine ek olarak yarım daire formunda yüksek kuleler ilave edilmiştir. **(Levha 8)** Savunma sistemlerine ait ikinci kısım Selçuklu Sarayı etrafına yapılan sur duvarlardır. **(Levha 9)** Üçüncüsü kısım ise iç kale bölgesidir. **(Levha 10)** Ani Kenti'nin savunma açısından en zayıf noktasını oluşturan ve kuzeydeki ovaya bakan kısmında şehre en yakın olan surlarda Selçuklu savunma sistemine ait kuleler bulunmaktadır. Aslanlı kapı olarak bilinen (Orta Kapı) girişin iki yanındaki büyük burçlar (kuleler) Selçuklu döneminde elden geçirilen surların orta kısmını oluşturmaktadır. Kapının doğu kısmından devam eden ve yaklaşık iki kilometre uzunluğunda olan surlara da Selçuklular müdahale etmiş ve bu bölümü burçlar ile desteklemişlerdir. Aslanlı Kapı'nın doğu ve batısında bulunan iki büyük burç (kule) içeriden merdivenle desteklenmiş olup gözetleme kulesi işlevi de görmektedirler.

İç kalede yapılan çalışmalarda beş farklı döneme ait savunma sisteminin tespiti yapılmıştır. Bu savunma sistemleri içinde Urartu ve Bagratlı dönemlerine ait surlar kolaylıkla ayırt edilmiştir. Üçüncü bölüm olan Selçuklu Sarayı bölgesinde yaptığımız çalışmalarda ise Ani'nin kuzeybatı yönünde ve sarayın doğusunda bulunan kayalık ile saray arasında bir duvar örülmek suretiyle vadiden gelebilecek bir tehlikenin önüne geçilmesi amacıyla savunma duvarının inşa edildiği tespit edilmiştir. Selçuklu Sarayı Bostanlar Deresi'nin açtığı vadinin dik yamacına yapıldığından güvenlik açısından son derece korunaklı bir yere oturtulmuştur. Buna

rağmen sarayın doğu ve batı yönlerine kayalık kesimlere ulaşınca kadar birer savunma sistemi inşa edilmiştir. Sarayın doğu yönündeki savunma duvarı düz olup, batı yönüne inşa edilen savunma duvarı ise tıpkı ön kısımdaki burçlar gibi iki katlı olduğu hali hazırda üzerinde bulunan hatıl boşluklarından kolayca anlaşılmalıdır. Buradaki amaç bu yapının aynı zamanda gözetleme kulesi olarak tasarlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Bostanlar Deresi'nin aktığı geniş vadiden gelebilecek tehlikenin önceden fark edilmesi amaçlanmıştır. Sarayın doğu yönüne ise ayrı bir savunma duvarı örülerek sarayın güvenliği artırılmıştır.

Sonuç olarak Bagratlılar öncesinde yerleşime sahip olduğu anlaşılan ancak Bagratlıların başkent yapması ve sonrasında Selçukluların fethi ile önemli bir sosyo-ekonomik merkeze dönüşen Ani Kenti'nin bu çalışmada özellikle savunma sistemlerinin dönemsel kategorisi ile teknik analizi yapılmıştır. Bununla birlikte yanlış bilinen tarihleme ve şehir içindeki surlar da ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu çalışma ile birlikte şehrin kuzey yönünde bulunan karma sur sistemi içindeki Selçuklu etkisinin aynı zamanda Selçuklu Sarayı ve İç Kale civarında da olduğu anlaşılmıştır. Bu mimari üslubun Selçuklular tarafından Anadolu'da ilk uygulandığı yer olması nedeniyle Ani Kenti'nin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenle titiz bir çalışma ve uzman bir ekip ile Ani Kenti'nde bulunan Bagratlı ve Selçuklu savunma sistemlerinin bilinen ve bilinmeyen yönlerine değinilmeye çalışılmıştır. Genel olarak moloz taşlar ile örülen duvarların ön ve arka yüzleri kesme taşlar ile kaplanmıştır. Savunma yapıları üzerinde bulunan aslan, ejderha, satranç tahtası bezemesi, boğa başı gibi figürler, Selçukluların, gönüllerinde yaşattıkları Türk Kültürünün izlerini hâkim oldukları bölgelere damga gibi kazıdıklarını, yerin altı ve üstü ile Türk Yurdu haline getirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu süslemeler askeri bir yapı olan surların sosyal hayat içinde de estetiksel bir yapıya kavuşmalarına olanak sağlamıştır.

Levhalar:

Levha 1

Levha 2

Levha 3

Levha 4

Levha 5

Levha 6

Levha 7

Levha 8

Levha 9

Levha 10

Kaynakça:

BALKAN K., SÜMER O. (1965). “1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIV, 1965-1-2, s. 103-118.

BARTHOLD, W.(1308), *Tezkire-i Coğrafya-yı Tarih-i İran, Fars*. Çev. Hamza Serdadver, s.278, Tahran ↑

BELLİ, Oktay,(2016), “Eski Çağ’da Ani Bölgesi”, I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu (Ed. Belli, O-Yardimciel, A.,(2016)-Vedat Evren Belli-Cengiz Çelik), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını No: 5, s.34, İstanbul.

BELLİ, Oktay,(2015), “Eski Çağ’da Ani Kalesi ve Şehri”, *Kars Dergisi*, Sayı 8, Temmuz-Aralık 2015 s.12-17.

BROSSET, M.,(1851), *Histoire de la Georgia*, s. 328-329, Petersburg.

BURNEY, Charles – LANG, David Marshall,(1971), *The Peoples of the Hills*, s.210, London.

ÇORUHLU Yaşar,(2016), “Kars-Ani Kazılarında Orta Surun Batısından Çıkarılan Keramikler”, I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu (Ed. Oktay Belli-Ayhan Yardimciel-Vedat Evren Belli-Cengiz Çelik), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını No: 5, s.92, İstanbul.

ÇORUHLU, Yaşar,(2014), “İpek Yolu Şehri Ani ve Ani Kenti Kazıları (2006-2009)”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, Atölye Omsan Matbaa Sanayi ve Ticaret A.Ş., s.143-157, İstanbul.

EL – HÜSEYİNİ, Sadruddin Ebu’l – Hasan Ali İbn Nasır İbn, (1943), *Ahbâr üd Devlet is-Selçukıyye*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Necati Lügal), s.27-28, Ankara.

GOLDEN, Peter, B.,(1996), “The Turkic People and Caucasia” *Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, p.55-56, The University of Michigan Press.

GÜNDOĞDU, Hamza,(2006), “Kültürlerin Buluştuğu Bir Ortaçağ Şehri: Ani” *A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2006/17, s.51-54-84.

IŞIKLI, Mehmet,(2012), Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 15, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,(1982), Ani Şehri Tarihi (1018-1236), San Matbaası Yayınları, Ankara s.54-55.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,(1971), “Selçukluların Ani’yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.II, Ankara 1971, s. 131-133.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad,(1943), “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, cilt VII, sayı 27, Ankara1943, s.464.

MANANDIAN, H. A.,(1965), The Trade And Cities Of Armenia In Relation To Ancient Word Trade, ed. N. G. Garsoian, Lisbon, p.145-146.

MAPP, H. Я, (1934), Ahn, Mockba 1934, p. 50-200.

MARR, Nikolay,(2000), “Ani Arkeoloji Enstitüsünün Kuruluşu Hakkında”, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Hacı Necefoğlu), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 157, İstanbul 2000, s.52.

MÜVERRİH VARDAN,(1937), “Türk Fütuhâtı Tarihi”, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi* I-II, İstanbul 1937, s.159.

YAKUT EL-HAMEVÎ, Şihabuddin Ebü Abdullah,(1995), Mu’cemu’l-Buldan, I- III. Beyrut 1995, s. III/203.

YARDİMCİEL, Ayhan,(2016), “Kars-Ani’de Tespit Edilen Savunma Sistemleri Üzerine Öneriler”, *Seleucia*, Sayı VI, 2016, s. 307-318.

YARDİMCİEL, Ayhan,(2015), Orta ve Son Tunç Çağı’nda Orta Aras Havzası, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Eskiçağ Tarihi Doktora Tezi), Kars, 2015 s. 49.

YINANÇ, M. Halil,(1944), Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, İstanbul, 1944, s.58-59.